

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТИ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. АЛЬ-ФАРАБИ
AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

ЖУРНАЛИСТИКА ФАКУЛЬТЕТИ
ФАКУЛЬТЕТ ЖУРНАЛИСТИКИ
FACULTY OF JOURNALISM

Көрнекті ғалым, публицист, ұстаз,
филология ғылымдарының докторы, профессор
НАМАЗАЛЫ ОМАСҰЛЫ ОМАСHEВТЫҢ
70 жасқа толуына арналған
**«ҰЛТТЫҚ ЖУРНАЛИСТИКА:
ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ»**
атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік онлайн-конференциясының
ЖИНАҒЫ

СБОРНИК

международной научно-практической онлайн-конференции
**«НАЦИОНАЛЬНАЯ ЖУРНАЛИСТИКА:
ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ И ОБРАЗОВАНИЯ»**,
посвященной 70-летию выдающегося ученого,
доктора филологических наук, профессора
НАМАЗАЛЫ ОМАСHEВИЧА ОМАСHEВА

COLLECTION

International scientific-practical online conference
**«NATIONAL JOURNALISM:
PROBLEMS OF RESEARCH AND EDUCATION»**
dedicated to the 70th anniversary of the outstanding scientist,
doctor of philological sciences, professor
NAMAZALY OMASHULY OMASHEV

29.10.2020

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. АЛЬ-ФАРАБИ
AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

ЖУРНАЛИСТИКА ФАКУЛЬТЕТІ
ФАКУЛЬТЕТ ЖУРНАЛИСТИКИ
FACULTY OF JOURNALISM

БАСПАСӨЗ ЖӘНЕ ЭЛЕКТРОНДЫ БАҚ КАФЕДРАСЫ
КАФЕДРА ПЕЧАТИ И ЭЛЕКТРОННЫХ СМИ
DEPARTMENT OF PRINT AND ELECTRONIC MEDIA

Көрнекті ғалым, публицист, ұстаз,
филология ғылымдарының докторы, профессор
НАМАЗАЛЫ ОМАСҰЛЫ ОМАСHEVТЫҢ
70 жасқа толуына арналған
«ҰЛТТЫҚ ЖУРНАЛИСТИКА: ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ»
атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік онлайн-конференциясының
ЖИНАҒЫ

29 қазан 2020 жыл

СБОРНИК

международной научно-практической онлайн-конференции
«НАЦИОНАЛЬНАЯ ЖУРНАЛИСТИКА:
ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ И ОБРАЗОВАНИЯ»,
посвященной 70-летию выдающегося ученого,
доктора филологических наук, профессора
НАМАЗАЛЫ ОМАСHEВИЧА ОМАСHEВА

29 октября 2020 года

COLLECTION

International scientific-practical online conference
«NATIONAL JOURNALISM:
PROBLEMS OF RESEARCH AND EDUCATION»
dedicated to the 70th anniversary of the outstanding scientist,
doctor of philological sciences, professor
NAMAZALY OMASHULY OMASHEV

October 29, 2020

Алматы
«Қазақ университеті»
2020

Ғылыми редактор:
с.ғ.д., профессор Сұлтанбаева Г.С.

Жауапты редактор:
PhD Ақынбекова А.Б.

Көрнекті ғалым, публицист, ұстаз, филология ғылымдарының докторы, профессор Намазалы Омашұлы Омашевтың 70 жасқа толуына арналған «Ұлттық журналистика: зерттеу және білім беру мәселелері» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік онлайн-конференциясының жинағы. 29 қазан 2020 жыл. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 128 б.

ISBN 978-601-04-5019-6

Бұл басылымда көрнекті ғалым, публицист, ұстаз, филология ғылымдарының докторы, профессор Намазалы Омашұлы Омашевтың 70 жасқа толуына арналған «Ұлттық журналистика: зерттеу және білім беру мәселелері» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік онлайн-конференцияға қатысушылардың мақалалары жарияланды.

ЖУРНАЛИСТИКАНЫҢ СҮЛУТОРЫСЫ

Бауыржан Жақын

*ақын, Қазақстан Жазушылар Одағы Басқарма төрағасының орынбасары,
ҚР ҰҒА-ның корреспондент-мүшесі, филология ғылымдарының докторы, профессор*

Қазақ журналистикасы тарихын, теориясын, тәжірибесін зерттеген ғалымдар туралы сөз қозғағанда, өз ғылыми мектебі бар санаулы тұлғалар қатарына Қазақстан Жоғары Мектеп Академиясының академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор Намазалы Омашұлы есімі алдымен ауызға ілінеді.

... 1980 жыл. Қазақстанның түкпір-түкпірінен арман қуып Алматыға келген 50 жас журналистика факультетіне оқуға түстік. Ол кезде студенттерді ауыл шаруашылығы жұмыстарына апару дәстүрі болатын. Оның сөзбен жеткізе алмас жақсы жақтары да бар еді. Әсіресе әр жерден келген жастар бір-бірімен жіті танысып, кімнің қандай өнері бар, қандай мінезі бар, бәрі-бәрі сол кезде алғаш білінетін. Алғаш студенттік достық та сол уақыттан бастау алатын.

Бізді Алатау бөктеріндегі «Таулы қырат» кеңшарының № 2 бригадасына алма теруге апарды. Қазіргі трамплиннің қасы, әл-Фараби даңғылынан өтіп, ҚазГУ-ден жаяу баратын жер. Осы сапарға бізге бас болып барған, сол кездегі небәрі 30 жастағы оқытушы Намазалы Омашев болатын. Бізге әкеміздей қамқор болды, іске жұмылдырады, тіпті өзара жарыстырып, күнделікті газет шығартады. Ал жұмыс бітіп, қою кеш қараңғылығы орнасымен мәдени шаралар ұйымдастырады. Сол елу жастың ішінде бүгінгі Президенттің Парламенттегі өкілі Бейбіт Исабаев, профессор Аязби Бейсенқұлов, ғылым кандидаттары Жанат Сейітжанова, Әсия Игенсартова, Риза Молдашевдалар, республикаға танымал журналистер Кенже Жұмағұлов, Бекен Нұрахметов, Ермұрат Бапи, Сұлтанәділ Қанатбаев, Төрехан Данияр, Ғалым Қасабаев, Мира Берікболовалар бар. Демалыс сәтіндегі кештерде басында шикалпағы бар Ұлан Оспанбаев :

«Өмір, өмір ағызып өте шығар, өте шығар,

Демалыстың ақырғы күндеріндей», – деп ақын Қадыр Мырзалиев сөзіне жазылған әнін гитараға қосып шырқап береді. «Былқылдақ, сылқылдақ, Ұстараның жүзіндей тұр ғой қылпылдап», – деген әнді сызылта орындап Фарида Бықай шығады.

Ақындар Қайрат Әлімбек, Мұратбек Оспанов, Гүлбаһрам Жебесінова, Райхан Нәжеева, Гүлсамал Аймаханова бірінен кейін бірі суырылып шығып балауса жырларын оқиды. Әйтеуір ғажайып бір қиялға бергісіз күндер өтіп жатты. Намазалы ағаға алғаш бауыр басқанмыз сол кез болатын.

... Кейін мені профессор Тауман Амандосов 1986 жылы факультетке оқытушылық қызметке шақырды. Сол кезден бастап Нәкеңмен екінші мәрте табыстық. Бұл табысу міне қазірге дейін жалғасып келеді. Деканның орынбасары қызметін атқарып жүрген Нәкең сол уақыттан бастап мені өзіне ерекше жақын тартып, ақылшы аға, кеңесші дос бола білді. Оқытушылық, ғалымдық жол жалғаса берді.

Бір күні Нәкең факультет деканы болды. Өзі декан болған жылдары мені екі кафедраға меңгеруші етіп тағайындады.. 2001 жылы проректор болып жоғарылағанда, мені орнына декандық қызметке ұсынды. Сол ұсынысын сол кездегі ректор, академик Т.Ә. Қожамқұлов қолдап, мені декан қызметіне тағайындады. Ол жақсылықтарын, жанашырлығын ешқашан ұмыту мүмкін емес. «Келісіп пішкен тон келте болмас» дегендей әр шаруаны, ақылдасып, кеңесіп жүріп біраз істерді бірлесіп шештік. Мәселен, 1997 жылы республикада тұңғыш рет «10.01.10 – журналистика» мамандығы бойынша кандидаттық диссертация қорғайтын диссертациялық кеңес ашылды. Төрағасы – Намазалы Омашев. Мен бірнеше жыл – ғалым хатшы болдым. Бұрын тек Мәскеуде ғана қорғалатын болғандықтан, ғылыми дәрежесі бар ғалымдар аз еді. Сол кеңестің ашылуының арқасында 70-ке тарта азамат ғылым кандидаты атанды. Олар Қарағанды, Астана, Қызылорда, Семей, Түркістан, Қостанайда журналист мамандарды даярлауға ат салысып жүр. Ал ҚазҰУ-дың журналистика факультетіндегі қазіргі оқытушылардың басым көпшілігі сол кезде диссертация қорғағандар. Бұл – тұтас ғылыми мектеп.

Нәкеңнің тағы бір үлкен шаруасы – студенттердің өз күшімен республикалық эфирден «Сана» радиожурналы мен «Сана» тележурналын даярлап беруін жолға қойды. Бұл да теория мен тәжірибені ұштастыратын, болашақ журналистердің мәңгі есінде қалатын өшпейтін із.

Тағы бір атап айтар мәселе – өзі ЮНЕСКО-ның журналистика және коммуникация жөніндегі кафедрасының тізгінін ұстай отырып, халықаралық байланысты жолға қойғандығы. АҚШ-тың, Францияның, Канаданың, Түркияның, Оңтүстік Кореяның, Филиппиннің журналистика мектептерімен қарым-қатынасты алғаш іс жүзіне асырған да профессор Н. Омашев болатын.

Намазалы Омашұлының зерттеушілік, ғалымдық қыры да көпшілікке танымал. Оның қаламынан туған «Толқындағы тотийын», «В борьбе с негативными», «Қазақ радиожурналистикасы», «Белестер», «Жол үстінде-журналист» зерттеу кітаптары, монографиялары екі томдық таңдамалы шығармалары, ол

жалпы редакциясын басқарған үш томдық «Журналистика» еңбегі қазақ журналистикасының тарихы, теориясы және тәжірибесі хақында сөз қозғайды. Оның жетекшілігімен 20-дан аса кандидаттық және 6 докторлық диссертация қорғалды. Ол – 7 ғылыми жобаның жетекшісі және соның негізінде жарық көрген 18 томның жалпы редакциясын басқарған ғалым. Сонымен бірге 2 томдық таңдамалы шығармалар жинағының, 3 монографияның, 3 оқулықтың, 7 ғылыми-публицистикалық еңбектер мен очерктер жинағының, 6 оқу құралы мен 500-ден астам ғылыми, публицистикалық мақаланың авторы. Әсіресе, ғалымның радиожурналистика саласын терең зерттегендігінің нәтижесінде ғылыми айналымға көптеген тың деректер, соны тұжырымдар енгізілді. Мәселен, қазақ радиожурналистикасы дамуының тарихи кезеңдері нақтыланды, қазақ радиожурналистикасының жанрлары, пішіндері, бағдарламалары айқындалды, тәжірибелі журналистер мектебінен үйренерлік қасиеттер сараланды, дәстүр мен жаңашылдық мәселелері қарастырылды, Қазақ радиосындағы жекелеген хабарларға байыпты баға берілді. Әсіресе, радиодағы әдебиет мәселелері, сатира мен юмор туралы саликалы ойлар қорытылды. 1988 жылы жарық көрген «Толқындағы тотияйын» зерттеу еңбегінің өзінде-ақ радиодағы әдебиет, сынсықақ мәселелері кең қамтылды. Мәселен, С. Маршактың, Ф. Панферовтың, А. Тоқмағанбетовтың қазақ эфирі арқылы тараған өткір памфлеттерінің сол кездегі маңызы айқындалды. Қазақ радиосындағы сатира мен юмор тарихы туралы байыпты байламдар жасайды. Ақын А. Шамкеновтің «Дүрит», «Ораз Қоразбаевичтің осал жері» фельетон-пьесалары, жазушы С. Шаймерденовтің «Алшақ мінездер» сатиралық әңгімесі, сатирик Ш. Смаханұлының «Бір үйдің сиқы» мысалы, жазушылар Ғ. Жұмабаев пен Т. Исмайыловтың бірігіп жазған жаңа жылдық фельетоны, ақын Қ. Аманжоловтың «Театрда» сықақ өлеңі, С. Төлешовтің «Демалыс күні» фельетоны, А. Тоқмағанбетовтың «Бір мылжыңның баяндамасы» атты өлеңмен жазылған фельетоны жан-жақты талданып, жанрлық-пішіндік, тақырыптық-композициялық тұрғыдан қарастырылады. Сол тұжырымдардың қай-қайсысы да қазақ әдебиеті дамуының бір кезеңімен тығыз байланыста көрсетіліп, беллетристика мен

Публицистика туралы ойлары қатарлас өріледі. Эфирден әр уақытта өткен «Тікенек», «Тотияйын», «Найзабек», «Балақай», «Қалақай» сатиралық радиожурналдардың көркемдік деңгейін, сапалық дәрежесін айқындай отырып, кемшін тұстарын да аңғартады. Сатиралық радиожурналдарда орын берілген О. Әубәкіровтің «Мәңгілік махаббат», «Кәрі қақбастың үйленуі», «Тірілмесек болмас», О. Иманәлиевтің «Жағасы жайлау жеңешем», Ғ. Қаллемовтың «Сұрамас бұрын мақтап ал» әзіл әңгімелері, О. Әубәкіровтің «Жүгерінің жорығы», «Есек өкпелепті», Ш. Смаханұлының «Ескіліктің перісі» мысалдары да зерттеу объектісіне айналған. Сол алғашқы монографияның өзінде-ақ әдеби-драмалық хабарлар кең талданып, шығармашылық фантазия, әдеби сөйлеу тілі, сатира мен юмордың теориялық және тәжірибелік мәселелері кең ауқымда қарастырылады. 1992 жылы шыққан «Қазақ радиожурналистикасы» кітабының зерттеу аясы бұрынғыдан да мол. Қазақстандағы алғашқы радиостанцияның Александр Фортинда 1912 жылдан бастап жұмыс істейтіндігін, Қазан төңкерісінен кейін қазақ жерінде Орал, Қостанай, Орынбор, Павлодар қабылдаушы радиостанциялары мен Гурьев, Есіл, Орал, Ақтөбе, Семей қуаты аз таратушы радиостанцияларының жұмысқа кіріскендігін архив құжаттарына сүйене отырып дәлелдейді. 1919-20 жылдары Қырғыз (Қазақ) өлкесін басқару жөніндегі әскери-революциялық Кеңестің төрағасы болған С.С. Пестковскиймен бірге алаш зиялысы Ахмет Байтұрсынов Мәскеуде Ленинмен жүздесіп, граммофондар мен пластинкаларды қазақ тілінде таратудың ұйытқысы болғандығы туралы тың деректер келтіреді. Аханның қазақ даласында радио үнін естіртуге қосқан үлкен үлесі тұңғыш көрсетіледі. Бұл мәселе кейіннен автордың «Ахандар ашқан арна» деген мақаласында кеңейтіліп жазылады. «Қазақ радиожурналистикасы» зерттеуінде Қазақ радиосының құрылымы, бағдарламалары, даму тарихы, радиохабарлардың жанрлық, пішіндік өзгешеліктері туралы жаңа теориялық тұжырымдар жасайды. Бұл ретте ғалым белгісіз мұрағат құжаттарын, беймәлім жарияланымдар мен ұнтаспадағы хабарлардың түпнұсқаларын тиімді пайдаланып, ғылыми айналымға енгізген. Соның нәтижесінде профессор Н. Омашұлының радиожурналистика проблемаларын жан-жақты зерттеуді нысанаға алатын ғылыми мектебі қалыптасты.

Кейінгі жылдары профессор Н. Омашұлы зерттеулерінің тақырып шеңбері бұрынғыдан да кеңейіп түсті. Оның соңғы мақала, зерттеулері, тіпті тұтас кітаптары («Белестер», «Жол үстінде - журналист») қазақ журналистикасының барар көкжиегі, алар асулары, жетер жағалаулары туралы мәселелерге арналды. Автордың АҚШ-қа, Канадаға, Францияға барған іссапарларының нәтижесінде түйген ойлары, яғни шетел журналистикасының бүгінгі тәжірибесі біздің ұлттық журналистикамыздың қазіргі ахуалымен салыстырыла, салғастырыла сараланады. Оны АҚШ-тың ірі газет-журнал индустриясынан, телерадиоалыптарынан үйренерлік жақсы нысандар толғантады. Толғанып қана қоймайды, профессор өзі түйген тұжырым пікірлерді көпшілік талқысына сала отырып, сол озық тәжірибелерді жас журналистерге үйретудің, оқытудың әдіс-тәсілдерін ұсынады, іс жүзіне асырады. Оның дәлелі –

журналистика факультетінің оқу жоспарына соңғы жылдары енгізілген «Газет маркетингі», «Баспасөз дегі компьютерлік технология», «Журналистика және менеджмент», «Паблик рилейшнз», «Мерзімді баспасөз дизайны», т.б. аты да, заты да мүлдем жаңа пәндер. Ғылым дегеннің өзі тек теория жүзінде қалып қоймай, күнделікті тәжірибеде қолданылуы қажет болса, сондай игілікті ойдың бір мысқал көрінісі – Намазалының қазіргі сөз сардарларын даярлау ісінде кәдеге жарап, заман ағысына ілескен нәтижелі ғылыми-тәжірибелік ізденістері. Ол – Қазақстан Республикасы Президентінің журналистика саласындағы сыйлығының иегері, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, «Құрмет» орденінің, «Үркер» сыйлығының иегері.

Намазалының қаламынан әр жылдары очерктер мен мақалалар, фельетондар мен рецензиялар, сыни портреттік мақалалар туындады. Н.Омашевтің тағы бір шоғыр туындылары фельетон жанрында жазылған. «Май шелпек», «Ет жегің келсе, есептесе», «Сүйкеп жатыр», 'Түрлі-түрлі жегіш бар», «Сен салар да мен салар», «Сауда сақал сипағанша», «Қулар жарысы» сияқты фельетондары келеңсіз жайттарды сынап-мінеуге бағытталған. Еріксіз езу тартқызатын, күлкі тудыратын сөз тіркестері, тұтас юморлық эпизодтар, күлкілі диалогтар, ұйқасқа құрылған жеңіл әзіл-қалжыңдар – Намазалы Омашұлының сатириктик шеберлігін айқындай түседі. Фельетон жазудағы тың формалық ізденістері, тақырып қоюдағы тапқырлық, қазақы әзіл-қалжың, ұлттық бояу – фельетонистің өзіндік өрнектеріне негіз болады.

Намазалы Омашұлы әдеби сын саласына да араласып жүр. Оған дәлел- ғалымның «Өрісі бір, өнері сабақтас», «Ұлы ғұламадан ұлағат», «Әуе толқынын барлаған», «Көсемсөзді күмістеген Құдакен», «Уытты сөздің ұтқыры», «Сүресөз туралы бірер сөз», т.б. сыни-танымдық мақалалары мен академик З. Ахметов, профессор М. Серғалиев кітаптары мен «Абай» энциклопедиясы туралы көлемді рецензиялары. Мәселен, сықақшы Шона Смаханұлының шығармашылығы туралы жазылған талдау мақаласында сатириктің жиырмадан аса кітабындағы сықақтары туралы сөз қозғайды. Смаханұлы творчествосына ғылыми байыпты баға беріледі. Мақала соңындағы: «Ш.Смаханұлының қазақ сықағында өзіндік ізі бар. Шығармаларын шағын, ықшам етуге, сюжетін қызықты, композициялық шешімін шымыр, тартымды етіп беруге, сөйлемдерді, диалогтарды қысқа, анық, түсінікті, қарапайым етіп құруға тырысады. Шөкенді осындай стилі арқылы жазбай тануға болады», – деген тоқетер түйіннің өзі – Намазалы Омашұлының сыншылық талғам, танымын аңғартса керек. Жылдар бойы әдеби сынға араласып жүрген ағамыз – Қазақстан Жазушылар одағының мүшесі.

Кейде бір ісіңе, сөзіңе сүйсінгенде, Нәкеңнің өзі жақсы көріп айтатын «Сұлу торыаттай» деген сөзі бар. Сол сөзді Нәкеңнің өзіне қаратып айтқым келеді. Бір сөзбен түйіндегенде, профессор Намазалы Омашұлы – Қазақ журналистикасының сұлу торысы. Қашан да іскер ұйымдастырушы, өз ісіне мығым, жаңалықтың жаршысы, білікті басшы бола білді.

2010 жылы Астанаға қызметін ауыстырып Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінде журналистика және саясаттану факультетін ашып, оның тұңғыш деканы болды.

Намазалы Омашев қазақ радиожурналистикасының тарихы мен теориясын, тәжірибесін жан-жақты зерттеп, өзінің осы саладағы тұтас ғылыми мектебін қалыптастырды. Сондай-ақ қазақ публицистикасының тарихы мен теориясы туралы, қазақ баспасөзінің тарихы жайында көптеген хрестоматиялық еңбектерді жарыққа шығарды. Әсіресе «Алаш көсемсөзі» атты 10-томдығы, сондай-ақ «Егемен Қазақстан» газетінің тарихынан сыр шертетін 3-томдығы журналистика факультетінде оқитын студенттер үшін таптырмас оқу құралына айналды.

2009 жылдан бастап Нәкең тағы бір жаңа да жарқын істің бастаушысы болып, Астанадағы Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті жанынан журналистика мәселелерін зерттейтін ғылыми институт ашып, соны басқарып отыр. Бұл да бұрын қолға алынбаған, қоғамның, мемлекеттің, бұқаралық ақпарат құралдарының, қазақ журналистикасының дамуына тікелей ықпал ететін тың да соны шаруа. Биылғы жылы жетпіске келіп отырған ағамызға барша шәкірттері: «Абырой биігінен көріне беріңіз! – дегіміз келеді.

Сөз соңын өлеңмен аяқтайын:

Марқасқа

(Профессор Намазалы Омашевқа)

Ойталдан шыққан ойлы ағам,
Меркеден шыққан мерейім.
Бүгінгі тойда тұлғанды,
Өлеңмен сомдап өрейін.
Көтеріп сөзбен көңіліңді,
Инжу де маржан терейін.
Көкейде жүрген көп ойды,

Күн нұры етіп төгейін.
Ай нұры етіп төгейін.

Талай да нұрлы таңды асқан,
Радионың қазған тарихын,
Архивтерден шаң басқан.
Толқыннан тауып тотияйын,
Шәкірттеріне жол да ашқан.
Алты құрлықты аралап,
Төрт мұхитқа жалғасқан.
Білімді жорға жүріспен
Төрт аяғын тең басқан.
Жалт қарасы алмастан,
Айбыны да бар алдаспан.
Ғалымы кім десе қазақтың
Көрсететіндей «Міне!»- деп,
Марқая берші марқасқам.

Асан Қайғыдай жер шолып,
Астанаға келіп тоқтаған.
Ағалары да мақтаған,
Құрдастары да мақтаған,
Інілері де мақтаған.
Ұлтын да сүйген ұланды,
Жұртын да сүйген қыранды,
Шыңға да шыққан шынарды,
Асыл сөзден таққан тұмарды,
Шәкірттеріңізді қаптаған,
Өзіңізсіз аға баптаған.
Қайыржаннан қалған қайырымды,
Қабиджаннан қалған мейірімді.
Темкеңнен қалған отты ағам,
Таукеңнен қалған текті ағам.

Бәйгеге барсаң тақымдап,
Атқұмарлығың – бір қырың.
Ақиқаттың айттың асылын,
Шындықтың үзбей шылбырын.
Алматыда жүрміз сағынып,
Күмістей күлкің сыңғырын
Тастаяқ ойнап жүргенде,
Төккен күйіңнің күмбірін.

«Жалғыз аққуға» ән қосқан,
Бәйгеге шапса шаң қосқан.
Қаратаудай тауды асқан,
Алатаудай тауды асқан,
Арқаның асыл моншағы
Клара апама сән қосқан.
Сізге ұзақ ғұмыр тіледім,
Алдымда жүрген Марқасқам !

«ТІЛДЕ, ПІКІРДЕ, ІСТЕ – БІРЛІК!»

Аязби Ақбергенұлы

*Халықаралық ақпараттық технологиялар университетінің профессоры,
(Алматы)*

Қадірлі онлайн конференцияға қатысушы көпшілік! Құрметті Намазалы Омашұлы!

Ең алдымен ұстаз-ғалымға құрмет көрсетіп отырған университет пен журналистика факультеті басшылығына ризашылығымды білдіргім келеді!

Журналистиканы қаламы қарымды, ойы ұшқыр, сөзге шешен, дана Абай айтатын «ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек» иесі бола білген адамдар жасайды. Сол журналистиканың ыстық, суығын

түгел көрген, қадір-қасиетін басынан өткізген жандардың бірі профессор Намазалы Омашұлы деп білемін. Тіпті, кеңестік журналистиканы тәуелсіз ел көсемсөзіне ұластырған, осы жолдың шырақшысы болған «АЛТЫН КӨПР» ИЕСІ деп бағалаймын.

Бұл тұжырымға мынадай негіз бар:

біріншіден, журфакта білім алған күндерден бері 50 жыл сөз құдіреті арқылы еліне қызмет етіп келеді;

екіншіден, қазақ журналистикасындағы трансформациялық өзгерістердің тұжырымдамасын жазап, ғылыми бағасын беріп жүр;

үшіншіден, мындаған шәкірттері Омашевтың мағыналы дәрістері арқылы шыңдалды, кәсіби жолға түсті;

төртіншіден, еліміздегі жетекші екі факультеттің абыройын биікке көтерді (декан Омашев Қазақ Ұлттық Университетінің оқу жүйесін әлемдегі үздіктерге теңестірсе, Еуразия Ұлттық Университеті журфағын өз қолымен құрып берді);

бесіншіден, мемлекеттік идеологияны қалыптастырып, жетілдіруге бір кісідей үлес қосты, журналистиканың құндылықтарын қызғыштай қорғап жүр, әсіресе, ұлттық ақпараттық қауіпсіздік туралы сөз байламдары аса құнды;

алтыншыдан, мойындалмай жүрген журналистика ғылымын жүйеге түсіріп, тіл білімінен аражігін ажыратып, концепцияларын айқындап, ізбасарларын тәрбиелеп, ғылыми мектебін құрап берді;

жетіншіден, азамат ретінде де журналистер қауымы арасында орасан беделге ие болып, көшбасшылық пен қарапайымдылықты қалай қатар алып жүруге болатындығын үлгі етіп көрсетіп келеді.

Яғни, қай қырынан алсаң да қазақ журналистикасының кешегісі мен бүгінгісін жалғастырушы, жақсылығын асқақтатып, жамандығын бетке басқан тұлға ретінде қадірлейміз.

«Қазақ сөзінің ең құнарлысы осы» деп көзі қарақты оқырманға 10-томдық «Алаш көсемсөзін» ұсынды. Еліміздің бас басылымы «Егемен Қазақстан» газетінің 100 жылдығын кең насихаттап, өткен ғасырдың қырқыншы жылдарына дейінгі газет тігінділерінен інжу-маржанын теріп, 5 томдық кітапты дүниеге әкелді. Профессор Намазалы Омашевтың ғылыми және публицистикалық мұрасы еліне, шәкірттерге әлі де ұзақ уақыт еңбек ететіні айдан анық.

Намазалы Омашұлының жемісті жылдары тәуелсіздікпен тұспа-тұс келді, ұстаздарының жолын жалғап, көсемсөз дәрежесін жаңа қырға алып шықты, БАҚ-тың билік санасатындай қоғамдық орнын айқындап берді. Бұл бір адамның еңбегі десек, әсіре айтқандық болар. Профессордың тірегі елі болса, қос қанаты: әріптес аға-інілері мен шәкірттері еді.

1995 жылы журфак деканы болды. Мәскеу билігінен іргеміз алшақтап, экономикалық байланыстар үзілген елең-алаң кезең. Қиындық көп кездесе де, Алаш мұратын жүзеге асырудың жаңа сәті туды. Жас басшы Намазалы Омашұлы білекті сыбанып, іске кірісті, жиі пікірлесіп, арқа тұтып жүрген Зәки Ахметов, Зейнолла Қабдолов, Зейнолла Серікқали, Камал Смайылов, Шерияздан Елеуқенов, Жұмағали Ысмағұлов, Тұрсынбек Кәкішев, Темірбек Қожақеев сынды ғалымдармен кеңесіп, батыл қимылдады.

Тәуелсіз елдегі журналистік білім берудің жаңа стандарттары жасалып, онда елдік мұраттар алдыңғы қатарға шықты, ұлттық құндылықтар орнықты. Факультет халықаралық байланыстарын орнықтырып, қазақ елін шет мемлекеттерге танытты. Ұзақ жылдар факультет деканы, ұлттық университет проректоры қызметтерін атқара жүріп, журфактың дамуына, онда сапалы білім беруге көп мән берді.

Зиялы ортада журналистиканы ғылым ретінде мойындатуға көп күш салды. Журналистикадан ғылыми атақ қорғайтын кеңес ашты, бірнеше ғылым докторы мен 50-ден аса ғылым кандидаты диссертация қорғап, қазақ журналистикасы ғылымының өзекті мәселелері ғылыми айналымға түсті. Баспа ісі, халықаралық журналист, қоғаммен байланыс мамандықтары өмірге келіп, дамыды. Түрік, неміс, корей, ұйғыр тілдерінде журналист даярлайтын бөлімшелер ашылып, сол уақыттың сұраныстарынан шыға білді.

Намазалы Омашев Батысты да, Шығысты да бір кісідей зерттеді, іссапармен АҚШ-та бірнеше рет болып, журналистік білім беру тәжірибесімен бөлісті. Түркия журналистикасымен етене таныс.

Әдетте журналисті көшбасшы деп қабылдайды. Жаңа ойдың басында сөз зергерлері тұратыны рас, ұлттық мүдде, елдік рухтың «күзетші иті» де журналист. Намазалы Омашұлы журналистік еңбек пен ғылымды берік ұштастырған тұлға. Ұлттық мүддені жеке бас мүддесінен биік қойып, осы жолда күш-қайратын сарп етіп жүрген қайраткер ағамызды егемен Қазақстан журналистика саласының ЖҮЙЕ-ҚҰРУШЫСЫ деп айтуға болады. Өйткені, журналистік ғылым, білім, тәжірибенің бір азамат төңірегінде өрбуі сирек құбылыс, ал Намазалы Омашұлына қатысты заңды, жарасымын тауып-ақ тұр.

Қазір профессор Омашев Лев Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті жанындағы Журна-

листика мәселелерін зерттеу институтын басқарады. Соңғы 12 жылда елордада журналистиканың ғылыми мектебі мен зияткерлік ортасының дамуына үлесін қосып жүр.

Ұстаз-ғалым 2007 жылы журналистика саласындағы ең жоғары марапат – Қазақстан Республикасы Президентінің арнайы сыйлығына ие болды. «Журналистикасы жалтақ ел тоқырайды» деген сөзді айтқан қайраткермен билік те санасып, осы саладағы сан қырлы еңбегіне осылай баға берді.

Атақ-марапаттары көп қой. Дегенмен, соның ішінде Намазалы ағамның ерекше қабылдаған Халықаралық Түркі академиясының төсбелгісі бар. Бүгінгі 70 жылдық мерейтойын атап өтуге Түркі дүниесінің бірқатар ғалымдары үн қатып отырғанына қатты қуанып отырмын. Алысы Түркия, жақыны қырғыз бен өзбек ағайындар, медиа саласындағы танымал ғалымдар онлайн конференцияға қатысып отырғаны ерекше мәртебелі жағдай, жақсы нышан деп білемін!

Біздің студент кезімізде жас оқытушы Намазалы Омашұлы «Буржуазиялық журналистика теориясы мен практикасына сын» деген пәннен лекция оқушы еді. Тіліміз келе бермейтін компаниялар мен есімдерді жаттатқызатын. Медиа саласындағы ақуалар мен шабақтар туралы, күштінің әлсізді жұтып қоятындығы, алдап-арбау, моральдік азғындық, жезөкшелік пен сатқындық туралы айтылатын. Сол айтқандардың көбі қазір біздің медиа кеңістігімізге де келіп жетті. Журналистиканың еркіндігін шектеп, уысында ұстағысы келетін күштер жетіп артылады. Ұлтының құндылықтарын, даралығын қорғау, ақпараттық қауіпсіздік шараларын қарастыру күн тәртібінде алдыңғы кезекке шықты. Ақпараттық соғыс деген өршіп тұр. Бүгінгі оқырман мен көрерменге психологиялық қысым күшейді, неше түрлі манипуляция тәсілдері белең алды.

Қазіргі алмағайып уақытта журналистиканың үні де жарқын шығып, ақ пен қараны ажыратуға, шындықты білуге және жасампаз да жарқын істерге бастауға мұрындық болғаны жөн деп білемін. Осы жолда тілі жақын, түрі мен діні бір ағайындардың «бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарғаны» ауадай қажет болып тұр. Жаһандануға қарсы құрал қолымызда, ұлттық даралығымызды сақтап, байыта түсуге бар жағдайымыз да, мүмкіншілігіміз де бар. Ғылыми интеллигенция біріксе, журналистер бірін-бірі қолдаса, алынбайтын асу, бағынбайтын шың жоқ екенін сонау Алаш қайраткерлері айтып өтті емес пе?!

«Бақытымды қазақ журналистикасынан тапқан жанмын» дейтін Намазалы Омашұлы осы істің ұйытқысы болса, бүгінгі мәртебелі жиынның алыс-жақын қонақтары бір ұранның астына біріксе, Ұлы Тұран идеясы өміршең бола бермек! Ысмайыл Ғаспыралының ізімен «Тілде, пікірде, істе – бірлік!» деп медиа қауымын жарқын күндерге бастаңыздар! Медиа саласының жаңа мамандарын даярлауда, PhD докторларын даярлауда күш біріктіру, бірге ғылыми зерттеулер жүргізу, елдік мұраттарды ұлықтау Сіздердің қолдарыңызда. Жақсылыққа бас қосқан ағайынға сәттілік тілеймін!

Алыс-жақын ағайынның басын қосқан мерейтойыңыз құтты болсын, қадірменді профессор Намазалы Омашұлы! Сізге мықты денсаулық, көшбасшылық парасат пен ұзақ ғұмыр тілейміз! 75 деген тойыңызда баршамыз аман-есен бас қосып, қатарымызды көбейтіп, емен жарқын әңгіме-дүкен құрайық!

Көңіл бөліп, тыңдағандарыңызға рахмет!

COVID 19 DÖNEMİNDE EĞİTİM ÖĞRETİM SÜREÇLERİ PROF. DR. ZAKİR AVŞAR

*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi Dekanı
zakiravsar@gmail.com orcid.org/0000-0002-1427-127X*

2020 Yılına bütün dünyayı etkisi altına alan bir salgın hastalık tehdidi ile girdik. Hastalık ilk çıkış yeri olan Çin'in Hubei eyaletinin Wuhan şehrinde büyük bir korku ve panik iklimi oluştururken, dünyanın geri kalanında işin kendilerine de ulaşacak ve insanlığın hayatını bloke edecek bir gelişme olarak görülmüyordu. Ancak zaman geçtikçe anlaşıldı ki, salgın aslında sadece Çin'in değil, tüm dünyayı sorunu haline gelmiş. Ülkeler öncelikle Çin'den ülkelere yönelik havayolu seferlerini durdurdular, sonrasında tüm ulaşımı kestiler ama bu tedbirler yetmedi. Daha sonraki günlerde neredeyse tüm ülkelerin birbirlerine olan ulaşımı kestikleri, sınırlarını kapattıkları günler geldi.

Dünya Sağlık Örgütü'nün yaşananları “pandemi” yani küresel bir salgın olarak ilan ile birlikte hemen tüm ülkelerde daha etkili önlemler alınmaya başlandı.

Bu önlemler dahilinde pek çok ülke eğitim ve öğretim süreçlerini gözden geçirip ara vermek veya uzaktan eğitim yoluna gittiler.

İlkokul, ortaokul, lise ve üniversite ayrımı yapılmadan birkaç ülke hariç dünya ülkelerinin büyük çoğunluğu okulları ya tamamen ya da kısmen kapatma yolunu tercih ettiler. Bu kapsamda (UNESCOa, 2020);

- Tacikistan, Türkmenistan, Belarus ve Nikaragua okulları kapatmadı,
- Rusya, Avustralya, Kanada, Amerika Birleşik Devletlerinde kısmi olarak kapalı,
- Japonya’da kapalı olan okullar kısmi olarak tekrar açıldı,
- Dünyanın geri kalan ülkelerinde ise bütün okullar kapatıldı.

Bazı sayısal veriler (UNESCOa, 2020) ışığında baktığımızda,

- 12 Nisan 2020 itibariyle dünya genelinde 1 milyar 716 milyon öğrencinin Covid19 salgınından dolayı eğitim anlamında etkilendiği düşünülmektedir,

- Eldeki verilere göre dünyadaki bütün öğrencilerin %99.4’ü salgından etkilendi.

Okulların kapatılmasında en önemli gerekçe öğrencilerin yoğun olarak kapalı ortamlarda (sınıflarda) bulunması ile salgının bulaşma riskinin çok fazla olması ve yayılmanın çok hızlı şekilde artacağı ihtimali gösterilmektedir.

Ayrıca genç neslin hastalığı 60 yaş üstüne göre daha hafif atlattığı ancak yaşı daha yüksek olan kişilere bulaştırma ihtimallerinin fazla olması da okulların tatil edilmesinde etkili olmuştur.

Bu süreçte okulları fiziki olarak kapatan ülkeler uzaktan eğitim modeline geçti. Salgının ilk başladığı ülke olan Çin Alibaba şirketi ile işbirliğine giderek online ders vermeye başladı. Benzer uygulamalar Avrupa ülkelerinde, Asya ülkelerinde ve Amerika kıtasında da aynı şekilde işliyor. Her ülke salgın kendi ülkesine sıçradığı tarihten itibaren okullarını kapatarak uzaktan eğitim modeline geçtiler (World Economic Forum, 2020).

Dünya Ekonomi Forum’u her ülkeyi uzaktan eğitim için gerekli kaynakları oluşturması ve bu sisteme geçmesi yönünde tavsiye kararı aldı. Ancak bütün dünya incelendiğinde dünyanın sadece %60’ının uzaktan eğitime erişebildiği de bir gerçek. Bunun yanı sıra Covid19 salgını bütün dünyanın hazırlıksız yakalandığı pandemi konusunda daha tedbirli olma gerekliliğini öğretti. Ama en önemlisi esnekliğin eğitim sistemine uyarlanabilmesi konusunda da bir fırsat sundu (Anadolu Agency, 2020).

Okulların kapatılması ile ilgili özet bilgileri tarihe kayıt düşmek bakımından burada derç etmekte yarar var.

- 26 Ocak’ta Çin, COVID-19 salgını için Bahar Şenliği tatilinin salgını da içerecek şekilde genişletilmesini içeren önlemler aldı. Ülkedeki üniversiteler ve okullar kapandı (China Daily, 2020).

- 23 Şubat’ta İran Sağlık Bakanlığı, çeşitli şehir ve illerdeki üniversitelerin, yükseköğrenim kurumlarının ve okulların kapatıldığını duyurdu (Iran News, 2020).

- 3 Mart’ta UNESCO, okul kapanışlarıyla ilgili ilk küresel sayıları ve etkilenen öğrenci sayılarını yayınladı. 13 ülkenin okulların ve üniversitelerin geçici olarak kapatılması da dâhil olmak üzere dünya genelinde 290,5 milyon öğrenciyi etkileyen önleyici tedbirler aldığını bildirdi. Buna karşılık, UNESCO ülkeleri etkilenen öğrencileri ve aileleri desteklemeye ve büyük ölçekli kapsayıcı uzaktan eğitim programlarını kolaylaştırmaya çağırdı (UNESCOc, 2020).

- 4 Mart’ta İtalyan hükümeti, İtalya’nın 100 ölüme ulaşmasıyla ülke çapındaki tüm okulların ve üniversitelerin tamamen kapatılmasını emretti. Bunu yaparken, İtalya üç kıtada okul kapanışlarını açıklayan veya uygulayan 22 ülkeden biri oldu (The Guardian a, 2020).

- 5 Mart’ta, COVID-19 acil durum önlemlerinden etkilenen öğrencilerin çoğu 233 milyon öğrencinin etkilendiği Çin’de bulunmuş, bunu 16,5 milyon ile Japonya ve 14,5 milyon ile İran izlemiştir (UN News, 2020).

- 10 Mart’a kadar, dünyadaki her beş öğrenciden biri «COVID-19 krizi nedeniyle okuldan uzak kalmış» iken, her dört kişiden biri yükseköğretim kurumlarından uzak kalmak zorunda kalmıştır (UNESCOd, 2020).

- 13 Mart’ta, 49 ülkedeki hükümetler, ülke çapında okulları kapatan 39 ülke ve yerleştirilmiş okul kapanışı olan 22 ülke de dâhil olmak üzere okul kapanışlarını duyurdu (The Guardian b, 2020).

- 16 Mart itibariyle UNESCO’ya göre bu rakam 49’dan 73 ülkeye yükseldi (Nigeria World, 2020).

- 19 Mart’a kadar, dünya çapındaki öğrencilerin % 50’si okul kapanışlarından etkilenmiş, 102 ülkede ülke çapındaki kapanışlara, 11 ülkede kısmi kapanışlar uygulanmış ve yaklaşık 850 milyon öğrenci bundan etkilenmiştir (UNESCOe, 2020).

- 23 Mart’ta tüm Nijeryalı okulların Nijerya hükümeti tarafından kapatıldı, pazarların yanı sıra şirketler de kapatıldı ve çocukların ebeveynleri tarafından evlerinden çıkmaları yasaklandı (BBC, 2020).

- 26 Mart’ta tüm Yeni Zelanda okulları ve üniversiteleri ülke çapında kapatıldı. Hükümet, okulların en kısa zamanda uzaktan öğretim biçimlerine geçişine izin veren iki haftalık bir tatil verdi. Üniversiteler bir hafta boyunca kapanmış, ancak daha sonra çevrimiçi öğretime devam etmiştir. Diğer okul hizmetleri açıktır, ancak öğretim uzaktan öğrenmeyle sınırlıdır (RNZ, 2020).

- 27 Mart’a kadar dünyadaki öğrenci nüfusunun yaklaşık yüzde 90’ı fiziki eğitimden mahrum kalmıştır. Açık kalan okulların bulunduğu bölgeler Tayvan, Singapur, Avustralya, İsveç ve bazı ABD eyaletlerini içeriyordu (Bloomberg, 2020).

• 29 Mart'a kadar 1.5 milyardan fazla çocuk ve diğer öğrenciler ülke çapında okul kapanmasından etkilenmiştir. Diğerleri, bölgesel kapanışlar nedeniyle etkilendi (The Washington Post, 2020).

Uzaktan eğitimin yararları, sakıncaları/zararları da yine bu çerçevede tartışılmaya başlanmıştır.

Kuşkusuz ki, bu süreç her ülkenin kendi ekonomik imkan ve kabiliyetleri ile, eğitim öğretim kadrolarının yetkinliği ile, teknolojik ünsiyet ile doğrudan ilgilidir.

Pek çok ülke nüfusu itibarıyla daha kolay organizasyon imkanına sahip iken bazı ülkelerin bu imkanı bulamadıkları da yine açıktır. Bilgi teknolojilerine önceden hazırlıklı ve online eğitim deneyimi olan ülkelerin hızlı bir geçişle süreci en az hasarla atlatmak gibi bir imkanı yakaladıkları, bu konularda hazırlıkları olmayanların ise hala bir bocalama süreci yaşadıkları görülmektedir.

Medya okuryazarlığı çerçevesinde getirilen öneriler tüm ülkeler bakımından bu süreçle birlikte daha da önem kazanmıştır. İçerik üretmek ve içeriklerin yeni nesillerin anlamasına, erişmesine imkan verecek şekilde düzenlenmesi, ders kitap ve malzemelerinin dijital ortama, uzaktan eğitime müsait hale getirilmesi gibi konular artık tüm dünya bakımından önem kazanmıştır.

Bu sürecin karşımıza çıkardığı çok farklı hususlar da bulunmaktadır. Dijital bağımlılık eğitim öğretim süreçleri ile birlikte artacak, obezite sorunları çoğalacak, aileler için dijital ortamlara ulaşmak için yeni maliyetlerin doğduğu, mekânsal sıkıntılarının nüksettiği iklimler oluşacaktır. Her ailenin çocuklarının uzaktan eğitime erişimine müsait konutlarda oturmadığı, çok çocuklu ve herbiri okul çağında olan çocukların eğitim öğretim süreçlerinde evlerdeki dijital donanımın yetmemesi neticesi sıkıntılar yaşandığı da yine tecrübe edilmiştir.

Yine bu süreçte edinilen deneyim ışığında özetlersek,

- Sosyal ve ekonomik açıdan yüksek maliyeti var.
- Eğitimlerde aksamalar yaşanıyor.
- Beslenme alışkanlıklarında değişme oluyor, obezitede artma meydana gelme ihtimali çoğalıyor,
- Küçük yaştaki çocuklar için bakıcı masrafı meydana geliyor.
- Çalışmayan/işi olmayan aileler için ekstra maliyet oluşturuyor.
- Okullar tekrar açıldığında adaptasyon problemlerinin ortaya çıkması kuvvetli ihtimal.
- Herkes eşit teknolojik alt yapıya sahip değil, dolayısıyla eğitimde eşitlik ihlal ediliyor.
- Okulların kapanması ile çocukların oyun oynamak maksadı ile sokaklarda olacağı bununda sosyal mesafenin ihlal edilmesine neden olacağı düşünüyor.

- Online eğitimde etik ihlallerinin söz konusu olması muhtemel.

• Online eğitim programlarında eğitim içeriklerinin çalınması muhtemel (The Telegram, 2020; UNESCOb, 2020).

Kısacası eğitim kurumlarının, hükümetlerin pandemi dönemini atlatmak için ortaya koydukları modellerin eğitim öğretim süreçlerinde bir dönüşümü beraberinde getireceği, geleneksel örgütlenme modellerimizi sorgulatacağı açık olmakla birlikte, pandemi sonrasında hazırlıkların çok daha önemli olduğunu görmemiz gerekiyor.

Dijital dönemin gerisinde kalan sistemlerin gelecekte de çıkması muhtemel benzer sorunlu dönemlerde nesilleri kaybetme tehlikesi hep var olacaktır.

Kaynakça

Anadolu Agency;. (2020, 03 19). Coronavirus Pandemic Reshaping Global Education System? 04 13, 2020 tarihinde <https://www.aa.com.tr/en/education/coronavirus-pandemic-reshaping-global-education-system/1771350> adresinden alındı

BBC. (2020, 03 19). Coronavirus in Nigeria: Lagos dey close down public & private schools on Monday. 04 13, 2020 tarihinde <https://www.bbc.com/pidgin/tori-51957083> adresinden alındı

Bloomberg. (2020, 03 28). Should Schools Close to Fight Virus? These Places Say No. 04 13, 2020 tarihinde <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-03-27/should-schools-close-to-fight-virus-these-countries-say-no> adresinden alındı

China Daily. (2020, 01 27). China's State Council extends Spring Festival holiday. 04 13, 2020 tarihinde <https://www.chinadaily.com.cn/a/202001/27/WS5e2e0f0ea31012821727356b.html> adresinden alındı

Iran News. (2020, 02 23). Iran Announces Closure Of Universities, Schools As Coronavirus Death Toll Rises. 04 13, 2020 tarihinde <https://en.radiofarda.com/a/iran-announces-closure-of-universities-schools-to-fight-coronavirus/30449711.html> adresinden alındı

Nigeria World. (2020, 03 26). Coronavirus: Alternatives to learning outside classrooms. 04 13, 2020 tarihinde <https://nigeriaworld.com/news/source/2020/mar/26/27.html> adresinden alındı

RNZ. (2020, 03 24). Coronavirus: What you need to know about school and uni closures. 04 13, 2020 tarihinde <https://www.rnz.co.nz/news/national/412489/coronavirus-what-you-need-to-know-about-school-and-uni-closures> adresinden alındı

The Guardian a. (2020, 03 04). Italy orders closure of all schools and universities due to coronavirus. 04 13, 2020 tarihinde <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/04/italy-orders-closure-of-schools-and-universities-due-to-coronavirus> adresinden alındı

The Guardian b. (2020, 03 26). Coronavirus: Alternatives to learning outside classrooms. 04 13, 2020 tarihinde <https://guardian.ng/features/education/coronavirus-alternatives-to-learning-outside-classrooms/> adresinden alındı

The Telegram. (2020, 03 05). Coronavirus deprives nearly 300 million students of their schooling: UNESCO. 04 13, 2020 tarihinde <https://www.thetelegram.com/news/world/coronavirus-deprives-nearly-300-million-students-of-their-schooling-unesco-419714/> adresinden alındı

The Washington Post. (2020, 03 27). 1.5 billion children around globe affected by school closure. What countries are doing to keep kids learning during pandemic. 04 13, 2020 tarihinde <https://www.washingtonpost.com/education/2020/03/26/nearly-14-billion-children-around-globe-are-out-school-heres-what-countries-are-doing-keep-kids-learning-during-pandemic/> adresinden alındı

UN News. (2020, 03 05). Coronavirus update: 290 million students now stuck at home. 04 13, 2020 tarihinde <https://news.un.org/en/story/2020/03/1058791> adresinden alındı

unesco. (2020). Adverse consequences of school closures. 04 13, 2020 tarihinde <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse/consequences> adresinden alındı

UNESCOa. (2020, 04 13). COVID-19 Educational Disruption and Response. 04 13, 2020 tarihinde <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse> adresinden alındı

UNESCOc. (2020, 04 03). 290 million students out of school due to COVID-19: UNESCO releases first global numbers and mobilizes response. 04 13, 2020 tarihinde <https://web.archive.org/web/20200312190142/https://en.unesco.org/news/290-million-students-out-school-due-covid-19-unesco-releases-first-global-numbers-and-mobilizes> adresinden alındı

UNESCOd. (2020, 03 12). With one in five learners kept out of school, UNESCO mobilizes education ministers to face the COVID-19 crisis. 04 13, 2020 tarihinde alındı

UNESCOe. (2020, 03 19). Half of world's student population not attending school: UNESCO launches global coalition to accelerate deployment of remote learning solutions. 03 13, 2020 tarihinde <https://en.unesco.org/news/half-worlds-student-population-not-attending-school-unesco-launches-global-coalition-accelerate> adresinden alındı

World Economic Forum. (2020, 03 16). How a top Chinese university is responding to coronavirus. 04 13, 2020 tarihinde <https://www.weforum.org/agenda/2020/03/coronavirus-china-the-challenges-of-online-learning-for-universities/> adresinden alındı

ЖУРНАЛИСТЕР МЕКТЕБІНІҢ МАЙТАЛМАН ҰСТАХАНАСЫ

Р.С. Жақсылықбаева,

*Баспасөз және электронды БАҚ кафедрасының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты*

Журналист – тек ақпаратты жасап, таратушы ғана емес, сондай-ақ, жауап беруші. Барлық болып жатқан оқиғалар журналистиканың ақпарат түріндегі өнімі болып табылады. Ақпарат қаншалықты сенімді болған сайын, соншалықты әлеумет үкімет билігіне араласа алады. Қаншалықты жалған болған сайын, соншалықты қоғамға қауіп төнуі мүмкін. Қазіргі журналистерден халық шындықты шырылдап, бүкпесіз ашық айтуды талап етеді. Журналист – қоғамдағы әділеттіктің тілеулесі әрі халық мүддесінің жанашыры болғандықтан, ерекше ілтипатқа лайық. Осы ретте баспасөз зерттеуші В.М. Гороховтың: «Журналист шығармашылығындағы мәселе бір ғана фактіні емес, фактілер жүйесін, бір ғана қарым-қатынасты емес, қарым-қатынастар жиынтығын көрсетеді. Журналист мақаласында оқырман үшін өте маңызды, кезек күттірмейтін мәселенің көтерілуі, жарияланымдарының сапасы мен кәсіби қадір-қасиетін арттырады. Журналист көрсетіп берген мәселелердің шешімі оқырман санасында ұзақ сақталады», – деген пікірін ескергеніміз жөн сияқты [1]. Өйткені, журналистердің жазған еңбектері, ең бастысы одан шыққан қорытындылары көптеген бұқара халықтың мүддесіне тиісті болып табылады.

Белгілі журналист, білікті педагог-ғалым, филология ғылымдарының докторы, профессор Намазалы Омашев есімі қазақ радиосы мен теледидарының тарихы мен теориясы туралы ауқымды да терең ғылыми зерттеулерімен, журналист кадрын даярлаудағы орасан зор еңбегімен жақсы таныс. Н.О. Омашев – 13 монографияның, 3 оқулықтың, 9 ғылыми-публицистикалық еңбектер мен очерктер жинағының, 9 оқу құралдарының және 300-ден астам ғылыми, публицистикалық мақалалардың авторы. Н.О. Омашевтың ғылыми еңбектері қазақстандық ғылыми ортада ғана емес, сонымен қатар алыс-жақын шетелдерде де үлкен резонанс тудырған. Ол Лас-Вегаста (АҚШ, 1998), Париж (Франция, 1999), Монреал (Канада, 2000), Ресей (Москва, 1980-1992) және т.б. халықаралық конференцияларда жоғарғы кәсіби бағаға ие болды.

Н.О. Омашев – танымал публицист, оның мақалалары республикалық газет-журналдарда жарық көріп тұрады, радио және телебағдарламаларға жиі қатысады. Публицистің қаламынан туған жолсапар

және портреттік очерктері мен түрлі эсселері, ғылыми-танымдық мақалалары мен деректі фельетондары оның шығармашылық дарыны мен публицистік шеберлігін айғақтайтын «Ақпарат әлемі» атты таңдамалы шығармаларының екі томдығына топтастырылған (2006). Публицист очерктері сезімге әсер ететін суреттер мен нәзік лиризмге толы. Ал фельетондары оның сықақшылдық қырын танытады: оқырмандардың есінде ирониялық тапқыр тіркестерімен, сәтті қолданылған юморлық эпизодтарымен, күлкілі диалогтарымен қалады. Теоретик ғалым «Айтылмай келген ақиқат» мақаласында радиоландыру ісінің бір көрінісі грамофон мен пластинкаларды таратуда әдебиетші, ғалым, ақын, публицист Ахмет Байтұрсыновтың қосқан үлесі жайында сөз қозғаса, «Қазақстандағы тұңғыш агенттік» ғылыми еңбегінде: «РОСТА-ның Орынбор бөлімшесі 1920 жылдан бастап жұмыс істегендігіне Орталық партия архивінен алынған дерек пен Д. Ахметов айтқан мерзім дәлме-дәл келеді», – деп нақты ғылыми байлам жасайды. Мақаладан радионың алғашқы пайда болуы, радиотелеграф ретінде қызмет көрсетуі бір ауыз сөзбен жеткізе салуға келмейтін күрделі мәселе екендігін, ол уақыт өткен сайын өзіндік ерекшеліктермен игерілетіндігін терең ұғынамыз.

XXI ғасыр – «ақпарат ғасыры» аталып жүр. Әрбір қоғамда ақпараттың алатын орны ұшан-теңіз. Өркениетті бүгінгі қоғамда минут сайын, тіпті секунд сайын жаңа ақпараттар пайда болып, көзді ашып-жұмғанша шапшаң жылдамдықпен таралып жатады. Ақпарат тасқынының өтінде тұрған біздің қоғам өзіне қажетті жаңалықты талдап, талғаммен пайдалануы да ерекше маңызды. Профессор Намазалы Омашев жаһандану кезеңіндегі ақпарат қауіпсіздігі хақында жазған «Бізді басқа тақырып алаңдатады», «Ұлтты ұтылысқа не апарады?», «Бізде өзі отырған бұтақты кесетіндер бар», «Ақпараттың еркін ағымы» елдіктің сөзін сөйлесе», «Ақпараттық қоғам» деген не?» мақалаларында кез келген басылымның ұстанған бағыт-бағдары, өзіндік ерекшелігіне қарай өз аудиториясы болатынын, алайда жалған сенсация куып, арзан ақпаратқа, тапсырыстағы дүниелерге, мазмұны мәнсіз мақалаларға жол бермеу керектігін, алған ақпаратты бүге-шігесіне дейін анықтап, нақты түсіндіру қажеттігін айтады. Қазір дүние жүзінде бұқаралық ақпарат құралдарына қатысты «ақпараттың еркін ағымы» («Свободный поток информации») деген теория дәуірлеп тұр. Ол қағиданың мәні мыған саяды: «Жер бетінде тік басып тірі жүрген пенденің қай-қайсы да әлемдік ақпараттан хабардар болуға тиіс. Ол – жарық дүниенің иесі. Сондықтан адам үшін таратылған ақпаратта шекара болмауы керек. Ол шекара дегенді білмейді», – дейді [2]. Журналистер ел ішінде және әлемде болып жатқан жағымды-жағымсыз оқиғаларды баяндап, халықты құлағдар етіп отырады. Жақсыдан үйренуге, жаманнан жиреніп, бойды аулақ ұстауға ой салады. Жаһандану дәуірінде интернет-журналистика ақпарат алмасудың күшті құралына айналды. Жетістігімен қоса, қиыншылық жағы да жетіп-артылады. Интернет-журналистиканың пайдалы да, зиянды тұстарын тиімді қолданған абзал.

Журналистика мамандығы үнемі ізденісте болуды, жаңарып, жасарып отыруды қажет етеді. Журналистика дегеніміз – баспасөздерде жылт еткен жаңалықтарды жазумен шектелмейді. Өткен ғасырларда халық тек қана газет, радио, толық кемелденбеген телеарналар арқылы ғана өз қажетін қанағаттандырып отырды. Профессор Намазалы Омашев кезінде батыс журналистикасындағы өзгешелікті: «Компьютер олар үшін әлемге ашылған терезе секілді. Сондықтан көп ақпарды өз жадыларында сақтай бермейді екен. Журналистері қағазды ұмытқан сыңайлы. Теледидар, радио, газет жұмысы бастан аяқ компьютердің көмегіне ғана сүйенеді...», – деп жазды [3]. Бұл жаһандану дәуірінде, ғарыштап дамыған өркениетті, ғаламтор желісімен, космостық тың жүйелер арқылы таратылатын, көрсетілетін ақпараттар, озық технологиялар арқылы барлық адамдар үшін қызмет ете бастағандығының бір көрінісі еді. Қазір отандық журналистикада да интернет саласы қарыштап, дамып, өтпелі кезеңді бастан кешіріп отыр. Бұның тек еліміздегі демократиялық жаңарулар мен нарықтық экономика үрдістері ғана емес, бұқаралық ақпарат құралдарындағы ауқымды өзгерістерге де байланысты туындап жатқан дәуір сабақтастығы екендігі даусыз. Ең маңыздысы – халықаралық деңгейдегі тәрізді отандық журналистика да жаңа кезеңге көшуде. Оның бірнеше себептері бар. Біріншіден, журналистиканың қызметіне кең мүмкіндіктер ашатын жаңа ақпараттық технологиялар өсіп келеді. БАҚ заман ағымына ілесіп, шапшаңдығымен, жеделділігімен жаңашыл сипат алып отыр. Екіншіден, ақпарат алу, тарату ауқымы кеңеюде, спутниктік технология әлемнің кез-келген түкпірінен жедел хабар алуға мүмкіндік беруде. Үшіншіден, әрі ең бастысы, ауқымды құрылымдардың қалыптасуымен, жаңа ақпарат технологиялардың дамуымен қатар, аз ғана қауымның мүддесін қамдаған шағын ақпарат құрылымдар пайда болуда. Яғни, халықтың белгілі бір топтарына хабар тарататын бұқаралық коммуникациялар кең өріс алып келеді. Заман ағысы, уақыт үрдісі енгізіп жатқан жаңалықтар ендігі сәтте қазақ журналистеріне дағдылы жайбасар қалыптан айырылып, жаңаша ойлауды, қайсыбір тосын жайды дәл тауып, лайықты түйін жасауды, тіпті, алда болар беймәлім өзгерістерге дайын отыруды талап етуде.

Қазіргі қоғамда қай саланы алсақ та нарықтық қатынас орнату барысында жаңаша үрдіс байқалуда. Сол секілді БАҚ жүйесінде де жиі жеке меншіктік пен бәсекелестік белең алуда. Рас, бәсекелестік тумай, даму болмайды. Бүгінгі қазақ басылымдары, телеарналары мен радио тораптары жаңа заманға

бейімделе отырып, қоғамдағы өзіндік маңызын арттырып, беделін өсіру, сондай-ақ, қомақты табыс көзіне айналу қызмет етеді. Әсіресе, жанжал тудыратын оқиғалар іздеп, демократиялы қоғамға бейімделетін, ықпалын арттыру үшін ақпаратты беру жеделділігі мен күн тәртібіндегі нағыз өзекті мәселені көтере білу тұрғысында еліміздегі қазақ және орыс тіліндегі БАҚ қызметкерлері дамыған шетелдерден үлгі ала отырып, қызу ізденіп келеді. Осылайша бүгінгі қазақ баспасөзі ескі сарынын өзгертіп, жаңа бағыт ұстануға көшкен. Тіпті журналистикадағы кейбір жанрлар тиімділігінен айырылып, жаңаша стиль мен жаңаша тақырыптарға сай жазу әдісі қалыптасты.

БАҚ арқылы қоғамның көзқарасы, оқиғаны түсінуі үнемі өзгеріп отырады. Журналистке қойылатын моральдық талаптың қиындығы жоқ. Қиыны сол – талапты дұрыс пайдалана білу. Осыдан келіп, кез келген оқиға, деректі шынайы беру журналистің кәсіби шеберлігіне байланысты. Профессор Намазалы Омашев журналистік шеберлікке қатысты: «Көпшілік журналистерімізде сол болған, айтылған мәселенің әлеуметтік мәніне терең үңілу, түп-тамырына зерделей бойлап бару, соған жарқырата әрі нақпа-нақ бұтарлай талдау жасау жетіспей жатады. Олай жазу екінің бірінің қолынан келе бермейді. Себебі, біріншіден, ол сол проблеманы өте жақсы білуі керек, екіншіден, журналистік көрегендік қажет, үшіншіден, сөздік қоры мол болып, сол сөздерді ойнату шеберлігімен астасып жатуы тиіс», – [3, 28 б.] деген ой оралымы мәселені терең зерттеп, әрі қызықты жазылған публицистикалық еңбек қана журналистің абыройын көтеретіндігін меңзеп тұр.

Журналистикада ақпарат тұтыным мәні тұрғысында емес, қоғамдық игілік ретінде түсіндіріледі. Бұл дегеніміз – журналистке берілетін ақпарат үшін жауапкершілік жүктеледі деген сөз. Яғни, әлеуметтік жауапкершілік журналистен кез келген жағдайда өзінің құқықтық санасына сай әрекет етуін талап етеді. Сондықтан да публицистке қойылатын негізгі талаптар: біріншіден, қажымай-талмай еңбек етуге дағдыланып, қандай да мәселеге болсын немқұрайды қарамау. Екіншіден, мәселенің қоғамдық-саяси, экономикалық, моральдық және тәжірибелік маңызын бағалай отырып, нағыз шығармашылық қабілетін таныта білу керек. Үшіншіден, дерек, материалдарды көптің ізденісі мен сұранысына сәйкестендіріп, қызықты әрі тиімді тәсілмен тартымды жаза білу.

Профессор Н. Омашев «Жол үстінде – журналист» еңбегінде: «Америка журналистері заң қызметкерлерінен артық оқып, үйренеді. Сондықтан болған оқиғаның, құбылыстың астарын бірден ұғына қояды. Сол оқиға, құбылыс Америка мүддесіне қайшы келетін болса, оны жеріне жеткізе дәлелдеп, оған қатысты, кінәлі адамды халық, жұрт алдында аяусыз әшкерелейді. Халықтық мүддеге тиесілі заңдарға титтей қылау түсірген адамды қия бастырмай алқымға алып, заң алдында жауап бергізеді», – деген журналистің құқықтық сауаттылығына қатысты келелі мәселені алға тартады. Заңды сауатты меңгерген журналист қоғам нені қалайтынын немесе қолдайтынын, неге қарсылық білдіретінін құқықтық сипатта жақсы біледі. Тура мағлұмат пен пайым журналистің алдағы ісіндегі ар-ұждан бағыт-бағдарын анықтап беретіндігімен пайдалы. Ал ар-ұждан бағыт-бағдарын анықтау журналист үшін әдеп пен мәдениеттің бір нысаны болмақ. Журналистиканың бір ерекшелігі өзге мамандықтан гөрі қоғам алдындағы жауапкершілігінің басымдау түсіп жататындығында. Ол көбінесе журналистік әдеп, құқықтық сауаттылық арқылы көрініс табады. Өмірдің объективтік шындығын көпке жеткізуші, сол арқылы қоғамдық пікірді қалыптастырушы, төртінші билік иелерінің ешқашан да өтірік айтуға, жалған ақпарат таратуға қақысы жоқ.

Теоретик ғалым Н.Омашев батыс журналистикасында: «Ең бірінші айтарым – олардың әдебиетке деген көзқарастарын аңғартатын арнайы профессионалды ақпарат құралдары жоқ», – дей келіп, ұлттық журналистикамыздағы мына бір озық тұсқа назар аударады: «Бізде әдебиет саласы бойынша «Қазақ әдебиеті» газеті шығады. Бұл үлкен жетістігіміз. Өйткені, журналистиканың араласпайтын саласы жоқ. Сол тұрғыдан «Қазақ әдебиеті» газеті – қазақ халқының рухани байлығы. Мысалы, шопаны бар, шофері бар, диханы бар, қоғам қайраткері бар – бәрі бірдей әдебиетті жақсы біле бермейді ғой. Бұл газетті оқи отырып, қазақ әдебиетінің, мәдениетінің, өнерінің, ұлттық журналистиканың, қазақ тілінің түрлі жетістіктері мен проблемаларын біліп, дәстүр-салтын, тарихын таразылап отырады. Оқырманның рухани байлығын мейлінше байыта түсетін, тіпті үзбей бірнеше жыл оқыған адамға осы саланың институтын бітіргендей нәр берер басылымның халқына бергені де, берері де мол» [3, 37 б.] Яғни, «Қазақ әдебиеті» газеті елдің тек әдеби өмірін, әдебиет саласындағы жаңалықтар мен ақын-жазушылар шығармаларын жариялайтын салалық басылым деңгейіне көтерілді.

Журналистиканың функциясын, жауапкершілігін, жанрларын, тілі мен стилін, олардың ерекшеліктерін терең білмей, журналист бола алмайды. Журналистің университеттік білімі болғаны дұрыс, жауапкершілігі өте зор маман. Профессор Намазалы Омашевтың мына бір ойы дәл қазіргі уақытта өте маңызды: «Менің ойымша, нәрсіздеу, әлсіздеу оқытылады-ау деген кейбір пәндерді қысқартып, ықшамдау қажет. Оның орнына болашақ мамандарға өз бетімен шығармашылықпен айналысатын күндер берілсе, жазу шеберліктерін шыңдауға жол ашылар еді. Әрі аудиториялық сабақтардың саны азайып, сапасы молая түспек...» [3, 33 б.]. Журналистикада сапалы білім беру хақында жазылған «Журналистика – алдымен сені таңдайтын мамандық», «Журналистика машық па, мамандық па?», «Журналист

елжанды болса дейміз», «Журналистиканың жаңа стилі», «Журналист дайындауда жаңалық көп», «Журналистиканың жүгі ауыр», «Журналистикасы жалтақ ел тоқырайды» т.б. мақалаларында журналистік білім берудің стандартын жетілдірмесе, жеңілдетпеу, оның базалық негізі тек университеттік білім болу керектігі, журналист үшін негізгі нәрсе машық емес, өзіндік ой түйетін білім, парасат екендігі, студенттерге шығармашылықпен айналысуға мүмкіндік туғызу мәселелері жан-жақты сөз болады. «Журналистика – қазір бағы жанып тұрған мамандық, бұл салаға сіңірген еңбек бірнеше есе боп қайтады. Біздің ерекшелігіміз де, құдіреттілігіміз де, қиыншылығымыз да сонда. Өйткені журналистің жетістігін де, кемшілігін де халық біледі», – деп орынды атап та өтеді [2, 85 б.].

Журналист мамандығы – қиындығы мен қызығы мол, жан-жақты білімділікті талап ететін жауапты сала. Н.Омашев кезінде журналистік ғылыми атақ алуға мүмкіндік туғызатын Ғылыми кеңес ашты. Факультет оқытушыларының басым көпшілігі түрлі тақырыпта жазылған кандидаттық диссертацияларын сол кеңесте қорғап шықты. Н. Омашевтың жетекшілігімен 6 докторлық, 18 кандидаттық диссертация қорғалды.

Журналистика факультетінің деканы кезінде біздер «Мерзімді баспасөз» кафедрасының студенті болдық. Журналистиканың әдіс-тәсілін, фактіні алу, оны құбылта білу, мәселе көтеру т.б. жолдарын үйрету мақсатында білікті, тәжірибелі Камал Смайылов, Сапар Байжанов, Шерияздан Елеуменов, Жанболат Аупбаев т.с.с. сынды журналистерді факультетке арнайы дәріс оқуға шақырды. Біздер тәжірибелі сол ұстаз-журналистерден тәлім алдық. Нәтижесінде, бүгінде өзіміз «Публицистің шығармашылық шеберханасы» пәнінде осы ұстаз-журналистердің шеберлік шеберханасын студенттерге оқып, үйретіп жүрміз.

Профессор Намазалы Омашұлының ұстаздық қамқорлығымен аспирантурада «Шерхан Мұртаза – публицист, редактор» атты кандидаттық диссертация тақырыбы бекітіліп, ғылыми жетекшілікке профессор Бауыржан Жақыптай білікті ғалым-ұстаз ұсынылған еді. Сөйтіп, журналистика ғылымына үлес қосуыма жол ашқан еді.

Журналист – жолаушы. Өйткені, ол өмір бойы жол үстінде. Ол жүрмейтін жол, бармайтын ел, жер жоқ. Ол – қоғамның үні, қоғамның көзі. Журналист қоғамдағы жақсылық атаулыны жаңғыртып, жамандық атаулының жер-жебіріне жететін қаламгер, қайраткер. Қай жерде, кіммен сөйлессе де оның тілі – әдеп, мәдениеттің тілі. Профессор Н.Омашев «Егемен Қазақстан» газетінің 2017 жылғы 11 сәуірінде «Сөзге абай болайық» атты мақаласында бірнеше журналистердің тіл қолданысындағы олқылықтарды сынай келіп: «Қазақ халқының сөздік қоры, сөз қолданысы кім көрінгеннің алдына салып айдап жүре беретін жекеше малы емес. Ол – бүкіл елдің ең бағалы байлығы. Ол – таза, кәусар дүние», – деп орынды атап өтеді. Журналист үшін түсінікті тіл, анық ой қажет. Сөзді, сөйлемді ауырлатпауға тырысу керек. Халық әрбір мақаланы оқығанда, не тыңдағанда қиналмай ұғатындай дәрежеде болуы тиіс.

Қорыта келе, журналист әлемі – алып мұхит, арпалыс пен айқасқа толы, буырқана бұлқынып, шарпысып жатқан сезімтал әлем. Ол күн өткен сайын тұңғыш құпиясына еріксіз тарта береді. Ал, сол әлемнің шыңырауына түсіп кетпеу үшін де даралық пен қабілет, парасат пен байқампаздық керек. Ізденімпаз жанға нәтиже, мол білім, тынымсыз еңбек, өз ісіне деген сүйіспеншіліктің арқасында келеді. Сондай ылғи үздіксіз ізденіс үстінде жүретін ұлағатты ұстазымыз Намазалы Омашұлы 70 жастың белесіне шығып отыр. Ұстазға шығармашылық шабыт пен толағай табыс тілейміз! Келешек ұстаз-ғалымнан әлі талай тың жобалар мен теориялық ілімдер күтеді. Журналистика саласында дайындаған сан мыңдаған шәкірттері қазақ журналистикасының қадау-қадау, бір-бір кірпіші болып қаланары сөзсіз. Ұстазға бұдан асқан бақыт жоқ!

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Горохов В.М., Основы журналистского мастерства. – 1989. С.90.
2. Омашев Н. Ақпарат әлемі. 1-том. –А.: Қазығұрт. 2006. – 15 б.
3. Омашұлы Н. Жол үстінде – журналист. –А.: Атамұра. 1999. – 24 б.

МЭТР КАЗАХСТАНСКОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ

Манишук Мукашева

*кандидат филологических наук, ассоциированный профессор
Атырауского университета им. Х.Досмухамедова Атырау, Казахстан*

Сегодня трудно переоценить вклад доктора филологических наук, профессора Намазалы Омашевича Омашева в журналистское образование нашей страны. Именно по его инициативе в свое время были открыты новые специализации в казахстанской журналистике, созданы государственные стандарты, были подготовлены типовые программы, открыты радио- и телестудии, что явилось большим достижением в отечественной журналистике. Будучи деканом факультета журналистики КазНУ им. аль-Фараби, Намазалы Омашевич поднял его до международного уровня, факультет стал одним из лучших факультетов среди стран СНГ, став кузницей подготовки журналистских кадров независимого Казахстана.

Тема кандидатского исследования Намазалы Омашевича – «Фельетон – как жанр радиожурналистики». Именно этот жанр на тот период являлся действенной и эффективной формой воздействия на общество. В своей диссертации, защищенной в Москве, Намазалы Омашевич убедительно показал, что фельетон занимает важное место в сложившейся, взаимодействующей, развивающейся, целостной системе жанров радиожурналистики. Произведения Н.О. Омашева как публициста отличали особый мастерский слог, неповторимый колорит, юмор и смешные диалоги, которые легко запоминались аудиторией. Важным событием в жизни Н.О. Омашева стал 1992 год – год защиты докторской диссертации «Казахское радиовещание: проблемы становления и развития», ставшая основой отечественного радиоведения. Благодаря исследованиям Намазалы Омашевича было доказано, что история казахского радиовещания берет начало с 1921 года, а не с 1931-го, как считалось раньше [1].

Многие годы я работала рядом с Намазалы Омашевичем и всегда ощущала его поддержку во всем. Мы вместе работали на факультете журналистики КазНУ имени аль-Фараби в середине 90-х прошлого века. Профессор Намазалы Омашев – деканом, я – заместителем декана по учебной и воспитательной работам. Как декан Намазалы Омашевич умело организовал учебный процесс, утвердил новые курсы, которые помогали приобретать необходимые знания будущим журналистам. Это помогало нашим выпускникам приходиться в редакции СМИ, освоившими теоретические и практические навыки. Он создал систему мастер-классов, когда в аудиторию приходили главные редакторы СМИ республики, известные журналисты СМИ страны, что помогало будущим журналистам быстрее приобщиться к своей будущей профессии. Под руководством Намазалы Омашевича на факультете были подготовлены основополагающие документы, которые сегодня определяют облик отечественного журналистского образования. Актуальной остается и Концепция журналистского образования, которая была подготовлена под его руководством. В результате усилий, приложенных профессором Намазалы Омашевым активное развитие получило международное сотрудничество. На факультете впервые была открыта кафедра ЮНЕСКО, на полученные гранты было укреплено техническое оснащение телестудии и радиостудии факультета, начался активный научный обмен. Многие преподаватели кафедр факультета журналистики прошли стажировки в Оклахомском университете, научные связи с Оклахомским университетом и сегодня продолжают развиваться. Намазалы Омашевич в свое время также побывал в долгосрочной командировке в США, где он приобрел необходимый багаж новых творческих знаний и идей, которые он принялся активно претворять в жизнь и коллектив факультета журналистики активно помогал ему в этом интересном и важном деле. Много сил и творческих идей вложил профессор Н.Омашев в издание научного журнала «Вестник КазНУ», серия журналистики, который был включен в реестр Комитета по надзору и аттестации в сфере образования и науки (ВАК) РК. В данном журнале публиковались содержательные и проблемные исследования по истории, теории, методологии, практике журналистике, различных ее специализаций, наиболее важные исследования, которые бы укрепляли фундамент журналистики Казахстана [2]. Будучи проректором КазНУ по воспитательной работе и языкам Намазалы Омашев внес огромный вклад в пропаганду и закрепление казахского языка в современном обществе. Намазалы Омашевич уделял огромное внимание в формировании новой системы подготовки научных кадров по журналистике. Благодаря его усилиям и настойчивости в КазНУ впервые был открыт Диссертационный совет по защите кандидатских диссертаций, где сотни молодых ученых успешно защитили свои научные исследования. Благодаря этому были изданы монографии, которые пополнили казахстанскую библиографию по журналистике.

Намазалы Омашев является основателем и организатором факультета журналистики и политологии в ЕНУ имени Л.Гумилева, его первым деканом. Он открыл и возглавляет первый в Средней Азии и Казахстане Институт изучения проблем журналистики при Евразийском национальном университете

им. Л. Гумилева. Он умело организовал работу на новом месте, наладил множество творческих и деловых связей, провел интересные круглые столы, международные конференции, встречи, инициирует новейшие исследования по казахской журналистике. Под его редакцией были подготовлены и изданы такие уникальные научные работы как «Алаш көсемсөзі» (в десяти томах), «Қазақ журналистикасы» (в трех томах), «1920 жылдардағы қазақ совет журналистикасы», «Радиожурналистика», которые представляют большой интерес для студентов и ученых, занимающихся проблемами казахской печати. Вклад профессора Н.О. Омашева в развитие отечественной журналистики и журналистского образования республики получил высокую оценку. Намазалы Омашев является лауреатом премии Президента Республики Казахстан, премии «Үркер», награжден нагрудным знаком МОН РК «За заслуги в развитии науки РК», орденом «Құрмет». Сегодня ученики профессора Н. Омашева работают по всему Казахстану, многие из них сами стали руководителями СМИ республики. Отрадно, что многие из них равняются на своего наставника в жизни и творчестве. И сегодня профессор Н. Омашев прокладывает дорогу другим. Мы гордимся тем, что имеем возможность по-прежнему получать замечательные уроки жизни и творчества нашего наставника.

Литературы:

1. ЕНУ. Личная страница Намазалы Омашева.. 5 июня 2012.
2. ЕНУ. Человек года. Дата обращения: 5 июня 2012.

АҚПАРАТ ТЕОРИЯСЫНЫҢ ТЕМІРҚАЗЫҒЫ

Әбдіжәділқызы Жидегүл

*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Баспасөз және электронды БАҚ кафедрасының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты*

Намазалы Омашев – ұстаздық жолында мыңдаған жас журналистің қанаттануына, білімді, білікті, елдің сөзін сөйлейтін азамат болып есеюіне аянбай қызмет етті.

Серік Негимов

Ғасырға жуық уақыт аясында қазақ білімінің қара шаңырағы, сол қара шаңырақтың тарихы бір, тағдыры бір қанаты – қазақ журналистикасының киелі табалдырығының іргетасы болып қаланып, керегесі болып керіліп, қаһарманына айналып, қолтаңбасын қалдырған қаншама ұстаз бар. Солардың бірі, әрі бірегейі – саналы ғұмырын ұлттық журналистиканың көсегесін көгертуге арнап, тарихын зерттеп, теориясын зерделеп, мамандарын мәпелеп, шәкірттерін жетелеп, ғалымдарын баулып, дәріскерлерін үйретіп, қоғамын ізгілікке бағыттап, көшін өркениетке бастап келе жатқан рухы асқар таудың шыңындай, намысы найзаның ұшындай елжанды тұлға, қазақ журналистикасы теориясы мен тәжірибесінің пұшпағын илеп жүрген бір қауым шәкірттің (нақты санын білмеймін, бірақ, ағай тәрбиелеген кәсіби журналистерді, солардың арасынан шыққан БАҚ жетекшілерін, министрлік қызмет атқарған түлектерді толассыз тізбектеуге болады) ұстазы, профессор Намазалы Омашев.

«Ұстаз деген ардақты атты кіршіксіз таза күйінде алып жүргендердің бірі, тіпті, бірегейі – менің Намазалы шәкіртім. Менің ұстаздық тәлімімді алып, түлеп ұшқан әрбір шәкірт – менің қолымнан шыққан төлтума кітабым іспетті. Ал мен жазған кітаптардың ішіндегі классикасы – Намазалы Омашев» [1]. Әйгілі ұстаз, Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым Акаджемиясының академигі Зейнолла Қабдолов сүйікті шәкіртінің шынайы болмысын классикалық үлгіде жазылған кітапқа теңеген екен. Бұл – сұлу сөзбен сомдау емес, ғылыми сипаттағы ғажап теңеу. Намазалы ағайдың өзі жүрек қалауымен таңдаған мамандығына деген адалдығы, сол кәсіптің сегіз қыры мен бір сырын түбегейлі меңгерген біліктілігі, сол қызметті атқарудағы ішкі ізгілігі мен сыртқы талапшылдығын тоғыстырған мүлтіксіз жауапкершілігі, өзі бойына сіңірген өнегесі мен қол жеткізген берекесін шашау шығармастан табыстап, жүйелі жолға салып, ресми негізде реттеп, 6 ғылым докторы мен 17 ғылым кандидатын соңынан ерген ізбасарға айналдырған көрегендігі, рухани тәрбиенің қайнар көзін ашып, әнұранды жүрегімен әлдилеген отансүйгіштігі, шартарапты шарлап, тарихи жазбаларды тірнектеп жинап, өмір шындығын ғылыми теорияның өзегімен ұштастырған тапқырлығы – бәрі сол теңеудің аясына сиып тұрғандай.

«Журналистиканың үлкен үш мектебінен өттім: журфактағы оқуым, радиодағы жұмысым, журналистика факультетіндегі ұстаздық етуім» [2] – деген екен Намазалы ұстаз.

«Естігенімді айтсам, өтірік болар, көргенімді айтайын»[3] – деп ұлы жазушы Мұхтар Омарханұлы Әуезов айтқандай, шәкірт тәрбиелеудің хас шебері Намазалы ұстаз туралы өзім куә болған шындық – ол кісінің ұстаздық жолы.

Осыдан 37 жыл бұрын арманымызды арқалап жетіп, қасиетті қара шаңырақтың табалдырығын талапкер болып аттадық та, бағымыз жанып білімгер атандық. Міне, сол кезден бастап, Намазалы ұстаздың дәрісін тындап, тапсырмаларын орындап, журналистиканың тереңіне бойладық.

Ең бір ерекше есте қалған сәт – «Журналистік шеберлік» пәнінің тапсырмасы бойынша Қазақ радиосының эфирінен өтетін радиохабар дайындау кезеңі. Сөз жоқ, бұл белес – біз үшін майдан шебінде шайқасқа түсіп, аман-есен оралумен тең құбылыс. Ағайдың тегеурінді талабы ол кісінің дауыс ырғағы мен қысқа да нұсқа нақты сөздерінде болса керек (Намазалы ағай диплом жұмысымының, кандидаттық диссертациямының жетекшісі болды, декан, проректор болған кезінде дәріскерлік қызмет еттім. Ешқашан дауыс көтергенін естіген де, көрген де жоқпын). Айтқанын екі етпей орындау – уақыт тұрғысынан да, нәтиже тұрғысынан да бұлжымайтын заң. «Бүгін болмаса ертең барармыз» деген сөз тұрмақ, ойға да орын жоқ. Сабақтан шыға сала Қазақ радиосына бет түзейміз. Қазақ радиосындағы бекітілген жетекшімізден тапсырма аламыз да, ол кісінің репортерін асынып, сұхбат алуға немесе репортаж жүргізуге аттанамыз. Сөйтіп, репортерге жазып алған ақпаратымызды қайтадан радиоға алып келеміз де монтаж жасайтын операторға барып, іріктеп, алатынын алып, қосатынын қосып, құрастырамыз да, жетекшімізге тыңдатамыз. Жетекшіміз мақұлдаған соң жаңалықтар жүргізушісіне алғысөз жазып эфирге береміз. Радиосюжетіміз эфирден өткенде төбеміз көкке бір жетіп қалады да, сол эфирден өткен материалымыздың мәтіндік нұсқасына мөр басқызып, Намазалы ағайға әкеліп, көрсетіп «зачет» алғанда төбеміз көкке екінші рет жететін. Қазір зер салып қарасам, Намазалы ағай «теория мен тәжірибені ұштастыру» – деген ұғымды сол кезден бастап, санамызға құйған екен.

Жүректен шығып, жүрекке жеткен жетелі сөздер – Намазалы ұстаздың мерзімдік басылымдарға, радиоарналар мен телеарналарға берген сұхбаттарындағы батыл айтқан байыпты байламдары мен орнықты ойтолғамдары.

«Руханият пен тектілік – ең алдымен алдымызды орайтын ұғымдар. Бір аксиома айқын. Ол – рухы күштінің ұрпағы еңселі. Тектіден текті туады дейтініміз де содан. Батыры әрі ақын, шешені әрі би болған жұрт екенімізді айтудан неге жасқанамыз?!» [4]. Бұл – ұстаздың жүрек түкпіріндегі жанайғайы. Ол кісі өзінің осындай ойып айтқан, орнына қойып айтқан асқақ рухты айбарлы тұжырымдарымен біздің ұлттық намысымызды оятып, отансүйгіштікке, елжандылыққа ұмтылдырды.

«Әлемдік деңгейдегі ақпарат тарату жүйесінің ырғағына қосылу үшін отандық телеарналардың әрқайсында бір-бір тікұшақ болуы керек». Шын мәнінде, оқиға орын алған сәтте сол мекенге жедел жетіп, шынайы, әрі нақты ақпарат беру үшін тікұшақтың ауадай қажет құрал екені – айна қатесіз ақиқат.

Намазалы ұстаздың ұлттық журналистика күні қарсаңында «НҰР-ТІЛЕУ» бағдарламасына берген телесұхбатындағы репортаж жанры туралы ойтолғамы: «Қазіргі заманның тілшілері репортаж жанрымен жарысуы керек. Ол – оқиға орнынан берілетін ақпараттың жанры, ол – уақыттық көрсеткіш». Ұстаздың бұл тұжырымы кәсіби журналистиканың қазанында қайнап жүрген БАҚ өкілдері үшін де, журналист – мамандар даярлайтын білім ордаларының дәріскерлері үшін де ұстанымға айналатын ұлағатты сөз. Ақиқатында, заманауи телесөзгерлер мен радиорепортерлер дәл сол сәтте оқиға орнынан тікелей репортаж жүргізу арқылы ақпарат жеткізуді қалыпты құбылысқа айналдыруы керек. Неге кейде кәсіби журналистерді блогерлер басып озады. Өйткені, олар ойланып-толғанбастан қолма-қол ұялы телефонына оқиғаны қаз-қалпында түсіріп алады да, «дәл қазір,..» деп басталатын контентпен әлеуметтік желіде жариялап жібереді. Сондай оперативтілікті кәсіби негізде кәсіби журналистика жүзеге асыратын уақыт жетті.

Қырандай қырағы көзқарас – Намазалы ұстаздың ой көзімен өткенді шолып, болашақты болжайтын, барды бағалай білетін білгірлігі. Оған дәлел – толассыз туындылары (1974 жылдан бастап күні бүгінге дейінгі жарық көрген ғылыми мақалалары, оқу құралдары мен оқулықтары, монографиялары). Сол ұланғайыр еңбектің әрқайсысы – ғимараттың іргетасын қалағандай тап-тұйнақтай тақырыптар, айна қатесіз анықталған ақпараттар, дәйектелген деректер, шынайы пікірлер.

Көне тарихтан белгілі, ертеде адамдар темірқазық жұлдызын компас ретінде пайдаланған. Намазалы ұстаз – біздің ғылымдағы, ұстаздық кәсіптегі жол көрсетіп келе жатқан компасымыз, жарығын түсіріп, жол бастап келе жатқан шамшырағымыз. Сондықтан да, Намазалы ұстаз – ақпарат теориясының темірқазығы.

Ендеше, ұстазға тағзым ретінде шәкірттік сезімнен туған шумақтарды жолдауға рұқсат етіңіздер!

Бір ұстаздан бір топ шәкірт тарайды,
Ұстаз жолын өнегеге балайды.
Қатар берген білімі мен тәлімін
Құрмет тұтам Намазалы ағайды.

Журтарихтың тереңіне бойлаған,
Көсемсөздің келешегін ойлаған.
Біздер үшін – ұстаз-ғалым, идеал
Өзіңіздей өрелі жан, ойлы адам.

Дәріскердің дәруіндей- данасыз
Зерттеушінің зәруіндей- дарасыз.
Көсегесі көгеретін ғылымның
Шамшырақ боп көшін бастап барасыз.

Адаспаймыз, соңыңыздан ереміз,
Ақпараттан сөз маржанын тереміз.
Сіздер бар да критерий, канон бар
БАҚ- тың көші түзеледі сенеміз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Омашев Н. Өнегелі өмір. -Алматы: «Қазақ университеті», 2020, 23-б.
2. Төленқызы Р. Журналистиканың үлкен үш мектебінен өттім // «Алматы ақшамы», 2010ж. 10-қаңтар.
3. Әбдіжәділқызы Ж. Тікелей эфир табиғаты. -Алматы: «Қазақ университеті», 2003 ж. 27-б.
4. Омашев Н. Ақпарат әлемі. 1-том. -Алматы: «Қазығұрт», 2006, 28-б.

ИНФОДЕМИЯ И ВОЗМОЖНЫЙ КРИЗИС ДОВЕРИЯ К ОФИЦИАЛЬНОМУ ИНФОРМИРОВАНИЮ В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ В КАЗАХСТАНЕ

*Султанбаева Г.С.,
доктор политических наук, профессор
Горбунова А.А.,
магистрант 1-курса факультет Журналистики, КазНУ им. аль-Фараби*

Первых заболевших COVID-19 в Казахстане официально зарегистрировали 13 марта. С этого момента СМИ и медиа страны начинают информировать население о происходящем: количестве заболевших и умерших, мерах противодействия, ограничениях, а также способах профилактики и лечения. Запускается официальная линия информирования covid19.kz. Однако для эффективных коммуникаций большое значение имеет качество информации и то, насколько ей доверяют её потребители.

Инфодемия – проблема общемирового масштаба и значения, в том числе актуальная и для Казахстана. С 30 июня по 16 июля Всемирная Организация Здравоохранения провела первую конференцию, посвящённую инфодемии. ВОЗ отметила, что феномен инфодемии, возникший на волне пандемии COVID-19, принял такие масштабы, что встал вопрос о необходимости принятия скоординированных ответных мер. Инфодемия определяется как возникающий во время эпидемии переизбыток информации, которая может быть как точной, так и недостоверной. Это затрудняет поиск надежных источников информации и заслуживающих доверия рекомендаций. Даже в случае наличия доступа к качественной информации остаются барьеры, которые приходится преодолевать для принятия рекомендуемых мер. Как и возбудители болезни во время эпидемии, ложная информация распространяется быстро и широко, осложняя осуществление противоэпидемических мероприятий. [1]

Инфодемия создаёт сложности в информировании о ситуации как таковой и о необходимости следовать неким обязательным мерам, способствует распространению неточной и ложной информации, что затрудняет внедрение мер противодействия COVID-19. В этом ракурсе становится очевидно, что инфодемии невозможно остановить – с этой проблемой столкнулся не только Казахстан, но все страны мира. Однако, инфодемии можно противодействовать. ВОЗ призывает вести работу по адаптации, разработке, валидации и оценке новых научно обоснованных мероприятий и практик, направленных на предупреждение, выявление и пресечение фактов распространения неточной и ложной информации. [1]

Департамент глобальных коммуникаций ООН отмечает, что инфодемия на информационном поле ухудшает шансы принятия эффективных ответных мер в сфере общественного здравоохранения и создает атмосферу недоверия и растерянности среди населения. [2]

На Всемирной ассамблее здравоохранения в мае 2020 года государства-участники ВОЗ приняли резолюцию WHA73.1 о мерах в ответ на COVID-19. В Резолюции признаётся, что борьба с инфодемией является важной частью борьбы с пандемией. Резолюция призывает государства предоставлять надёжный контент о COVID-19, принимать меры по борьбе с ложной информацией и дезинформацией,

использовать цифровые технологии в ответных мерах. Резолюция также призывает международные организации бороться в цифровой сфере, работать над предотвращением вредоносной киберактивности, подрывающей меры реагирования на здоровье, и поддерживать предоставление населению научно обоснованных данных. [3]

Принятие Резолюции – не только не удивительно, но и обоснованно. В условиях пандемии от качественного информирования без преувеличения может зависеть жизнь и здоровье населения. Инфодемия становится новым вызовом в условиях борьбы с коронавирусной инфекцией для нашей страны. Об этом заявил старший научный сотрудник Отдела социально-политических исследований КИСИ при Президенте РК Слямжар Ахметжаров. По словам Ахметжарова, мировое сообщество находится в активной фазе противодействия распространению пандемии. «Между тем, дополнительным вызовом для Казахстана становится возникновение такого явления как «инфодемия» – распространение непроверенных слухов о коронавирусе. В условиях появления различного рода фейковых новостей и беспокойства граждан актуализируется запрос на повышение прозрачности и транспарентности деятельности системы здравоохранения», – отметил Слямжар Ахметжаров. [4]

Факторы распространения инфодемии: Хотя понятие «инфодемия» подразумевает распространение любой информации, скорость распространения правдивой и ложной информации может разительно отличаться. Так, в исследовании, опубликованном в журнале Science в 2019 году, было показано, что ложь распространяется в несколько раз быстрее правды. В работе использовали набор данных о распространении каскадов слухов (т.н. «тредов») в Twitter с 2006 по 2017 год. Около 126 000 слухов распространили около 3 миллионов человек. Ложные новости достигли большего числа людей, чем правда; верхний 1% каскадов ложных новостей распространился среди 1000–100000 человек, тогда как правда редко доходила до более чем 1000 человек. Предполагается, что причиной различий могут быть степень новизны и эмоциональное состояние людей на момент получения информации. Ложные новости часто выглядели как новая информация в глазах людей, вызывали страх, отвращение и удивление. Правдивые истории вызывали ожидание, печаль, радость. Подобное восприятие и сильные эмоции мотивировали людей больше делиться ложной информацией, чем правдивой. Вопреки мнению, что поисковые алгоритмы социальных сетей способствуют более быстрому распространению ложной информации ради увеличения охвата, исследование подобного не выявило. Результат демонстрирует, что люди сами с большей вероятностью делятся ложными новостями. [5] Что не удивительно, ведь ложные новости нередко апеллируют к нашим эволюционным механизмам: находить и делиться информацией, вызывающей страх, отвращение и удивление, помогало выживать, поскольку именно такая информация была предупреждением об опасности и позволяла вовремя принять соответствующие меры.

Проблемы, связанные с текущей инфодемией рассматриваются в научной литературе с разных точек зрения. Исследователи предлагают взгляд на «мультивселенную ненависти в Интернете», способствующую разжиганию этого чувства в отношении контента о здравоохранении и его проблемах вне зависимости от платформы [6], подкрепление теориями заговора и синофобными настроениями [7], а также угрозой дезинформации с точки зрения распространения мнений, а не фактов. [8] Стоит отметить, что указанные исследования являются препринтами и не прошли оценку рецензентов на момент написания данного текста. Однако их результаты не только задают взгляды на ситуацию, но и подтверждают некоторые более ранние исследования. Так, в одном исследовании особенностей распространения дезинформации в Twitter, собрали твиты, упомянутые в вердиктах проверенных фактов, связанных с COVID-19, более чем 92 профессиональными организациями по проверке фактов в период с января по середину июля 2020 года. Всего было изучено 1 500 твитов, относящихся к 1 274 ложным и 276 частично ложным заявлениям соответственно. Исследовательский анализ учетных записей авторов показал, что знакомый источник мнений в твиттере (включая организацию или знаменитость) также участвует либо в создании новых ложных твитов, либо в распространении (ретвитах) дезинформации. Кроме того, исследование также показало, что ложные утверждения распространяются быстрее, чем частично ложные. По сравнению с фоновым корпусом твитов о COVID-19, твиты с дезинформацией чаще связаны с дискредитацией другой информации в социальных сетях. [8]

В исследовании, опубликованном в Scientific Reports, изучили проблему распространения информации о COVID-19 с помощью массового анализа данных в Twitter, Instagram, YouTube, Reddit и Gab (Gab – краудфандинговая социальная сеть, структура и функции которой похожи на Twitter. Reddit – американский сайт для агрегирования социальных новостей, рейтинга веб-контента и дискуссий, основанный на коллективной фильтрации информации). Анализировались вовлеченность и интерес к теме

COVID-19, а также в работе дана оценка эволюции дискурса в глобальном масштабе для каждой платформы и её пользователей.

Чтобы представить обзор дискуссии о вспышке заболевания, связанного с контентом о COVID-19, использовались методы обработки естественного языка: представление вектора слов, в котором слова, имеющие общий контекст, находятся в непосредственной близости. Темы во всех социальных сетях оказались очень похожи. Дебаты варьируются от сравнений коронавируса с другими вирусами, просьб о благословении до расизма, в то время как наибольший объем взаимодействий связан с темой отмены рейсов. Исследователи также помечали ссылки в публикациях на платформах как надёжные или сомнительные в соответствии с данными, предоставленными независимой организацией по проверке фактов Media Bias / Fact Check. В соответствии с критериями, установленными MBFC, под сомнительным источником информации понималось новостное агентство, систематически демонстрирующее одну или несколько из следующих характеристик: крайняя предвзятость в освещении темы, последовательное продвижение пропаганды или теорий заговоров, недостаточное количество или полное отсутствие ссылок на источник достоверной информации, распространение неподтверждённой информации, отсутствие прозрачности источников или распространение очевидно фейковых новостей. Под надёжными источниками информации понимались новостные агентства, не обладающие ни одной из вышеперечисленных характеристик. Оказалось, что в основных социальных сетях количество сообщений, созданных из сомнительных источников, составляет небольшую долю в сравнении с сообщениями, созданными надёжными источниками; то же самое происходит в Reddit. Среди менее регулируемых социальных сетей своеобразный эффект наблюдается в Gab: в то время как объем публикаций из сомнительных источников составляет около 70 % от количества сообщений надежных, количество отзывов на первые примерно в 3 раза больше, чем у последних. Такие результаты указывают на возможность того, что разные платформы по-разному реагируют на информацию, создаваемую надёжными и сомнительными новостными агентствами. [9]

Это может означать, что хотя скорость распространения дезинформации может быть сравнимой на разных платформах, реагирование этих платформ может внести существенный вклад в противодействие инфодемии. Однако, не следует забывать и о том, как сами потребители информации относятся к ней. Можно определять новостные агентства, СМИ или любое другое официальное информирование как надёжный источник информации, и они могут действительно быть поставщиками правдивой и актуальной информации. Но если сами потребители информации не доверяют этому источнику, то ситуация с инфодемией способна значительно усугубиться.

Инфодемия и возможный кризис доверия в Казахстане: В связи с этой ситуацией возникают вопросы о том, как потребители информации в Казахстане относятся к данной ситуации: насколько доверяют информации, которую распространяет СМИ, медиа и официальная линия информирования. Для изучения данного вопроса проводится опрос среди широкого круга читателей разных возрастов, где респондентов спрашивали, откуда они получают информацию о пандемии, доверяют ли они официальному информированию, какие источники считают заслуживающими доверия и почему. Данная работа ещё ведётся, однако предварительные результаты, основанные на данных 313 респондентов, выглядят достаточно противоречиво.

На вопрос о том, откуда респонденты получают информацию, можно было выбрать несколько вариантов ответов. Большинство отметило СМИ и их аккаунты в социальных сетях (177 ответов), а также официальную линию информирования (185 ответов). ТВ выбрали в 60 ответах, информацию от родственников и пересылаемую на WhatsApp в 30 и 33 ответах соответственно. Среди ответов «Другое» указали варианты: «Подписан на научного журналиста», «Читаю твиттеры учёных по этой теме и научные публикации», «Смотрю блогеров», «Получаю информацию напрямую как журналист», «Рассказывают стукачи». Соотношение ответов показано на диаграмме ниже (Рис.1).

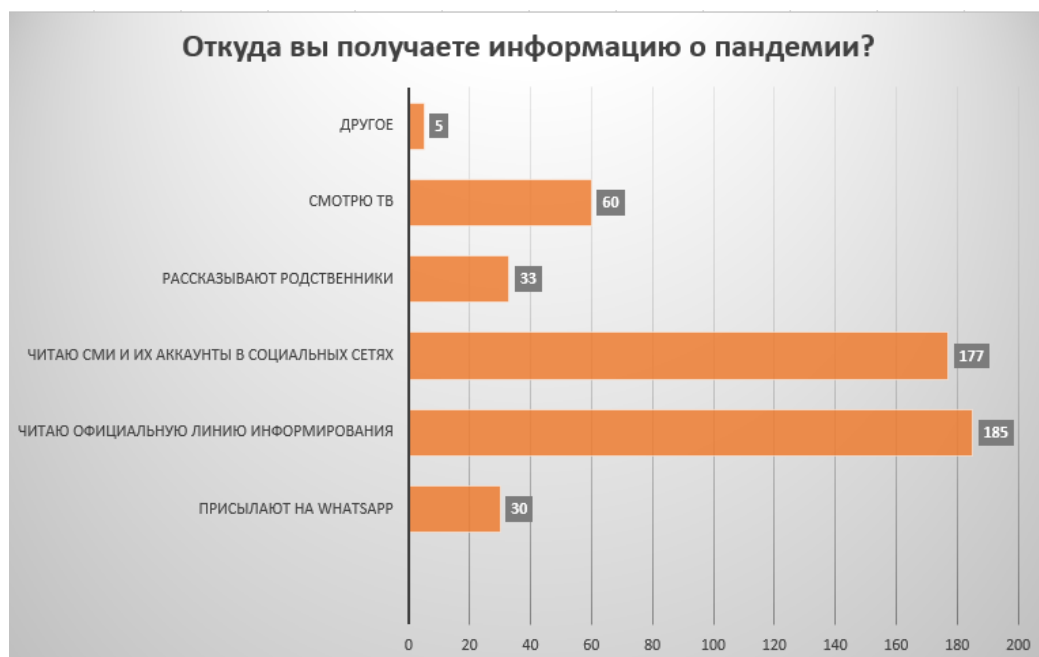

Рис. 1. Откуда вы получаете информацию о пандемии, разбивка по ответам

В целом, можно отметить, что источники информирования выбираются достаточно качественные. Однако при этом на вопрос о том, доверяют ли респонденты информации на официальной линии информирования, мнения поделились примерно поровну: 49% доверяют (155 респондентов), 48% не доверяют (149 респондентов), 3% (9 респондентов) выбрали ответ «Другое» и предложили собственный вариант ответа. Среди вариантов были следующие: «Не доверяю статистике, доверяю экспертам», «Не полностью доверяю», «Скорее доверяю, чем нет», «Сомневаюсь во всём», «В зависимости от контекста», «Официальная статистика вызывает больше доверия, но полностью ей не верю», «Доверяю, но проверяю всё по надёжным источникам». Разбивка по ответам показана на диаграмме (Рис. 2).

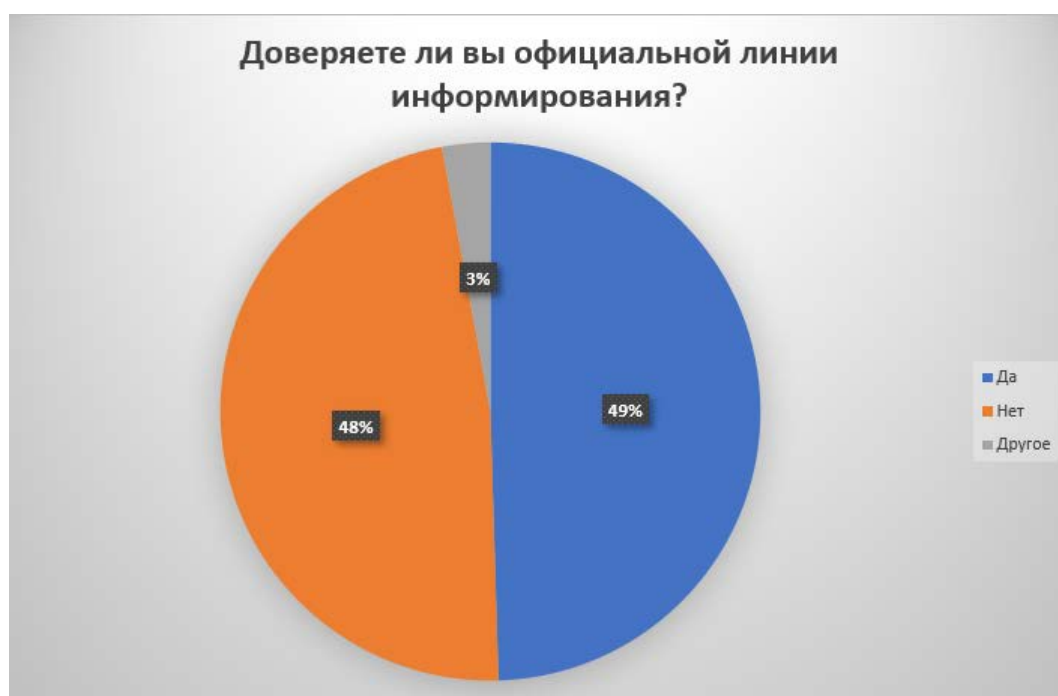

Рис. 2. Доверяете ли вы официальной линии информирования

Вопрос, чего не хватает, и как можно изменить информирование был открытым, респонденты вписывали свои варианты. Основные варианты среди предложенного:

- Точная статистика заболевших и информации, что точно делать, если заболел»;

- Давать правдивую информацию;
- Больше данные про ограничения и меры борьбы, фиксацию позиции министров и ответственных за сдерживающие мероприятия;
- Ответственности властей за принятые решения, которые постоянно меняются и не объясняются должным образом;
- Единый источник информации по всем запретам, ограничениям, новостям, порядку действий, вакцинам, чтобы не приходилось искать по разным;
- Слишком много информирования;
- Анализа предпринимаемых мер;
- Переводы исследований;
- Истории самих больных;
- Разработка вакцин в целом и внутри страны;
- Объективные мнения;
- Прогнозы ситуации;
- Пора прекратить вообще говорить об этом, не интересует;
- Мнения врачей;
- Расходы на борьбу с пандемией, куда тратятся бюджетные средства;
- Нужна информация от независимых источников, не связанных с государственными органами;
- Данных доказательных исследований в принятие решений и борьбе;
- Объяснений от властей, что и почему они делают, как это поможет;
- Честных данных о смертности.

На данный момент данных недостаточно и необходима дальнейшая оценка ситуации, чтобы делать какие-либо предположения о состоянии доверия к СМИ и официальному информированию в Казахстане. Предварительные результаты показывают наличие проблемы с инфодемией как таковой, а также осторожность и настроения недоверия в отношении государства и официального информирования у населения. Недоверие может стать причиной усиления инфодемии в отсутствие источников, которые люди считают заслуживающими доверия. Недоверие к официальной информации может приводить к тому, что люди больше полагаются на мнение, а не на факты, что способно стать основной плохих и недалековидных решений. Это опасное развитие ситуации в условиях, когда от качественной информации может зависеть жизнь и здоровье людей.

Литература

1. <https://www.who.int/ru/news-room/events/detail/2020/06/30/default-calendar/1st-who-infodemiology-conference>
2. <https://www.un.org/ru/coronavirus/un-tackling-%E2%80%98infodemic%E2%80%99-misinformation-and-cybercrime-covid-19>
3. <https://www.who.int/news/item/23-09-2020-managing-the-covid-19-infodemic-promoting-healthy-behaviours-and-mitigating-the-harm-from-misinformation-and-disinformation>
4. <http://www.kisi.kz/index.php/ru/biblioteka/publikatsii/130-akhmetzharov-slyamzhar-berikbekovich/6218-novym-vyzovom-dlya-kazakhstan-stanovitsya-infodemiya>
5. <https://science.sciencemag.org/content/359/6380/1146>
6. <https://arxiv.org/abs/2004.00673>
7. <https://arxiv.org/abs/2004.04046>
8. <https://arxiv.org/abs/2005.05710>
9. <https://www.nature.com/articles/s41598-020-73510-5>

ЖАҒАНДЫҚ ВИЗУАЛИЗАЦИЯ САНАТЫНДАҒЫ ЖУРНАЛИСТІК ШЕБЕРЛІКТІҢ МҮМКІНДІКТЕРІ МЕН ӘДІСТЕРІ

Алмагүл Құрманбаева
«Тұран» университетінің доценті

XXI ғасыр – тың технологиялар мен халықаралық медиа кеңістіктің жанданып, қоғам көшіне сай жаһанданған кезеңі. Соған сай журналистика саласындағы ақпарат тарату қызметі де уақыт озған сайын қарқынды дамып, постмодернистік-коммуникативтік стильде күшейіп келеді. Қазіргі күні БАҚ-тың саясатқа, әлеуметке, мәдениет пен тұтас өркениеттің дамуына тигізер әсерінің ықпалдылығына адамзат баласының көзі жетіп отыр. Ақпаратқа деген зәрулік пен тәуелділік, оның нысанасы мен ұсынған контентін аудиторияның ұдайы назарда ұстауы – өмір сүруіміздің бұлжымас қағидасына

айналды. Адамзат бұл жетістіктерді еңсеру жолында бірнеше журналистика хроникасын тізді. Алғашында телеақпарат кеңістігіндегі телебайланыс торабы жетіліп, өзінің даму сатысының ең биік межесіне қол жеткізді. Компьютерлі ақпараттық жүйе, телефония, телеграфтық қағілез байланыс, фотография, кинематография, дыбыс жазудың жаңа да жетілген құралдары қолданысқа еніп, телегазет, электронды пошта, видеоорталық компьютерлік құрылғылар көмегімен дерек алмасу сынды игі қадамдар ақпараттық магистраль бойымен дамыды. Телевизияның мүмкіндіктері молайып, эфирлік бағанында тың тақырыптарды сөз ете бастады. Жаңалық ұсынуудағы коммуникативтік трендтер – ақпараттың визуализациялануына, дәстүрлі әдістен әлеуметтік медиаға жылысуына мүмкіндік сыйлады. Басылымдардың, телеарналар мен радиолардың электронды алаңы мен сандық форматы – журналистиканың жаңа заманға сай ерекшеліктерін игере отырып құбылуына, уақыт пен кеңістіктегі өз арнасына түсуіне ықпал етті.

Журналистика қоғамның бұқаралық санасына қозғау салып, әлеуметтік ортаны қалыптастыратын қызметімен сұранысқа ие мамандық болды. Оның нысана ретінде алған тақырыбы, сөз болған мәселелері көмегімен қоғамдағы проблемалар талқыланады, ұлттық мәдениет қалыптасып, белгілі бір жүйеде дамиды. Жаңа ғасырдағы жаңа құндылықтар әлемі пайда болды. Бұл қоғамдық процестердің барлығының басында тікелей журналистер жүрді.

Дегенмен, ақпарат айдыны қаншалықты тың технологиялардың әсерінен түрөзгеріске ұшырап, формацияланғандығымен, бұл санатты зерттеу, оған кәсіби тұрғыдан баға беру қашан да өзекті мәселе екені түсінікті. Осыған орай, визуализациялану үрдісіндегі журналистика жанрларының даму-құлдырау қарқыны, тақырып төңірегінде жарық көрген іргелі еңбектерді зерттеу, жанрдың заманауи түрөзгеріске ұшырап отыруын ұдайы назарда ұстау басты міндетке айналып отыр. Себебі, күнделікті қоғамдық өмірімізде жаңа бір құбылыс орын алып, жаңалық пайда болып жатса, екінші бір аудиторияны елең еткізген оқиғалар ел жадынан жойылып жатады. Бұл – адамзат қоғамының ілгері басуының, дамуының айғағы. Дамудың барысында талай мәселелер алдыңғы күнтәртібіне шығатыны белгілі. Ал осы проблемалар турасында, мамандардың арнайы көзқарасын білу үшін, тіпті, үгіт пен насихатты бұқаралық ақпарат құралдары көмегімен кеңінен насихаттау үшін журналист заманауи жанрларға иек артады. Мәселен, телевизия, ютубхостинг, әлеуметтік желілердегі тікелей эфир арналары, т.с.с. санаттардағы ақпараттық қатқыл жанрларды нақты өмір шындығын бейнелеудің қалыптасқан түрі ретінде қарастыру аса маңызды.

Қазіргі журналистика трендтеріне сай зерделесек, көгілдір экран әлеміндегі заманауи жанрлық құрылым тәжірибелік бағытта да мол мағлұмат ұсынады. Оның салыстырмалы түрде шығармашылық өнімдерді жіктеу мақсатында пайдаланылатын және аудитория үшін кеңестер тізбегін ұсынатын [1, 90 б.] белгілері бар.

Журналистика формасының визуализациялануы кезеңіндегі ақпараттық нысан айқын, объекті өте кең. Ондағы публицистика жанрларының табиғаты да алуантүрлі.

Мысалы, визуализацияланған ақпарат таратудағы жетекші жанр Сұхбат-life-та негізгі бейнелеу – мәнерлі сөз, мақам, техникалық құралдар, жанды кейіпкер сөзі, диалог (қарым-қатынас), монолог болып келіп, адамның табиғи мүмкіндіктері аясында өрбиді. Бұл нысандар журналистика үшін өте маңызды категориялардың бірі. Өйткені, әлеуметтік жүйедегі коммуникативтік(өзара қарым-қатынас) процесс жоғарыда аталған ұғымдар көмегімен жүзеге асады. Соның ішінде, сұхбат жанры – теледидардың ажары ғана емес, қоғамды тәрбиелеудің, ағартудың, ойына қозғау салудың ақпараттық-хабарламалық типі. Зерттеу саласында айғақталғандай, телевизиядағы журналист пен мейман арасындағы қарым-қатынастың мәндік белгілері сұхбат жанрында көрінеді. Сондықтан, журналист өз қызметі негізінде сұхбат алу үшін көтерілген мәселені терең білетін тәжірибелі мамандармен, қоғам қайраткерлерімен, өнер саңлақтарымен, еңбекшілермен өз сауалдарына кеңінен түсінік алу мақсатында арнайы жолығып, кездеседі. Бұл тұрғыда журналистика теоретигі, ғалым, профессор Тауман Амандосов: «Кездесулерде журналист пен әңгімелесуші адам арасында жарасымды әңгіме болады. Олар пікір алысады. Өздерінің осы пікірлері туралы сол мәселе мен проблема жөнінде белгілі бір қорытындыға келеді [2, 11 б.] дейді.

Қазіргі журналистикадағы жанрлар заманауи трендтердің көмегімен өзгеріске ұшырап, реформаға түскенін байқап отырмыз. XXI ғасырдағы сұхбат – аудиторияда қоғамдық пікір туғызудың жаңа сатысына көшті(Жетісу арнасы – «Қателік» бағдарламасы, Маңғыстау арнасы – «Наркескен», «ВВС» – «World News», Sochial media – «Саяхаттандырылмағандықтарыңыздан» т.б.). Бұл ретте, қазіргі талаптарға сәйкес, журналист тек кез келген тұлғамен жолығып, оның айтқанын бұлжытпай жазып алуға ғана назар аударып қоймауы қажет, телевизияның конвергенциялануы бағдарына сұхбат өнімін өңдеп, көпшілік қауымға ерекше етіп жеткізуге міндетті.

Телевизия мен ютубжелілердегі, әлеуметтік медиадағы бейнеүзіктердегі журналистика жанрларының жарасымды көрінуіне ықпал ететін факторлар өте көп. Олардың қатарына: сұхбат құратын орын (location), заманауи сәндегі киім үлгілері (fashion), соңғы трендтегі аудио-видео (media) құралдар және

тікелей-онлайн (life) байланыс жатады. XXI ғасырдағы дәстүр бойынша телевизиядағы сұхбат жанрының басты ерекшелігі техникалық құралдар көмегімен жүргізілетіндігінде екендігін баса айтқан орында. Әлемге танылған тележурналистердің дені: Орпа Уинфри (OWN), Роберт Фиск (The Independent), Кейт Ади (BBC), Кристиан Аманпур (CNN International), Ху Шули (Caixin Media), Дайан Соьер (ABC World News) тағы да басқаларын танымалдыққа тек кәсібилік пен ізденіс, қабілет қана жеткізіп қойған жоқ. Олардың есімі телеконтенттердің визуализациялануы, тарқатып айтқанда, телебағдарламалардың ғаламторға түсуі, таратылуы арқасында жүзеге асты. Сол себептен, ақпарат ғасырындағы мол мүмкіндіктер сұхбат жүргізетін тележурналистер үшін аса оңтайлы кезең болып саналады.

Қазір соңғы он жылдың көлемінде телевизияның адам өмірінен жылыстап шығып, ақпараттық кеңістікті дерлік әлеуметтік медиа құралдардың жаулап алатындығы жайлы көптеген пікірлер айтылуда. Десе де, канадалық танымал телевизия продюсері Аллан Новак теледидар әлеміндегі олимпиада болып саналатын мерекелі Banff World Media Festival-ға барып, MIP TV блогындағы контент нарығындақандай үрдістер байқалып, алдағы уақытта не өзгеріп, ненің сақталатындығы туралы пікір білдірді [3]. Журналистерге берген сұхбатында продюсер көгілдір экран әлемі қызметкерлерінен телевизия саласында айтыла-айтыла жауыр болған «контент» сөзін ұмытуларын өтінді. Барша журналистерге көңілашар хабарлар мен «шоу» пішіні шеңберінен шығып, оқиға мен адам жанына үңілуді, сауатты сұхбат құруға ат салысуды қолға алу қажет екендігін айтты. Сонымен қатар, телевизияның әзірге құрымайтындығын, қайта керісінде You Tube, Netflix онлайн-сервистерінің көмегімен салмағы еселеніп, маңызы артып бара жатқандығын тілге тиек етті.

«Теледидар, интернет, интерактивті жобалар – мұның барлығы бір үлкен экожүйенің бір бөлігі болып табылады. Өзіңізді тар қауыздың ішінде шектемеңіз және үйреншікті шекарадан шығуға тырысыңыз. Негізгі әрі қашан да өзекті талап – жақсы тарихтың немесе қызықты әлемнің болуында[4]», – дейді Аллан Новак. Расында, ақпараттық процестер мен ақпараттық тың технологиялар бүгінгі біз күн кешіп отырған кезеңге дейін дамып келген, дамып жатқан ақпараттық кемел қоғамның негізгі көрсеткіші.

Соңғы жылдар ажарынан аңдағанымыздай, қазір ақпарат арқылы миллиондар мен миллиардтардың ақыл-ойын билеп-төстеу жолында үлкен күрес жүріп жатыр. Бұл ендігі кезекте үздіксіз, шеті мен шегі көрінбейтін үрдіс. Мәселен, осыдан он жыл бұрын «Каунтерпарт» коммерциялық емес заңды тұлғалардың қауымдастығы жүргізген сауалнамалардың нәтижесіне қарағанда, ақпарат алу көздері саналатын нысандардың ішіндегі баспасөз бен телерадио жетекші рөлге ие болып қала беретіндігі жазылған. Сауалнамаға жауап берген респонденттердің 33 пайызы – бұқаралық ақпарат құралдарын, 17 пайызы – ғаламторды, 7 пайызы – қоғамдық қабылдау өткізілетін орындарды, 7 пайызы – «ашық есік» күндерін, 4 пайызы – баспасөз клубтарын ақпарат алу көздері деп есептейтіндіктерін білдірген [5, 109 б.].

Қорыта айтқанда, заман стандарттарына лайықты журналистің ақпарат-контент ұсыну шеберлігі – кейіпкер мен маманның өзара түсінісуінен, журналистің көтерілген мәселе төңірегінде хабары мол болуымен айқындалады. Журналист өзінің кейіпкері айтқан ақпаратты саналы түрде ұғынуы тиіс. Бұл, өз кезегінде, тұшымды сұхбат жасауға ықпал етеді. Сұхбат барысында маман мен кейіпкер ойының бір арнаға тоғысуы сұхбатты жанды, шынайы ететін басты фактор. Өзара түсінісу мен кемел білім нәтижесінде сұрақтар туындап, жақсы байланыс орнайды. Қандай да бір дайындыққа құрылған, алдын-ала екшеленген сұрақтар кейде кейіпкер ойымен үйлеспей, телехабар көрерменге ұнамсыз болып шығуы мүмкін. Қонақты тыңдау мәдениетінің жоғарылығымен және нақты сұрақ қоя білу шеберлігімен заманауи телеконтенттерде сұхбат жүргізу үшін масс медиа талаптарын ескеру керек. Сауатты сұрақ пен ұтымды жауап ойға қонымды шықса, телехабардың да ғұмыры уақыт пен кеңістік көлемінде ұзақ болады. Бүгінгі күні интернеттегі сұхбатты қайтара көру мүмкіндігіне аудитория сандық медиа арқылы қол жеткізді. Сондықтан, жаһандық визуализация санатындағы журналистік шеберліктің мүмкіндіктері мен әдістерін айшықтауда, заманауи трендтерге құрылған бағдарламада мораль, этика құндылықтары ешқашан бұзылмауы қажет.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Основные понятия теории журналистики // Под ред. Я.Н. Засурского. М., 2003. – С 235.
2. Амандосов Т.С. Журналистік шеберлік және публицистика жанрлары. – Алматы: Мектеп, 1978. – 181 б.
3. http://www.cinemotionlab.com/novosti/002077_glavnyh_tendenciy_sovremennog
4. <http://www.cinemotionlab.com/television>
5. Нурманова М. Қоғамдық формациялардың телевидениеге әсер ету мәселелері // Хабаршы. 2019. №2(52). – 129 б.

РАДИОХАБАРДЫҢ ҚОҒАМДЫҚ МӘНІ МЕН ТАБИҒАТЫ ЖӘНЕ БЕЙНЕЛЕУШІ ҚҰРАЛДАР СЫРЫ

Ғалия Майкотова

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Журналистика факультетінің доценті

Ақбибі Қамидолла

Журналистика факультетінің 2 курс магистранты

«Радионы адамзат өркенитетіндегі аса ірі ғылыми жетістік қана емес, қоғамның даму тегершігін жеделдеткен құбылыс ретінде орынды бағалаған жөн», [1] – дейді профессор Намазалы Омашев өзінің «Радиожурналистика» атты еңбегінде.

Бір ғасырдан артық уақыт ішінде сымсыз ақпарат таратудан бастап ғылыми-техникалық прогреске дейінгі дамудың жедел іске асуына радио ғана тікелей жол ашты. Қазіргі таңдағы ақпарат таратудың технологиялық ғасырында ғылыми жаңалықтардың ішінде радио электронды ақпарат құралы ретінде одан сайын қарыштап дамып келеді. Радио тек қана ақпаратты жеткізіп және тасымалдап қана қоймай, оны басқаруды арнайы жүйеге тоғыстырып, шекарасыз әлемге айналдыруда.

Бұл жөнінде ғалым Н. Омашев: «Радио шекараны білмейтін, тосқауылсыз арнаға, жаһандық сипатқа ие болды. Шағын ғана, энергияны аз қажетсінетін құрылғылар тұрмысымыздан кең орын алып, адамға көмекші болуға жарады. Бүгінгі ақпараттық тасқынның да бастау бұлағы – радиотехнологиялар. Қайда қарамаңыз, қайда бас сұқпаңыз «радио» деген жанды сөзден тарамданып кететін жаңалықтар алдыңыздан кесе көлденеңдеп шығады», [2] – дейді профессор. Ғалымның зерттеулеріне сүйенсек, радио қазақ даласына 30 жылдары «ұзынқұлақ» атауымен ие болып, халықтың жаппай сауаттануына, мәдениетінің өсіп-жетілуіне орасан зор ықпал еткен. Ел басына күн туған Отан соғысы жылдарында жеңісті жақындатуға да жасампаз рөл атқарған қуатты құрал болған да радио болатын.

Ұлттық ән мен музыканың «Алтын қорының» дүниеге келуі де радио арқылы жүзеге асып, халықтың өнері насихатталды. Өнер мен мәдениеттің де майталмандары, талантты әншілері мен күйшілері осы қазақ жеріндегі алғашқы радиоқұрылғылардың арқасында халықпен қауышты. Кеңестік дәуір кезінде радио қатаң бақылауда болып, идеологиялық құралдың рөлін атқарды. Темір құрсаулы саясаттың шеңберінен ауытқымай, белгілі бір ұстанымдарды сақтауға міндетті болды. Соған қарамастан радио өзінің демократияшыл табиғатынан алыстай қоймады. Радиодан естілген әдемі әуендерді қарттар мен жас балалардың өзі сүйсіне тыңдап, қиялдарына қанат бітіретін. Небір арман-мақсаттарына жол сілтейтін, сезімге бөлейтін құдіретті күш еді.

Ал тәуелсіздік алған тұста еліміздің әуе толқынының бағыт-бағдары өзгеріп, еркін тыныс алған шығармашылық ортада бәсекелестік күшейе түседі. Елімізде радиостанция орталықтары күн санап өсіп, эфирде еркін сөйлейтін радиожурналистер халықтың ашық пікірлерін жеткізуге мүмкіндік алды.

Дегенмен, радио саласында кейбір кемшілік тұстардың да болғандығы жасырын емес. Радио-ақпарат таратудағы жеделділік пен сараптамалық хабарлар үлесінің аздығы байқалды. Арналарда жеңіл ойын-сауықтық хабарлар, сазды әуендермен ғана толықты. Шығармашылық ізденіс азайып, сөйлеу мәдениеті мен тіл тазалығы да жұтандыққа ұшырады. Эфир уақыттары да бос әңгімеге толып кеткен жағдайлар да кездесті.

Ғалым Н. Омашев радиожурналистикадағы осындай кемшіліктерге тоқтала келіп, бұл сараптаулардан қазақ радиосының болашағы бұлыңғыр деп тұжырымдар жасауға болмайтындығын алға тартады. Осы тұста зерттеуші өтпелі кезеңнің қиындықтарының артта қалып, радионың қуатты ақпарат құралы ретінде дами түсетініне сенім білдіреді. Оған мысал ретінде әлемдік тәжірибеге сүйенеді: «Мысалы, дамыған ел АҚШ-та 8 мыңнан астам әртүрлі радиостанциялар жұмыс істейді. Соның барлығы дерлік жеке меншікте қызмет атқарады. Яғни, олар өз-өзін қаржыландырып, бәсекеге қабілеттілік танытады. Өз тапқан табысымен дами түседі. Ал Қазақстанда болса, 10-ға жуық радиостанция бар. Олардың көпшілігі ірі қалаларға ғана ақпарат жеткізеді. Жергілікті радиостанциялар саны өте сирек болғандықтан болашақта оның санын арттыруды маңызды санайды.

Осы тұста қазақстандық радио саласын зерттеуші ғалымдардың бірі, профессор А. Бейсенқұлов радионың ұйытқысы да, тірегі де бола білген маман кадрлардың қажеттілігіне басты назар аударады. «Радиожурналистика БАҚ құралы ретінде өзіндік ерекше сипатқа ие болып, әдіс-тәсілдері мен қырлары бар ғылым саласы ретінде мойындалған шығармашылықтың күрделі саласы болып саналады. Себебі, ол тіл білімі мен сөйлеу мәдениеті, психология мен әлеуметтану, тарихи шолу мен философия, сондай-ақ коммуникативистиканы бір арнаға тоғыстыратын жанды организм, ұдайы даму, өзгеру үстіндегі құбылыс», [3] – деген ғылыми тұжырымдар жасайды.

Қазақ радиожурналистикасы ғылымы 80 жылдан астам тарихи ауқымды кезеңдерді қамтиды. Ғылымда күрделі қарым-қатынас пен негіздерді құрайтын, ортақ заңдылықтар мен принциптерге бағытталған, бір жүйеге түсірілген шығармашылық саланың мектебін қалыптастырған тұлғалар да аз болмады. Атап айтсақ, Р. Сағымбеков, М. Барманқұлов, С. Қозыбаев, Н. Омашевтар радиожурналистика туралы іргелі де салмақты зерттеулер шоғырын қалыптастыруға зор үлес қосты. Әсіресе, профессор Н. Омашев қазақ радиожурналистикасының қыр-сырын жан-жақты зерделеп, қыруар теориялық-методологиялық аспектілерді жасап шықты. Мәселен, өте сирек кездесетін радиофельетон жанрының теориялық тұжырымдарын синтездеп, ғылыми айналымға енгізді.

Ғалым «Қазақ радиожурналистикасы» атты монографиясында Қазақстандағы алғашқы радиохабар тарату ісінің бағыт-бағдарын саралап, оның басты даму кезеңдерін айқындауда ерекше ізденіс танытты. Радиохабар жанрлары мен пішіндерін, оның даму эволюциясын айшықтап берген бірден бір ғалым ретінде де ғылыми ортаға танылды. Ғалым еңбегі радиожурналистика ғылымында іргелі концептуальды дүние ретінде жоғары бағаға ие болды. Себебі, радиоға қатысты тың деректерді талдап-таразылау барысында қазақ радиосының ең алғашқы хабарларының 1921 жылы таратыла бастағандығын еш күмәнсіз дәлелдеп шықты. Орынбор қаласындағы өлкелік радиостанциядан бастау алған радиохабарлардың алғашқы радиоөнімдер екендігі белгілі болды.

Радиожурналистиканың негіздері туралы теориялық тұжырымдар егжей-тегжейлі сарапқа салынған бұл еңбегінде профессор Н. Омашев қазіргі хабар таратудағы тәжірибелермен де бөлісіп, оның эфирге шығаруға дейінгі іс-әрекеттеріне талдау жасайды. Сонымен қатар сол жылдары радио жайында «өнер ме, жоқ па?» деген пікірталастар өрбіген сәттерде да оның адам санасына терең ой салып, қоғамдық сілкініс тудыра алатын қасиеттерін ашып айтуға тырысады.

Автор радиохабарлардың қоғамдық мәніне терең үңіле отырып, адамдар арасындағы қарым-қатынастағы сөйлеу мен естудің маңызының айырықша екендігіне басты назар аударады. Осы екі қабілеттің басын біріктіріп, ақпарат тасымалына жол салған, миллиондардың санасына бір мезгілде ықпал еткен радионың негізі де табиғаттан, жаратылыстан, қоршаған ортадан бастау алады деп ой түйіндейді. Мысалы, жапырақтың сыбдыры, құстың сайрағаны, су сылдыры мен шолпылы, адам дауысы, доңғалақтың сықыры, қоңырау үні, мотор шуы, музыка – мұның барлығы ауадағы табиғи тербелістердің адам құлағына жетуі, оны сана арқылы түйсіктен өткізуші болып саналады. Дыбыс адамның өмір сүруін, қауіпсіздігін қамтамасыз етіп қана қоймайды, сонымен қоса көңіл күй сыйлайды. Рухани байытады, күш қуат береді [4].

Профессор Намазалы Омашев осындай түйінді де дәлелді пайымдауларды ұсына отырып, радионың адамзаттың бойындағы биологиялық және физикалық қасиеттермен қоса оның жан дүниесін, яғни психологиясын да ескеретін БАҚ құралдарының бірі де бірегейі деген пікірлер білдіреді. Сондықтан радионың табиғаты осы табиғи заңдылықтар мен қарым-қатынасқа негізделеді.

Бүгінгі таңда радиожурналистика ғылымы қарыштап дамып, өзіндік теориялық ұстанымдары мен қағидаларын қалыптастырды. Ал радиоақпаратты қоғамға таратудың табиғатын профессор Намазалы Омашевтың пайымдауларына сүйенсек, бірнеше қасиеттерге де ие болатындығын аңғардық. Оның біріншісі – жеделділік. Басқа БАҚ құралдары мұндай жеделділікті иелене алмайды. Мысалы, газет ақпараты оқырманға жету үшін бірнеше процестен өтеді. Мысалы: деректер жинау, терім, беттеу, көбейту, тасымалдау т.б. Ал телевизияға келсек, ғарыштан хабар таратқан күннің өзінде көп шығын мен қымбат техникалық құралдарды қажет етеді.

Интернет арқылы ақпарат сайтқа орналастырылған күннің өзінде, тұтынушы ақпарат таратылған сайтты тауып, деректерді табуға көп уақыт жұмсайды. Ал радиожурналистика болса оқиға ортасынан, дәл қазіргі сәтте тыңдарман қауымға ақпарат жеткізіп, оны тікелей эфирде баяндап бере салады. Бұл жөнінде профессор Н. Омашев: «Қазіргі заманғы байланыс технологиясы радио ақпарат таратуды аз шығынмен тікелей эфир жағдайында жүзеге асыруға мүмкіндік туды. Яғни, ақпаратты тұтынушысына жеткізу жеделдігі жағынан телевизия да, Интернет те радионың алдына шыға алмайды. Радио ең жедел, икемді, әрі аз шығынмен жұмыс істейтін бұқаралық құрал болып қала береді», [5]– деген ойлар түйіндейді.

Соңғы жылдары Қазақстанда бәсекелестік жағдайда жұмыс істейтін радиостанциялар саны көбейе бастады. Олардың хабар тарату бағыттары да өзгеріп, тыңдармандардың сұранысына сай маманданып, арнайы аудиторияларды игере бастады. Біріншіден, жедел ақпарат таратса, екіншіден музыкаға көңіл аудара бастады. Бірі жасөспірімдердің сөйлеу стилін қалыптастыруға ықпал етеді. Радиоформаттардың әртүрлілігіне сай радионың бірнеше аудиториясы пайда болды. Радионың тағы бір қасиеті – тыңдарманына психологиялық жағынан әсер етуі. Бұл қасиетке байланысты профессор Н. Омашев: «Адам табиғатынан естіген жағдайларды көрініс ретінде елестететіні белгілі. «Қиял жүйрік пе, көк дөнен жүйрік пе» дейтін қазақ үшін ой-санаға әсер етудің мәні айырықша. Оның үстіне, көбіне көшпенді отырықшылықты кәсіп еткен далалық қазақтың табиғат құбылыстарын жетік меңгергендігін, аса зерек

және сезімтал болғандығын, физиологиялық жағынан мықты және күрделі қоршаған ортада табиғи сұрыптаудан өтіп, жетілгендігімен түсіндіруге болады», – дейді.

Сондай-ақ ғалым радио адамның көңіл ахуалын өзгерте алатын, эмоциялық тепе-теңдікке жеткізетін күштің бірі екендігін тілге тиек ете отырып, радионың табиғатынан агрессивті емес, керісінше жұмсақ та жағымды, әрі жайлы екендігін айқындайды. Сондықтан радиоаппарат көбіне оптимистік көзқарас қалыптастырады. Әлеуметтік психологтар тосын қайғылы оқиғалардың телевизиямен салыстырғанда радиодан тындағанда санаға жұмсақ жететіндігін дәлелдейді. Телеаппарат жүйкеге тікелей әсер етсе, радиодан естілген хабар керісінше психологиялық қорғаныс факторын тудырады.

Профессор, журналистиканың қара нары атанған, көрнекті ғалым, ұстаз Намазалы Омашевтің тың зерттеулерінің стилі ерекше, көңілге қонымды, нақтылық пен шынайылыққа құрылған зерттеулерінің маңызы жылдан жылға арта түспек!

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Омашев Н. Радиожурналистика. Оқулық. – Алматы: Экономика, 2005. –325 б.
  2. Омашев Н. Қазақ радиожурналистикасы: тарихы, тәжірибесі, теориясы. – Алматы: Қазақ университеті, 1992.
  3. Қабылғазина К. Аудиотехника және радиохабарларының технологиясы. – Алматы: Қазақ университеті, 1999.
  4. Әбдіжәділқызы Ж. Тікелей эфир табиғаты. Оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2003.
- Әуе толқынында – Қазақ радиосы. Жинақ. – Алматы, Нұрлы әлем, 2

«ТЕМІРҚАЗЫҚ» ЖУРНАЛЫ: ӨРКЕНИЕТКЕ ҰМТЫЛЫС ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК РЕАЛИЗМ

Алтын Ақынбек

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,

Баспасөз және электронды БАҚ кафедрасының аға оқытушысы, PhD

Akynbek75@gmail.com

1923 жылдың ақпанында Мәскеудегі «Күншығыс баспасөзі» басқармасынан «Темірқазық» атты саясат, шаруашылық, білім, әдебиет журналы шыққан. Журналдың мұқабасында «Шығарушысы: Нәзір Төреқұлұлы, Бастырушы: Ұлттар комиссарияты жанындағы Күншығыс баспасөзі», – деп жазылған. Алғашқы санының безендірілуі де ерекше. Жерге қадалған қазық және сол қазықтың жоғарғы жағында нұрын шашып тұрған «Темірқазық» жұлдызы бейнеленген. Сары қағазға басылған журналдың 1-ші саны 40 беттен тұрады. ГлавЛит № 4884 деген нөмірмен белгіленген. Таралымы – 2000. Ал біріктіріліп шыққан «Темірқазық» журналының 2-3 сандарының мұқабасы «Темірқазық» жұлдызымен безендірілмеген. «Темірқазық», – деп араб қаріптерімен жазылған және жақша ішіне (Путеводная звезда) деп орыс тіліндегі аудармасы берілген. Біріктіріліп шыққан 2-3 саны 226-беттен тұрады. Таралымы 1-ші санына қарағанда 500-ге өсіп, 2500-ге жеткен. «ГлавЛит №4895», – деп нөмірленген.

Журналдың екі санының мұқабасындағы тағы бір ерекшелікке тоқталар болсақ, араб қарпімен жазылған «Жер жүзінің енбекшілері бірігіңдер!», деген жазу 1-санында жеке өзі қазақ тілінде басылған болса, 2-3 сандарында «Пролетарий всех стран соединяйтесь!», деп журнал мұқабасында қазақ және орыс тілдерінде жазылған.

Назар аударатын тағы бір жайт бар. Ол 2-3 санының мазмұны екі тілде берілген. Журналдың соңғы бетінде «Содержание», – деп журнал бөлімдерінің аты, онда шыққан мақалалар мен авторлар туралы орыс тілінде анық басылған. Осы мәселеге орай туындайтын ой, «Темірқазық» журналының алғашқы 1-санын түгелдей араб қарпімен қазақ тілінде басылып шыққан болса, 2-3 сандарындағы мұқабасындағы журналдың аты мен ұран сөзі, мазмұнының орыс тілінде берілуінің өзіндік себептері бар деп тұжырымдаймыз. Баспасөз қашанда бақылауда болған. Ал «Араб қарпіне жазылған қазақ тіліндегі журнал қалай аталады, оның ұстанған бағыты қандай және де онда қандай мәселелер жарияланып отырды, авторлары кім?», – деген дүниелер оқуға қиындық тудырмай, «гайға таңба басқандай» анық көрініп тұруы талап етілген болуы керек. Журнал үш ай ғана өмір сүріп, февраль айында шығып, март-апрель, 1923 жыл, 2-3 саны басылып шыққан соң, ары қарай шығуын тоқтатқан.

Журналдың жабылып қалуын түсіндіретін баспасөз тарихын зерттеген зерттеуші-ғалымдардың тұжырымдары мынандай: «Темірқазық» журналы ең алдымен Октябрь революциясының жеңісін дұрыс көрсетпеді. Ол ескінің жаршысы, өткендегілердің жоқшысы болды. Журнал Қазақстанның Россияға қосылуының прогрестік мәнін де жоққа шығарды. Көп материалдарында ұлт мәселесін теріс түсіндіріп, ұлтшылдық ұранын көтерді. Міне, сондықтан да тиісті орындар «Темірқазық» журналын 3 нөмірінен кейін жауып тастады», – деп жазады [1].

Ендігі бір ғылыми пікірлерде былай деген: «Қазақ Россия қолтығына кірген соң-ақ шетпұшпақтап жерінен айырыла бастады Қазақ жерін дойбының тақтасындай етіп кескілеп қорған, дуан салды. Қазақтың өз жерін басқаны үшін қазақтан тұяқ басын алды», – деп ұлт достығына зиянды пікірлер айтты. Көп материалдарында ұлт мәселесін теріс түсіндіріп, ұлтшылдық ұранын көтерді. Міне, сондықтан да тиісті орындар «Темірқазық» журналын 3-нөмірінен кейін жауып тастады», – деп жабылу себебін түсіндіреді [2].

«Темірқазық» журналының 90-жылдығына орай журналист, ғалым Амантай Шәріптің «Қазақтың кемдікте өскен айнасы бұл», – деген мақаласы жарық көреді. Онда: «Темірқазық» журналының бастауында сол баяғы Алаштың маңдайалды газеті – «Қазақты» дүниеге әкелген ұлт көшбасшыларының бірі Әлихан Бөкейхан тұрды», – деп жазады [3]. Мәскеу төрінен қазақ даласына тараған журналдың бар жоғы 3 – саны қазақ оқырмандарының қолына тисе де ұлтқа рухани азық болды. Журналда «Қыр баласы» деген бұркеншік атпен Әлихан Бөкейхановтың жазғандары басылып тұрды. Қазақ халық әдебиеті үлгілерінің жиналуына ерекше ден қойған Әлихан белгілі фольклоршы Әбубәкір Диваевтың 1922 жылы Ташкент қаласында Түркістан Республикасының баспасөз шығарушы мекемесінде басылған «Бекет батыр» [4], «Мырза Едіге» [4, б. 35] атты кітаптарына рецензия жазды. «Кешегі өткен уақыттағы Арыстан ханның заманында Орынбор-Петербор деген жер бар екен. Алшын-Жаппас деген ел бар екен», – деп Бекет батырдың жыры басталады», – деп жазған автор тарихқа көз жіберіп, жырдың шыққан уақытын былайша болжайды: «Арыстан ханы осы күнгі Бөкей, Орал, Торғай, Ақтөбе, Адай губерnelеріндегі кіші жүзді билеген Әбулхайыр ханның әулеті Арыстан төре болса керек. Әбулхайыр хан орысқа 1732 жылы қараған. Бекеттің замандасы Арыстан 19 ншы ғасырда болса керек. Бекет батыр орыс қазақты нокталап мінген уақытта шыққан болады» [4, б. 34-35]. «Арыстандай айбатты, Рүстем – дастандай қайратты, арыстан жүректі, жолбарыстай білекті», – деп жырдың үзінділері арқылы Бекет батырды оқышылармен таныстырады. Бекет батыр тағы, ақылды. Орысқа өзге жұрт қарағанда Бекет батыр қарамайды», – деген. Осылайша, оқырманға Бекет батырды ерекше тұлға ретінде сипаттайды. Батыр қолға түскен соң, Сібірге айдалған.

Бекет батырдың айдалып бара жатып айтқан сөздерінен үзінді келтірсек:

Түменнен шығып Ор барып,
Аруақ, ұран қолға алып,
Өлдімін Бекет дегенге,
Жоғарымын төменге,
Алшын, Жаппас шоминге,
Жасынан шықты дабысым,
Мен қазақып дегенге.
Хандар менен қас болып,
Барлық жұртқа бас болып,
Жұрттан астым деп едім
Хан ақысын жегенге,
Екі кісі бас қосып,
Бітім қылса кәпір мен,
Бекет жан білсін дегенге.
Елге барсаң сәлем де!
Есет ағам беренге,
Бекназар ұлым Зеренге,
Бекет қапыда қалды деп
Сұрай қалса Есекем;
Бекетің түсті дегейсің
Шықпайтұғын тереңге.
Есет еді жолдасым,
Жолдас болған жолбарысым,
Ауылы кәпір келгенде
Арыстан ханды өлтіріп,
Астынан міндім жорғасын,
Мен мұсылман дегенге
Үйлестірдім олжасын.

Жырда «Есет еді жолдасым, жолдас болған жолбарысым» дегенге қарағанда бұл Есет тарихтағы белгілі Есет батыр болады, кіші жүзде Есет батыр қазақ орысқа қараған соң төрелер мен көп алысқан.

Талтаңдаған төрені
Сақалынан ұстап алып;
Қонаққа сойған қозыдай
Қолымнан өлім бергенмін.
Өлтірген неше төрені

Салмойын Бекет дегенмін! [4, б. 34-35].

Бекет батырдың қатыны артынан айдалған батырды қуып барып, қашуға көмек қылады. Жырдың дәл осы тұсына жазған пікірінде Ә. Бөкейханов қазақ әйелдеріне деген көзқарасын былайша білдіреді: «Орыс жұртында айдалған байына ерген қатын көп болады. Біздің әйеліміз жақсы деп, орыс жұрты мақтан қылады. Бекеттің жырына қарағанда біздің қазақ әйелі де мақтануға жарайтын», – деп қазақ қоғамындағы әйелдің мәртебесін өсіріп, мерейін үстем етеді. Қазақ әйелдерін декабристтердің жарларымен теңестіреді. «Бекет батыр» жыры мектеп балалары жатқа алатын кітап», – деп мектеп жасындағы балаларға кітапты оқуға ұсыныс қалдырады [4, б. 34-35]. «Бекет батыр» жырына жазған пікірі арқылы оқырман өзінің тарихын, елінің басынан кешкен тағдыр-талайын, қазақ әйелдерінің сол дәуірдегі жанкешті өмірін барынша ашып көрсеткен. «Бекет батыр» жыры арқылы жас ұрпақты елін сүйуге, батыл, ержүрек, намысшыл болуға шақырған.

«Мырза Едіге» жырына байланысты пікірінде «Қыр баласы» былай деп жазады: «Шоқан жазған Едігенің жырында арабша, парсша бір ауыз сөз жоқ. Қазақтың тілі өзге тілге араласпай тұрған уақытта Едіге жыры шыққан болса керек», – деп оқыған дүниесінің түбіне терең бойлап барып, қорытынды жасайды, қазақ тілінің болашағына алаңдаушылық білдіреді [4, б. 35-36]. «Мырза Едіге» мектепте балалар оқитын кітаптың бірі деген пікір қалдырып, болашақ жастарға аманат етеді.

Түркі әлемінің тұтастығын көксеген Әлихан Бөкейханов танымал археолог, орыс генералы Никандр Александрович Маркстың 1913 жылы Мәскеуде жарияланып, қолдан-қолға жылдам тарап кеткен «Қырым аңыздары» атты жинағынан «Герейдің ажалы» [4, б. 23], «Пайғамбарға хат» [5] атты хикаяттарды қазақшаға аударып басып, бауырлас халықтардың бірі туралы «Хакас» [5, б. 123] атты сипаттама жазып, журналға жариялайды.

Заманауи жаңалықтарға құштар, ел ағарту мәселесін ұдайы назарда ұстаған Әлихан Бөкейхановтың «Білім күші» [5, б. 87], «Луи Пастор» [5, б. 74] атты танымдық мақалалары журналдың «Ғылым» бөлімінде басылып, оқырмандармен қауышқан. Журналдың бір ерекшелігі жарияланған мақалаларына терең талдау жасап, сілтеме келтіріп отырады. Ол дәлдік мен дәйектілікке әкелетінін білеміз.

Мысалы, журналға басылған жұмбақ болсын, өлең болсын «Ол қайдан алынды, бұрын-соңды жарық көрген бе, жарық көрсе оны қайдан алды?», – деген нақты сипаттағы ақпаратқа жүгінеді. Ал ол еш жерде жарық көрмеген болса дереккөздерді де келтіріп отырады. Мұның барлығы баспасөз материалдарын зерттеушілер мен деректанушылар үшін құнды мәлімет болып табылады.

Қазақ жазба әдебиетінің негізін қалайтын жыр-дастандар, жұмбақ, қара өлеңдер өте көп. Ол біздің тарихымызды бағамдауға қосар үлесі де мол. Журналдың атқарған бір – қызметі осы уақытқа дейін жарияланбаған мұраларды басып отырған. Әр жарияланымның соңына: «Мұны В.В. Радловқа Семей облысының қазағы айтқан. Айтқанынан 60 жылдан артық», «Бұл жұмбақты В.В. Радлов Семей облысындағы қазақтан естіген», деп түсіндірме бере отырып, «Қыр баласы» атты бүркеншік есіммен оқырманға ұсынып отырған [5, б. 115]. «Ақ бала» – қыз бен жігіттің айтысы түрінде беріліп, сол заманның келбетін өлеңмен өрген шығарма. Сүйген адамына қосыла алмаған, қыз баланың тағдыры бейнеленген. Жоқтаудың зерттелуіне келер болсақ, ол ауыз әдебиетінің бағалы үлгісі ретінде жинап, XIX ғасырдың соңы XX ғасырдың басындағы ақын-жыраулардың шығармаларында әр түрлі жоқтау үлгілері кездесіп отырады. Осындай жоқтаудың бірі журнал бетінде басылған. Автор әр жарияланымна түсініктеме беріп отырған. Онда жоқтаудың қысқаша тарихы, оқиғаның шыққан аумағы, мен жыл мөлшері белгіленген. Оқырманға оқиғадан толық ақпарат беру тәсілі қолданылған. Қазақ ауыз әдебиетінің озық үлгілерін басылым беттеріне жариялап, бүгінгі ұрпаққа зор мұра қалдырған ұлт оқымыстыларының еңбегі, журнал мазмұнын түрлендірудегі тәжірибелері, оны дамыту, қызықты ету, оқырман тарту секілді тәсілдері сол замандағы саясатқа «сай келмеген» де болуы керек. Зерттеуші ғалымдардың еңбегіне сүйенер болсақ, «Темірқазық» қазақ тіліндегі басқа да журналдардан ескіні жақтауды, би-бектерді дәріптеуді талап етті. Журнал «Халық ескіні өте жақсы көреді, қызыға оқиды. Себебі ескі әңгіме, өлеңдерді оқығанда ел қазағының көз алдына бір кездегі төрт түлігі түгел, сол заманы еске түседі», деп жазып, Қазақстанның Ресейге қосылуын жақтамады деген пікірде болды [6].

Міне, журналға қатысты осындай пікірлер «Темірқазықтың» жабылу себептері ретінде көрсетілді. «Темірқазық» ең алдымен Октябрь революциясының жеңісін дұрыс түсіндірмеді. Октябрь революциясы жеңген соң халық жолдан адасып, тұманда қалды, жылан-шаянның қамауында қалды. Ел шаруасы күннен күнге күйзелуде. Ел қамына, ел жайына негізделіп істелген іс жоқ. Қазақстанда оқу ісі де түзелген жоқ», – деп революцияның барлық жемісін жоққа шығарды», – деген пікірлер де бар [6, б. 34].

Х. Бекқожин еңбегінде: «Москвада Ұлттар ісі жөніндегі Халық Комиссариятына қызметке орналасып алған Шығыс елдерінің байшыл, оқығандары татар, түрік тілдерінде «Қызыл шырақ», қазақ тілінде «Темірқазық» журналдарын шығарды», – деп жазады [7].

Осы орайда «Темірқазық» журналын шығарушы Нәзір Төрөқұлов туралы мәлімет бере кетсек. Н. Төрөқұлов – Түркістан маңындағы Қандоз деген жерде туылған. 1900-1903ж. Қоқандағы медреседе,

1903-1905 ж. осындағы орыс-түзем школында, 1905-1913ж. Қоқан коммерция училищесінде, 1913-1916 ж. Мәскеу коммерция институтының экономика факультетінде оқыған. 1916 ж. Минскіде Батыс майданындағы «Земсоюзде» нұсқаушы болған. Сол ж. «Еркін дала» атты жасырын ұйым құрған. 1917 ж. Орынборда өткен I Жалпықазақ сиезіне қатысқан. Сол жылы бүкілресейлік «Земсоюздың» Торғай облысындағы нұсқаушысы, 1918 жылы «Қазақ мұңы» газетінің редакторы (Орынбор), Қоқан совдепі ревкомының хатшысы, «Халық сөзі» газетінің редакторы (Қоқан), 1918-1919 жылдары Ферғана облыстық ревкомының төраға орынбасары, халық ағарту комиссары, осы жылы Түркістанның халық ағарту комиссары, «Вестник просвещения и коммунистической культуры» басылымының шығарушысы, 1920-1922 жылдары Түркістан ОАК төрағасы, сол шақтағы барша сиездерге қатысушы, 1922 жылы КСРО халықтары орталық баспасы басқарамасының төрағасы (Мәскеу), 1923 жылы Мәскеуде «Темірқазық» журналының редакторы қызметін атқарады. Қайраткер 1937 жылы 15 шілдеде ұсталып, 3-қарашада атылды [8].

Нәзір Төрөқұловтың өміріндегі маңызды кезеңдері ретінде «Темірқазық» журналының редакторы болғанын келтірген:

«Основные даты жизни Назира Торекулова (1892-1937)

1923, февраль – редактирует журнал «Темірқазық» («Полярная звезда») деп, «Темірқазық» журналына редактор болғандығы жазылса,

1937, 15 июля – взят под стражу.

1937, 3 ноября – приговорен к расстрелу, расстрелян в тот же день.

1958, 23 января – реабилитирован по решению № 4н-0743257 Военной Коллегии Верховного Суда СССР».

Осы құжатта Н. Төрөқұловтың қамауға алынып, атылғаны жөнінде және кейіннен ақталған жылдары анық жазылған [9].

«Мемлекет және қоғам қайраткері, публицист, алғашқы қазақ елшілерінің бірі, дипломат Н. Төрөқұлов 1922-1928 жылдары Мәскеуде КСРО Орталық Атқару Комитеті жанындағы Орталық баспа басқармасының төрағасы қызметін атқарды. Бұл қызметке кіріскеннен кейін В.И. Лениннің қабылдауында болып, автономия алған халықтардың тілін мемлекеттік тілге айналдыру мәселесін көтерді. Орталық баспа басқармасының төрағасы ретінде қазақ тілінде «Темірқазық» атты журнал шығаруды ұйымдастырып, оған Ә. Бөкейханов, А. Байтұрсынов, М. Жұмабаев секілді қазақ зиялыларын тартты» [10].

«Темірқазық» журналының алғашқы бетінде журналдың жалпы мазмұны берілген. «Күншығыс баспасөзі басқармасынан», – деп алдымен елдің жағдайына тоқталған. Онда «Қай елдің болсын, қашанда болса заман ыңғайын бақылайтын, тұрмыс заңына түсінетін елдің оқығаны болады. Қалың елді дұрыс бастасын, қыңыр бастасын елдің оқығаны бастайды». Осылайша, қазақ халқын оқып, білім алуға шықырады, ел ішіндегі оқыған азаматтарға үміт артады. Көзі ашық, ел тізгінін ұстайтын азаматтар елді теңдікке жеткізіп, тура жолға жетелейді. Көрші Россия тізгінін оқыған азаматтарға беріп отырғанын айтып жеткізеді. Қанша жерден саяси азат болса да сауатсыз, надан ел азат бола алмайды.

Міне, осы ұстанымды ұстаған журнал басында білімді азаматтардың отырғандығы ақиқат. Халық жақын арада өзін басқару үшін көзі ашық сауатты болуын, ал надан халық үшін әлі де 15-20 жыл керек екенін жазады. Елдің тұрмысын, жағдайын түзеу үшін шаруашылық түзелу керек. Шаруасы түзелген халық әдебиетке де бет бұрады. Бүгінгі жағдайда газет-журнал оқымадың деп сөгудің өзі артық. Осылайша журнал басқармасы елдегі жағдайға алаңдаушылығын білдіреді. Осы кемшіліктердің барлығына жол көрсететін баспасөздің рөлі зор екенін меңзеп, «Темірқазық» журналы арқылы шешімін таппақ болады.

Күншығыс елдерінде саясат кіндігі – жол көсемі, іс көсемі, ел тәрбиешісі бола алатын, әдебиетке негіз салатын, елге білім кілтін ашатын журналдың керектігі көптен сезілетіндігін айтады. Ел жоғын білетін, ел тілегіне – ел мұңына құлақ салатын журнал, елге тура жол сілтейтін, терісін-қисығын тергейтін журнал – елдің шын қамқоры, шын досы болып көрінбек. Елдің осындай журналға осы кезде сусап отырғанын жеткізеді. Н. Төрөқұлов журналдың көтерер жүгі ауыр екенін сезеді. Өйткені журнал арқылы ұлттық құндылықты халықтың өзіне ұсынады. Ел көркейсе, қазақтың көкірек көзі ашылып, білімге сусап отырған жұрт өзіне қажетін алса деген армандары анық байқалады. Басында түркі тілдес халықтардың тілінде «Қызыл шырақты» шығарып, ал «Темірқазық» журналын жеке қазақ тілінде шығаруы да үлкен ерлік. Осылайша Мәскеу төрінен шыққан басылым қазақ еліне еркін таралады.

Журнал айына бір рет шығатын болып келісіледі. Журналға жазушы авторларды сөз жазуға шақырады. Басылымның мақсат-міндеті нақтыланады. Саналы, оқыған азаматтардан қолдау күтеді. Журнал бетінде ел қамын ойлайтын өзекті мәселелерді көтереміз деген жазушыларға журналдың беті бос, деп жазушылар назарына салады.

1 Осылайша журналдың алға қойған мақсат-міндеті бас мақалада айқын беріледі. «Темірқазықтың» 1-саны мынандай бөлімдерден тұрады:

- 1) Саясат бөлімі;
- 2) Оқу бөлімі;
- 3) Әдебиет бөлімі;
- 4) Жаңа кітап-журналдар;
- 5) Басқармадан.

«Темірқазық» журналының алғашқы бетінде редакцияның мекен-жайы былай деп көрсетілген: «Москва қаласы, Трубинков көшесі, 19 үй, Орталық Шығыс Баспасы, «Темірқазық» журналының редакциясы».

Бұл тарихи орын осы күнге дейін сақталғаны туралы мәліметке жолықтық. «Редакция Мәскеу қаласының Трубинковский тұйық көшесіндегі 19-шы үйде – 1912 жылы сәулетші П. Малиновскийдің жобасы бойынша салынған тарихи ғимаратта орналасыпты» [3]. Яғни, «Темірқазықты» шығарған ұлт зиялыларының ізі қалған ғимарат әлі күнге сақталып, бүгінгі күнде тарихи орынға айналған.

Семей қаласындағы мұрағаттан алынған мына құжаттар қазақ ұлтына жасаған қиянат деп білеміз.

Совершенно секретно.

Всем начальником ОблЛитов, ГлавЛитов КазССР.

Приказ №1323, от 19-21я/VI-35 года

По Главному управлению по делам литературы и издательства

Приказываю

2. Изъять из библиотек и складов контрреволюционную троцкистско-зиновьевскую литературу; строго в соответствии прилогаемым списком (см. приложение).

Уполномоченный СНК СССР по охране военных тайн и печати и начальник ГлавЛита РСФСР-Волин.

Не для печати, ноябрь, 1936 год

Список

Троцкистско-зиновьевской контрреволюционной литературы подлежающей изъятию из библиотек общественного пользования.

Общее количество изъятых книг – 42. И плюс три казахских литературы:

1. Сейфуллина – «Домбыра», издание 1924 года.

2. Тогжанова: 1) «Поэт Магжан» критика Юсупбека», издание 1926 года, 2) «Вопросы казахской литературы», Критика, издание 1928 года.

3. **Первый и второй журналов «Темирказик», издание 1923 года.**

Ответственный исполнитель особого сектора Обкома ВКП(б) – Мальков» [11].

Осындай құпия бұйрықтар бола тұра 1923 жылы Мәскеудегі «Күншығыс» баспасынан шыққан «Темірқазық» журналдарының 1, 2, 3 сандары еліміздің кітапханаларында сақталып қалған. Бұл дегеніміз ұлтқа, әдебиетке, қазақ баспасөзіне жаны ашитын, болашақты ойлаған азаматтардың ісі деп білеміз.

«Темірқазық» елден жырақта, Мәскеу қаласында шықанына қарамастан журнал редакциясына Ташкент, Орынбор, Қызылжар, Көкшетау, Кереку, Қарқаралы, Омбы, Қостанай, Ордадан тілектестікке толы хаттар легі толассыз келіп жатқан. «Темірқазыққа» түгел басып оқушыларымызды таныстыруға, көптің сөзі де, көңілі де бір болғандықтан лайық көрмедік. Сондықтан хаттардағы сөздерден іріктеп қана басып отырмыз», – деп редакцияға келіп түскен мына шумақтарды жариялайды.

Ескендір Шынтас ұлы – ел қазағы хатында жазады:

Қайырлы құтты болсын «Темірқазық»,

Саналы аңсағанға бұл бір азық.

Етеді жолбасшылық, жөн көрсетіп,

Адассақ бағыт ауып, жолдан азып.

Қазақтың кіндікте өскен айнасы бұл,

Өз мінін өзіне айтар тергеп қазып.

Аз сөзбен елден көңіл білдіремін,

Сүйелді қолдарыммен өлең жазып.

Ахмет Жантелі ұлы, Мұқан Әлімбет ұлы, Сабыр Жамантай ұлы деген ел қазақтары да ел атынан осы сықылды сөздермен тілектестіктерін білдіреді.

Керекуден жазып отырған Уалихан Омарұлының сөзінен қысқаша үзінді келтірсек: «Темірқазықты оқып қуаныстық. Өзі жасы ұзақ болып, қадам жолы, ұсынған беті жұғымды болсын! Бар елімізше барымызбен «Темірқазыққа» – жәрдемдес болуға біз әзірміз».

«Темірқазықтың» ұстанған жолы, ойлаған ойына түсініп қарсы алған азаматтарға, елге басқарма мүшелері шын көңілімізден жақындық ризашылығымызды білдіреміз, тілектес сәлемімізді жібереміз» [5, б. 226].

Нәзір – тура пікірлі, қаламы өткір публицист. Қазақ тілін кеңсе тіліне айналдыру мәселесі оны қатты толғандырған. Әсіресе партияның XII съезінің әуел баста тәтті үміттерді оятқан шешімдеріне сүйенген ол «Ұлт мәселесі жайынан» атты мақаласын жариялайды [5, б. 1-6]. Мақала тіл мәселесін көтереді. «Қазақ тілін іс жүргізетін үкімет тілі жасау керек, бірақ ол үшін басын ауыртып жүрген бір адам жоқ» деп налidy. Салыстырмалы түрде татар тілін алады. Татар республикасында татар тілі іс-қағаздары үшін жүріп тұр. Ал Қазақ республикасында қазақ тілінің дәрежесі төмен екенін айтады. Тіпті, 1921 жылы Лениннің қабылдауында болғандарында ол кісінің өзі «Кеңсе тілін өз ана тілдерінде жүргізіп жүрсіндер ме?» деп сұраған екен. Елдегі жағдайдың тіл мәселесіне келгенде қиын жағдайда отырғанын, даладан келген қазақтар тілмаш іздеп, өз тілдерінде жауап ала алмай қор болатынын жазады. Журнал бетінде тіл мәселесін көтерген автор Орынборда отырған комиссарлар Қазақ республикасына кеңес нұрын төгемін дегендерге сенбейтінін ашық жазған. Қазақ халқының санасы оянып, үкіметпен жақындаса отырып тіл мәселесін шешудің жолдарын іздейді. Расында да қазақ халқы үшін тіл мәселесі ежелден келе жатқан ұлттық мәселе. Тіл – біздің тамырымыз. Ұлт оқығандары баспасөз арқылы тіл мәселесін жалпы ұлттық мәселе ретінде көтеріп басылым беттерінде үзбей жариялаған.

XX ғасырдың алғашқы ширегіндегі баспасөзді тіл тағдыры қатты алаңдатады. Журналға Нәзір Төреқұлов «Қашан болады?» атты мақала жазған [12]. Онда «қазақ тілінің үкімет тілі, мемлекет тілі деп жарияланғанына талай уақыт өтті. Сөйтсе де бүгінге дейін қазақтың не дара әліппесі жоқ, не жазу машинкасы жоқ... Осы жоқтарды созып жатудан Қазақ республикасының мәдениетіне, елдігіне қанша зиян екенін білсек етті» деп реніш білдірді. Тіл кабинетте жасалмайды. Үкімет кеңесіне кіріп күн сайын жұмсауда болғанда ғана ұлт тілінің белі, буыны қатайды. Сонда ғана ортада жүрген «тілмәштарды» шығарып тастап, қалың кедей кеңестер маңына топтасады, деп ескертті. Нәзір баспасөзге қатысып, оны пайдаланып қана қойған жоқ, оның қажымас насихатшысы да болды. «Ақ үстінде қара танығандарың газет, журнал алып, дүниенің халінен хабардар болып тұрыңдар... Газет оқымасаң, дүниеде не болып жатқаннан хабарсыз қаласың», – деп үнемі ескертіп отырды [13].

Мақала барысында: «Біздің Қазақ республикасында кеңсе түзеу, жергілікті халықты жақындастыру дегенді кім ойлап отыр. Мен ойлаймын: Сейфуллин жолдастай он мың «Асау тұлпар» жазып «пролетариат ақыны» болып даңқын көтерген үлкен санасыз коммунистен екі-үш уезде жақсы, арзан, іске епті кеңсе құрып берген жабайы даңқсыз коммунист анағұрлым артық», деп те жібереді.

Сәкенмен арадағы салкындықты, әсіресе, ақынның «Асау тұлпар» өлеңдер жинағына [4, б. 25], «Бақыт жолына» [5, б. 120] пьесасына жазған рецензияларында айқын аңғартады. (Сәкен) Садуақас Сейфоллаұлының 1914-1922 жыл арасында жазған өлеңдеріне сын жазады. Абайдың өлең жолдарын эпиграф етіп алады.

Содан кейін барып Сыншы (критик) мен доктор арасында бір-ақ айырма бар деп аздап түсінік бере кетеді. Ауыру кісі мен оны емдейдін дәрігердің ара қатынасын мысалға келтіреді. Науқастың хәлі мүшкіл болса, дәрігер оған күнің жақындап қалды деп айтпайды. Шынын айтса, науқастың жағдайы нашарлап кетуі мүмкін. Шынын айту, айтпау дәрігердің өз еркінде. Оның шындықты жасырып қалуынан жұртқа зиян жоқ. Ал сыншы дәрігер емес, ол шынын айту керек. Оның өтірігі бір адамға ғана емес, бүкіл жұртқа зиян келтіруі мүмкін. Жазушы ол сыннан өлмейді, көңіліне ауыр тиетін жағдайдың өзінде сыншы өз міндетін адал атқаруы керек. Осылайша, Н. Төреқұлов Сәкен Сейфуллиннің «Асау тұлпарына» сын жазып, оны басылым бетіне басады.

«Маржан», «Марияға», «Жазғы түнде», «Надежда, Үміт, Ұмила», «Айт күні», «Азия», секілді өлеңдері мен аудармаларына сын жазады. Мысал келтірсек: «Надежда, үміт, ұмила» деген өлеңін оқыңыз:

«Албырап, биік саяда»
«Уыздай болып піседі»
«Не шіриді, не құрт жеп»
«Не бір бәнді үзеді»
Сен алмасың биікте»
Сен әлі жас баласың»
«Білмей қалқам қаласың» (?)

Бұл «өлеңнің» астында «1922» нші жыл тарихы тұр!

Кітаптағы 68 өлеңнің төрттен бірі әйел, махаббатқа арналған. «Бірақ байқұстың білген әйелі осы. Бөтенін білмейді, көрмейді. Бірақ трагедия мұнда емес. Білмегендігін өзі сезбейді», – деп көптеген лирикалық өлеңдерін түкке тұрғысыз етеді [4, б. 27]. Журналист А. Шәріп: «Драма авторының «тіршіліктің мәнісі – сүю, құшу», – деген түйініне сыншы әбден шүйлігіп: «Сәкеннің қай философиясы болсын, жүрегіңді айнытпай қоймайды. 1923 жылда, кеңес үкіметінің алтыншы жыл дәуірінде халықты бұлай ағартуға болмайды», – деп «Революцияға не пайдалы?», деген сауалға жауап іздеу керектігін

алға қояды. Нәзірдің бұл көзқарасында социологиялық тұрпайылау түсініктің басымдығы анық», – деген пікірде болады. Сын мақаласына орай әдебиеттанушы ғалым, фольклор зерттеушісі, сыншы Рахманқұл Бердібаев: «Бұл тақырыпқа қалам тартқандардың көбі «Нәзір бұл мақалаларына С. Сейфуллиннің «Асау тұлпар» және «Бақыт жолында» деген кітаптарын тым қатал сынаған» деумен келеді. Біздің ойымызша, Нәзір Сәкен өлеңдері мен пьесасындағы жасандылықтар мен қара дүрсін сөз қолданыстарды дәл танып, әділ көрсеткен», – деп жазады [9, б. 19].

Н. Төрөқұлов С. Сейфуллиннің тек өлеңдеріне ғана емес аудармаларын да сынайды. Мысалы: «Шайх Сағдыдан» (Асау тұлпар, 34):

Әнмен күйге түйеде (?)
Шаттанар, хайуан десек де
Сезбейтін оны адамды
Салпаң құлақ есек те».

Осы тәжірмасына орай аударманың оқырманға беретін тәрбиесіне, оқушының білім алуына қажетті еңбектерді аудару керектігін баса айтады. Аудармасының өзіне көңілі толмайды. Басқа ұлттың әдебиетін аударғанда да бұл біздің халыққа не береді, оқырман өзіне не алады, жастар үйренетін өнер бар ма деген пікірде болу керек екенін қадап айтады. «Алайда, біз Сәкеннің аудармаларынан мұны көре алмай отырмыз» деп қынжылады.

Сын жазудың бірнеше себептерін бағамдауға болады. Біріншіден, сол заманда қазақ оқырмандарының қолына ұстататын кітап аз болды. Н. Төрөқұлов жұрттың қолына осы мәндес кітапты ұстата салу үлкен қателік болар еді, дегенді айтады. Кітап – жұртқа тәрбие беретін, білім беретін, танымын ашатын дүние болу керек, деген принципті ұстанады. Екіншіден, кітап- оқырманның қолына тигенше сыннан әбден өтуі керек деген. Олай болмаған жағдайда әдебиет көрінгеннің ермегіне айналуы мүмкін. «Ал Сәкеннің «Асау тұлпары» оқырманға білім болмайды, пайдасы жоқ» деген. Қазақ Республикасы аяғынан енді тұрып, есін енді жинап келе жатқанда мұндай кітаптың шығып, оқырманға тарауы дұрыс емес дегенді айтады.

«Неге десеңіз:

Сана орнына «ботқа» берген,
Ахылақ орнына порнография берген,
Революция рухы орнына «асаулық» берген,
Кім оқыса бұл кітапты?
Қазақ кедейіне беруге болмаса,
Мектеп баласына жарамаса,
Әйел қыздарға көрсетуге ұят болса,

Сәкен өзін де келеке қылған, әдебиетімізді де! «Кітаптың» осы «қасиеттері» критиканың ауыр болуына себеп болды», – деп жазады.

Нәзір Төрөқұлов мұны 1923 жылдың 11 қаңтарында жазған. Бұл сын «Темірқазық» журналының 1-санына басылған. Н. Төрөқұловты әдебиетші, сыншы, ақын ретінде танитымыз. Бұл салада С. Сейфуллиннің «Асау тұлпар» жинағына [4, б. 25], «Тар жол, тайғақ кешу» романына жазған сындары белгілі [14]. Бұл еңбектерінде ол әдебиетті жақсы түсінетінін, әлсіз тұстарды дәл басатынын, ой-пікірін өткір де әсерлі етіп жеткізе алатынын танытқан. Сәкеннің «Асау тұлпарындағы» «біраз өлеңдерінің саяси-идеялық қате, кемшіліктерін көрсеткен, сынаған. Шынын айту керек, өте орынды көрсеткен, әділ сынаған. Оны Нәзірге жазған жауабында Сәкеннің өзі де мойындаған», – деген профессор Б. Кенжебаев пікірі дұрыс. Тек қана кей тұстарда басараздықтың, эмоцияға берілудің салдарынан ағат пікір, артық айыптауларға орын беріп алғаны өкінішті [13, б. 119].

Белгілі оқымысты Ғаббас Тоғжанов қазақ тарихында тұңғыш рет «Ұлт деген не?» атты көлемді теориялық мақала жазып, оны «Темірқазық» журналында бастырды [5, б. 76]. Ол Еуропа ойшылдары Отто Бауэрдың, Карл Каутскийдің, Карл Реннердің, Сталиннің алуан арналы тұжырымдамаларын талдай отырып, Карл Каутскийдің ұлт болу үшін ең керек екі шартын құптайды. «Ұлт болу үшін ең керек шарт – тіл бірлігі. Екінші керек шарт – жер бірлігі», – деген тұжырымына тоқтайды. Бір ел бір бірінің тілін ұқпаса қалай ұлт болады деген мәселені көтерген. Ұлтта жер болса ел болады, ел болса шаруашылығы дамиды, шаруа жағдайы көтерілсе өнері де, әдебиеті де өркендейді деген ұстанымдарды алға тартқан.

Ал Сталиннің «Ұлттың ең елеулі белгісінің бірі – экономика ортақтығы» деген пайымына талас білдіреді. Сталин, «Шаруа байланысы – жиі қатынас болу қажет шарттың бірі», – дейді.

Біздің ойымызша, шаруа қатынасы ұлттықты тудыратын қажет шарттың бірі деп ерекше бап қылу артықша дейміз. Жері бір болса, тілі бір болса, тұрмысына, тіршілігіне қарай мінез-жан сипаты бір болса, шаруашылық байланысы, жиі қатынас дегеніміз өзінен өзі туады. Ғаббас өзінің осы күнге дейін маңызын жоймаған үш шартты ұстанатынын жазады: «Алдымен ұлт болу үшін керек шарт – тіл бірлігі. Бір тілде сөйлеу, жазу керек. Бұл – бір. Екінші – жер бірлігі. Бір жерде орнығу керек, бұл – екі. Үшінші: тұрмыстан, тіршілік қамынан, кәсіптен туған мінез – жан сипатының бірлігі керек. Бұл – үш», – деп қорытындылайды. Осы үш негізгі шарт болған жағдайда, яғни жері, тілі, ұлтық мінезі бар жұрт, ел болып, халық болып ұйысатынын алға тартады.

«Темірқазықтың» ендігі көтерген мәселесі «Ұлы ма? – ов па?» атты тақырыппен шыққан. Онда: «Біздің қазақ хат жазып қол қойса, кісі атын жазса орысшалап кетеді: «Жаманбай Аманбайов», – деп жазады. Жаманбай хат жазып, қол қойса, өзі де Аманбайов, деп қол қояды. Бұл Иван Ивановичтың тәржімасы» [5, б. 99] Мақала түйіні «ов»- ты орыс ұлтының» өзіне қайтарып, «ұлы» деп жазуды ұсынады. Осылайша журнал шығарушылар сол дәуірдің өзінде-ақ әлі күнге дейін бір ізге түспей келе жатқан мәселенің түйінін тарқатты. Әрі оны жәй декларация күйінде қалдырмай, журнал бетіндегі мақалаларының астына аты-жөндерін тек қана «-ұлы» деген үлгімен жазып, өзгелерге өнеге көрсетті. Ғасыр өтсе де бұл мәселе Тәуелсіз елімізде әлі де бірізділікке түскен жоқ.

«Темірқазық» халық әдебиетінің бай қазынасынан алынған жұмбақ, жоқтау, айтыс, т.б. фольклорлық мұра материалдарын ел ішінен жиыстырып, жариялап отырды. Сонымен қатар, ұлттық жазба әдебиеттің де мұнын мұндап, жоғын жоқтады. Мысалы, «Ел асылын жасытпаңдар!» атты редакциялық мақалада әдебиет мәселесін көтереді. Ел арасында ақын-жазушылардың өлең- жырлары, жазған сөздері жарығып, елге ұсынылмайды. Себебін – тұрмыстарының, күн көру жағдайларының төмен екенімен байланыстырып, үкімет тарапынан жазушыларға қолдау көрсетуін сұрайды. Бұл – ел руханиятына журнал тарапынан шын жанашырлықтың белгісі.

«Темірқазық» журналының бірінші нөмірінде жазылған алғысөзіне байланысты профессор Т. Қожакеев былай деп жазады: «Яғни журналды шығарғанда елге өнер-білім таратам, ел тілегіне, ел мұңына үн қосам жұртқа түзу жол сілтеймін, елдің қисығын, теріс-тетігін түзетем деп ниет етті. Бірақ оған ескі оқығандар отырып алып, журналды таза советтік бағытта, коммунистік идеяда шығаруға мүмкіндік бермеді» [13, б. 118]. Ал редакция алқасының аты-жөндері журнал бетіне былайша басылған еді:

«Темірқазық» журналына жазушылар:

Әбдолла Бөкейханұлы, Әбдірахман Байділдәулы, Әміржан Сыдықұлы, Ш. Наушаруанұлы, Сұлтанбек Қожанұлы, Санжар Аспандиярұлы, Ғаббас Тоғжанұлы, Ғапар Мырзаліұлы, Қыр баласы, Қошмұхаммет Кемеңгерұлы, Смағұл Сәдуақасұлы, Смағұл Қазбекұлы, тағы басқалар». Бұл тізімнен біз тәуелсіздікті, елдікті аңсаған және де сол жолда аянбай күрескен тұлғалар мен олардың ұрпақтарының есімдерін оқимыз.

Оқу бөлімінде Сыдықұлы Әміржан, Мырзаұлы Ғапар деген авторлардың «Еңбек мектебі» [4, б. 16], «Қазақ елінде мектептер қалайша құрыла бастау керек ...» «Мәскеудегі қазақ оқушыларының халі» деген мақалалары басылады, «А. Қ.», – деген бүркеншік есіммен «Қазақша жазу тақырыбы» деген мәселелер көтеріледі.

Қазан төңкерісінен кейін Россияда еңбек мектебі құрыла бастағаны белгілі. Бірақ еңбек мектебінің негізгі жолдары оқытушылардың көбінде түсініксіз болды. Тәрбие білімін, оқыту жөнін жақсы біледі деген семинария, институттарда оқып шыққан орыс учительдері де ұғына алмағанын айтып, оны Еңбек мектебінің бұрынғы мектептен айырмасы ретінде:

1. Еңбек мектебінде, алғаш баланың сабағы тұрмысында бар, баланың көзі көрген, балаға таныс нәрседен алынады.

2. Балаға не үйретілсе де, қандай сабақ берілсе де бала өзі ықыластанып, сабағына илігіп отырады.

3. Бала үйренетін білімінің көбіне іспен қанады. Қолы мен ұстап, көзі мен көріп біледі. Әліне қарай еңбек қылады, білгенін өзі істеп үйренеді.

4. Бала өзінің істеген еңбегінің пайдасының іске жарарлығын біліп отырады.

5. Бала тұрған жерінің шаруасын, жер-суын, тұрмысын үйренеді. Мектептен шыққанда сол жердің шаруа, тұрмысын жақсы білетін қызметкер болады.

6. Еңбек мектебінде бала денсаулығын түзейді. Еңбек мектебі баланың бір жағынан көңіл көтеретін, сауық сайранмен уақытын өткізетін қызықты орны болады. Еңбек мектебінде жоба бойынша оқылатын ғылымдар тізіміне мына пәндерді енгізген:

1) ана тілі;

2. есеп;

3) жағрапия;

4) жаратылыс;

5) сурет салу, әдемі сызу;

6) басқа халық тілдері.

Мақалада осы еңбек мектебінде оқытылатын ғылымдарды қай жолмен балаларға оқыту керек деген мәселенің түйінін тарқатады.

«Темірқазық» журналы Мәскеуде шыққан соң сол елде білім алып жүрген жастардың жағдайы оларға жақсы таныс болды. Мәскеудегі студент жастардың жағдайы туралы көптеген мақалалар жазды. Білім алып жүрген жастардың жағдайына алаңдаушылық білдірді. Қазақ Республикасынан жәрдем беруін сұрайды.

Ескі үкімет құлап, азаттықтың таңы атқанда қазақ халқы еркін тыныстап, жан-жағына қарап, қамданып, өркениетке ұмтылып, білім алуға деген құлшынысы артқаны табиғи іс екені рас. Журнал осы ретте білімге ұмтылған қазақ жастарының жағдайын барлап, зерттейді. Қазақтың білімге ұмтылған ниетіне орай барлық жағдайын жасап, оқуға кеткен жастардың жәрдемақыларын көтеруін, уақытында төленуін талап қылады. Сараптамалық мақаланың мақсаты – оқырманға жағдайды барынша ұғынықты етіп беруге тырысып, арнайы кестеге түсіру. Өткен жылы (1921) Мәскеуде (Түркістан, Қазақстаннан) 18 қазақ жасы оқиды.

Тізімде мына түрде:

Кесте 13

Мәскеуден оқитын қазақ жастарының көрсеткіші (1921ж) [4, б. 19]

Қай мектептің қай бөлімінде	Қай республикадан	Неше адам
Жоғары дәрежелі шаруашылық институты	Түркістаннан	1
Инженерлік бөлімі	Қазақстаннан	1
Жұмыскерлер факультеті	Қазақстаннан	1
Жұмыскерлер факультеті	Түркістаннан	1
Жоғары дәрежелі Күншығыс тану мектебі		
Жұмыскерлер факультеті	Қазақстаннан	1
Жоғары дәрежелі Күншығыс тану мектебі		
Жоғары дәрежелі соғыс ғылымын үйрететін академия		
Жұмыскерлер факультеті	«	1
Жоғары дәрежелі Күншығыс тану мектебі		
Жоғары дәрежелі соғыс ғылымын үйрететін академия	«	1
Горный академия		
Жоғары дәрежелі халық ағартатын жұмыскерлер дайындау мектебінде	«	1
Күншығыс ортақшылдар университетінде	Екі республикадан	10
	Барлығы	18 адам

Бұлардың ішінде соңғы екі мектепте һәм жоғарғы дәрежелі әскери академияда оқушылардың халі, қазынадан тамақ киім беріліп тұрғандықтан жаман болған жоқ, басқаларының халі өте нашар болды. Жіберген республика түк қаражат бермеді. Туған-туысқандары өздері аштық апатына ұрынып жатқандықтан жәрдем ете алмады. Өлермендік пен үй тауып алса жағатын отын, ішетін астары жоқ болып оқушылардың бір сыпырасы көлденең жұмыс тауып тамағын асырады. Мәскеу көшесінде жыртық шинелді, етігінен шұлғауы шығып, қабысып, еңкендеп жүрген адамдар көрінсе, олардың қазақ студенттері екенін сұрамай-ақ білгендей болды. Хал жайларын білдіріп хүкімет басындағы азаматтарға шаққан мұң жауапсыз қалды. Бірақ аштық жалаңаштық жолдас болып, бастарынан қандай ауыртпалықтар өткізіп жүрсе де оқушы жастар оқып, біліп, еліне іс істеу қасиетті тілектері екен дегенінен таймады. Бәріне де шыдады. Оқуын жақсы оқып өтті. Биыл 22-23-ншы жылда оқушылардың жалпы саны екі есе артты.

Кесте 14

Мәскеуде оқитын қазақ жастарының көрсеткіші (1922-1923жж.) [4, б. 20]

Қай мектептің қай бөлімінде	Қай республикадан	Қанша адам
Жоғары дәрежелі шаруашылық институты, шаруашылық бөлімі	Қазақстаннан	4
«»	Түркістаннан	1

Инженер бөлімінде	Қазақстаннан	1
Жұмыскерлер «-»	Қазақстаннан	3
Жұмыскерлер «-» Университеттің дәрігерлік бөлімінде	Түркістаннан	1
Жұмыскерлер «-» Университеттің дәрігерлік бөлімінде	Қазақстаннан	2
Фонда	«	2
Күншығыс тану мектебінде	«	1
Горныйда	«	1
Жоғары дәрежелі соғыс академиясында	Қазақстаннан	1
Карл Маркс атындағы шаруа институтында	«	1
Жоғары дәрежелі халық ағарту жұмыскерлерін даярлайтын институтта	«	1
Пречистенкенің жұмыскерлер факультетінде	Түркістаннан	2
Күншығыс ортақшылдар университетінде	Түркістаннан	42
Күншығыс ортақшылдар университетінде	Қазақстаннан	18
Күншығыс ортақшылдар университетінде	Барлығы	92 адам

Бұл көрсетілген 92 оқушылардың тең жарымының жәйі жақсы. Даяр оқу, даяр тамақ, даяр киім, бәрін Мәскеу береді. Тең жарымысынан азының халі өткен жылғыдай. Кейбіреулерінің әлі үйі де жоқ. Көбі үш-төрт ай сандалып жүріп пәтерлерін эзер тауып алды. Қазақстан хүкіметінен беріліп отырған мардымды жәрдем жоқ», деп бөлінген стипендияның жоқ екенін жаза отырып, Мәскеуде оқып жүрген қазақ жастарының қиын жағдайларына тоқталады.

Салыстыру мақсатында, мысалға Түркістаннан келіп оқитын жастар жағдайын баяндайды: «Түркістан республикасы оқушыларына 100-ден аса Мәскеуге деп степендия ашып отыр. Степендия 400-500 миллионнан ақша береді. Оқушылардың даяр үйі бар. Кітап керек болса онысын қарастырып тауып беруге тырысады. Біздің Қазақстанға осы Түркістан да үлгі болуға жараса керек», деп Мәскеуде тұрмысы жаман, ең сорлы оқушылар Қазақстаннан келген оқушылары деп ашына жазады. «Әліде болса, Қазақстанның Мәскеу оқушыларына жәрдемін күтеміз», деген үмітпен автор, журналға жазушы Гапар Мырзаәліұлы өзінің проблемалық мақаласын аяқтайды. Бұл мақала арқылы оқырман 1920 жылдарды Мәскеуде оқыған жастардың хәлімен толық таныса алады.

Журналдың 2-3 сандарында «Елдің күйі» атты мақала басылған. Онда жеке тақырып ретінде «Соттар туралы», «Милиция», «Халық билері», «Елге шыққан инструктор, инспектор, агенттердің» қызметін сынға ала отырып «Малай» атты бүркеншік есіммен жазған ұлт жанашыры: «Қазақ елі хүкіметке сене қалмайды. Қазақ елінің сенімін алу үшін, қазақ даласындағы хүкіметтің ұстап отырған бетін, әдісін өзгерту керек. Қазақ даласындағы қазіргі хүкіметтің ұстап отырған беті, әдісі еш бір уақытта қазақ елінің сенімін ала алмайды», деген.

Басылым ұлтқа қатысты көтерген тақырыптардың барлығында да елдің, жердің қамын ойлаған. Жер жайына келгенде: «Қазақ Россия қолтығына кірген соң-ақ, шет бұшпақтап жерінен айырыла бастады», – деп сол кездегі саясатты ашық жазады. Оқу жайы қалай көтерілді дегенде: «Орыстастырудың аяғы келіп ауылнай школына соқты. Қазақтың балдырғандай жас баласын, ана тілінен айырып орыс тілімен оқытатын қылды... Үстірт қарағанда хүкімет те қазақ үшін тырысқан сияқты, бірақ хүкімет ісінің ішін ақтарсаң арамдығы аңқып шыға келеді. Хүкімет қазақ баласын оқытқанда білім алсын, ел ағартсын деп ойлаған жоқ, қазақтың жас баласын елінен айырып орыстық рухын сіндіріп қазаққа орыстық идеясын тарататын үндеуші қылу мақсатында болды», дейді «Темірқазық» басқармасы.

«Коммунист партиясының ұлт мәселесі туралы жобасы», – атты мақаласын Партия кіндік комитеті мақұлдаған жолдас Сталиннің нұсқасы ретінде ұсынған [15]. Бұрын біздің қазақ жүнін тоқып шекпен қылып, терісін илеп тон қылып киген. Малың сауып сүт ішіп, ірімшік, құрт қайнатып тамақ қылып жеген. Ет керек болса, қорадағы малың сойған. Желі-арқанды, көгенді, өзге жіп-шуды өз малының қылынан, жүннен ескен. Ол уақытта не керек болса, өзінен тапқан», деп қазақ базарды білмеген, әр кімнің шаруасы өзімен-өзі болғандығын, қазіргі жағдай өзгеріс заманы туғанын, алайда «Бұл өзгерісті, сақал шыққанын білмей қалған бозбаладай, адам өзі білмей қалады», – деп жазады. Ұлт мәселесінің шешуі былай болмақ деп Сталиннің айтқандарын басады. Онда ұлтқа деген құрметке баса назар аударылып, Әр ұлттың еркі өзінде, қай жерге барып, тұрады, қайда көшіп барады деген секілді мәселелерді өзі шешеді деген. Сондай-ақ, ұлттың өзінің әдебиеті болсын, әдебиетін дамытсын, өз тілінде жазсын деген ұсыныстарды алға тартады. Жастар мәселесін көтеретін күштің жұмылдырып қадағалауды ұсынады. Журнал осыған орай былай деп жазады: «Бұл кеселдің жоғары шық деп орын беретін ақсақалы

бұрын аз ұлттарды құлданып, құлдың басына қамшы үйіріп қалған біздің үлкен ауылдың баласы орыстың өзімшілдігі, менменшілдігі өзгені құл орнына ұстап құл деп қарағаны. (1)» деген тұжырымына мақала соңында мынандай түсінік бере кетеді. «(1) Бұл жерде жолдас Сталиннің айтқаны мынау болады. Карл Маркс, бұл ақсақалдың тілі ащы, қаламы улы болатұн, А. Гертсенге ашуланып:

«Орыстың таз басын тырнасаң, астынан қалмақтың қаны, ноғайдың қамшысы шығады» деген Маркс. Николайдың заманында мұны өзгертіп: «біздің патшаның төрелерінің таз басын тырнасаң, астынан көкпеңбек болып жандарым шығады», дейтұн.

Осы күні Николайдың төрелерінің балаларының бұрқыраған шашын тарасаң, құжынап өзімшіл, ұлтшылдың биті шығады.

«А! Ит қазақ! Саған автономия керек екен. Мә!», деп қамшымен басқа салып кетеді. Өзі коммунист жолдас Сталин ескі ауыру мінез мерезі деп, осыны айтады [15, б. 20].

Мәскеу қаласы, «Күншығыс» баспасынан шыққан «Темірқазық» журналы туралы тұжырымдай келе, елден жырақ шықса да қалың қазақ елінің оқырмандарына тараған:

- 1) ұлт мәселесі көтерілген;
- 2) қазақтың саяси – тарихы тұрмысынан мәселелер қозғалған;
- 3) қазақ оқушыларының жәй-күйі, білім күші бағамдалған;
- 4) қазақ елінде мектептер қалайша құрыла бастау керек, еңбек мектебі дегеніміз не?, қазақ тілінің жазу мәселесі қалай шешілмек, деген ойларды қозғаған;
- 5) ауыз әдебиетінің үлгілері басылды.

Осылайша, Мәскеудің төрінен елге тараған «Темірқазық» журналы қазақ баспасөзінің тарихында ғана емес, оның қоғамдық сана соқпағының дамуында да өзгеше із қалдырды.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Бекқожин Х. Қазақ баспасөзі тарихының очеркі. – Алматы: Мектеп, 1981. – 239 б.
2. Кенжебаев Б., Қожақеев Т. Қазақ совет баспасөзі тарихынан. – Алматы: 1962. – 62 б.
3. Шәріп А. Қазақтың кемдікте өскен айнасы бұл. «Астана ақшамы» <http://www.astana-akshamy.kz>, 12.02.2013.
4. Қыр баласы. Бекет батыр, Мырза Едіге // Темірқазық. – 1923. – №1. – 34 б.
5. Әлихан Бөкейханов. Пайғамбарға хат, Хакас // Темірқазық. – 1923. – №2-3, – 126 б.
6. Кенжебаев Б., Қожақеев Т. Қазақ совет баспасөзі тарихынан. – Алматы: 1962. – 62 б.
7. Бекқожин Х. Қазақ баспасөзі тарихының очеркі. – Алматы: Мектеп, 1981. – 239 б.
8. Тілешов Е., Қамзабекұлы Д. Алаш қозғалысы // Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: Сардар, 2014. – 528 б.
9. Төрқұлов Н. Шығармалар-Сочинения: Дипломат/құраст.: «Нәзір қорының» шығ. тобының мүшелері Ы. Ысмайұлы, С. Әшірбек, Қ. Бердияр ж.б. Тарихи тұлғалар сериясы. – Алматы: Қазақстан, 1997. – 336 б.
10. Ақынбекова А., «Темірқазық» журналы және Әлихан Бөкейханов, «Қазақ кітабы: Алаш қайраткерлерінің кітап басу ісінің дамуына қосқан үлесі» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция. – Алматы: Қазақ университеті, 2019. – 102-106 б.
11. РК ВКО Семипалатинский ЦДНИ, Приказы и распоряжения ГЛАВЛито по изъятию устаревшей литературы, от 23/ XI-36 года по 9/ VII-37 года, СемоблЛито, фонд-663, опись-1, дело-8.
12. Н. Төрқұлов. Қашан болады? // Еңбекші қазақ. – 28.11 1925.
13. Қожақеев Т. Жыл құстары. – Алматы: Қазақстан, 1991. – 240 б.
14. Н. Төрқұлов. Тар жол тайғақ кешу романына сын // Еңбекші қазақ. – 1927. – № 296
15. «Темірқазық» журналының 2-3 саны: көмекші оқу құралы/құраст.: Ақынбекова А. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 2

ВЕБ-ДИЗАЙН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Әлімжанова А.Б.,

ал-Фараби атындағы ҚазҰУ,

Баспасөз және электронды БАҚ кафедрасының аға оқытушысы, PhD

Мухамеджанов Д.М.,

ал-Фараби атындағы ҚазҰУ, Баспагерлік-редакторлық және дизайнерлік өнер кафедрасының аға оқытушысы, Қазақстан Дизайнерлер одағының мүшесі

Заманауи технологиялардың қарқынды дамуына байланысты дизайн жаңа, кеңірек мағынаға ие болды. Жарнамалық мақсатта веб-сайттар жасау мүмкіндігі бар World Wide Web (WWW) – бүкіләлемдік тор – жаһандық компьютерлік жүйесі 1989 жылдары пайда болғанымен, веб-дизайн тарихын біздер 1991 жылы алғашқы веб-сайттың пайда болуынан бастағанымыз дұрыс болар. Дәл сол жылы 6 тамызда Тим Бернерс Ли алғашқы веб-сайтты құрастырып, онда НТТР мәліметтерді тасымалдаушы, URL адресациялау жүйесі, HTML гипермәтіндік бейнелеу тілі негізіндегі World Wide Веб (WWW) жаңа

технологиясы туралы жазды. Осылайша виртуалды шындықтың үш өлшемді кеңістігінің танымалдығы күн санап арта түсті. Өзіндік мақсаты бар жаңа сайттар пайда болды. Ақпараттық технологиялардың дамуы сайттарды жетілдіре түсіп, веб-парақтың көркем безендірілуіне ерекше мән беріле бастады. Суреттік графикасы әдемі, композициялық құрылымы сапалы жасалуы бағаланды. Осының арқасында веб-дизайн да дами түсті. Веб-дизайн түсінігіне сайттың шаблонын жасау және оның графикалық безендіру жатады.

Қазіргі таңда веб-дизайн өнері өз алдына бірнеше мақсат қояды: қолданушыға нысан бейнесін оң қабылдату, сайт құрылымының қарапайымдылығы мен анықтылығы, қолданушы интерфейсінің оңай түсінігі, навигациялық жүйенің ығайлылығы және т.б. Осы мақсаттарға жету үшін сайт құрастырушысы компьютерлік графикамен жұмыс істейтін бағдарлама-құралдарының кең таңдауын, html және java кодтарын қолданады. Бұл оның әлі де даму үстінде екенін көрсетеді. Веб-дизайн білім мен өнердің қосындысы екенін осыдан-ақ аңғаруға болады.

Деректі және көркем фильмдерде байқалатын арнайы әсерлер интербелсенді медиадизайн негізінде жасалатын технологияға байланысты. Мультимедиалық қолданбалар мультимедиалық дисплейлерді пайдалану арқылы жүзеге асады.

Интерактивті өнімді мультимедиалық қосымшалар арқылы да жасауға болады. Сонымен қатар анимациялық бағдарламалар, дыбыс режиссурасы мен жазбаларға арналған бағдарламалық жасақтама, сондай-ақ бастапқы файлдарын біріктіру үшін пайдаланылатын компьютерлік бағдарламалар жатады. Түрлі қосымшаларда мультимедианы пайдаланудың көптеген түрлі жолдары бар, бірақ олар жиі коммерциялық сипатқа ие [1]. Алайда мұндай коммерциялық пайдалану визуалды болуы мүмкін.

Суретшілердің, ақындардың шығармашылық жұмыстарын сүйемелдеу үшін суреттер мен аудио жасау бүгінде трендке енді. Әсіресе, жастардың аудиториясында танымалдылыққа ие.

Мультимедиалық интербелсенді қосымшалар интернет-сайттарда жарнамалық хабарландырулар сияқты ашық коммерциялық сипатта орналастырылған. Жарнамалық хабарландырулар қарапайым болуы мүмкін, мысалы, журналда немесе басқа баспа бұқаралық ақпарат құралдарында бейнелер мен мәтіндер арасында интербелсенді жарнамалар көрінеді.

Отандық зерттеуші М. Абдраев анимация қозғалыстарын жылдам тізбектегі суреттерді бейнелеу үдерісі арқылы жасалатынын және суреттер қолмен салынып, компьютермен немесе 3D бейнелеріне кіріктірілу процесінен өтетінін айтады. Анимацияны негізгі үш түріге бөліп қарастырады: дәстүрлі, жылжымалы және компьютерлік. Олардың әрқайсысы 2D және 3D суреттерді жасау үшін пайдаланылады. Көптеген суреттер жасау үшін құм немесе шыны сияқты ерекше ортаны пайдалануға бағытталған басқа да кең таралған нысандары бар. Мультимедиалық анимация қимыл әрекет пен дайын суреттер немесе компьютер жасаған өнімдер арасындағы үйлесімді сақтайды [2].

Дәстүрлі анимация фильмнің әрбір кадрын қолмен бейнелейді. Барлық суреттер аяқталып, боялғаннан кейін оларды суретке түсіруге немесе компьютерде сканерлеуге, содан кейін пленкада дыбыспен біріктіруге болады. Бұл үдеріс өте қиын, өйткені ол секундына 25 кадр түсіруді талап етеді. Сондай-ақ көп еңбекті қажет ететін үдеріс, сондықтан дәстүрлі анимациялық фильмдердің көпшілігін ірі компаниялар шығарады.

Жылжымалы анимация үдерісінде аниматорлар алдымен объектілері бойынша суреттерді қажетті бір қозғалысқа түсіріп алады. Содан кейін фотосуреттер пленкаға ауыстырылады және дәстүрлі әдіс сияқты дыбыспен біріктіріледі.

Компьютерлік анимация фильм модельдерін жасау үшін бағдарламалық планшетте модельдеу арқылы жүзеге асады. Әдетте, дәстүрлі әдіске қарағанда тезірек. Компьютерлік модельдегі нүктелерлердің әрқайсысы ішкі немесе сыртқы көріністі бейнелейді. Редакторлық жұмыстарды жасау үшін жылжытуға болады. Жанды актер кейіпкердің рөлін атқарады, ал оның қозғалысы компьютер жасаған модельге жазылып қолданылады.

Адамдардың көпшілігі анимация негізінен фильмдерде ойын-сауық үшін пайдаланылады деп ойлайды. БАҚ саласында телешоу және бейне сюжеттерде, ойын форматтарында да қолданылады. Телеарнада, интернетте, білім беру порталдарында қолданысқа ие. Мұны медиадизайн дейді.

Медиадизайн – нем. *mediadesign* – бұқаралық ақпарат құралдарының дизайны, яғни медиаөндіріс-тегі коммуникацияның мүлдем жаңа ортасы. Медиадизайн – БАҚ-тағы ақпаратты мақсатты аудиториясына дұрыс жеткізуші негізгі құрал саналады.

Заманауи медиа саласы телевидение, радио, газет, журнал, кітап, музыкалық клип және кино сынды бірнеше дәстүрлі элементтерді біріктіреді. Бірақ жаңа технологиялардың дамуымен бұл сала кеңейіп түсіп, қазіргі кезде интернет, видео және компьютерлік ойындар, мобильді құрылғылар мен смартфондарды да жатқызуға болады.

Медиадизайнер БАҚ-тың атауынан бастап, ондағы әрбір ақпараттың қандай әріппен жазылатынына және қандай түспен берілетініне дейін жауапты. Медиаорта көпсалалы болғандықтан тақырыбы мен орындалу техникасы сан түрлі, сондықтан медиадизайнның профильді қатарына мыналар жатқызылады: веб-дизайн, арт-дизайн, ланд-дизайн, теледизайн.

Медиадизайнер – графика, кескіндеме, мүсін сынды дәстүрлі бейнелеу өнерінен базалық білімі бар, композиция мен перспективаны түсінетін, түс тани алатын, үш өлшемді сезіне алатын адам. Сонымен қатар, баспа, фото, аудио-бейне монтаж бен түрлі әсерлерді жасауға арналған Corel DRAW, Adobe InDesign, Photoshop, Audio Video Interleaved, Adobe After Effects және т.б. компьютерлік бағдарламаларды меңгерген, заманауи техника мен технология көмегімен телевизия, кино және өзге де мультимедиалық туындыларды (бейне-фото және аудио өнімдер, жарнамалар, сайттар, ойындар және виртуалды әлемнің өзге де туындылары) жобалайтын және сол үдерістерді жүзеге асыратын маман [3].

Бүгінде дизайн жеке пән ғана емес, заманауи адам өмірінің барлық саласында қолданылатын толық бір бағытқа айналды. Сондықтан дизайнердің көптеген пән салаларында білімі болуы шарт және сол білімін іс жүзінде шығармашылық үдерістегі образды жасау үшін жобалай отырып, шебер қолдана білуі керек. Дизайн пәндік ортаның рационалды үлгілерін құрайтын, көркемдік құрастырудың заманауи өнері деп сенімділікпен айта аламыз.

Бүгінде мынадай негізгі веб-сайт түрлері бар – *қоғамдық сайт*: мұнда мемлекеттік ақпараттар және жаңалықтар көрсетіледі; *қызықты сайттар*: мұндай сайттар ойындар немесе басқада интерактивті қызығушылық үшін құрылады.

Сайттарды ұйымдастыру негіздеріне сүйеніп бөледі. Олар қандай да бір жағдаймен төлем төлейді немесе басқадай жағдайлармен қолдаулар көрсетеді. Мұндай түрлерге сайттың негізгі түрін басышылыққа алып салыстырамыз.

Сауда сайттары: Сауда жасауға, елмен қарым-қатынас жасауға, өз тауарларын жарнамалауға арналған сайттар және мұндай сайттар көмегімен электрондық коммерциямен тікелей айналыса алады.

Мемлекеттік сайттар: бұған мемлекеттік жоғарғы органдардың веб-сайттары жатады. Сайттың негізгі мақсаты қоғамға немесе заңға бағынышты болу, қажеттілігін қанағаттандыру.

Білім сайттары: бұған әр түрлі деңгейдегі білім беру орындарының, жоғарғы оқу орындарының веб-сайттары жатады. Бұл веб-сайт зерттеу және білім беру орындарын таныстыру мақсатында көптеп қолданылады.

Филантроптық сайттар: бұған коммерциялық емес сайттар немесе жеке адамдар, қоғамдық қарапайым мекемелердің веб-сайттары жатады.

Персоналды сайттар: бұл еркін тақырыптағы кез-келген жағдайда болуы мүмкін, кез-келген тұлға немесе адамдар тобына, кез-келген мақсатта жасалатын веб-сайттар [4].

Жалпы алғанда сайттарды классификациялау күрделі мәселе. Мысалға, білім сайттары кей жағдайда басқадай мемлекеттік сайттарға кіруі мүмкін.

Веб-дизайн негізінде басқа да дизайн түрлерінің негізінде жатқан басты ұстанымдар жатыр: функционализм ұстанымы – функционалдының бәрі әдемі; конструктивизм ұстанымы, яғни композиция құру мақсат емес, оның құрылымын құру мақсаты маңызды болып табылады. Сонымен қатар, техникалық мағынада ойластырылған сайт рухани идеяға енуі тиіс, тек сол кезде ғана осы бағыттағы басқа жұмыстармен бәсекелесе алады.

Веб – бұл техника, өнер және психологиялық ойдың нәтижесі. Веб-дизайнердің ерекше міндеті – интернеттің қыр-сырын ескере отырып, интернет-жобаны пайдаланушыларды барынша көп қызықтыра алатындай етіп стильдік безендіру. Яғни, жобаның безендірілуі тек стильді болу ғана емес, сонымен қатар жүйе тарапынан берілетін стандартты талаптарға сәйкес болуы тиіс: графикалық элементтер (логотиптер, баннерлер, бейнелер және т.б.) оңтайланған болуы шарт, түс және қаріп таңдау барысында келесі маңызды фактіні ескеру қажет: қолданушы жобаның графикалық жүзеге асуын қағаз бетінде емес, монитордан көреді.

Веб-парақшаның дизайны бұл тек графикалық емес, ақпараттық дизайн. Жұмыс барысында веб-дизайнер жасалатын жобаның болашақтағы сәттілігіне тікелей байланысты, келесі мәселелерді қарастырады: сайт қолданушыларының мақсаттары мен міндеттерін анықтау; сайт құрылымын жобалау және жоспарлау; интерфейс пен навигацияны өңдеу; қолданушылар мен жүйе арасындағы өзара қатынасқа қамқорлық; мазмұнын дайындау және оның сапасын бақылау.

Веб-дизайнердің негізгі қызметі: ол сайттарды безендіру, идеялар құру және серверлердің макетін өңдеу, сервер макетінің орындалу стилін құру; веб-құжаттың монитор экранында құжаттардың жүктелу уақытын ескере отырып, ең жақсы қабылдауды, деректерді беру арнасының өткізу қабілетін, құжаттағы графикалық файлдардың көлемін, түстік политра сапасын қамтамасыз ету; веб-парақша тұтастыру ережелерін анықтау, безендіру тетіктерінің саны мен сапасын, форматын, фонын таңдау;

веб-құжаттардың стильдік үлгілерін жасау; Internet торабымен жұмыс істеу; беттің бағдарламалық бөлімін және кодын жазу; гипермәтінді құжаттарды басқару; www-те фирманың ақпараттық саясатын жүргізу; веб-парақшаларды тексеру және дайындау құралдарымен жұмыс жасау және орнату; интерактивті веб-қосымшаларын жасау; статистикалық өңдеу үшін қосымшаларды жасау және олармен жұмыс.

Веб-дизайнер интернет-сайттың қалай көрінетініне және қалай қабылданатынына тікелей жауап береді. Ол сайтқа логотип, баннер және графиканың өзге де элементтерін ойлап шығарады, сайт бойынша навигацияны мұқият ойластырады, мәтінді қайда орналастыруды анықтайды. Дизайнер тек қызықты сайт жасап қана қоймай, оның жүктелу уақытын да ескеруі шарт. Интербелсенді веб-сайттарды жасау веб-дизайнның ең жоғары пилотажи. Ондай сайт жасау үшін веб-дизайнер тек HTML тілін меңгеріп әрі көркемдік сезімге ие болуы ғана емес, сондай-ақ қарапайым «классикалық» бағдарламалауды білуі және деректер қорын талдай алуы міндетті. Сайттардан бөлек веб-дизайнер баннерлер, ғаламторлық ашық хаттар, элетронды таныстырылымдар жасайды.

Веб-дизайнер мамандығының өзіндік ерекшеліктері бар. Мамандықтың артықшылықтары: еңбек нарығында тұрақты сұранысқа ие; жұмыс бір ғана елдің шекарасымен шектелмейді; қашықтықтан жұмыс істеу мүмкіндігі бар; кәсіби өсудің кең мүмкіндігі; кез-келген идеяны қаржылық шығындарсыз жүзеге асыруға болады; лайықты еңбекақы төленеді. Ең бастысы өз мамандығыңызды мықты меңгерген болсаңыз, Сізде қашанда жұмыс болады. Жаңадан үйреніп жүрген талапты дизайнер болашақта келесі лауазымдарға үміттен алады: веб-бағдарлама жасаушы, баннер-мейкер, жоба менеджері.

Мамандықтың кемшіліктері: тапсырыс беруші мен орындаушының көркем көріністерінің (кейде) сәйкес келмеуі, сол себепті кейде нақты дизайнерлік шешімнің қажеттілігіне сендіруге немесе түзетулермен келісуге тура келеді.

Веб-дизайн алдына келесі мақсаттарды қояды: Қолданушыларда жарнамалық өніміндегі нысан бейнесін оң қабылдауларын қалыптастыру; сайт құрылымының қарапайымдылығы мен нақтылығы; интуитивті түсінікті қолданушы интерфейсі; навигациялық жүйенің оңтайлылығы.

Веб-дизайнер мамандығы екі аспектіні қамтиды: арнайы компьютерлік бағдарламаларды қолдана білу және дизайнерлік қызмет. Білікті веб-дизайнер компьютерлік бағдарламалар саласында да, графика саласында да сәйкес білімі болуы тиіс екендігін жоғарыда айтып өттік. Adobe Photoshop, HTML/CSS, Corel Draw, Illustrator, Macromedia Flash сынды бағдарламаларды мүмкіндігінше білуге міндетті [3].

Анимациялық фильмдер мен модельдер іс жүзінде қозғалмайды, бірақ адамдар көру жиілігі деп аталатын құбылысқа байланысты қозғалыс иллюзиясын көреді. Медианың осы құбылысы ми мен көздің секунд ішінде суреттерді сақтау үшін ынтымақтасады. Сонымен қатар, автоматты түрде кез келген шамалы секірулер немесе жарқылдарды тегістейді. Анимацияланған кадрлар өте жоғары жылдамдықпен түсірілетіндіктен, адамдар әдетте тоқтаусыз қозғалысты көреді.

Деректерді визуализациялау заманауи үрдістерді, заңдылықтарды түсінуге және корреляция орнатуға көмектеседі. Олар, әдетте, цифрлық ақпарат туралы ой құралдары болып табылады. Графикалық ақпаратты, деректерді көзбен көру арқылы мәліметтер алу тиімді тәсіл. Деректерді визуализациялау атрибуттарды – цифрлық координация жүйесін, нүктелерді, сызықтарды, фигураларды, сандарды, әріптерді, өлшенген шамаларды қамтиды. Мәліметтерді ұсыну статикалық, анимациялық немесе интер-белсенді болып бөлінеді.

Деректерді визуализациялаудың мақсаттары төмендегідей болуы тиіс:

1. Визуализация тек әдемі сурет емес, ол фактілер арқылы құрылған ақпарат.

2. Инфографика тарихты түсіндіру үшін пайдаланылуы тиіс, бірақ контекстегі мәліметтер сақталады.

3. Деректер жеңілдетілуі мүмкін, бірақ тарихи мәліметтер еш өзгермейді.

Деректерді визуализациялауда дизайнның негізгі концепциялары.

1. Қарапайымдылық: ең көбі үш түсті және үш қаріпті пайдаланылады.

2. Иерархия: мәліметтер сатылай талданады.

3. Лаконизм: мәтінді қажетінше шағын көлемге дейін қысқарту ұсынылады.

4. Шығармашылық тәсіл: тақырыпты ашу үшін дизайнға ерекше мән беріледі.

5. Айқындық: белгілер мен өлшем бірліктер нақты болуы керек. Қажеттілік жағдайында түсіндірмелерді пайдалануға болады.

6. Тақырыптағы негізгі мәлімет ұмыт қалмауы тиіс. Деректерге автор соңында қол қойғаны дұрыс [4].

Деректер тек цифрлық көрсеткіштермен болмауы мүмкін, интербелсенді карта түрінде де ұсынылады. Карталар белгілі бір аймақтың жылдар бойынша өзгерістерін көрсетуі керек болған жағдайда Juxtapose.knightlab.com сервисін қолдануға болады. Салыстырмалы талдау үшін компьютерге Google Earth әлем картасын орнатып алуға болады. Хронологиялық көрсеткіштер арқылы дүниенің кез келген нүктесіндегі өзгерістерді анықтауға болады.

Цифрлық технология ақпаратты сығымдап, жинақы сақтауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар түрлі өзгертулер енгізу үшін ыңғайлы: яғни материал жазылған сәттен бастап, жеткізу және тарату барысында ұдайы өзгертіп отыруға болады; цифрлық технология желіде жұмыс істеу үшін де қолайлы, өйткені контент бір уақытта бірнеше аудиторияға таратыла алады.

Қорыта айтқанда, веб-дизайн – көркемдік талғамға ие және интернет-технологиялар саласында білімі бар, веб-парақшалар жасайтын және оларды веб-сайттарда біріктіретін маманның кәсібі. Бүгінгі таңда дизайнерде мынадай маңызды сапалар болуы қажет: дамыған эстетикалық және көркемдік талғам; бейнелік ойлау дамуының жоғары дәрежесі; логикалық әрі сараптамалық ойлау; жасампаздық, жұмыстағы мұқияттылық, жүйелілік; зерделілік, төзімділік, ұқыптылық; ыждахаттылық, ынталылық, шыдамдылық, жадының жоғары даму деңгейі. Бір сөзбен айтқанда ол – бейнелеу өнері бойынша базалық білімі бар, өнер мен технологияны меңгерген шығармашылық тұлға болуы керек.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Monaghan G. Multimedia Journalism: a practical guide // Journalism Studies, 2012. Vol. 13(4). P. 649-650. DOI:10.1080/1461670
2. Абдраев М.К. 3D технология және инновациялық қоғам // ҚазҰУ хабаршысы. Журналистика сериясы. – 2015. № 1/1(37), -177-180 б.
3. Мұхамеджанов Д. Дизайнердің көркемдік шығармашылығы: Оқу құралы. – Алматы: Қазақ уни-ті, 2019. – 73-75 б.
4. Әлімжанова А.Б. Мультимедиялық журналистика: Монография. – Алматы: Қазақ уни-ті, 2020. – 80-82 бб.

31-АРНА «ИНФОРМБЮРО» ЖАҢАЛЫҚТАР ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ЗАМАНАУИ ҮДЕРІСТЕР

Шынар Қалиаждарова Ыдырышқызы

*Халықаралық ақпараттық технологиялар университетінің
ассистент-профессоры, ҚазҰУ-дың PhD докторанты,
Қазақстан, Алматы қ.*

Техникалық прогресстің жедел дамуы Қазақстан телеарналарының қызметіне ерекше өзгерістер әкелді. Эфир мазмұны, бағдарламалар форматы мен оларды таратудың әртүрлі тәсілдері пайда болды. Ақпарат таратудың дәстүрлі әдістері ескіріп, оған көрермен назары төмендеді. Рейтингті жоғалтпау, аудиторияны ұстап қалу жолында енді телеарналар жаңалықтар қызметінде ойын-сауық элементтерін қолдана бастады. Яғни, телевизияға инфотейнменттің енуі көрермендер ықыласын аудара бастады.

«Инфотейнмент – төртінші биліктің орнын толықтырып, дәстүрлі жаңалықтар шығарылымдарына қарағанда, көпшілікті қызықты ойын-сауықпен, ақпаратпен өзіне баурайтынына сендірді» [1, 93]. Ал ресейлік ғалым Е.Драгунның пікірінше, ақпараттарға инфотейнменттің енуі тележурналистикаға жаңа леп әкелді. «...Реализация развлекательного продукта, более популярного у аудитории, а значит, более конкурентоспособного, стала привлекательной альтернативой производству сугубо информационного контента» [2, 41].

Жаңалықтардың инфотейнмент әдісімен берілуі ақпараттардың көрермендер есінде сақталуына, назарын ерекше баулуға әсер етті. Тілшілер жеке адамның басындағы мәселеге назар аудару арқылы қоғамдағы жалпы проблемаға үңілу, оқиғадағы ең негізгі элементтерді, ерекше эмоциялық сәттерді көрсетуді басты назарға ала бастады. Телеарналар, оның ішінде коммерциялық арналар ақпарат беру стилін өзгертіп, қоғамдағы әлеуметтік жағдайларға, жанжал, төтенше оқиғаларға назар сала бастады. Бұл арналардың қарапайым көрермендерге одан сайын жақындауына ықпал етті. Себебі, мәселесін шеше алмай жүрген тұрғындар ендігі кезекте тілшілерге жүгінетін болды.

Инфотейнментті ұтымды пайдаланып, рейтингті түсірмей отырған жобалардың бірі – Информбюро (31-арна). Жаңалықтар қызметі ақпаратты тиімді беру үшін студияны заман талаптарына сай безендірген. Студиядағы LED-мониторлар, графикалық дизайн опциясының пайда болуы, сонымен қатар хабарды жүргізушілермен қоса, тілшілердің де эфирге шығуы аудиторияны қызықтыра бастады. 31-арна ақпараттар қызметінің экс-директоры Гүлжан Мұқышеваның сөзіне жүгінсек, арна үнемі жаңа технологияларды қолдана отырып, әдемі, жарқын көрініс көрсетіп қана қоймай, жаңалықтар драматургиясын өзгертіп отырудан еш қорықпайды» [3].

«Информбюро» бағдарламасының ойын-сауықтық элементтерді қолдануда өздерінің нақты ұстанымдары бар.

Инфотейментке тән ең басты фактор – *бейнематериалдың эмоциямен толығуы*. Мұны әсіресе тілші Ирина Советжанқызының сюжеттерінен байқаймыз. 14.02.2020 шыққан «Қордай трагедиясының шындығы?» бейнематериалына («Сөздің шыны керек» айдары, Информбюро) назар салсақ [4], оқиғаның эмоциялық күшінің аудиторияға әсерінің ерекше екенін аңғаруға болады. Бейнематериал тұрғындар мен полиция қызметкерлері арасындағы қақтығыстан, атыс-шабыстан, өрт көріністерінен тұратын шудан басталады. Оның арты жарынан айырылған келіншектің эмоцияға толы синхроны беріледі. Мәтіндегі «...оқ тиіп ауруханада жатқан оқушының баласының бір ғана оғын алып, үйіне жібер салғанына ашынып отыр...» деген сөйлемдер де көрерменді материалды соңына дейін көруге жетелейді.

Аудиторияның көңіл-күйіне тілшінің сюжеті ғана емес, ондағы стенд-ап, кадрдан тыс мәтіндегі дауыс ырғағы, кейіпкерлерінің тосын сұрақ қою кезіндегі әрекеттері де әсер етеді. Осыған мысал ретінде, Век Air компаниясына тиесілі ұшақтың құлауына байланысты (желтоқсан, 2019) осы компания жетекшісінің Информбюро тілшісі Ардақ Камалдың сауалдарына жауап беруден бас тартып, журналисті қатты итеріп жіберуі – көрермендердің ашу-ызасын туғызды. Компания жетекшісінің әрекетін айқын көрсететін 15 секундтық бейнематериал Информбюроның және материал авторының инстаграм парақшасына салынып, қызу талқыға түсті [5]. Ардақ Камалдың жеке парақшасында бейнеүзікті 20 мыңға жуық адам көріп, бес жүзге тарта оқырман өз пікірін білдірген.

Жеке парақшадағы бейнематериал арқылы телеарна көрерменді толыққанды сюжетті көруге жетеледі. Соның негізінде әуе компаниясы туралы бірнеше материал әзірленіп, аудиторияны күнделікті кешкілік эфир алдына жинай алды (13.01.2020, 18.01.2020, 29.01.2020, 30.01.2020).

Инфотейментке тән тағы бір фактор – даралық, бейнематериалдар арқылы жеке адамның танымалдығын арттыру. Бұл ретте сюжеттегі стенд-аптың орны бөлек. Кейбір телеарналар аңдатпа (анонс) үшін оқиға ортасынан тілшілерге арнайы стенд-ап жаздыру әдісін қолға алса, «Информбюро» студиялық стенд-аптарға айырықша орын беріп отыр. Бұл оларды басқа жаңалықтар қызметінен ерекшелетін тағы бір тұсы. Ұсынып отырған оқиғаның маңыздылығына қарай жаңалықтар қызметіндегі кезкелген тілші эфирге шыға алады. Көрермендер тілшілердің ақпаратты беру стилі, дауыс ырғағы, стенд-аптағы ерекше іс-әрекеттері арқылы танып-біліп жатады. Сол себепті 31-арна дегенде кейбір журналистердің есімі ерекше аталады. Олар Ерқанат Көпжасар, Ирина Советжанқызы, Ардақ Камал, Әлібек Шынтемір, т.б.

Тікелей эфир. Бүгінде телеарналар оқиға ортасында жүрген тілшілерден, бас кейіпкерлермен, сарапшылармен тікелей эфирге шығуды жолға қойған. Тілшілердің тікелей байланысқа шығуы елдегі коронавирустың өршіген кезі наурыз-мамыр айларында жиіледі. Осы уақытта аймақтық және мобильді тілшілердің қызметі күшейіп, бірінен кейін бірі тікелей эфир арқылы байланыс орнатты.

Информбюроның бүгінде тиімді қолданып отырған әдістерінің бірі – билд, яғни сурет арқылы ақпарат беру, скриншоттар, компьютерлік графика, ерекше элементтер мен дыбыстық эффектілер.

21.09.2020 күнгі Информбюроның орыс тілді шығарылымында тілші А.Камал миллионер Н. Бизаков («Казахстанский миллионер оказался в центре громкого скандала в Англии») туралы жасаған бейнематериалында кейіпкердің әлеуметтік желідегі парақшаларынан алынған суреттері мен шетелдік басылымдарда жарияланған ақпараттардың скриншоттары ұтымды пайдаланылған. Сонымен қатар, әр скриншоттағы мәліметтерді әртүрлі дауыспен оқу да материалға ерекше рең берді. Тілшінің эфирдегі стенд-апы да бұрынғыдан өзгеше стильде болды [6].

Аймақтық тілші Бақытжан Әлібайдың саяси партиялар және сайлау (21.05.2020 күнгі шығарылым), Жарас Ниязбектің блок бекеттер туралы (22.05.2020 күнгі шығарылым) бейнематериалдарында статистика инфографика арқылы ұтымды жеткізілді [7].

Тақырыпқа сәйкес студиядағы LED-мониторларға қойылатын суреттер мен тақырыпшалар да көрермен үшін маңызды. Материалдың басты кейіпкерін көрсету арқылы мәлімет беру, оның жанына аудитория есінде қалатындай тақырып қою да кәсібилікті талап етеді. Мысалы, «Ауру ошағы «Нұр-қазған», «Боратқа» қарсылық», «Отставкаға кім кетеді?», «Сәбилердің құпия өлімі», т.б осы секілді сөйлемдер көрерменді сауал жаубын іздей отырып, контентті аяғына дейін көруге мәжбүрлейді.

Инфотейментті көрсететін тағы бір элемент – лексикалық, яғни өткір, ұтымды айтылған сөйлемдер арқылы көрермен есінде қалу. Информбюро журналистері ерекше сөз қолданыстарын әсіресе, аңдатпа беру кезінде көрсетеді. Нақыл сөздерді, мақал-мәтелдерді, айырықша сөз тіркестерін қолдану арқылы материалға реңк беріп жататын тұстары да жетерлік.

- «Сұмдық-ай, ақ халаттылар да көмексіз қалып, көз жұмып жатыр!» (14.07.2020 шығарылым, аңдатпа);

- «Алтын бұлақтағы» миллиондар қайда?», Карантинге дейін жөндеу жұмыстарын да қатырмапты... (тілші Ж.Ниязбектің материалы, 22.05.2020 шығарылым);

- Қарапайым халықтың алдында «жемқорлықтың символы» болған жеңіл релісті көлік жүйесінің қазіргі жағдайы. (30.10.2020 шығарылымы);
- Қатаңдатылған карантин далада қағандай, Іздеген дәрісін іздеп сарсаңға түскен адам... (авторы Самал Қабышева, 07.07.2020 шығарылым);

Осы тұста хабар жүргізушілерінің эфирдегі еркіндігін де мысалға ала кетейік. Қазақстандық телеарналардың біразы дәстүрлі бағыт, яғни эфир тізгінін бір ғана жүргізушіге беріп, оны стандартты кадрлар арқылы (жалпы, орта және ірі планда көрсету) көрсету дағдысын ұстанса, 31-арна бірден екі тілді жүргізушіні қатар отырғызып, олардың эфир барысында жүріп-тұруын да қамтамасыз еткен. Бұл телережиссура тұрғысынан ұтымды қолданылған тәсіл.

Жүргізушілер арасындағы диалог, тілші бейнематериалына деген көзқарастарын білдіруі, оқиғаға байланысты эмоцияларын көрсетулері, өзара әзіл-қалжыңның болуы да – аудиторияны игеруге бағытталған қадам.

Зерттеушілер пікіріне назар салсақ, эмоцияға толы ақпараттық материал аудитория есінде ерекше сақталады. Көрермендердің сол арнаның жаңалығын көруге ықыласы артады. Ғалым Елена Драгун «журналистер үшін ақпараттық технологиялардың дамуы жаңалықты бұрынғыдан да жедел әрі көркем түрде жеткізуге мүмкіндік берді» дейді. «В сочетании с «эмоциональным» материалом это выводит СМИ на другой уровень появляется телевидение нового типа, идущее в ногу со временем и отражающее происходящие в развитии культуры процессы, отвечающее на запросы общества» [8, 112].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ж.Бейнбриж, Н.Гок, Л.Тайнан. Медиа және журналистика: теория мен практикаға жаңа көзқарас. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2019.
- 2,8. Е.М.Драгун. Инфотейнмент как явление современной медиакультуры. [Текст]/ дис. канд. культ. наук / Е.М. Драгун. – Москва, 2015. – 175 с. <http://cheloveknauka.com/infoteynment-kak-yavlenie-sovremennoy-mediakultury>.
3. Г.Беденко. Как изменится программа «Информбюро» на 31 канале? <https://informburo.kz/stati/kak-izmenitsya-programma-informbyuro-na-31-kanale-fotoreportazh-iz-novoy-telestudii.html>.
4. «Қордай трагедиясының шындығы?». «Сөздің шыны керек» айдары, Информбюро. 14.02.2020 күнгі шығарылымы. <https://youtu.be/zhTmd90YK30>.
5. <https://www.instagram.com/p/B78mod3BlmZ/?igshid=125mirlgext3>.
6. <https://www.instagram.com/tv/CFZ8NFPI4Ou/?igshid=1vh4bt2g60eiz7>
7. <https://www.youtube.com/channel/UCKJIfb3BN2x14J4U30wzLeA>.

ӘЛ-ФАРАБИ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ТЫЛСЫМ БОЯУЛАР

Бауыржан Әліқожа

Баспасөз және электронды БАҚ кафедрасының аға оқытушысы

Түс теориясы туралы негізгі бағыттар антикалық дәуірде қалыптасты. Ғұлама бабамыздың шығармаларына тереңірек бойлау үшін оның алдындағы еңбектерге зер салып, шолып шықсақ, Л.Н.Миронов «Тұстану» еңбегінде антикалық философтардың қызметін ғылымдан гөрі көркемдік деуге келеді деп тұжырым жасайды: «нәтижесінде ғылым көркем ойдың жемісі, яғни өнер ретінде туындады» [1]. Бұны Эмпедокл, Демокрит, әсіресе, Платонмен Аристотельдің еңбектерінің айқын аңғаруға болады.

Платонның түс туралы талдауларын «Тимей» атты танымал диалогынан табуға болады. Түстің табиғатын ол «заттардан тарайтын жалын» деп қарастырады, ал ақ, қызыл және «жарық» – «от немесе жарықтың түрлері»[2]. Платон бойынша заттар жаратылысының екі түрі болады – көрінетін және көрінбейтін түрлері. Жан көрінбейтін салаға жатады және оған өзгермеу, мәңгілік, тазалық тән. Дене көрінетінге жатады және ол сезімдік қабылдауға бағытталады, яғни өзгеру қасиеті тән.

Аристотель «Түс туралы» еңбегінде үш түсті негізгі түстер деп көрсетеді. Олар: ақ (ауа, су, қоспаларсыз жер), сары (от пен күн), қара (бұл түс барлық түстердің бір-біріне өтуінде көрінеді).

Ф.А. Лосевтің де талдауы бойынша Аристотельдің «Түс туралы» трактатында біз түсте екі планды байқаймыз: жарық пен қараңғы немесе олардың бір-біріне өтуі мен жарықтың таралуы. Сары және қызыл түсте жарық қараңғыны күшпен сөйлітіп, белсенді келе жатқан басату болып көрінеді, ал көк түсте жарық қараңғылық тарапынан ешқандай қарсылықты сезінбей ұзаққа кетеді, жасыл түсте екі

қарама-қайшы бастаулар бейбітшілік, тыныштық, тепе-теңдік қалыбында болады. Сондықтан түс әрқашан көрінетіннің белгілі бір қысымы ретінде сипатталады және бұл қысымның типтері негізгі түстерді жасайды [3].

Аристотельдің «Жан туралы» және «Сезімдік қабылдау туралы» трактаттарында тұстанудың сұрақтарын шешуге деген саналы қызықты ұмтылысты байқауымызға болады. Аристотель «Кез келген түс шындығында мөлдірді қозғалысқа алып келеді және оның табиғаты осында. Міне, сондықтан, түсті жарықсыз көруге болмайды, ал әр заттың әртүрлі түсі жарықта ғана көрінеді» дейді [4]. Түс тек қана жарықтың жаратылысының негізінде пайда болады, ал жарыққа қарама-қайшы жағдайда – қараңғыда түс жоқ: «жарық деген түс, ал қараңғылық – түс емес, тек қана түстің кемшілігі» [4, 159 б.].

Аристотель Платонға қарағанда түстің ғылыми теориясын жасағандығымен ерекшелінеді. Түр мен түс сырының кілтін табуға ұмтылған түркі ойшылдарының бірі де, бірегейі де – Әбу Насыр әл-Фараби. Фарабидің натурфилософиялық көзқарастарынан кең мағлұмат беретін еңбегі – «Жаратылыстанудың биік (діни) негіздері туралы трактат» деген атпен белгілі [5]. Бұл трактатта бүкіл әлемнің алғашқы жаратылу кезеңінен бастап, адам және оның жер бетіндегі қызмет-әрекетіне дейінгі тарихына қысқаша шолу жасалынады. Қазіргі терминмен айтсақ, өзара қарбалас, қатар алынған космология мен космогония, яғни қысқаша айтқанда жалпы әлем, космос әлемінің, дүниенің пайда болуы туралы ілім айтылады.

Аталмыш трактатында екінші ұстаз бастапқыда жарықтың ешбір қасиеті болмағандығын, ол біртекті және қозғалыссыз Алла құдіретімен жаратылғандығын және жарыққа ақыл, ойлау әрекеті берілген уақыттан бастап қасиет пайда бола бастағандығын жазады. Осылайша, ол ақылдың жарықтан, нұрдан бастау алатындығын, әлемдік нұрдан және онымен байланысты, одан тікелей жаратылған әлемдік ақылдан барып бүкіл материалдық және рухани тіршілік әлемінің туындап, өрбіп, сан алуан түрге көшетіндігін шегендейді. Осы ретте биосфера мен ноосфера ұғымының басы әл-Фараби ма деген ойға қаласыз. Фарабидың жаратылыстану саласында жазған трактаттары да, бұл салаға қосқан жаңалықтары да қыруар. Физикалық құбылыстарды талдайтын еңбегі оннан асады. Оның таразы туралы, механизмдер туралы, оптика мен бос кеңістік (вакуум) туралы көптеген құнды тұжырымдары әлемге әйгілі. Астрономияда күн апогейі орнының тұрақты болмайтынын өз тәжірибесі арқылы бақылап анықтаған. Сәуленің таралуын геометрия оптика заңдылықтарымен дәлелдеп береді. Сәуленің жиналу, сыну, тарау, шоғырлану заңдылықтарын геометриялық дәл әдістермен тапқан Әбу Насыр әл-Фарабидің шұғыла туралы түсінігі Еуропа ғылымына XVII ғасырда ғана мәлім болды.

Әлем жаратылысының негізінде жатқан Нұрдың ақыл құрамдас бөлігі екенінін, яғни жаратылыстың негізінде-ақ ноосфераның элементтері бар екендігін әл-Фараби мың жыл бұрын трактаттарында жазып қалдырған болатын. Педагогика ғылымдарының докторы, профессор А. Көбесов «ғылым тарихында бұрын кездеспеген тағы бір сонылық – Фараби өзінің космологиялық көзқарастарын баяндауда тек Құран және құран төңірегіндегі, соған байланысты ғылыми-философиялық материалдарға табан тірейді» деп әл-Фарабидың жаратылыс туралы ғылыми тұжырымдарының діни (Исламдық) негізі бар екендігін айтады [6].

Ғұламаның жаратылыс туралы пайымдарына кезек берсек: «Бірінші жарық – Нұр алғашқыда өзінің жаратылған жерінің маңында орналасады да, осы жағдайда бір дүркін цикл уақыт (12 000 жыл) тұрақтайды. Бүкіл әлемнің бастапқыда бірінші элементтері пайда болуы үшін Алланың әмірімен Нұр екіге жарылып, бір бөлігі жоғары көтеріліп, екінші бөлігі төмен түседі, олардың арасында бос кеңістік орнамайды, олардың бастапқы бөліну орнында ортақ бөлік пайда болады. Осы ортақ бөлік әлгі екі бөлікті байланыстырып, дәнекерлейтін маңызды қызмет атқарады. Мұндай бөліну кең көлемде әрбір 1200 жыл дүркіннен кейін болып тұрады, тар көлемдегі бөлінулер орын алады. Әрбір бөліністен соң бүкіл әлем заттарында жаңа сапалар, өздерінің айрықша қасиеттері бар мән-мәністері бар бастапқы, негізгі элементтер (стихиялар) пайда болады» [7].

Осылайша, әл-Фараби жаратылыстың бастапқы объектісі нұр екендігін негіздейді. Осы орайда, арабтың «нұр» деген сөзі физикалық жарық ұғымына қарағанда кеңірек ұғым. Нұр жарықтан басқа ақыл-рухани және қайырым-ізгілік негіздерін қамтиды. Егер әңгіме кәдімгі жай физикалық құбылыстар туралы болса, онда ол жарық деп; егер рухани сала туралы айтылса, онда Нұр деп алынады. Нұрдың биік шоқтығы адамның ақылы болып табылады. Сондықтан, әу баста-ақ, жаратылыстың негізінде тек физикалық жарықтың емес, ақыл мен рухани негіздің бар екендігін екінші ұстаз дәлелді түсіндірген. Бұл тек теологиялық ілім емес, оның ғылыми негізі, түсіндірмесі бар екендігін одан кейінгі шығыс ғалымдары мен батыс зерттеушілері де көз жеткізген болатын.

Фарабидың трактатында Нұр бүкіл әлемде өте кең таралған құбылыс екені көрінеді. Әлем өзіне жылу құбыластарын да, сәуле шығару, от, энергия тағы басқаларды да қамтитын кең мағынадағы жарыққа лық толы, оның әр жерлерінде осы жарықтың қоюлануынан түзілетін аспан объектілері, денелері және басқалары орналасады. Сөйтіп, адам ақылы нұрға бөленген және адам түп бастамасы, негізі

жарықтан шығатын, әлемді танып, білуде. Осы ұстаным Фарабидың космологиясының іргетасын қалайды. Фараби былай дейді: «Бүкіл жоғары бөлік екі жарыққа бөлінді де қозғалыс қасиетіне ие болды. Алла Тағала осы өзінің құдірет күшімен осы жарықты бүкіл әлемнің қозғалыс негізі жасады. Жарықта жылу табиғаты бар. Бұл жылу бүкіл дүниелік харекеттің қастерлі іргетасын қалады. Мұнан соң Алла Тағала жарықтың жоғарғы бөлігінен ғарышты, яғни аспан шырақтарын және оларды сүйреуші періштелерді және басқа да жарық құбылыстарын бар етті» [7].

Космостың, яғни ғарыштың жерге жақын атырабын, біздің заманымыздың ғылыми терминдерімен айтсақ, Күн туралы әл-Фараби былай деп жазады: «Жарықтың бүкіл төменгі бөлігі қараңғы, қозғалыссыз және салқын болды. Бұл бөлікте өзінің жаратылысы жөнінен қозғалыссыз заттар денелер орналас-ты. Алла тағаланың құдіретті күшімен қозғалыссыз субстанциялар жаратылысы салқын, суық болып келеді. Осы субстанциялардан суық, салқын денелер, заттар пайда болды. Бұл заттардың түп негізі басқа көп заттарға негіз болатын тас пен топырақ болып табылады. Мұнан соң Алла тағала жарықтың төменгі бөлігінен (төменгі сфераны) және оларды қорғаушы періштелерді, пейішті және лаух әл-махфузды (тағдырлар жылнамасын, адамдар пешенесі кітабын) жаратты. Осы тұста әртүрлі екі пайымдау кездеседі. Жоғарыда біз айтқандай Алланың ең бірінші жаратқаны – Нұр. Ал екінші пайымдау бойынша бірінші пейіш, сонан соң барып Нұр пайда болды» [7].

Әл-Фараби дүниенің түп төркініне пейішті алмай, заттық (материялық) бастама – Нұрды алуы үлкен ғылыми көрегендік екені күмән туғызбайды.

Сонымен, «Жаратыластынаудың жоғары негіздері» деген трактатында әл-Фараби әлемнің жаратылысының негіздері мен сипатын зерделеген.

Фарабидің космологиясы бойынша бөліну мен араласудың бірінші кезеңінде жұлдыздық жүйелер мен жұлдыздық дәуірдегі Күн системасының жалпы нобайы, жобасы белгілене бастайды, алайда Күн, жұлдыздар, планеталар, ерекше аспан денелері ретінде әлі де болса қалыптаспай, газ қоспасы ретінде белгілі бір сфераларда жайласады. Бөліну мен араласудың екінші кезеңінде Күн системасы қазіргі кездегі түрге келген. Орбиталық заттардың қойыртпақ-қоспасынан Күн түзіледі. Ол жеті қат аспанның ортасында, яғни төртінші фалакта жоғарғы және төменгі әлемдік аспан сфераларының өмір сүру әрекетінің басты көзі бастау бұлағы, сонымен қатар, бүкіл әлемді жарықтандырушы қызметін атқарады.

Әл-Фараби мұрасындағы түр мен түс категориясын терендей талдау, оның қолданбалық қырларын зерттей түсу түстер көрінісінің мазмұндық астары мен ғылыми шырайына жаңаша үңілуге мүмкіндік береді.

Мәселен, ғұлама «Философтардың сұрақтарына жауап» трактатында қазіргіше айтсақ, сұхбат жанрының тәсілдерін пайдалана отырып, өзіне-өзі сұрақ қойып, оған өзі қысқа да нұсқа жауап қайырады.

«Түстер қалай және қандай денелерде пайда болады?» – деген сұраққа мынадай жауап береді: «Түстер тек пайда болушы және өткінші денелерде ғана пайда болады. Жерлік емес денелерде ешқандай түстер жоқ және элементтер (бөлшектер) мен қарапайым денелерде олар аз. Кейбірін қоспағанда, ежелгі (даналардың) көпшілігінің көзқарасы осындай. Өйткені, ежелгілер, басқа стихиялардың арасында қара түске ие. Отқа болса жарықтың күші тән және күрделі денелердегі түстер элементтердің (бөлшектердің) араластырылуынан пайда болады деп пайымдаған. Оттың салмағы басып кететін күрделі денелерде, түс ақ, ал жердікінің салмағы басымдарда түс қара. Осыған сәйкес орта түстер араласуы дәрежесіне тәуелді пайда болған» – дей келе, «түс деген не?» – деген сұраққа «түс – бұл арқасына жарық қайтарылатын, дененің шегі. Түс дененің бетінде көрініс табады. Денедің екі шек бар, біріншіден, осы арқылы дене жарықты қайтаратын түс» – деген жауап береді [8].

Бұл ғалымның пайымы түстердің пайда болуының физикалық түсіндірмесімен ұштасып жатыр. XVII ғасырдан бастап түстің табиғаты туралы ғылыми тартыстар толқындық және корпускулярлы теориялардың жақтастарының арасында болды. Толқынды теорияның авторы Рене Декарт түсті әлемдік субстанция – пленумдағы әсер деп қарастырса, корпускулярлық теорияны Пьер Гассенди негіздеп, оны Исаак Ньютон қолдаған болатын. XIX ғасырдың басында Томас Юнг сынама-лары түс толқындардан тұратындығын және поляризациямен сипатталандығын зерттеді. Юнг әртүрлі түстер толқын ұзындығына сәйкес келетіндігін болжаған болатын. Ал кейіннен кванттық механиканың дамуымен Луи де Бройлдың түстердің корпускулярлы-толқынының дуализмі идеясы: түстер дифракция мен интерференциясын түсіндіретін толқындық және түстердің жұтылуы мен жарықтануын сипаттайтын корпускулярлық қасиеттердің бір уақытта болуы дәлелденді. Бұл әл-Фарабидың түстердің бетіне жарық түскенінде ғана рең пайда болатындығын (толқындық теория) және түстің көрінетін акциденция (кездейсоқ қасиет) екендігін және түстердің ақ, қара, т.б. әралуан болып көрінуі заттардың ішкі құрылысының (корпускулярлық теория) әрқилы болып келуін түсіндіруімен ұштасып жатыр.

Фарабидің «Ғылымдар энциклопедиясы» трактатымен еуропа ғалымдары ертеден таныс. XII ғасырдың өзінде арабшадан латын тіліне екі рет аударылған болатын.

Аталмыш трактаттың «Оптика» деген тарауында оптиканың жәрдемімен ақиқат, анық пен оның алдамшы көрінісінің парқы ажыратылатындығын, қатаң дәлелдеу жолымен мұның себебі айқындалатындығын, көзбен көруде кездесуі мүмкін болатын қатерлердің барлығы ескерілетіндігін, одан құтылуға көмектесетін, яғни қарастырылып отырған нәрсенің, мөлшері, формасы, орны, құрылысы, т.б. туралы ақиқатқа жеткізетін әдіс-айлалардың түрлері көрсетілетіндігін жазған болатын [9].

Оптиканың жәрдемімен адам қасына баруға болмайтын нәрселердің шамасын, мөлшерін, олардың бақылаушыдан және бір-бірінен қашықтығын біле алады. Мысалы, ағаштың, қабырғаның биіктігі, өзен, сайдың көлденең ені, т.б. таудың басы мен сайдың табанын көру арқылы ғана анықтауға болады. Оптиканы қолданып бақылаушының орнына немесе жер бетіндегі кез келген басқа орынға қатысты бұлттың немесе басқа нәрселердің қашықтығын, мөлшерін білуге болады, параллактары арқылы аспан шырақтарының қашықтығын, мөлшерін анықтауға болады. Қандай ғана нәрсенің мөлшерін анықтау болсын, қашықтығын табу болсын, оны көргеннен кейін ғана мүмкін болады. Мұнда кейде катеден аулақ болу үшін аспаптар пайдаланылады, кейде аспаптар пайдаланылмайды.

Сонымен, түр-түсті көру көздің тікелей қызметіне байланысты. Көз бізге заттардың көлемін, формасын, мөлдірлігін, жылтырлығын және түр-түсін көріп, қабылдауға мүмкіндік береді. Көрінетін, байқалатын нәрселердің барлығы ауа немесе басқа мөлдір зат арқылы өтіп, біздің көзімізді көрінетін нәрсемен байланыстыратын сәулелер арқылы көрінеді. Осы тұста, әл-Фараби түстерді көрудегі сәулелердің түрін ажыратады. Бұл сәулелер түзу сызықты, аударушы, шағылыстырушы және сынушы сәулелер болып бөлінеді. Түзу сызықты сәулелер – көзден шыққаннан кейін ғайып болғанша көру бағытымен тік таралады. Аударушы сәулелер – көзден шыққаннан кейін айнаға түседі, ол осы сәулені бұрып айнаның екінші жағына түсіреді, ол бұрып бақылаушы жаққа кері аударып жібереді. Шағылушы сәулелер көзден шыққаннан кейін ғана айнаға түседі. Бұл сәулелерді бақылаушының өзі көреді. Сынушы сәулелер көзден шыққаннан кейін айнаға түсіп, бақылаушы жаққа қарай бұрылып, оның артқы, оң немесе жоғары жоғары жағындағы нәрсеге түсіп қайта қайтады. Осының нәтижесінде адам өзінің артындағы немесе кез келген бір жағындағы нәрселерді көреді. Көз, көрінетін нәрсе және айна үшін орта (кеңістік) мөлдір зат болады. Мысалы, ауа, су немесе аспан денелері, шыныдан жасалған құрама зат, т.б. Ал енді түстердің көрінуін – ғылымда сәулелерді үш бөлікке бөлуді түр-түсті ажырату деп атайды. М.В. Ломоносов «Түстердің пайда болуы туралы сөз» (1765 ж.) еңбегінде ақ түстің өзі қызыл, жасыл, көк түстерден тұратындығын, алғашқысының – үлкен, сарының – орта, көктің кіші диаметрлі эфир бөлшегін құрайтындығын, ал басқа түстердің осылардың араласуынан пайда болатындығын жазған. Мәселен, көзге спектрдің көк бөлігінің сәулесі түссе, ол тор қабықтың көк түс сезгіш орталығына әсер етіп, мидың көру орталығына хабарлайды. Соның нәтижесін, көк түсті сезінуге мүмкіндік туады. Сол сияқты, көзге спектрдің қызыл бөлігінің сәулесі түссе колбочкалардың (көруімізге барынша мүмкіндік беретін тор қабықтың бөлігі) қызыл түс сезгіш орталығын қоздырады да, қызыл түсті сезінуге мүмкіндік береді. Жасыл түсті де осы жолмен сезінеміз. Егер көзге спектрдің бірден екі-үш бөлігінің сәулесі (қызыл, жасыл, көк) түссе, соған сәйкес олар мидағы екі не үш орталықты бірден қоздырады. Мәселен, қызыл және жасыл орталықтардан бір мезгілде қозуынан біз сары түсті көріп, сезінеміз. Сондай-ақ көзге түскен қызыл мен жасыл сәуленің мөлшеріне байланысты қызыл-сары, жасыл-сары тағы басқа реңктерді ажыратамыз. Жасыл мен көк түс сезгіш орталықтардың бір мезгілде қозуы көз алдымызға көгілдір түсті әкеледі, ал үш орталықтың бірден қозуынан біз тек ақ түсті ғана көреміз [10].

Осылайша, әл-Фараби адамның түстерді көру мүмкіндігіндегі сәулелердің қасиеттерін физикалық түсіндіріп, түстер мен түрлерді қолмен қойылғандай дәл ажыратуда және оның табиғатын зерттеуді жетілдірудегі маңызды құрал болатын оптика ғылымының негізін де қалап кеткен болатын.

Әл-Фарабидің «Ғылымдар энциклопедиясы» трактатының «Астрология мен алхимия туралы» бөлімінде жұлдыздардың орны, түр-түсі, қозғалысы, т.б. қасиеттеріне сүйеніп жер бетіндегі оқиғаларды алдын ала болжауға болады дейтін астрологтардың күмәнді қағидаларын аса терең ғылыми-логикалық негізге сүйене отырып әшкереп жасайды. Осылай ол астрологияға жалған ғылым (псевдонаука) деген таңба салады, айдар тағады. Әл-Фараби әуелі дүниеде кездейсоқ құбылыстар бар екендігін негіздейді, олардың барлығын мансұқ етпейді, олардың ішінде зерттеп білуге болатын тобын ажыратады. Кездейсоқтар жөніндегі ілімді көп ұшырасатын табиғат құбылыстарын және басқа әсер-әрекеттерді зерттеп білуге, қолдануға болатындығын айтады.

Ол айқын да, нақты мысалдар келтіре отырып, астрологтардың жалған дәлелдері мен дәйектерінің быт-шығын шығарады. Бұл тұрғыда ғалымның келтірілген қисынды дәлелдері мынадай: «Табиғаттың аса бір әсем құбылыстарының бірі – Күнді Айдың тасалап, адам көзіне оның сәулесін түсірмей қою. Бұл құбылыс тұтылу деп аталады. Жұлдызшылардың (астрологтардың) айтуынша, осы кезде Жердегі бір патша өледі-міс. Егер бұл ереже сөзсіз дұрыс болса, онда Күннің сәулесін бұлт көлегейлеп, адам

көзіне немесе басқа бірдеңеге түсірмей қойса, онда міндетті түрде бір патша өлер еді немесе басқа бір оқиға болар еді... Бұлай болмайтыны ақылдылар түгіл ақылсыздарға да айқын емес пе?!

Егер түсі Марс сияқты қанға ұқсас барлық аспан шырақтары кісі өлімінің немесе басқа бір қантөгістің белгісі болса, онда жер бетіндегі әрбір қызыл денеде осындай белгі бермес пе еді, өйткені олар бір-біріне жақын болғандықтан әсері қайта күштірек болуы керек қой» [7].

Бұл тұста екінші ұстаз әлемнің жаратылысындағы заңдылықтарды жоққа шығарып отырған жоқ. Тек тылсымы мол дүниенің әрбір түрлі-түсті көріністерінен негізсіз түсіндірмелер мен сәуегейлік жорамалдарын тықпалап, лағып кеткен «жорамалшы» – ғалымдардың «жұлдызнамалық» «ғылымсымақтарының» жалған (псевдоғылым) екендігін айшықтайды. Яғни, ғалам, жұлдыздардың жаратылысындағы түрлі түс пен түрдің қасиетінің ғылыми түсіндірмесінің мәні басқа екендігін меңзейді. Десек те, бұл жалған ғылым деп айдар таққан «астрологиялық болжамдар» бүгінгі адамдар өмірінің «бағдаршамына», жол сілтеушісіне айналғандай. Мәселен, кез келген газет-журналдың бетінен «Жұлдыздар не дейді?» айдарын таба аласыз. Жалғандағы түрлі жағдайларға жауапты сәуегейлерден сұраған адамдар да жетерлік. Күннің реңіне қарап қоғамның кейбір мәселелерін, даму заңдылықтарын түсіндіретін жұлдызнамашы-сәуегейлер де көп қазір.

«Музыканың үлкен кітабы» трактатында әл-Фараби практикалық музыка өнері туралы былай дейді: «Көңілде тек қана нағыз ақиқат, елес туғызатын нәрселерге практикалық музыка өнері деген ат дәл келеді. Ол сезімдік түрде, формада елестетудің мелодиясын туғызады. Бұл ат дәл келетін өнердің екінші түрі ақили дарындылық, адам көңіліне ақиқат, бейнеге сәйкес әсер ете отырып, мелодияны бейнелер формасында туғызады» [10].

Ұлы ұстаздың музыкалық дарын – мелодияның тууы жайлы зерттеулерінде мелодияның бейнесі тәжірбиелік нәрселердің қай-қайсысының бейнесі сияқты оның сезіммен білінерліктей баламасы болатындай етіп шығарылатындығын айтады, «бейнелер үнемі сезімге лайықталып жасалынады, ол бейне мен оны жасау әрекетін бір-бірінен бөліп алуға болмайды, сондықтан да бұл әрекет белсенді түрде өтеді. Ақиқат сезімге неғұрлым жақын келсе, мелодия бейнесі де соғұрлым әсерлі болады. Қиялда туған бейнелерді талғап, іріктеу композитордың өзіне байланысты. Жалпы алғанда, бұл бейнелер оларды сезім арқылы қайта елестетуге мүмкіндік беретін дыбыс шығарушы денеге, ол денелердің негізгі және кездейсоқ қасиеттеріне тәуелді болады». Осылайша, музыканың өмірдегі бейнемен байланысын, оның музыканың тууындағы әсерін әл-Фараби әуезді әуен үшін де, көркем шығарма үшін де музаның, яки көркем образдың, бейненің, түрдің түрткі болатынын айтады.

Осы тұста немістің ұлы ақыны Й. Гете де түр-түсті бейнемен, бейнелеу өнері мен музыкамен байланыстыра зерттеп, психо-физиологиялық ерекшеліктерін ашып, музыканың да, бейнелеу өнерінің де үндестікке ұмтылатындығын айтқан болатын. Музыкадағыдай дыбыс үндестігі, сәулет өнеріндегі пропорционалдық қатынастар, түр-түстегі үйлесімділікті де бейнелейді. Мәселен, музыкада екі, үш, не төрт дыбыстан үндестік құратын заңдылықтар түр-түсте де бар. «Мажор» мен «минор» секілді психо-логиялық үндестікті түр-түстерден де байқаймыз. Мысалы, қызыл мен жасыл түстердің үйлесімділігі, екеуінің бір-бірін әсірелеп, айқындай көрсетуі «мажор» үндестігіне сәйкес. Ал, бірыңғай көк пен күлгін түстердің үйлесімділігі, олардың солғын да салқын әсері «минорға» тән. Кезінде Леонардо да Винчи де үндестікті «құлаққа жағымды дыбыстардың қосындысы» деген болатын. Поэзияда да, музыка мен бейнелеу өнеріндегідей ұлы үндестіктің салтанат құратындығы айқын. А. Блок «Ақын – үндестік ұлы және оған әлемдік мәдениетте белгілі бір рөл берілген» дегенінде де көп мән жатыр.

Осылайша, өнердің (бейнелеу, музыка, поэзия) негізінде көркем образдық бейне, түрдің жатқандығын айтуымызға болады. Ал түрді құлпыртатын, көркемдік, алуандылық сыйлайтын түстер екендігі анық. Демек, шығармашылықтың болмысы түр мен түс категориясымен тікелей астасып, қабысып жатыр.

Сонымен, бұл мақаламызда біз антикалық дәуірдің жарқын өкілдері, ғылым бастауында тұрған Платон мен Аристотель, одан кейінгі әлемнің екінші ұстазы атанған, ғұлама әл-Фарабидің трактаттарындағы түр, түс, жарық туралы ұғымдардың астарына үңіліп, олар туралы ғалымдардың пайымдарымен таныстық.

Платонның түс туралы жүйесі көзе түсетін жарықтың сәулелері идеясына емес, көзден тарайтын, шығатын және қоршаған заттардың бөлшектерімен өзара әрекеттестікке түсетін «көрудің» сәулелеріне негізделетін болса, Аристотель еңбектерінде түстерді жарық пен қараңғылық немесе олардың бір-біріне өтуі мен жарықтың таралуында пайда болады деген ойын алға тартады. Әл-Фараби трактаттарындағы түр мен түс категориясының мән-мазмұнына, ерекшелігіне үңілгенімізден түйгеніміз: әлемнің жаратылысының негізінде жарық пен ақыл-руханият ұштасқан нұрдың жатқандығы және оның биосфера, ноосфера ғылымдарымен астасып жатқандығын, түстердің пайда болуы олардың ішкі құры-

лысы (копускулярлық теория) мен жарықтың түсуімен (толқындық теория) түсіндіріледі, аспан әлеміндегі объектілердің түрлі түстерінен, яғни кездейсоқ құбылыстарға ғылыми мән беретін астрологиялық болжамдар жалған және музыка тууына бейненің, образдың, түрдің әсері жоғары екенін жеткізеді.

Аристотель мен Платонның еңбектері тұстану ғылымының антикалық дәуірдегі теориялық негіздерінің бастауы болса, әл-Фарабидың ізденістері соның заңды жалғасы іспеттес. Сондықтан, тұстану ғылымының фундаментальді негіздері ретінде аталмыш еңбектердің мәні жоғары.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Миронова Л.Н. Цветоведение. – Минск: Вища.школа, 1984. – 280 с.
2. Платон. Тимей // Собрание сочинений в 4 т. Т.3. – М., 1994. – 448 с.
3. А.Ф.Лосев. ИСТОРИЯ АНТИЧНОЙ ЭСТЕТИКИ. том IV АРИСТОТЕЛЬ И ПОЗДНЯЯ КЛАССИКА М.: Искусство, 1975. <http://psylib.ukrweb.net/books/lose004/index.htm>
4. Аристотель. О душе // Сочинения : в 4 т. – М. ; Мысль, 1975. – Т. 1. - С.418
5. Қазақ халқының философиялық мұрасы.5-том. – Алматы: Аударма, 2005.
6. Көбесов А. Әл-Фарабидің ашылмаған әлемі. – Алматы: Санат, 2002.
7. Әл-Фарабидің таңдамалары трактаттары. – Алматы: Арыс, 2009.
8. Қазақ халқының философиялық мұрасы.3-том. – Алматы: Аударма, 2005.
9. Қазақ халқының философиялық мұрасы.4-том. – Алматы: Аударма, 2005.
10. Қайдаров Ә.Т., Өмірбеков Б., Ақтамбардиева З.Т. Сырға толы түр мен түс. – Алматы: Қазақстан, 1986.

ИНТЕРНЕТ, СМИ, СОЦИАЛЬНЫЕ СЕТИ И ОБЩЕСТВЕННОСТЬ. ПРОБЛЕМЫ И ПЕРЕМЕНЫ

Есхуатова Н.Б.,

ст.преподаватель кафедры печати и электронных СМИ

Современное общество с развитием технологий в интернете меняется и меняет свое отношение к СМИ. Отметим, что благодаря интернету происходит расширение кругозора аудитории, то есть масштабированность охвата СМИ способствует возможности получить, как можно больше информации, при этом, как основной, так и альтернативной. Например, отечественные СМИ, с сопредельных государств масс-медиа и альтернативная информация из других стран. Возможность и свобода выбора разнообразной информации становится прекрасным шансом для общественности понять и осознать, где правда, а где ложь? С появлением интернета, с развитием интеллектуальной составляющей аудитории, также возникли проблемы – это интернет-зависимость и клиповое мышление. Общеизвестно, что интернет-зависимость, как фактор возник еще в начале 2000-х годов, открывались медицинские центры по реабилитации пациентов, и некоторые страны вступили на путь борьбы с зависимостью от интернета. В связи от психологического состояния, было выявлено, что определенная часть населения мира не в состоянии регулировать потребление потоковой информации. И здесь стоит вопрос, даже не о качестве информации (хотя это тоже немаловажно), а о количестве. Многие ученые мужи спорят, а нужно ли вообще бороться с интернет-зависимостью? Ведь каждый индивидуум способен в частном порядке решить проблему. И существует некая конфронтация мнений. Противоположный круг ученых предполагает, что в обществе требуется некоторое урегулирование направления потока информации.

Существует разделение общества по странам с учетом возможностей в плане развития технологий и охвата всемирной сетью. В странах, где наиболее высокая скорость интернета и выше охват потребляемости, больше шансов получить, как можно быстрее и качественнее необходимую информацию, в то время как в менее развитых странах происходит задержка, торможение, а иногда коллапс в получении нужных сведений. Изобретатель и предприниматель в области высоких технологий Илон Маск не так давно сообщил о возможности развития более скоростного интернета по всему миру. И осуществление грандиозного плана не заставит себя долго ждать.

Наблюдается проблема – проблема появления клипового мышления. Клиповое мышление – это восприятие информации визуально любой информации в «картинках». Текст в интернет-СМИ значительно сокращен и носит название контент. Контент – это не только текстовая форма информации, но также визуальный материал в формате видео, фотоиллюстраций, инфографики и т.д.

Клиповое мышление в отличие от аналитического прививается с малых лет. Как мы заметили, родители с начала 2000-х годов неосознанно прививают своим детям, еще совсем не освоивших речь – просмотр интернета. «Картинки» вызывают ряд эмоций и отвлекают ребенка от капризов. Но со вре-

менем, дети привыкают видеть и *принимать* информацию, в основном, визуально. Даже с приобретением навыков чтения и письма, ребенок больше предпочитает видеть, чем читать. Механическое письмо также отступает на второй план, в связи с переходом на персональные компьютеры, планшеты, телефоны. С возрастом, молодые поколения не уделяют особое внимание чтению книг и печатным СМИ, предпочитая интернет, в целом, и, в частности, Инстаграм, YouTube и другие социальные сети.

Клиповое мышление развивается и более преобладает в массах большинства народов. Отметим, что корни визуального восприятия кроются в телевидении, но наряду с ТВ активно развивались другие масс-медиа, такие как радио и печатные издания. И фактор чтения книг также был популярен в XX-м столетии. Новое тысячелетие ознаменовалось интернетом, и множество научных конференций и симпозиумов доказали, что интернет, как явление носит как позитивный, инновационный характер, так и негативные стороны.

Если рассматривать структурно интернет, с позиции общественности, то наблюдаем некую градацию информации в сторону социальных сетей, явный крен в общественные платформы, и журналисты по мере сил и возможностей, стараются адаптироваться под социальные сети. Ведь популярность того же YouTube-канала или пабликов в Инстаграмм, FB и других социальных сетей неуклонно растет с каждым годом. Многие СМИ переходят из основного интернета в сами соцсети. То есть, будучи находясь в социальной сети пользователь имеет прекрасную возможность сразу зайти на YouTube-канал и просмотреть нужный ему видеоконтент.

По сути, соцсети занимают значительное место в жизни общества, и порой, становятся чуть ли не решающими ряд проблем.

Общественность получает много информации, благодаря соцсетям и если СМИ предоставляют, в основном новости. То соцсети выступают как советчик, руководство к тому или иному действию, как разрядка. Проблема соцсетей, это отсутствие живого общения и искусственность общения. Это придает некую смелость в общении, но чем больше раскрывается, тем вероятнее, что индивид так и останется виртуальным.

Мир и технологии меняются и вносят свои коррективы в жизни человека, в частности, и общественности, в целом. Политическая обстановка, экономические кризисы и, наконец, последний 2020 год с эпидемией, перешедшей в пандемию, в связи с всплеском заболеваемости Covid-19, загнала мировую общественность в карантин и локдаун. И таким образом, мир еще более погрузился в виртуальный мир, мир интернета.

Проблемы интернета имеют интересный положительный эффект, особенность которого – это переход деятельности людей в дистанционный, онлайн-режимы, приводящие к улучшению экологической обстановки во всем мире. Всемирное общество стремясь обезопасить себя, закрыли или ограничили перемещение потоков людей в другие страны, для того, чтобы остановить почти мгновенное распространение коронавируса.

Интернет СМИ, соцсети открывая виртуальный мир для всех, кто имеет гаджеты, расширяют границы коммуникации, но при этом, теряется некая живость общения и в дальнейшем, вполне вероятно, даже если в следующем году приступят к всемирной вакцинации в ряде стран, пандемия внесет свои поправки в жизни людей различных государств.

АЛҒАШ ҚҰРЫЛҒАН ОБЛЫСТЫҚ ТЕЛЕАРНАЛАР ҚЫЗМЕТІНДЕГІ МӘСЕЛЕЛЕР

Х.С. Молдабаев,

*2 курс докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

Аймақтық телеарналардың қазақ телевизиясы тарихындағы орны ерекше. Себебі әр түрлі оқиғалар алдымен өңірлерде таспаға түсіріліп, кейін орталыққа жіберіліп отырды. Тіпті Қазақстанның өңірлерінде түсірілген материалдар Мәскеуге жолданып, қалың көпшіліктің назарына ұсынылған еді. Ол үшін арнайы тілшілер қызмет істеген. Алайда алғаш құрылған бұл телеарналардың қызмет жасай бастаған уақыттары әр жерде әр түрлі жазылып жүр. Алматыдан кейін Қарағанды мен Шығыс Қазақстанда облыстық радио хабарлары мен телевидение жөніндегі комитеттер жұмыс істеуге кірісті, алайда қайсы алғашқы болып хабар тарата бастағанына қатысты пікірлер сан алуан. Жалпы қазақ телевизиясы жайлы ғалымар көп жазды, алайда өңірлердегі телевизия және радио комитеттеріне қатысты жеке және арнайы көлемді ғылыми еңбек жазу назардан тыс қалып жатқан сыңайлы.

Қазақ ССР Министрлер Кеңесі жанындағы Радио хабарлары мен телевидение жөніндегі комитеттің бірінші төрағасы (1957-1959) Қанапия Мұстафин «Социалистік Қазақстан» газетінің 1958 жылдың 7 мамырындағы нөмірінде «Советтік радио» тақырыбындағы мақаласы жарық көрді. Автор мынандай ақпарат ұсынған: «Алматы-Фрунзе-Ташкент телевизия хабарын көрсетіп тұруды қамтамасыз ете алатын радиорелелік линиясы салынып бітті. Өскемен телевизия орталығы негізінен салынып болып, техникалық сынау хабарын бере бастады, таяуда Қарағанды телеорталығы іске қосылмақшы», – делінген.

Алайда «Қазақстан» республикалық телерадио корпорациясы» АҚ басқарма төрағасы қызметін атқарған Нұртілеу Иманғалиев «Қазақ әдебиеті» газетіне 2007 жылы 16-22 қарашадағы санына берген сұхбатының «Дидар» аймақтық фестивалдерін өткізу туралы тілшінің сұрағына былай деп жауап беріпті: «Алдымен 22-23 қарашада Қарағанды қаласында солтүстік және орталық облыстардағы филиалдардың фестивалі өтеді. Неге Қарағандыдан бастадық дегенге де жауап бере кетейік. Өйткені, 1958 жылы 8 наурызда Алматы студиясы алғаш эфирге шықса, сол жылдың 31 тамызында Қарағанды студиясы хабар тарата бастады. Одан кейін Өскеменде теле студия іске қосылған. Демек Қарағандыдағы біздің филиал Ұлттық арнаның өзімен түйедей құрдас».

«Ұлттық арна ұлағаты» атты кітаптың құрастырушысы Қайнар Олжай «Шахтер күнінің шаттығы мақаласында» «Алматыдан кейін екі өндірісті облыстар Қарағанды мен Шығыс Қазақстанда телевизия хабарларын жасап, тарататын студия ашу туралы шешім қабылданды. Сол тұста бұрынғы радио комитетіне «телевидение» атауы қосарланып берілді және оған басшылыққа облыстық партия комитетінен Құрманжан Қасымжанов жіберілді», – деп жазған. Сонымен қатар, «Қарағандыда телевизиялық хабар эфирге 1958 жылғы 31 тамызда шығарылып, ол Шахтер күніне арналды. Осы күн бұрынғы Кеңес Одағының алғашқы он телерадио орталықтары қатарына кіретін Қарағанды теледидарының туған күні болып есептеледі. 1958 жылдың 31 тамызында Қарағанды телевизиясы тұңғыш рет эфирге шықты, кино бағдарлама көрсетті», – деп жалғастырады.

«Ұлттық арна ұлағаты» кітабының «Бұл істі студенттер бастаған» мақаласында автор «Тағы бір қызығы, мұнда телевидение басқа қалалардан өзгеше жолмен келді. Томск политехникалық институтының студенттері жасаған хабар таратқышты тәжірибеден өткізу үшін алдымен Өскеменге орнатты», – деген, яғни нақты айы мен күні көрсетілмепті [1, 13, 163, 191, 198 бб.].

Қалай болғанда да Өскемен мен Қарағандыда облыстық радио хабарлары мен телевидение жөніндегі комитет Алматыдан кейін 1958 жылы құрылып, жұмыс істей бастады. Қайсысы бірінші хабар тарата бастағанын алдағы уақытта тағы да зерттеуіміз қажет. Алғаш жұмыс басталғанда әрине техниканы меңгеру, эфирге төселу қажет болғаны белгілі. Оның үстіне аймақта шындалған маман көзге түсіп, орталыққа ауысуға ниеттенетіні сөзсіз.

Осы орайда «Қазақ теледидары: тарих пен тағылым» атты Құдайберген Тұрсынның қазақ телевизиясының 50 жылдық мерей тойына орай шығарылған кітабына «Қазақ телеэфиірінің қос «қазанаты» тақырыбындағы мақаладан үзінді келтірген дұрыс. Автор былай жазған: «Өнерге жаны құмар жас жігіт Ләскер Қарағанды пединститутының филология факультетінде оқып жүріп, дикторлық конкурсқа қатысып, жеңімпаз атанып Алматыға келді. Ал болашақ жары Мәриям апай болса, онжылдықтан кейін Ақтөбе медицина институтына түскен жылы, дикторларға конкурс жарияланып, оқып жүрген оқуын тастап телестудияға диктор болып орналасады». Яғни сол уақытта дикторларды эфирге бейімдеп, шеберліктерін шыңдауға үлкен көңіл бөлінген. Облыстардан Алматыға семинарларға шақырылған мамандардың кейбірі Алматыда қалып, жұмыстарын жалғастырған.

Алғашқы аймақтағы эфир автордың жазғанына сүйенетін болсақ 2 сағат жүретін. Құдайберген Тұрсын «Алғашқы 1958-59 жылдары хабарлар көлемі күніне 2 сағаттан аспайтын. Сағат кешкі 19-дан басталып, 21-де аяқталатын, оның 15 минөті ғана қазақша еді. Онда 10 минут республика жаңалықтары хабарланатын да, жарты сағаттық орысша концерттен соң балаларға суретті кітапша сияқты әдіспен 5 минут ертегі оқылатын», – деп атап өткен. Осыдан алғашқы эфир қысқа ғана болғанын және қазақ хабарлары тым аз көрсетілгенін байқауға болады [2, 136, 138 бб.].

Ал, осы хабарлардың аудиториясына қатысты тоқталған жөн. Бүгінгі таңда Gallup Media арқылы рейтинг анықталса, ол уақытта басқаша еді. Мәселен, телевизия саласының ардагері Сәнгерей Тәжіғұлов «Теледидардың қоғамдық сипаты» зерттеуінде сауланама жүргізген (36 сұрақ енгізілген). Сұрақтың бірі мынандай: «Қазақ телевизиясының қандай хабарларын тамашалағыңыз келеді?» Жауаптары:

а) «Қазақстан» информациялық программасы;

ә) саяси- қоғамдық, оның ішінде экономикалық тақырыпқа арналған «Бесжылдық белесі», ауылшаруашылық тақырыбына арналған «Ауыл өмірі», «Достық экраны», «Адам, қоғам, заң», «Туған жер түлектері», «Денсаулық», «Алматы және алматылықтар»;

б) жастарға арналған «Жастардың жаңа мекені», «Арай», «Алтыбақан», «Жас жігер»;

- в) әскери-спорттық тақырыпқа арналған «Ерлік даңқының клубы», «Қайдасындар қаруластар», «Ерлік мектебі»;
- г) әдеби-драмалық және өнер тақырыбына: «Сахна», «Шұғыла», «Қымызхана», «Халық қазынасы»;
- е) «Музыкалы қонақжайда», «Сәлем», «Кездесулер», «Үкілі домбыра», «Жылдың жақсы әндері», «Музыка әлемінде»;

ж) кино және телефильмдер, деректі, ғылыми-көпшілік [2, 181б.].

Енді жанр мәселесіне ойыссақ. Облыстық радио хабарлары мен телевидение жөніндегі комитеттердің алғашқы бағдарламалары орталықтан шығатын хабарлардан еш кем түскен жоқ. Марат Барманқұловтың 1979 жылы жарық көрген «Журналистика для всех» кітабында былай деп жазады: «На Усть-Каменогорской студии телевидения конкурсные передачи носят название «Друзья-соперники». Под этой рубрикой 29 апреля 1974 года прошла конкурсная встреча комсомольских организаций Иртышского полиметаллического комбината». Яғни сол уақытта металлургтер мәдениет үйінде өткен бағдарлама туралы айтып, хабарға партия және комсомол жұмысшылары, партия мен комсомол ардагерлері, мәдениет қайраткерлерінен құралған қазылар алқасы төрелік жасайтыны жеткізген. Яғни, сол кезде үлкен бөлмені қажет ететін хабарлар басқа ғимараттарды өткізілгенін көруге болады. Осылайша автор осындай хабарлар арқылы көрермендерді қызықтыруға болатынын білдіргісі келген. Алайда Марат Барманқұлов жергілікті студиялар осындай бағдарламаларды дайындағанда сайыстардың бөлімдерін тым ірі сынақтарды қосу арқылы студияда отырған көрермендердің көңіл күйін түсіріп алатынын жазған.

«Усть-Каменогорская студия телевидения передачу «Пресс-конференция» проводит регулярно. Так, 8 апреля 1974 года она была посвящена вопросам подготовки и проведения весеннего сева», - деп жазады. Автор мұндай хабарлардың қызықты түрде өзекті мәселелерге назар аударуға мүмкіндік береді және баспасөзбен байланысты нығайта түседі деген қорытынды жасаған. Демек сол кезде Алматыда өткізіліп жатқан баспасөз конференциялары сияқты облыстық деңгейде де мұндай хабарлар шығып отырған. Қазіргі таңда елімізде баспасөз конференциясы тікелей эфирде Орталық коммуникациялар қызметі арқылы беріліп отыратыны белгілі. «24 КЗ» арнасы арқылы көрсетілетін баспасөз конференциялары қазақ телевизиясы үшін жаңашылдық емес екенін айтқан жөн [3, 311, 51 бб.].

Дегенмен сол кездегі жұмыс тәсіліне қатысты айтылған сын да бар. «Сын түзелмей, мін түзелмейді». Облыстарда алғашқы хабарлар көбіне суреттермен беріле бастады. «На областных студиях этот вид информации встречается чаще: подборка фотоинформаций, фоторепортажи, фотоочерки. Но возможности показа снимков используются не в полную силу», - деп жазған Марат Барманқұлов, сол кезде «Время» бағдарламасында суреттер жиі беріле бастағанын атап өткен [3, 139 б.].

«Возьмем сравнительно неоперативную передачу из цикла «Человек и Закон», состоящую 29 мая 1973 года на Усть-Каменогорском телевидении. Из чего она состоит? Из одной, как характеризуют такие передачи сами телевизионные работники, «говорильни», голых выступлений. Первая «страничка» - семь страниц сплошного текста, вторая - восемь. Итого 30 минут - и только два выступающих в кадре. Такие передачи уместны скорее на радио» - делінген Марат Барманқұловтың кітабында.

Демек сол уақытта да телеарнадағы жұмыс істеу тәсілі бір деңгейде тұрмай, сын айтылып, тілшілердің жұмыс істеу әдісі жетілдіріліп отырғанын көреміз. Ол кезде диктор, комментатор деген қызметкерлерге қатысты атаулар жиі айтылатын. Мәселен, қазір комментатор деп спорт шарасын жүргізіп отырған қызметкерді айтамыз, ал диктор сөзі тіпті аз қолданылатын болды. Себебі қазір конвергенттік журналистиканың дамуы аясында телеарнадағы қызметкерлердің атауларына да қатысты өзгерістер еніп жатыр. Қазір барлығын бір адам, яғни өзі түсіріп, монтаждап, хабар дайындай алатын деңгейдегі әмбебап азаматқа сұраныс жоғары.

Марат Барманқұлов «На Усть-Каменогорской студии одно время выпуски последних известий вели представители свинцово-цинкового комбината. Из всего потока информации они отбирали ту, которая могла заинтересовать специалистов и в то же время быть понятной массовому зрителю. Было время, когда на студии телевидения Алма-Аты выпуски «Последних известий» вели не дикторы, а редакторы. Выпуски эти просуществовали недолго. Причины? И технические и творческие», - дей келе, комментатор мен диктордың айырмашылығын былай ажыратқан: «Комментатор не только зачитывает новости, он еще и редактор: может сам выбирать и группировать факты, объединяя их по необходимости единым комментарием. В отличие от диктора, который не имеет права отойти от предоставленного ему текста, комментатор может и должен импровизировать в кадре, во время передачи. Комментатор - эта не читающая машина, а яркая личность, чей отбор новостей, их комментарий, манера преподносить факты вызывают у телезрителей уважение, интерес, доверие». Демек диктор дайын мәтінді өзгеріс ет-

гізе алмай оқып береді, ал комментатор суырып салма өнері бар маман болып есептелген. Қазір бағдарламаның жүргізушілері өздері өзгеріс енгізіп, оқып берген мәтінді түзеп, өзіне ыңғайлы етіп редакциялай алады. Облыстық телеарналарда барлығы редактор деп аталады, өздері мәтін жазып, эфирге шығады.

«Жанры печати, радиовещания и телевидения сравнительный анализ» оқу құралында Марат Барманқұлов «Запись на видеоманитофон позволяет оперативно, если необходимо, буквально через несколько секунд, выдавать в эфир «законсервированную» информацию. В отличие от киноматериала видеозапись не нуждается в проявке, сушке, склейке и так далее», – дей келе бейнетаспаға түсірудің бұл тәсілінің кемшіліктерін де мысалға келтірген. Оқу құралында жазылғанға сүйенсек бейне магнитофонға түсіру кезінде түсірілім сапасы тұрақты емес және жазбаны монтаждау мүмкін емес екенін көреміз. Сол уақытта жылжымалы телевизия стансалары да өңірлерде де сатып алына бастады. Алайда оны пайдалану экономикалық тұрғыда тиімсіз еді. Сондықтан бола керек автор «Техническая служба телецентра считает, что включение ПТС рационально, если передача длится минимум 20 минут», – деп атап өткен.

Бір айта кетерлігі Марат Барманқұлов бір маманның бойында бірнеше қабілет болу қажеттілігі туралы мәселені сол кезде жазып кеткен. Мәселен, «И в новизне факта, и в повороте темы изобразительно, и в тексте, отходящем от шаблона, большую роль играет журналист-то, что берет он от газеты. Вот почему сейчас все острее ставится вопрос о совмещении работы редактора и оператора, о редакторе-кинооператоре. Правда, об этой проблеме на Всесоюзном совещании по проблемама радио- и телевизионной информации говорили в 1967 году. В 1970 году об этой проблеме писали в «Журналисте» (№11) но практически пока не сделано ничего. Хотя международный опыт свидетельствует о пользе такого совмещения», – деп жазған. Мысалға Польша Телевизиялық «Теле-Ар» агенттігін келтірген. Оның тілшілері сол кездің өзінде әр журналис өз материалын өзі түсіруі тиіс деген тәртіп болған екен. «Многие польские репортеры не мыслят себе работы без кинокамеры так же, как без авторучек. Они охотно берут с собой съемочную аппаратуру, хотя вес ее подчас достигает сорока килограммов», – деп пікір білдірген Марат Барманқұлов [4, 161, 81, 82, 83, 85, 181 бб.]. Яғни, сол уақыттың өзінде әмбебап журналистиканың қажеттілігі туралы ғылыми тұрғыда да талқыланған екен. Тек соңғы жылдары ғана осы сөздің мағынасын түсініп, бір маманның бойынан бірнеше қабілеті бар тілшілерге сұраныс артты. Әсіресе продакшн студияларда журналис продюсер ретінде түсіріліммен келісіп, өзі мәтін жазып, тіпті монтаждай алса ыңғайлы.

Жоғарыда айтылған өңірлердегі мәселелер сол кезде болған. Алайда бүгінгі таңдағы проблемалардың сипаты басқа. Себебі заман өзгеріп, технология жаңарып, бәсекелестік ортада дәстүрлі медиа құралдарын дамыту қиынға соғып отыр. Бұрынғы комитеттер, қазіргі «Қазақстан» РТРК» АҚ филиалдарының атауы, хабар тарату форматтары жылдар бойы өзгеріп отырды. Ең бастысы кейбір коммерциялық арналар сияқты жабылып қалмай, қызметін жалғастыра білді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қ. Олжай., «Ұлттық арна ұлағаты». – Алматы, 2008.-208 б.
2. Қ. Тұрсын., «Қазақ теледидары: тарих пен тағылым» – Алматы: «Digital media Asia» баспасы, 2008. -272 б.
3. М. Барманқұлов. – «Журналистика для всех» (Общность и специфика жанров печати, телевидения и радиовещания). – Алма-Ата: Казахстан, 1979. -320 б.
4. М. Барманқұлов. – «Жанры печати, радиовещания и телевидения сравнительный анализ». – Алма-Ата, 1974. – 126 б.

THE THEME OF THE THEORETICAL VALUE OF THE «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» IN THE KAZAKH PRESS

Дастан Қастай

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Журналистика факультетінің 1-курс магистранты

Ғылыми жетекшісі: Тұлпар Жәнібекқызы

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Журналистика факультетінің аға оқытушысы

Түйін: «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» мақаласына айтылған басты мақсат-міндеттер негізінде жарық көрген материалдардың концептісі мен педагогикалық құндылық ретіндегі мән-маңызы ерекше. Себебі, білім беру жүйесін модернизациялау, дүниежүзілік академиялық жаңалықтарды ұлттық педагогика қалыбында реформалау қажеттілігін уақыттың өзі талап етуде. Бұл тарапта Отандық БАҚ-ша шолу жүргізіп, ондағы рухани жаңғыруға тікелей байланысты: «Ұлттық құндылықтар», «Туған жер», «Инновация-білім», «Патриотизм» және тағы да өзге тақырыптарды педагогикалық шешім

негізінде тәжірбиелік сабақтарда қолдануды ұйымдастыру, пайдалану бізге аса қажетті кадам. Сол себептен, мақалада рухани жаңғыруға қатысты мақалалар талданып, оларды педагогикалық тәжірибеде қолдану ерекшеліктері айтылады.

Кілт сөздер: Рухани жаңғыру, педагогика, модернизация, білім, тәжірибе.

Аннотация: В статье «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» особое значение имеет концепт материалов, опубликованных на основе целей и задач, как педагогическая ценность. Потому что время требует модернизации системы образования, реформирования мировых академических новостей в национальной педагогике. В этом направлении, проводя обзор отечественных СМИ, непосредственно связанных с духовной модернизацией: «национальные ценности», «Туған жер», «Инновация-образование», «Патриотизм» и другие темы, связанные с их использованием на практических занятиях на основе педагогического решения. Поэтому в статье анализируются статьи, касающиеся духовной модернизации, раскрываются особенности их применения в педагогической практике.

Ключевые слова: Рухани жаңғыру, педагогика, модернизация, образование, опыт.

Abstract: In the article «Bolashakka Baghdar: Rukhani Zhangyru», the concept of materials published on the basis of goals and objectives as pedagogical value is of particular importance. Because time requires modernization of the education system, reforming world academic news in national pedagogy. In this direction, conducting a review of domestic media directly related to spiritual modernization: “national values”, “Tugan Zher”, “innovation-education”, “patriotism” and other topics related to their use in practical classes Therefore, the article analyzes articles related to spiritual modernization, reveals the features of their application in pedagogical practice.

Key words: Rukhani Zhangyru, pedagogy, modernization, education, experience.

The main credo of pedagogical science is the formation of norms of the educational field, its improvement in accordance with modernity, the formation of skills of internal content, planning, presentation of methods. Of particular importance is the pedagogical methodology in considering the patterns of personality formation of future representatives and heirs of the great steppe. In his speech, the scientist A. S. Makarenko « dialectical unity of personality and society and the principle of trust in the creative power of man[1]», who first introduced pedagogical methodology into scientific circulation, develops a principle that should be guided by all mankind. In it the scientist is guided by laws of a combination of knowledge and free production and creative education of the mentor, gives the theoretical characteristic to the principles of pedagogical practice. It is undeniable that the improvement of pedagogical experience is the basis of professional skill, the unity of practical knowledge, skills, abilities and skills acquired in the daily activities of the teacher, the main channel for the development of pedagogical Sciences. On this basis, the actual creative experience of teachers-innovators who have reached a high level of training and education, meets the main methodological requirements. According to the researcher V. I. Zagvyazinsky «« experience-a progressive model of pedagogical activity that meets modern requirements, allows you to constantly improve, giving the best results[2]». At the same time, the skills of pedagogical experience of the specialist:

1.shows the creative potential of teachers.

2.demonstrates the creative direction of training and education.

3.forms reflexive and creative development of new technologies, promotes their productive implementation and use.

A generalized image of these categories, the research form is based on novelty in the field of education. In the article «look into the future: Rouhani air», published in «Egemen Kazakhstan»: «everyone should understand deeply that the main success factor is education. Our young people must always remain in the first place among the priorities. Due to the fact that only a nation that surpasses all knowledge succeeds in the system of values[3].» That is, in General, the revival of all the traditions of our people, our native language and literature, culture, national spirituality is mandatory for every citizen. And to achieve the goal set for us, it is necessary to pay special attention to the problems of using the methodology of scientific pedagogy, organization, improvement of practical training, formation of a unified national consciousness among the younger generation. On the basis of this program, it requires us to pay attention to scientific directions, look at new thoughts and reverse attention to the past. There are many scientific thoughts in our past that have gone unnoticed under the influence of historical fountains that have been invited to be destroyed. Among them are: Z. Aymautov, A. Baitursynov, M. Zhumabayev and other nationalities. <url> – today in Astana, under the chairmanship of Supreme mufti Yerzhan Kazha Malgazhiuly, the first meeting of the group of translators-theologians, created under the Spiritual administration of Muslims of Kazakhstan, took place. In particular, in national Newspapers: «Egemen Qazaqstan», «AIQYN» and TV channels «Qazaqstan», «Khabar», «Qazaq radiosy» in the programmes of the node Rouhani gear, special focus articles, radio and TV shows.

With a deep understanding of the «Ruhani zhangyru» program, its comprehension to the society, its implementation, the revival of public consciousness, the basis of the media has turned into a balance sheet basis. Thus, in an interview with» АРТА «of the national channel» Qazaqstan «Minister of information and communications Dauren Abayev: information support for the program» rukhani zhangyru « is conducted in several directions. As for the TV channel, it is already 34 programs. In addition, it is planned to release 13 new TV projects and talk shows, 3 series, 5 documentaries and commercials. In the program» Rouhani jaar» was created a special web site,» he said. The idea of spiritual rebirth reached the reader, the viewer, the listeners in several categories. «Digital Kazakhstan», «education in three languages», «cultural and interfaith harmony», «Tugan Zher», «Madeniyet», «Rukhaniyat» and others. Also in the article «look into the future: Rouhani air» it said, «representatives of humanitarian intelligentsia will receive government support through the rehabilitation of Humanities departments in the universities[5]». At the same time, in combination with the spiritual modernizing potential in the field of pedagogy, the study has a great influence on the level of national color.

For use in pedagogical practice of materials of articles, memorable, essays, reports published in mass media, it is necessary partial sorting, scattered classification. Especially distinguished articles in regional and national publications on «Tugan Zher». For example, the publication «Ontustik Rabat» writes about the traditional action «gift to the Museum», organized by the State historical and cultural reserve-Museum «Azret Sultan» [6]. During the campaign, the Fund of the Museum-reserve presented about 40 archaeological, ethnographic, numismatic exhibits. Among them are such ancient exhibits as arrowheads of the new stone age (about 5-3 thousand BC), written monuments, jars and various ceramic products, dressed costumes of Atazhan Molda and Camilla Camilla, household items used for the restoration of the mausoleum of Ukasha-ATA, textile carpets and syrmas of Turkestan masters of applied art. In particular, the program of spiritual revival is a state ideology that has led to changes in public consciousness and civic consciousness. Because Rouhani Gair is a leading landmark in the implementation of the national idea «Mangilik El». Fateful, historical Kazakhs from the birth of bolyskan people, recognizing their value after the life of a generation in the promotion of moral articles. In addition to the history of the region, octagonal and priceless citizens, accompanied by aitysker Suyunbay and zhyrshi Dzhambul, saw that the common pride of the Kazakh people, contribution to national folklore. In pedagogical practice, «Tulgatan» can talk about the history of the country and the land, the citizens of daraboz, to convey the pedagogical influence on the formation of Patriotic qualities of the individual. Among the articles on the topic of native land: «Karadalam-babadan Kalgan Bai dalam» ZHETISU: Zhakypzhan Nurgozhayev», «Tekti Amir (Egemen Kazakhstan: Darkhan Kydyrali)», «Berdibek Saparbayev: ASTA-Tok toydagan, do good deeds on native land (Zhas Alash: Almas Nusip)», «Koyandy – Tu kotergen Duman gerim! (Central Kazakhstan: Bechdel Samcol)». In scientific terms, most of the published articles on paper focused on spiritual modernization are distributed with the study of empirical practice on a scientific scale. «Empirical research is a method of collecting specific materials on the subject under study and studying the truth of empirical knowledge and phenomena, which serve to register the phenomenon, their inventory, determine external relations, generalization of the data indicated by the accepted concept.» All materials relating to the theme of the native land, on the basis of educational and cognitive channel, are attached to the mental work of the mentor. At the same time, the systematic analysis of the development of mass media in the field of well-developed national identity policy, strategy development, expansion of tasks and functions of transition to the Latin alphabet are formed in the form of spiritual modernization. «Truth in Kazakhstan» – doctor of Philology, Professor Zhunisbektin Alimkhan» as the Alphabet, the font-receipt of examination, as a rule, very much does not concretize the opinion and this examination. The author in his entry: Latin alphabet cannot be pass on modeled modern Cyrillic orthography. We leave in the same condition to repeat kielder tibesar is reselers[8], that shows courage. In the course of pedagogical practice, this article can freely deal with the subject of the lecture, as well as contribute to the fact that industry professionals feel the breath of today, to Supplement knowledge, to monitor the logical and contradictions in scientific processes, to form a strong attitude to the civil statement. Accompanying all participants of the educational process entered into the being of nature, expands the horizons of knowledge of the plaintiff Serik will.

Purpose: to expand the sphere of pedagogical practice through genres of different genres, which reveal the themes of spiritual modernization in the domestic media, to create a lively dialogue between specialists-mentors, to create conditions for understanding the tasks of spiritual modernization of intellectuals and scientists, public figures, leaders of the younger generation, talented applicants, industry specialists. Through the process of pedagogical experience, embodying in the minds of citizens the idea of spiritual modernization, to recreate public opinion, to educate the young generation in the spirit of Kazakhstan patriotism, to form intercultural tolerance, to show competition in the era of multimedia, digital, interactive communications, to offer people the conditions to be competitive in the international labor market in the new century.

A sample lesson plan for using the materials «Рухани жаңғыру» in the Kazakh language:

<p>Сабақтың тақырыбы: Латын әліпбиі: Егемен Қазақстан газетіндегі филология ғылымдарының докторы, профессор Әлімхан Жүнісбектің «Әліпби де, еміле-ереже де сараптаудан өте түсуі керек» мақаласы Жанры: ғылыми сараптама Сипаты: көпшілікке үндеу Мазмұны: Рухани жаңғыру идеясы аясында Сілтемесі: https://egemen.kz/article/180627-alipbi-de-emile-eredje-de-saraptaudan-ote-tusui-kerek-alimkhan-zhunisbek</p>		<p>Мұғалімнің аты-жөні: Күні: Ануархан Мөлдір Магистрант</p>
I. Сабақ кезеңдері	Сабақ мазмұны	
Сабақ негізделген оқу мақсат-тары	Таңдаған материал бойынша түсінбеген сөздерін белгілеу, мазмұны бойынша қойылған сұрақтарға жауап беру, сауалнама әдісі арқылы зертеу. – Еңбектің ғылыми әрі теориялық келбетін сипаттау, қоғам үшін құндылығы мен идеялық кеңістігіне орай бөліктерге бөліп, жоспар құру;	
II. Сабақ нәтижесі	<p>Студенттердің барлығы орындай алады: Осы мақаламен үндес тақырыптарға ізденеді, қосымша тапсырмаларды орындайды. Жазбаша жұмыс жасайды. Сұраққа жауап береді.</p> <p>Студенттердің көбісі орындай алады: Топтық жұмысты бірлесе орындайды. Өз бетінше жұмыс жасайды. Сұраққа жауап береді. Қосымша үлестірме ресурстармен жұмыс жасайды.</p> <p>Студенттердің кейбіреуі орындай алады: Оқулықтан тыс берілген қосымша тапсырмалады орындайды, тақырып бойынша қосымша мәліметтер мен дәлелдер келтіре алады.</p>	
III. Бағалау	Жеке, жұптық, топтық тапсырмаларды орындай алады. Сабақ барысында тыңдаушының назарын өзіне аудара алады.	
IV. Ресурстар	Лингвистикалық, түрлі педагогикалық оқулықтар, суреттер, топқа бөлуге арналған кеспе қағаздар және әртүрлі заттар, топтық тапсырмалар, кері байланыс, стикер, интерактивті тақта	
V. Әдіс-тәсілдер	Сұрақ-жауап, әңгімелеу, түсіндіру, ойын, көрнекілік. Рефлексия, тарихи әдіс.	
Пәнаралық байланыс	Орфоэпия, орфография, журналистика, лингвистика	
Сабақтың жоспары		
Жоспарланған уақыт	Сабақ барысы :	Бағалау түрлері
Басталуы 5 минут	Сәлемдесу. Психологиялық ахуал қалыптастыру: Студенттерді түгендеу, әнұран айтқызу Ғылыми еңбектерді тізіп, оқу құралдарын байқау. Рухани жаңғыру идеясынан кіріспе ақпарат беріп, оның латын әліпбиімен байланысын салыстыру.	1. Суммативтік немесе жиынтық 2. Формативтік немесе қалыптастырушы
Жаңа білім 10 минут	Білу және түсіну <i>Әлімхан Жүнісбек</i> 1938 жылы Шәуілдір ауданында туған, ғалым, филология ғылымының докторы, профессоры, ҚазМУ-дың филология факультетін бітірген (1963). 1964 – 67 жылдары А.А. Жданов атындағы Ленинград университетінің фонетика лабораториясында дайын-дықтан өткен. 1964 жылдан Қазақстан ҒА А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтында кіші ғылыми қызметкер, аға ғылыми қызметкер, бөлім меңгерушісі, қазіргі кезде бас ғылыми қызметкер болып жұмыс істеп келеді. «Қазақ тіліндегі дауысты дыбыстар» деген тақырыпта кандидаттық диссертациясын (1969), ал «Түрік тілдеріндегі сөз просодиясы және қазақ тіліндегі сингармонизм» деген тақырыпта докторлық диссертациясын (1987) қорғады.	Мақалалар, ғылыми еңбектер, Интерактивті тақта
Білімді бекіту 10 минут	Қолдану Венн диаграммасы, комперативтік әдістер арқылы тәжірбие жүргізу. Жеке жұмыс жүргізу.	Оқулық, түрлі-түсті маркерлер
Ғылыми тұжырым мен пайымдау сәті 5 минут	Нысаналы мақаланың педагогикалық астарына үңіле отырып, оны қолданудың жаңа әдістерін ұсыну	

Аяқталуы Сабақты бекіту минут	Ой қорыту	Түйген білім-дерін жазады.
Бағалау 5 минут Кері байланыс 3 минут		Алған әсерді стикерге жазып, оны плакаттарға жабыстырады.
Тапсырма: А. Фазылжанның ғылыми еңбектерін оқып, оқушылардың арасында латын әліпбиіне қатысты сауалнама жүргізу, ғылыми жоба ұйымдастыру.		

Әдебиеттер тізімі:

1. Павлова М. П. Педагогическая система А. С. Макаренко и современность. М., 1980. 6-стр.
2. Внутришкольное управление: теория и опыт педагогических и управленческих инноваций / Под ред. Н.В. Горбуновой, – М., Новая школа, 1995.
3. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру // Егемен Қазақстан 12 сәуір, 2017 ж.
4. Медеубек С., Шыңғысова Н.Т., Бекболатұлы Ж., Сұлтанбаева Г.С. Қоғамдық сананы жаңғырту бағдарламасын ақпараттық қолдау және PR-жылжыту жөніндегі әдістемелік нұсқаулық. – Алматы: Қазақ Университеті, 2017. 4-6-б.
5. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру // Егемен Қазақстан 12 сәуір, 2017 ж.
6. <https://kz.otyraryar.kz/2019/11/tyrkistanda-muzejge-syj-aktsiyasy-otti/>
7. <http://7-su.kz/news/cat-1/5094/>
8. <https://egemen.kz/article/180627-alipbi-de-emile-eredge-de-saraptaudan-ote-tusui-kerek-alimkhan-zhunisbek>

ІСКЕРЛІК БАСЫЛЫМДАРДЫҢ ЗАМАНАУИ ЖІКТЕЛІСІ

*Мейірім Бақытжанова,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Журналистика факультетінің 1-курс магистранты
Ғылыми жетекшісі: Жақсылықбаева Р.С.,
филология ғылымдарының кандидаты, доцент*

Журналистика – өмір айнасы. Ол өмірді сипаттап қана қоймай, онда болып жатқан іс-әрекеттер жөнінде ой тастайды, қоғамға жол сілтейді, бағыт-бағдар алуға көмек етеді. Осылайша журналистика маңызды қоғамдық-саяси рөл атқарып, жұртшылыққа әлеуметтік белсенділік туғызып, шындықты ашып береді. Журналистік қызмет халықтың керегіне жауап беріп, әлеуметтік дамудың жолдарын жариялап отырады. Журналист бұл салада қоғамдық-саяси қызмет жасаудың өнерін игере біліп, әлеуметтік процестерге өз еңбегімен белсене араласады.

Журналистика – халықтық болып саналады. Өйткені, журналистика – халықтың қамын ойлайтын, соның қажетін қарастыратын сала. Қандай мәселені көтермесін, журналистика соның бәрін халықтық тұрғыда қозғауға, халықтың сөзін сөйлеуге күш салады. Әрқашан халықтың жағында болып, халықтық позиция ұстайды.

Салалық басылым дегеніміз – тек бір ғана салаға арналған газет немесе журнал. Қазіргі кезде қазақ журналистикасында салалық басылымдардың үлкен шоғыры қалыптасып келеді. Қазақ баспасөзі тарихында білімге, өнерге немесе гендерлік тұрғыдан алғанда тек әйелдерге арналған салалық басылымдар болды. Сол салалық басылымдардың өзіндік мақсат-мүддесі болды. Мысалы, өткен ғасырдың 20-жылдарында жарық көрген «Жаңа мектеп», «Ауыл мұғалімі», «Қазақстан мектебі», сияқты тағы басқа басылымдардың басты мақсаты сауатсыздықты жою, ағартушылық қызмет жүргізу болды. Бұл басылымдар қазақ халқының рухани дүниесінде үлкен мәнге ие. Оның үстіне қазіргі уақытта кез келген сала жедел дамып, күрделеніп жатыр. Осы салаларды саралап, жіктеп, таразылайтын жеке-жеке ғылым салалары қалыптаса бастады. Сондықтан салалық басылымдарға деген шынайы қажеттілік пайда болды.

Бүгінгі демократиялық елімізде баспасөздің қоғамдағы рөлі елеулі өзгеріске ұшырады. Ол бұрынғыдай насихатшы ғана емес, сонымен бірге қоғамдық ой-санамыздың сараптаушысы және қоғамдық ой-пікірді қалыптастырушы да болып отыр. Сондай-ақ, қазіргі қазақ баспасөзінің рөлі артуда. Әсіресе, ұлттық тіл мен жер мәселесі, еліміздің тәуелсіздік идеясын насихаттау, қорғау, идеология майданында бітпес күрес жүргізу ісінде атқарып отырған қызметін ерекше айтуға болады.

Қазіргі кезде қазақ журналистикасында салалық басылымдардың үлкен шоғары қалыптасып келеді. Өңіріне қатысты зерттеулер мен дерегі мол мақалалар жариялап тұрды. Салалық баспасөз туралы

белгілі ғалым Т. Бекниязов былай дейді: «Салалық баспасөз – түрлі салаларды қамти отырып бөлінеді. Министрліктер мен комитеттердің жұмына арналады. Сондай-ақ оқу-білімге, өндіріске, ауыл шаруашылығына, құрылысқа т.б. арналуы мүмкін», дей келе ғалым: «... Қазақстанда салалық болып жіктеледі. Әлеуметтік топтарға және тақырыптық бағытта да басылымдар бар». Халқымыз өткен тарихи жолдарды саралау мен ұлттық құндылықтарын бағамдауда Қызылорда өңірінің шыққан басылымдар басты дереккөз болып табылатыны анық. 1925 жылы Қызылорда Қазақстанның астанасы атанды. Осы жылы барлық республикалық газеттер жаңа астанаға көшірілді. 1925-1929 жылдар арасында «Жас қайрат», «Еңбекші қазақ», «Лениншіл жас», «Қызыл Қазақстан», «Жаңа мектеп» секілді басылымдар қазақ тарихына, Өңіріне қатысты зерттеулер мен дерегі мол мақалалар жариялап тұрды.

Сонымен қатар, қаламызда дүниеге келген басылымдардың бірі ауылшаруашылығына арналған тұңғыш салалық – «Ауыл тілі» газеті болды. Ол 1926 жылдың шілдесінен 1929 жылдың 12-ақпанына дейін шығып тұрды. Онда барлық басылымдар сияқты оқу-ағарту, денсаулық, ауылды кеңестендіру, қазақ байларын тәркілеу, мәселелері жазылды. М. Дулатов аталмыш газеттің белді қызметкерінің бірі атанды.

Алғашқы журналда Сыр өңірінен бастау алды. 1926 жылы «Әйел теңдігі» журналы өмірге келді. Оның редакторлық қызметін С.Есова, Н.Сәнәлева, Н.Арықовалар атқарды. Осы жылдары әйелдерге арналған бірден-бір журнал болғандықтан, оқырмандарды толғандыратын мәселелерді көтерді. Партия мен кеңес ұйымдарының алдында тұрған негізгі міндеттерді насихаттау, қазақ әйелдері арасындағы саяси-тәрбие жұмысына, оларды елдің қоғамдық-саяси өміріне қатыстыру мәселесіне аса көңіл бөлді. Сондай-ақ, қазақ әйелдерінің тұрмыс-тіршілігі, қалың мал, ағарту саласындағы жетістіктері мен кемшіліктері және тағы басқа да мәселелерді көтере білді. М. Дулатовтың «Қазақ әйелі» деп аталатын мақаласында қазақ қыздарын әдет-ғұрып бойынша атастыруы бесіктен басталатындығы, тіпті кей жағдайда ананың құрсағында жатқан кезде атастыратындығы, бұл «қарғы бау» деп аталатындығы келтірілген. Сондай-ақ, «Дені саудың – жаны сау» айдарында Нәзипа Құлжанова, Аққағаз Досжанова, Сара Қапакелінінің отбасылық тазалық, бала мен әйел күтімі, жұқпалы аурулармен күресу барысы турасында дәрігерлердің кеңес берген мақалалары басылды. Оқырмандарын салауатты өмір сүруге шақырды. Журнал 1934 жылы Қазақстан өлкелік комитетінің қаулысы бойынша жабылып, оның редакциясы «Ауыл коммунисті» журналымен біріктірілді. Кейін «Қазақстан әйелдері» деген атаумен қайта шықты.

1929 жылы халыққа жаңа әліппені насихаттау үшін «Жаршы» журналы шығарылды. Журнал латын әліппісіне көшу барысындағы жетістіктерді насихаттауды, сыни, сықақ материалдарды жариялауды мақсат тұтты. 1930 жылы оның редакторлығын Б. Майлин атқарды. Оның беттерінде жергілікті халық арасында сауатсыздықты жою және басқа да маңызды мәселелер кеңінен сөз болды.

Ал «Сыр бойы» газетінің алғашқы саны 1929 жылдың 1 шілдесінде жарыққа шықты. Алғашқы жылдың өзінде-ақ газеттің таралымы 2000 данаға жетті. Әрине, сол кездегі ұжымдастыру, ашаршылық, жаппай саяси қуғын-сүргіннен-де басылымнан тыс қалған жоқ. Қандай қиын уақыт, тағдыр талқысына түскеннің өзінде уақыт төрелігіне жүгінді. Оқырманын рухани биікке жетеледі. Арада үш жыл өткеннен кейін 1932 жылы сол кездегі уақыттың пәрменімен газеттің атауы «Ленин туы» болып өзгертіліп, аудандық газеттің мәртебесімен жарық көре берді.

Әдебиет зерттеуші ғалым, публицист Ахмет Байтұрсынұлының «Газет – халықтың көзі, құлағы һәм тілі» деген сөзі теорияға айналып, қазіргі және дамыған елдің журналистерінің функциясына тура келеді. Журналистика әлеуметтік дербес институт ретінде халыққа қызмет етуі тиіс. Ел ішінде және әлемде болып жатқан жағымды-жағымсыз оқиғаларды жазып, халықты құлағдар етіп отырады. Жақсыдан үйренуге, жаманнан жеріп, бойды аулақ ұстауға ой салады. Халықтың сенімді бір өкілі ретінде биліктің әр қадамын бақылауда ұстауы керек. Егер билік халыққа адал қызмет етіп жатса, оны көпшілікке жеткізіп, ісінің нәтижелі болуына көмектесуі керек. Ал биліктің іс-әрекеті халықтың мүддесіне қайшы келген жағдайда, көпшілікке оны да жеткізіп, қоғамдық пікір туғызуы керек.

Зерттеуші Ә.Т. Белдібекованың айтуынша: “Ғылым мен техниканың дамуы адамдардың барлық салада әмбебап болуын талап етеді” [1]. Мысалы, күнделікті қоғамдық-саяси басылымдарда жұмыс істейтін журналист саясатты да, экономиканы да, қажет болса, мәдениет тақырыбына да қалам тербеп, үйреніп қалған. Оған қойылған талап сондай. Журналист барлық салада жан-жақты, бәрінен хабардар болуы мүмкін. Бірақ барлық саланы бір адам бес саусағындай меңгеруі ақылға сыйымсыз, абсурд дүние. Сондықтан қазіргі күнделікті, апталық басылымдар редакцияны тақырып бойынша жеке-жеке топтарға бөліп тастаған. Мысалы, экономика, саясат, спорт, әлеумет деген сияқты.

Жалпы, ХХІ ғасырдағы технологияның қарыштап дамуы газеттердің ақпарат көзі ретіндегі рөлін едәуір аласартқаны белгілі. Халық өзіне керек ақпаратты радио-теледидар мен интернеттен алуға тез бейімделіп алғандықтан газеттердің таралымы күрт азайып кетті. Әлем елдері басылымдарының тарихына көз жүгіртсек, мерзімді баспасөздің басына түскен мұндай күй еш елді айналып өтпеген.

Дүниежүзілік газет және жаңалықтар қауымдастығының (WAN-IFRA) мәліметінше, қазіргі таңда планетаның ересек тұрғындарының 40%-ы ғана күнделікті газет оқиды. Ал Ресей федералдық агенттігінің Баспасөз және бұқаралық коммуникациялар бойынша баяндамасында дүниежүзіне танымал америкалық Newsweek апталық тиражы Time газетінен кейін екі еседен артық көлемде, яғни, 1,5 миллион данаға дейін төмендеді. Мысалы, 2012 жылы Newsweek қатты шығынға батқандықтан қағаз нұсқадан бас тартты. Ал Time тиражы жеті жылда 19% – ға төмендеді. 2010 жылы АҚШ-та танымал апталық US News&World Report басылымының шығарылымы тоқтады. Қазір алты жалпыресейлік газеттің жағдайы мәз емес. Үкіметтік «Российской газет», «Известия», «Коммерсант», «Ведомости», «Независимой газет» және «Комсомольская правда» – 1 211 000 данаға жетті. Мысалы, 1990 жылы «Известия» газетінің таралымы – 11 миллион, «Комсомольская правда» таралымы – 18,3 миллион еді [2].

Біздің елге қатысты айтар болсақ, басты фактор – халық саны мен қазақ тілді баспасөзді тұтынушылардың аздығы. Әлемдік тәжірибеге сүйенсек таралымы көп басылымдар қатарында бұқаралық сипаттағы газеттер алда келеді. Оған мысалы, Newsweek және US News&World Report қағаз басылымының мүлде шықпай қалуы. Ал, бұқаралық, әлеуметтік, қоғамдық газеттердің азаю себебін ақпараттық технология заманының әсерімен түсіндіруге болады. Дегенмен, ондай газеттер мүлде жоқ болып кетпейді. «Бұқаралық басылымдардың сипатына тоқталсақ, олар ойын-сауықтық, сенсациялық-даурықпа ақпаратқа негізделген. Тілі қарапайым, материалдары қысқа, тақырыптары үлкен қаріппен терілген, суреттері де одағай, талғамы қарапайым, қарадүрсіндеу», – дейді Ә.Т. Белдібекова. Газет таралымының көп болуына белгілі бір саяси мүддені көздеген газет құрылтайшыларының да қатысы зор. Олар баспасөзді өз көзқарастарын халыққа жеткізу құралы ретінде жақсы пайдаланып жүр. Содан кейінгі орында салалық газеттер тұрады. Салалық газеттердің таралымының көбеюіне сол салаға қатысты құзырлы органдардың мүдделі болары белгілі.

Қазіргі уақытта басылымдардағы қаржы, экономикалық тақырыптар экономикалық публицистика, іскерлік журналистика, салалық журнал ретінде дербес басылым болып шыға бастады. Сол басылымдардың оқырманы көбеймесе де, уақыт өткен сайын саны артып келеді. Олар саясатқа, мемлекеттік билікке белгілі бір дәрежеде әсер ете алмайды, бірақ, сол салаға қатысы бар мамандарға, сол салаларға қатысы бар қызмет көрсететін, жұмыс істейтін компанияларға аз да болса әсері бар. Экономика тақырыбында жазылған жаңалық, мақала, зерттеу жұмысы, жалпы ақпараттық материалдар қоғамдағы барлық құрылымдардың игілігіне қызмет етіп жатыр. Іскерлік журналистика туралы жазғанда біз бизнестегі, өнеркәсіптегі, экономикадағы әралуан өзгерістер мен жаңалықтарға сараптама жасаймыз, жұртшылықты хабардар етеміз. Іскерлік журналистиканың мақсаты мен міндеті халықты қажетті ақпаратпен қамтамасыз ету ғана емес, жаңа технологиялардың енгізілуі, өнеркәсіп саласы мен қаржылық өзгерістер жайлы толық түсінік қалыптастыруына жағдай жасау. Жалпы іскерлік тақырыпқа айдар арнаған әр басылым экономикадағы өзгерістерге өздерінің ішкі саясатына, бағытына немесе мемлекеттік, басқа да құрылымдардың тапсырыстарына сай көзқарас білдіреді. Сол жөнінде азды-кемді тоқталу арқылы ондағы кемшіліктер туралы айтады. Қазақстан медиа нарығында осы тақырып аясы аз зерттелген. Қазақстандағы экономикалық журналистика орыс тілді және қазақ тілді болып өзара бөлініске түседі. Экономика тақырыбында қазақша жазатын не болмаса, орысша қалам тербейтін журналистерден байқалатын тенденция – өзіндік пікірді, болжамды былай қойғанда, мақаласында кез келген саудаға мемлекеттің араласуын қалап тұруы. Сол арқылы, оқырманын да өзі секілді ойлауға үйретеді. Қазақстандағы салалық экономикалық басылымдардағы әлсіздік ол мақалаларды журналистер емес, көп ретте экономистер жазады. Қазіргі тақырыптық басылымдар көп ретте атына заты сай бола бермейді. Болған жайтқа үстірт қарап, бойламайды. Бізде көп ретте болған оқиғаны баяндау, ақпарат беру ғана бар.

«Экономика» газетінің бас редакторы болған Ақас Тажутовтың айтуынша, Қазақстанда халықтың экономикалық ой-түсінігі мен білім-білігінің дамуына қызмет ететін қазақ тіліндегі арнайы басылымдар жоқтың қасында.

«Тіршіліктің өзі негізінен экономикалық іс-қимыл, әрекеттердің есебінен қамтамасыз етілгенімен, біздің қоғамда көбіне әлеуметтік-мәдени тақырыптарды көтеру жағы басым. Күнделікті өмір қажеттіліктерінің 90 пайызы экономикалық сипатқа ие болса да, біздің ақпарат құралдарымыз тура қарамақарсы мөлшерде әдеби, мәдени, рухани тақырыптар мен әлеуметтік мәселелер төңірегінде хабар таратып жатады. Тәуелсіздік жылдарында ауыл экономикасы дамымай тұралап қалды, тіпті, «Болашағы жоқ ауылдар» деген түсінік пайда болды десек, оның да бір себебі, сол ауылда тұратын тұрғындардың төл тілінде қажетті экономикалық ақпарат алатын құралдары болмағанынан деудің де жөні бар. Ал қазіргідей қаржылық қиындық, экономикалық дағдарыс кезінде халықты экономика мәселелеріне қатысты қажетті ақпарат пен қамтамасыз ету тіпті де қажет. Осы тұрғыдан дәл жаһандық экономикалық дағдарыс тұсында өмірге келген «Экономика» газетінің бүгінгі қазақ қоғамында атқарар қызметі де аса маңызды дер едік», – дейді Ақас Тажутов. Бұл пікірмен келісемін, дегенмен дәл «Экономика»

газетінің бас редакторының өзінен мұндай негатив пікір есту қынжылтады. Экономика тақырыбында қалам тербейтін басылым жоқтың қасында болса да, бұл саланың майын ішіп, жілігін шағып жүрген журналистер баршылық. Қазір жоғарғы оқу орнын экономист мамандығында оқып, сол сала туралы бұқаралық ақпарат беттерінде материал дайындап жүрген журналистердің бары жасырын емес. Жалпы экономика тақырыбында мақала жазып, телевизиялық сюжет дайындап жүрген журналистердің қатарына, Дәулет Мұқаевты, Әсия Ақышеваны айтсақ болады.

«Экономика» газеті 2006 жылдың желтоқсан айынан бастап Қазақстандағы тұңғыш апталық экономикалық басылым ретінде қазақ және орыс тілінде жарық көрді. Ол басқа да қажеттіліктермен бірге негізінен, қазақ тілді оқырмандардың экономикалық сипаттағы ақпараттарға деген сұранысын қанағаттандыруға бағытталған. Еліміздің ақпарат кеңістігінде бұл тұс іс жүзінде осы күнге дейін бос тұрған еді. Сол себепті де газет уақыттың өзі қойған талапқа сай өмірге келді.

Мемлекеттік тәуелсіздіктің өткен кезеңі экономикалық реформалар кезеңі болды. Оның негізгі стратегиялық міндеті еліміздің жоспарлы экономикасын нарықтық негіздерге ауыстыру болатын. Тиісінше барлық саяси және әлеуметтік жүйе, сондай-ақ, қоғамдық құрылыс тұтас күйінде түпкілікті өзгеруі қажет еді. Осылай барлық өзгерістердің локомотивіне айналған экономикалық реформалар материалдық өмірдің қалыптасқан бейнесін толық өзгертті. Соған байланысты қоғамның өмірге деген көзқарасы да айтарлықтай өзгерді. Мұның бәрі көз алдымызда өтіп жатты. Көп нәрсе көз ілеспес жылдамдықпен өзгерді. Тіпті, олардың кейбіреуін қоғамдық пікір қабылдап, түсінуге де үлгермеді. Әсіресе, бұл экономикалық реформаға қатысты өзгерістерге байланысты еді. Сондықтан, бұл өзгерістердің нәтижесі қоғам мүшелерінің бір бөлігін қанағаттандырмайтын тұстар да болмай қалмады. Осы кезге дейін ақпарат құралдарында еліміздің экономикалық өмірі қазақ тілінде мақсатқа сай және ізбе-із сәулеленбегендіктен де осылай болды. Әрине, телеарналар мен радио жекелеген бағдарламалар шеңберінде бұл олқылықтың орнын толтыруға тырысып, газеттер мен журналдарда жекелеген жарияланымдар басылды. Бірақ бүгінге дейін толығымен осы тақырыпты көтеретін қазақ тіліндегі жеке ақпарат құралы болған жоқ.

«Экономика» газеті болып «Қазақ газеттері» жауапкершілігі шектеулі серіктестігінің құрамында дүниеге келді. 2009 жылдың 20 наурызынан А2 пішімінде 10 бет болып басылатын болды», – деп газеттің бас редакторы 2017 жылы жазған. Сол күнге дейін газет бетінде Үкімет мүшелері, облыс, аудан әкімдері, ірі кәсіпорындардың, оқу орындарының басшыларымен сұхбаттар, елімізді индустриалды-инновациялық дамыту мәселелеріне арналған көлемді мақалалар, отандық экономиканың дамуына өзіндік үлес қосқан азаматтар жайында көркем очерктер жарияланды. Қазіргі нарықтық экономика жағдайында қоғамда жаңа кәсіпкерлік психология, экономикаға деген өзгеше көзқарас пен қызығушылық пайда болып келе жатыр. Қарапайым қатардағы кәсіпкерден бастап, ірі бизнес өкілдерінде күнделікті экономикалық жаңалықтар мен ақпаратқа деген қажеттілік пен сұраныс өсіп келеді. Олар өздерінің экономикалық түсініктерін кеңейтіп, білімдерін нығайта түсуге мүдделі. Себебі, нарықтық жағдайды біліп үйрену және өз қажетіне жарату қажеттілігі кәсіпкерлерден осыны талап етеді. Бір қиындығы, біздің осы күнге дейінгі бүкіл экономикалық ой-пікіріміз, түсініктеріміз кешегі кездегі кеңестік білім жүйесі арқылы санамызға сіңді. Соған байланысты экономикалық мәселелерді қазақ тілінде жазып жеткізетін тілшілер мен авторлар қауымы да аз. Тәуелсіздік шарапатымен елімізде ана тілімізге деген қызығушылық артып, алыс-жақын шетелдерден ата-жұртқа бір миллионнан аса қандасымыз көшіп-қоныстанғанын, олардың басым көпшілігі кәсіпкерлік саласында екенін ескерсек, төл тілімізде шығатын экономикалық басылымға деген сұраныс пен қажеттілік жеткілікті екенін сеземіз. Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникациялар министрі Дәурен Абаев та мемлекеттік басылымдарға үнемі қолдау көрсетіп, келешекте қамқорлықтың күшейе түсетінін бірнеше рет бөліп айтты.

«Экономика» газетінің негізгі мақсаты – ел аумағында болып жатқан экономикалық жаңалықтарды қазақ тілінде қарапайым да ұғынықты тілмен жеткізу, отандық экономиканың сан-саласы – ауыл шаруашылығы, құрылыс, өнеркәсіп, қаржы саласы, тұрғын үй және т.б. секторлардағы ұнамды өзгерістер мен түйткілді мәселелер жайында мамандардың, сарапшы ғалымдардың пікірлерін жалпы жұртшылыққа жеткізіп, оларды қажетті ақпаратпен қамтамасыз етуге, сол арқылы халықтың экономикалық ой-түсінігінің өсуіне қызмет ету. Осы мақсатта газет редакциясы жанынан құрамына белгілі экономист-ғалымдар, қаржыгерлер, заңгерлер кіретін ақылдастар алқасы ұйымдастырылған. Олардың қатарында Әбдіжапар Сапарбаев, Рахман Алшанов, Айтқали Нұрсейіт, Тілектес Есполов, Оразалы Сәбден, Әбдісағит Тәтіғұлов, Жантемір Хамзин, Нұрлан Темірбеков сынды белгілі кәсіпкерлер, экономист ғалымдар болды.

Қазақстандағы тұңғыш қаржы, экономикалық басылым атанған «Экономика» газеті 2017 жылдан бері жарыққа шықпайды. Қазір оның қызметін республикалық, экономикалық, апталық Tenge monitor газеті атқарады.

Қорыта келе айтарымыз, бүгінде Қазақстандағы салалық экономикалық басылымдардың осал тұсы – мақалаларды журналистер емес, оны көбіне журналистік қағида мен этикадан хабары жоқ экономистердің

жазуында. Қазіргі тақырыптық басылымдар көп ретте атына заты сай бола бермейді. Болған жайтқа үстірт карап, тереңіне бойламайды. Бізде көп ретте болған оқиғаны баяндау, ақпарат беру ғана бар. Сондықтан, журналист қандай да бір экономикалық мақаланы жазбас бұрын, қаржыгермен немесе экономиспен ақылдасып, тақырыпқа қатысты пікірін сұрағаны жөн. Сонымен бірге автор жазғалы жатқан тақырыбының бүге-шүгесін дейін түсініп алуы керек. Бұл әрекет оқырман үшін сапалы контент жасауға көмектеседі.

Екіншіден, қазіргі қазақ басылымдарындағы экономикалық, нақты айтқанда, мұнай-газ туралы материалдардың көбінің оқырманға маңызы аз, кейде тақырып оқырманға түсініксіз болуы мүмкін. Тіпті, газет бетіндегі кей ақпараттың қоғам үшін пайдасы, әсері, қандай да бір байланысы болмауы мүмкін. Мұндай қателік болмауы үшін журналист оқырманға не керек екенін біліп жүргені жөн. Сондықтан Бұқаралық ақпарат құралдары экономикалық реформалардың барысын жария ете отырып, елдегі нарықтық қатынастарды қалыптастыру процесін талдап, оның қоғамға маңыздылығын түсіндіру керек. Ол оқырмандарды, тыңдаушылар мен көрермендер аудиториясын осы процеске тарта отырып, көптеген мәселені шешуге тырысады. Мемлекеттік құрылымды реформалау үшін халықты ақпараттандыру керек. Мерзімді басылымдар мен баспасөздің балама түрлерінің пайда болуы бұқаралық ақпарат құралдарын белсенді коммерцияландыру және басқа да көптеген процесс қазіргі Қазақстанның баспасөз кеңістігін сипаттайды.

Үшіншіден, қазіргі Қазақстандағы қазақша журналистика қазақ менталитетінен асып кете алмай отыр. Біз әлі объектив журналистикадан алыспыз. Кез келген оқиғаны не жағдайды толық зерттеп, біржақты позициясыз ақпарат тарату деңгейіне жете қоймадық. Осыған дейін зерттеген мақалалардан бейтарап ақпарат таратқан журналисті табу қиын. Қай материалды қарасаңыз да бір компанияның, мемлекеттің немесе жеке, заңды тұлғалардың шашбауын көтеріп шығады. Бұл мәселемен күресуіді Журналистика факультеттерінде білім беру кезінде қолға алу керек. Болашақ мамандарға журналистің мақсат-міндетімен қоса, бұл мамандық иелерінде болатын позиция түрлерін де оқыту керек. Сонымен бірге шетелдік журналистердің тәжірибесін көріп, білуге мүмкіндік жасау қажет.

Төртіншіден, қазіргі аудитория эмоцияға әуес. Позитив болсын, негатив болсын, әйтеуір, сезімге ықпалын жүргізе алатын ақпаратты тұтынуды жақсы көреді, яғни қазіргі аудитория жаңалық бар ма, жоқ па, ақпараттың әсері қандай деген сұрақтарға бас ауыртпайды. Көпшілік үшін сол жаңалықтың сипаты, әрленуі, берілуі маңызға ие. Сондықтан журналист те аудиторияның сұранысын қанағаттандырамын деп сапасыз материал жазуға жол береді. Бұл мәселемен күресу үшін журналист тобырдың пікірімен санаспағаны жөн, деп ойлаймын. Онымен күресудің тағы бір жолы – журналистің қоғамға пайдалы ақпарат таратуға еген ниеті. Аудиторияны біртекті адамдар тобы ретінде қабылдамау керек. Журналист көтеретін тақырыпты ұнататындар бар, ұнатпайтындар бар, ол – қалыпты жағдай.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Белдібекова Ә.Т. Қазақстан басылымдарында экономикалық тақырыптардың берілуі // ҚазҰУ Хабаршысы. Журналистика сериясы
2. Нургожина Ш.И. Экономическая тема в журналистике Казахстана: история, теория, практика. – Алматы: Қазақ университеті, 2002. – 242 с.

CURRENT AI INFLUENCE ON MEDIA DEVELOPMENT AND GENERAL EDITORIAL WORK

Ashimova Aitolkyn

Ph.D. candidate, faculty of Journalism, al-Farabi Kazakh National University Scientific

Kushaliyeva Tamiris

Master's student, faculty of Journalism, al-Farabi Kazakh National University Scientific

Abstract: The purpose of the article is to discuss the possibility of implementation of artificial intelligence assisted creative writing programs in the editing process. It focuses on the issues of text comprehension by the systems based on machine learning tools.

Keywords: AI, natural language generation, automated journalism applications.

Noam Lemelshtrich, Israeli scholar, opined in his new book *Robot Journalism: Can Human Journalism Survive?*: 'The introduction of AI and robots [...] poses a serious threat to the professional future of human journalism' (2018). The topic of automatic journalism has long been a dominant one in the media. Today there are programs that can already create short summaries of longer documents. And one of the common ways of application of automatic text generation apps is in the generation of sports reports, for example for the

Associated Press or Los Angeles Times (Caswell and Dörr, 2017). Moreover, the release of the third-generation model of the autoregressive language text generator GPT 3 (Generative Pre-trained Transformer 3), which can create texts similar to those written by a human, by OpenAI generated even more media discussions. The previous GPT 2 model was only introduced last year, in 2019, it was a large transformer-based language model with 1.5 billion parameters, trained on a dataset of 8 million web pages for a total of 40 GB of text (Radford et al. 2018). Currently, the full version of GPT-3 has a capacity of 175 billion machine learning parameters. However, this technology has not yet demonstrated its suitability for producing long analytical news articles. The use of automated journalism outside of simple overview reports is impossible not because of software shortcomings, but because of the lack of the appropriate amount of data required to generate more complex journalistic work, such as event-driven storytelling.

AI editorial tools are applicable to the development of news aggregators. A news aggregator, or a media aggregator, is a machine program or information Internet resource that collects an information feed, a selection it forms from news from various media outlets, as a rule, automatically according to specified criteria.

News aggregator websites allow users to view news and updates from various sources in one convenient location. They extract data, organize it by tags/category, and display it in the correct order for ease of use. This is a collection of news and updates, which is presented according to the user's preferences. By using news aggregators, the user does not need to visit different websites to find the latest information – all content is collected in one place.

Machine learning tools recognize content that will be of interest to the user and include it in the news feed. Most news aggregators do not publish their own content. They receive articles from other websites using their RSS feeds. The editors of the news feed in this case are “algorithms”. For example, Google News is a news aggregator based on Google's sophisticated search technologies, AI and users' own search history. By default, it displays top news based on geographic location, and also offers the latest news and updates for local, regional, international, business, technology, entertainment, sports, scientific and medical news. Users can save themes, sources and searches to customize the feed. Google News is a free news aggregator that can be used on the web, Android and iOS devices. Alternatively, Bing News and Yahoo News are being developed to offer similar functionality.

In June 2010, Microsoft also ended up ditching PA Media, the editors who cull notes for the site, and moved on to automatic news updates and machine learning in the company's news activities. However, editors say the decision to replace humans with software is risky because the algorithm cannot adhere to “strict editorial rules” that ensure users do not receive inappropriate content when they open their browser, which is especially important for minors. However, since the mid-2010s The Associated Press, The New York Times, The Guardian, Forbes, and several others use robotic systems to write typical weather, finance, sports, traffic, or crime reports. Robots are also good at analyzing data sets, finding bursts of interest or non-obvious correlations.

For example, using the Cyborg program, Bloomberg publishes articles based on financial statements. The program is able to very quickly parse a voluminous document and immediately issue news with the most important facts and figures from it. It's the same story with weather forecasts and sports results. Forbes uses the Bertie neural network to help journalists prepare news templates. Heliograf, used by The Washington Post, generated about 850 editorial articles in 2017 and won the Global BIGGIES Awards in the Excellence in Use of Bots category in 2018.

The machine learning model will cope with the generation of simple and short news feeds and texts up to 300 words and a selection, and also analysis of news material. If the model is trained efficiently and the news does not require detailed factual coincidence with events from real life, then the short texts generated by the machine will be quite similar to human ones. If we are talking about the generation of long sequences of symbols and words, and even more serious reports and investigations, then due to the fact that there is no sufficiently developed mathematical apparatus for assessing the quality of such sequences, machine text will be completely defective material. Therefore, a lot of machine learning models are the generation of small sequences of characters and words that still need to be refined to a high-quality news product for people.

To speed up the process of transition and application of modern technologies in the media, projects based on machine learning are created. For example, media Quartz in November 2018 announced the creation of a platform with free access to AI courses for journalists. The service helps to simplify work with:

- image analysis;
- search for images with a similar look or personality in the photo;
- search for similar records in a huge database and archives;
- a selection of words that the editors use most often.

As a result, journalists without programming skills can analyze data and understand the applications of artificial intelligence and machine learning.

Editing is a crucial stage in the preparation of any content in printed and online publications, and despite this concept being old, it is at the forefront of information and social technologies. Editors are responsible for fact-checking, correct spelling, grammar, and punctuation. They are also responsible for ensuring that the content is consistent with internal style guidelines and appears coherent and complete. And even with the decline in periodical publications over the past decades, which has transformed the publishing industry as a whole, the editorial functions have undergone few changes. Regardless of the format of the publications (electronic or paper), the texts must still be read to make changes.

In 2018, Google released a new search feature called Talk to Books that allows you to ask questions and get answers from the Google Books database. The company has indexed sentences in 100,000 books and has developed an efficient method for encoding sentence meanings as sets of numbers known as vectors. These vectors are used to find twenty sentences with the most similar vectors in the database if one enters the appropriate question (Marcus and Davis, 2018). Therefore, Talk to Books can successfully answer the question of when or where an event took place, if the name of the event and its date and place occur in the same sentence. But if this information is split into different paragraphs or even sentences, then the system will return only sentences with approximately similar meaning. The program can also show different answers if one asks the same de question just by paraphrasing it. Such problems stem from the fact that the algorithms that Talk to Books are based on do not read texts or understand their meaning, as people do. This creates a paradox of artificial intelligence being able to write or translate texts but completely unable to understand those text.

Highly specialized areas of artificial intelligence, such as autoregressive language models differ from traditional programs in that they do not require direct programming, which sometimes involves thousands of lines of human-written code, but has the ability to independently learn from the available data. This method is called machine learning, and it includes a whole class of different techniques for working with digital data, such as mathematical statistics or optimization methods (Brown, 2015). After statistically analyzing millions of units of text, machine learning allowed language models to create sentences by predicting the next word in a sequence of text. For example, when writing letters to someone, the probability that the word “dear” will be followed by the word “friend” is statistically higher than the word “enemy”. Technologies that integrate some features of machine learning are already proliferated in daily life. Many people are familiar with automated writing through two features of Gmail, for example, Smart Reply offers brief answers to routine emails. Another common feature is Smart Compose that suggests appropriate endings for the words and sentences during typing. According to Google, Gmail’s Smart Compose feature uses context and patterns to suggest phrases that users can add to the sentences. The solution to such problems does not require the program to understand words separately or even in context, and the writing process happens automatically.

With the development of natural language processing technologies, AI was trained to analyze large volumes of texts quite well, classify information according to various criteria, extract meaningful data, and determine the emotional color of the text. This is actively used by large companies that work with a large flow of documents and data from different sources. For example, banks use similar technologies such as ABBYY (an international company developing solutions in the field of intellectual information processing and business process analysis, text recognition, and linguistics) to collect data from news about their counterparties and automatically identify risk factors in messages.

However, many people, when discussing the application of artificial intelligence tools in text editing, use this term often incorrectly and imply the automation of some individual processes, rather than transferring the entire process under the guidance of programs. An example of automation the part of the process could be using tools to eliminate grammatical and stylistic errors in the text. One such program is Grammarly, it is an online service also based on the principle of natural language processing. Powered by machine learning and deep learning algorithms, Grammarly offers grammar checkers, spelling checkers, and plagiarism detection services, it also includes tools for suggestions for vocabulary, presentation style, and general tone of the text (Dembsey, 2017). The program can greatly facilitate and speed up the process of simple correction of the written text, but machine learning methods do not allow for it to be fully automated. Since machine learning can only present and mimic standard variants of text, such models leave no room for an individual stylistic approach when creating texts. Therefore, such programs can be used while correcting simple texts, such as instructions manuals for devices or a description of the pharmacological properties of drugs but unacceptable when processing fiction and fiction. Even in a scientific, academic writing individual style can vary greatly from author to author and cannot be uniform.

However editing of texts cannot be carried out without a full understanding of the text and its possible subtext. Not only creative ideas, but also how the authors present them and their individual stylistics are the value of each individual manuscript. Machine learning models can be effective in collecting and preprocessing news reports, but only a human can provide a detailed overview of a given situation. Therefore, despite the progress in the field of machine learning and the emergence of all new types of language generators, artificial intelligence, in the form that exists at the moment, cannot replace humans.

Bibliography

1. Brown, James J (2015): Rhetorical Devices: Database, Narrative, and Machinic Thinking. In Ethical Programs: Hospitality and the Rhetorics of Software, 134-66. ANN ARBOR: University of Michigan Press.
2. David Caswell & Konstantin Dörr (2017): Automated Journalism 2.0: Event-driven narratives, Journalism Practice, DOI: 10.1080/17512786.2017.1320773
3. Dembsey, J. (2017). Closing the Grammarly® Gaps: A Study of Claims and Feedback from an Online Grammar Program. The Writing Center Journal, 36(1), 63-100. Retrieved October 19, 2020, from <http://www.jstor.org/stable/44252638>
4. Gary Marcus & Ernest Davis (2018): Rebooting AI: Building Artificial Intelligence we can trust, Pantheon Books, New York.
5. Lemelshtrich, L.N. (2018). Robot Journalism: Can Human Journalism Survive? Singapore: World Scientific
6. Radford, Alec, Wu, Jeffrey, Child, Rewon, Luan, David, Amodei, Dario and Sutskever, Ilya (2018). «Language Models are Unsupervised Multitask Learners.»
7. Russell Stuart, and Peter Norvig (2010). Artificial Intelligence: a Modern Approach Preview Chapters from Forthcoming Edition. Prentice Hall.
8. Seabrook, John. “Can a Machine Learn to Write for The New Yorker?” The New Yorker, The New Yorker, 31 Oct. 2019, www.newyorker.com/magazine/2019/10/14/can-a-machine-learn-to-write-for-the-new-yorker.
9. Teuscher, Christof. Alan Turing: Life and Legacy of a Great Thinker. Springer, 2011.
10. VC.ru: How artificial intelligence helps us to work with content, 2019 www.vc.ru/services/62502-kak-iskusstvennyy-intellekt-pomogaet-rabotat-s-kontentom
11. Factcheck.kz: Microsoft started replacing editors with artificial intelligence algorithms, 2020 www.factcheck.kz/v-mire/microsoft-nachal-zamenyat-redaktorov-algoritmami-iskusstvennogo-intellekta/
12. Rb.ru: AI journalist, writer and poet: whose texts we will read soon? www.rb.ru/longread/ai-authors/

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМ МЕН ТӘРБИЕ БЕРУ БАҒЫТТАРЫ

Каримова Б.Ж.,

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КЕ АҚ

Экология мәселесі тек бүгінгі мәселе емес. Ол бірнеше ғасырлар бойы негізгі зерттеу нысаны болып келген. Экологиялық білім мен тәрбие беру тіптен сонау әл-Фараби, Ж. Баласағұн, М. Қашқари еңбектерінен бастау алатыны туралы айтылып та, жазылып та жүр. Оның өміршеңдігі ұрпақ болашағымен де сабақтас.

Экологиялық білім беруде алдымен халықтық білім берудің қызметі айрықша. Бұл турасында қазақ халқының бас ақыны Абай Құнанбаев табиғаттың ерекше құбылыстарын өз шығармаларына арқау ету арқылы этноэкологияның негізін қалады. Сонымен қатар А. Байтұрсынов, М. Дулатов, М. Жұмабаев, Ж. Аймауытов сынды ұлт зиялылары табиғатты қорғау мен салауатты өмір салтын сақтаудың ғылыми алғышарттарын жасап берді.

Ал бүгінде жоғары және жалпы орта білім беретін мекемелерде экологиялық бағыттардағы зерттеу еңбектердің қатары біршама көбейген. Аталмыш бағытта атқарылып отырған шараларға назар аударатырып, төмендегі суреттен айқын көруге болады.

Сурет 1 – Экологиялық білім беру бағыттары

Қоршаған орта табиғаты адам тіршілігімен тығыз байланысты болғандықтан, оның экожүйесін білу – экологиялық сауаттылықты талап етеді. Сондықтан экологиялық білім беру дегеніміз – адамзат қауымының, қоғамның, табиғаттың және қоршаған ортаның үйлестігінің ең тиімді жолдарын ұрпаққа

түсіндіру. Оның ішінде қоршаған орта мен оның табиғи ресурстарын тиімді пайдалану барысында табиғатты қорғай алатын, аялай білетін, адамгершілігі мол, ізгілікті экологиялық білім мен мәдениеті жоғары жаңа ұрпақты тәрбиелеудің маңызы зор [1, б.21].

Бұл ретте білім беру тұрғысынан ғана емес, болашақ мамандарды тәрбиелеудің маңызды бөлігі екендігін, жоғары деңгейде қалыптасқан экологиялық мәдениет кепілі табиғат байлығын қастерлеуде екендігін сөзсіз. Экологиялық білім әрбір адамға тиесілі екені ерте кезеңдерден айтылған.

Әлемнің көптеген елдерде 15 сәуірде экологиялық білім күні аталып өтеді. Бұл үрдіс Қазақстанда 1992 жылы жолға қойылса, Ресейде 1996 жылдан бастап қолға алына бастаған.

Экологиялық білім беру тәсілдерінің бірі – экологиялық диктант жаздыру. Экологиялық диктант жаздыруда тек экологиялық-биологиялық білімдерін тексеру мақсаты ғана емес, сонымен қатар қатысушының ойлау деңгейін, шығармашылық қабілеттерін байқау да ескеріледі.

Экологиялық білім беру қоршаған ортадағы адам мәселесіне тікелей қатысты. Осы тұста адамдардың табиғи байлықтарды тиімді пайдалануы мен қорғалуы туралыбағдарлама ұсынылған. Осы тұрастында нақтырақ тоқталсақ: «С 1971 года программа «Человек и Биосфера» (МАН) работает над улучшением отношений между людьми и окружающей средой. Стратегия МАН на 2015-2025 гг. Разрабатывается в устойчивому использованию и сохранению биологического разнообразия и природных ресурсов» делінген [2].

«Адам және биосфера» атты бағдарлама негізінде жол картасы дайындалды. Онда: «В результате расширенного процесса консультаций с участием многих государств-членов Стратегия МАН на 2015–2025 гг. Была принята на 38-й сессии Генеральной конференции ЮНЕСКО. В марте 2016 года четвертый Всемирный конгресс по биосферным заповедникам в Лиме, Перу, собрал более 1100 участников из 115 стран и рассмотрел вопросы, связанные с реализацией Стратегии МАН, в частности Повестки дня в области устойчивого развития на период до 2030 года» делінген [3, с.336]. Аталған бағдарлама негізінде атқаруға жоспарланған шаралар қатары жолға қойылды. Осы бағдарлама негізінде көптеген игі істердің куәсі болып келеміз.

Қазақстанда экобілім беру жүйесі басқа шетелдердегі тәрбие мен білім беру қағидаларына ұқсас. Көптеген шетелдерде, мәселен, Еуропа елдерінде балалар жабайы және үй жануарларына үй жағдайында қамқор болуды мақсат етеді. Бұл тәжірибе Қазақстанда да жолға қойылған. Балалар көктемгі уақытта құстарға ұя жасаудан бастап, жануарларға арналған түрлі қорықтар мен зообақтарға бару мен қамқор болу т.б. бағыттарда игі бастамалардың ортасында жүреді.

Адамға экологиялық білім отбасы, жұмыс, оқу орындарында да (мұнда да өз үйіндегі сияқты шағын ғимараттың өзінде қарапайым ережелерді сақтауды үйрену мен көп көңіл бөліну қажет) берілетіндігі баса айтылады [4, б. 26].

Экологиялық білім беру ісінің маңыздылығы мен қажеттілігі заман ағымына байланысты болады. Солардың бірнешеуін нақтылап айта кетсек. Мәселен, Австрияда арнайы мектеп жобалары экология бағытында жұмыстар жүргізеді. Мұндай жұмыстар қатары біздің еліміздегі білім беру мекемелерінде де қолға алынууда. Тіптен арнайы таңдау ретінде «Өлкетану» пәні енгізілген. Әрі осы бағыттағы жұмыстарды нығайтуға басты назар аударылады.

Шетелдік деректер мен мәліметтерге қарағанда 60-70-ші жылдары Германия тазалығы нашар деп есептелсе, кейіннен біршама жақсарғандығы айтылады. Бұл ретте мемлекет экологиясына көп қаржы бөлініп, тазалығына аса зор мән берген дейді. Мәселен, ең қарапайымы күнделікті ортада тазалықты сақтау мен өз ортасына сүйіспеншілікпен қарауға бағыттады.

Ирландиялық экологиялық білім беру жүйесі жастарды экологиялық мәселелерге қызығушылықтарын арттыруды көздейді.

Жапонияда экомәдениеттің қалыптасуы кәсіптік білім берудің әртүрлі бағыттарымен де байланысты. Экожүйелер бойынша білім беру бағдарламалары жүзеге асырылуда.

Америка Құрама Штаттарындағы орта мектептерде экологиялық мәселелер айырықша назарда. Экологиялық білім барлық негізгі пәндер мен жұртшылықтың мазмұнында экологиялық этика мақсаттарының кеңінен жүзеге асырылуымен сипатталады. Сол себепті де Америкадағы экологиялық білімнің жетекші бағыты оқушылардың экологиялық сауаттылығының жоғары деңгейде екендігін танытады.

Дегенмен бірнеше ғалымдар АҚШ пен Германияның мемлекеттік экологиялық саясатында және халықаралық экологиялық ынтымақтастықта бұқаралық ақпарат құралдарының қатысуымен нақты проблемамен айналысады. Оған шетел зерттеушілері қатысады. Мысалы, Р. Барлетт, П. Куриан және басқа да авторлар экологиялық іс-шараларға бөлінетін әлемдік қаржы қорларына ұлттық бұқаралық ақпарат құралдарының әсерін арнайы зерттеу нысанына алса, Д. Грабердің еңбектері АҚШ-тағы журналистиканың осы бағыттағы жарияланымдарына талдау жасауға бағытталған. Ал германиялық психолог Д. Дернерелдегі экологиялық сауаттылық мәселесін арнайы қарастырумен айналысады.

Неміс сарапшылары V. Donsbah, M. Enichke, H.M. Kepplinger, B.Pfetch, V. Tishler, O. Yarren мемлекеттік билік құрылымдарымен негізінен бұқаралық ақпарат құралдарының өзара іс-қимыл тетіктерін талдаумен айналысады. Американдық сарапшылар D. Dennis және Д. Меррилл американдық БАҚ-тардың қызметі туралы ең таралған сұрақтарға тоқталуда. Л. Колдуэлл қоршаған орта саясатының аясында ғана медиа проблемаларына қатысты деген пікірге саяды.

Қоршаған ортаны қорғау жөніндегі Халықаралық ынтымақтастық ұйымы, сондай-ақ АҚШ, Батыс Германия сынды өнеркәсібі жоғары дамыған мемлекеттердің экология саласындағы саясаты мен қоғамдағы экологиялық мәдениетті қалыптастырудағы іс-шараларына бұқаралық ақпарат құралдарының қатысуы, ықпал ету мүмкіндіктерін зерттеу барысында БАҚ-тардың бұл саладағы рөлінің жоғары екендігін, яғни заманауи Батыс қоғамында экология мәселесінде бұқаралық ақпарат құралдарының маңызы толық абсолютациясымен сипатталатыны анықталды. Осыған байланысты бұқаралық ақпарат құралдарына айрықша маңыз беріледі, олар техникалық жетілдірілген ақпарат таратушысы ретінде танылады. Сондай-ақ Батыс қоғамында өзекті мәселелер бойынша негізгі ақпараттарды объективті және сапалы таратушы БАҚ ретінде демократиялық талап тұрғысынан жоғары баға береді.

Дамыған Батыс демократиялық елдердің саяси салаларында бұқаралық ақпарат құралдарындағы БАҚ-тың үстемдігі байқалады. Дәстүрлі саяси институттар көптеген елдерде, өз ұстанымдарын тапсырғанын немесе дерлік саяси күн тәртібін анықтау, олардың маңыздылығын жоғалтады. Бұл функцияларды бұқаралық ақпарат құралдары сәтті түрде ұстанады. Оларсыз саясаткерлер кең ауқымды қоғамдық қолдауға ие бола алмады. Осыған байланысты заң шығарушы, атқарушы және тіпті кейбір дәрежеде сот жүйесі табылды.

Дегенмен олар өз мақсаттарына жету үшін оларды қолданады және саяси үдерістің әртүрлі сатыларында, ол әлсіз сілтеме өте алыс саяси шешім қабылдауда нақты қатысу болып табылады.

1979 жылы алғаш негізі қаланған Қытай экологиялық білім беру ассоциация комитеті ашылды. Онда алға қойған шаралардың мақсаты мен міндеттері айқын болды.

Норвегияда табиғатты қорғау қоғамы оқушыларға арналған бағдарламалар жасау арқылы танылады. Аталған бағдарлама аясында оқушылар қоршаған ортаға зиянсыз, қауіпсіз әрекеттермен ықпал ету мәселелерін жаһандық көлемде бақылауды қарастыратын, мәселен, энергия қызметтерінедеген қажеттілікті қалай қанағаттандыра аламыз деген сауалға жауап іздеу бағытында болды. Бұл бағдарламаға Еуропадағы көптеген елдерде 50 мыңнан астам мектеп оқушылары тартылған.

Осындай экологиялық мәдениетті қалыптастыру бағытындағы жоспарланған шаралар білім беру нысандары аясында әртүрлі формаларда өткізіліп отырды.

Экологиялық білім беру ісінің маңыздылығы мен қажеттілігі заман ағымына байланысты болады. Қоғамдық өмір сүру ортасында кез-келген адамның табиғатты көзінің қарашығындай қорғау мен сақтау туралы білімі болуы, қалыптасуы заңды. Ғылымда экобілім беру ісінің қолға алынуы турасында Н.В. Калинина атап өте келе, биология ғалымдарының негізінде қалыптасып, әлеуметтік-экологиялық мәселелерді қамту аймағына еніп отырғандығын айтады [5].

Бүгінде қабілетті, жоғары білікті экологиялық мамандар қажет. Бұл үшін жоғары экологиялық білім беру жүйесіне түбегейлі реформалар жасалу, әрі жетілдіру бағытында жұмыстар атқару қажеттілігі туындайды.

Ақпараттар ағыны дәуірінде экологиялық ақпараттардан үнемі хабардар болып отыру қызметі әлемнің әр елдерінде қалай, қандай түрғыда жүзеге асырылып жатқандығы БАҚ арқылы да көрініс тауып отырады.

Сондықтан көпшілікке экологиялық білім берудің бірден-бір жолы – БАҚ болып табылады. «The role of ecological culture as an indicator of sustainable development of relations between society and nature» атты еңбекте мынадай тұжырым берілген: «Cultural ecology explores certain cultural features of society, especially catering and other natural resources, arising from the adaptation of a specific culture to the natural environment» деп түсіндіреді [7].

Әлемдік ақпарат құралдарында экологиялық журналистикаға, кәсіби білімге баса көңіл бөлінетіндігі турасында А. Howarth «...Participatory politics, environmental journalism and newspaper campaigns» атты зерттеу мақаласында: «In articulating the newspaper's position on an issue, editorials also serve as an organizing fulcrum around which the tone and content of news stories will be structured. While alternative viewpoints may well be given space...» [35, p.218] деген болатын.

Жоғарыда берілген бірнеше пікірлерге назар аудара отырып, қай елде болмасын кез-келген әлеуметтік топ өкіліне қазіргі заманғы технологиялық қоғамда өмір сүріп, жұмыс істеу үшін қажетті сараптама және экологиялық бағдар дағдыларын игеру міндеттері қойылуда.

Қазақстанда экологиялық мәселелерді түбегейлі шешу экологиялық мәдениеттендіруді қажет етеді. Бұл бүгінгі жас буынды, елдің ертеңін таза, қауіпсіз ортада өмір сүрулеріне жағдай жасау дегенге

саяды. Оның ішінде төртінші билік иелері журналистердің экологиялық біліммен қарулануы қазіргі заманның талабы. Қазіргі қоғамдағы экобоілім жас ұрпақтың мәдениетті болу талаптарына сай емес деген пікірлер де кездеседі. Бұл қаржының жеткіліксіздігімен, ақпаратты жеткізуші білікті журналист мамандардың болуымен, материалдық-техникалық база деңгейінің нашарлығы себептерімен түсіндіріледі. Дегенмен, «таза болса табиғат, аман болар адамзат», – деген қағиданы ұстанғанымыз абзал.

Пайдаланған әдебиеттер:

- 1 Арын Е., Бейсенова Ә., Абылкасымова А., Іргебаева Н., Шілдебаев Ж. Қазақстан Республикасы білім беру жүйесінің экологиялық білім мен тәрбие беру Тұжырымдамасы. – Алматы: Қазақ университеті, 2003. – 127 б.
- 2 Дорожная карта для программы ЮНЕСКО «Человек и Биосфера» на 2015-2025 годы // <http://www.ru.unesco.kz>. 25.10.2012.
- 3 Стратегия программы «Человек и биосфера» (МАБ) на 2015-2025 гг. Генеральная конференция 38-я сессия. – Париж, 2017. С.336-340.
- 4 Дзятковская Е.Н. Психологические проблемы школьного экологического образования // Гуманитарный вектор. – 2014. – №1(37). – 26 с.
- 5 Калинина Н.В. Факторы экологизации отечественных средств массовой информации: исторический аспект. – Владивосток: Издатель, 2012. – 106 с.
- 6 Ridei N., Rybalko Y., Kucherenko Y., Palamarchuk S. The role of ecological culture as an indicator of sustainable development of relations between society and nature. – New-York: Press, 2013. – 247 p.
- 7 Howarth A. Participatory politics, environmental journalism and newspaper campaigns // Journalism Studies. – 2012. – Vol.13, №2. – 225 p.

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ БАҚ-ТЫҢ РӨЛІ

Бердәзім Нұртай,

*әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
журналистика факультетінің 2-курс магистранты
Ғылыми жетекшісі: PhD доктор Сұлтан Ертай*

XXI ғасыр технологиялар заманы болғанымен, олардың көмегімен экологиялық мәселелерді шешеу мүмкін болмай отыр. Ғалымдардың айтуынша, қазірдің өзінде адамзат экологиялық дағдарыс кезінде өмір сүріп жатыр, айнала келе бұл бүкіл адамзат үшін басты дағдарыс болмақ. Көптеген мәселелер адам іс-әрекетінің әсерінен туындап отыр. Адам қолынан туындаған экологиялық мәселелер қатарында қоршаған ортаның ластануы, озон қабатының жұқаруы, ормандардың азаюы, бүкіләлемдік жылыну, мұздықтардың еруі, шөлейттену сынды мәселелер бар. Апаттардың көбін адамзат өз қолымен жасай отыра, құрбаны да адам болып отыр.

Қазақстан Республикасының Конституциясында көрсетілгендей: «Мемлекет өзінің мақсатын адам денсаулығын және өмірге қолайлы, қоршаған ортаны қорғау қойылған». Қоршаған ортаны қорғау барысындағы мемлекеттік саясатты жүргізуде БАҚ құралдары оның айрылмас бөлшегі болып табылады. Ұлы ағартушы А. Байтұрсынов: «Газет – халықтың көзі, құлағы, һәм тілі» – деп атап өткен болатын [1, 21]. Өйткені қоғамдағы барлық ақпарат баспасөз құралдары арқылы таралып, талқыға түседі. Бастысы қоғамды тәрбиелейді. Осы орайда экологиялық мәдениетті қалыптастыру проблемасына аса назар аудару өте маңызды.

Экологиялық мәдениет – әрбір қоғамдағы жалпы мәдениеттің ең мәнді элементтерінің бірі болып табылады, өйткені әлеуметтік іс-әрекет ұдайы қоршаған ортаның өмір сүру талаптарымен байланыста болады. Яғни экологиялық мәдениет әлеуметтік феномен ретінде қоғам мен табиғаттың өзара қарым – қатынасын реттеу қажеттілігінен туындайды.

Экологиялық мәдениет – жалпы дүние-жүзілік мәдениеттің дамуының бір кезеңі және құрамдас бөлімі; адамзаттың өмірі мен болашақтағы дамуында экологиялық проблемалардың өзекті маңыздылығын баршаның тереңінен кәміл ұғынушылығымен сипатталады. Қоршаған ортаға немқұрайдылықпен қараудың күйінішті тәжірибесі, химиялық ластанудан, шудан, дірілдерден, электрмагниттік соулеленуден, радиациядан және т.б. болған ауруларды зерделеу экологиялық мәдениет және санитариялық мәдениет ұғымдарын біріктіре ұғыну қажет екенін түсінуге себеп болды. Жалпы мәдениеттің бұл маңызды құрамдас бөлімдері өзара тығыз байланысты, сондықтан адамның атмосфера ауасына, табиғи суларға, жердің топырақ жамылғысына, өсімдіктер мен жануарларға қатысты шаруашылық және тұрмыстық қарекетінің санитариялық- экологиялық тұрғыдан мақсатқа сай болуын талап етеді [2, 203].

Экологиялық мәдениет ұғымына берілген анықтамаларды пайымдауда олардың мазмұны мен басты идеяларына қарай бірнеше бағытта қарастырылғандығын көрсетеді: экологиялық мәдениет – жалпы мәдениеттің бір бөлігі; экологиялық мәдениет адамдардың табиғатпен қарым – қатынастары жөніндегі қалыптасқан дүниетанымы, сенімі, түсініктері, білімі, іскерлігі, құндылық бағдар жүйесі; экологиялық мәдениетке – адамның өмірлік белсенді тұғырнамасы; экологиялық мәдениет адамның табиғатты теориялық, материалдық – практикалық, рухани ізгілікті меңгеруі және жаңартудағы мәнді күш – қуатының өлшемі, іс – әрекетінің жиынтығы; экологиялық мәдениет – адамның табиғатпен ғана емес, әлеуметтік – тарихи ортамен, биосферамен өзара әрекеттестігі [3, 39].

Ғұлама ойшылдар философ, математик, психолог, педагог, табиғат зерттеушісі Әбу Насыр әль Фараби, Ж. Баласағұн, С. Бақырғани, М. Қашқари сонау ерте кезден-ақ табиғат – қоғам – адам арасындағы дамудың өзара байланыстығын және оның біртұтастығын өздерінің ғылыми дүниетанымына арқау ете отырып табиғатты жеке адамның ақыл-ойы мен сана-сезім тәрбиелеудің негізі екендігін көре білді. Халқымыздың ақын жыраулары Бұқар жырау Қалқаманұлы, Қорқыт ата, Асан қайғы және т.б. барлық уақытта өз жырларында табиғат олардың өзекті мәселесі болды. Қазіргі заманда жеке экология мәдениетін түсіну, бөлек адамның құндылығын мойындайтын, оның білімге құқығы, бақытқа және адамның бастапқы құқығы – таза табиғат ортасында мәнсіз (мағынасыз) өмірсүру мүмкүндігін көрсету. Адам – табиғаттың бір бөлігі, барлық табиғатқа қарсы істелген істер адам табиғатына әсер етуіде мүмкүн және оның психикасына, ойлау қабілетіне, әлеуметтік белсенділігіне ықпал етуі мүмкін. Э.В. Гирусова былай деген «экологиялық мәдениет – бұл біздің ішіміздегі ноосфераның пайда болуы» [3, 56].

Экологиялық мәдениетті қалыптастыруда мектеп, жоғары оқу орындарының алар орны ерекше. Алайда бүгінде медианың күрт дамуына байланысты БАҚ-тың алар орны бөлек. Әрине БАҚ көздерінде үлкен мәселелер (Арал теңізінің тартылуы деген сияқты) көптеп көтерілуде, бірақ базалық мәселелер көтерілмеді.

Жақында БҰҰ-ның Бүкіләлемдік 74-ші отырысы өтті. Ондағы басты тақырыптардың бірі экология мәселесі болды. Отырыс аясында 16 жастағы швед белсендісі Грета Тунберг сөз алды. Оның айтуынша, адамдар азап шегіп, өлуде, бүкіл экожүйелер жойылуда, адамзат жойылу қаупінде тұр. Бірақ ел басшыларын тек экономикалық өсу мен ақша мәселесі ғана мазалайды. Қазір әлемде экологияны сақтап қалуда түрлі үлкен бағдарламалар көптеп жасалуда. Бірақ олардың әл-қуаты мәселенің жарты бөлігін де шешуге жетпейді.

Бұндай алып мәселелердің пайда болуы, шағын нәрселерді көзге ілмеуден болып отыр. Мысалы, қоқысты сұрыптауды үйрететін дәрістерді мектеп, университет не БАҚ көздерінен табу қиын.

Бәрімізге белгілі елімізде қоқыс полигондары көптеп қолданылады. Ол жерлерде өрт шығып, жарылыс болу қаупі жоғары. Өрт салдарынан ауа ластанып, адамның денсаулығына кері әсерін тигізеді. Бұған бір нақты дәлел, өткен жылы Алматы маңындағы қоқыс полигонында болған өрт. Елімізде қоқысты қайта өңдеу зауыттары жоқтың қасы. 2018 жылғы статистикаға қарасақ, елімізде жалпы 4 319 246 тонна қоқыс шығарылған екен, оның тек 11,5% ғана өңделіп, сұрыпталған. Яғни, бұл – елімізде қоқысты сұрыптап өңдеу өндірісін арттыру керек деген сөз. Алматы қаласында қайта өңдеуге және қайта қолдануға болатын қоқыстарды өткізетін оннан астам компания бар. Және қалада олардың отыздан астам нүктелері бар. Сұрыпталған қоқысты өткізіп, әр келісіне 20 теңгеге дейін ақша алуға болады.

Дәл сол Гретаның отаны Швецияда қоқыс өңдеуден алдына жан салар емес. Мүмкін соңғы жаңалықтардан оқыған боларсыз, «Швецияда қоқыс бітті, енді олар қоқысты басқа елдерден сатып алып жатыр» деген. Бұл елдің осы саясаты басқа елдерге үлгі болады. Қоршаған ортаны ластамаудың бірден-бір шешімі – қоқысты қайта өңдеу, қайта қолдану және қоқыстан жаңа зат жасап шығару.

Бұндай қоқыс өңдейтін зауыттар ашпас бұрын халықты қалай қоқысты сорттау керектігін үйрету керек. Ал адамдарға дұрыс бағдар беріп, үйрету жолында БАҚ алдында үлкен міндет тұр. Бүгінгі күні тек жеке әлеуметтік топтың ғана емес, сонымен бірге жалпы қоғамның экологиялық сауаттылығының деңгейі төмен деп айтуға толық негіз бар. Бірер жыл бұрын Алматы қаласында сұрыптап салатын үлкен қоқыс жәшіктері пайда болған болатын. Алайда бұл шара өз нәтижесін берген жоқ. Неге? Өйткені экологиялық мәдениет дұрыс қалыптаспаған. БАҚ көздері арқылы да халықты осы жолға үйретуге болады. Жыл өткен сайын БАҚ-тың тәрбиелік және мәдени білім беруі нығаюда [5, 15].

Сонымен қатар, халық жай ғана шарлардың ғажабынан азабы көп екенін де білмейді. Түрлі мерекелерде, тойда, бітіру кештерінде ұшырылып жатқан шарлар әдемі әрі әсерлі көрінуі мүмкін. Алайда бұл шарлар қайда кетіп жатыр? Зерттеу бойынша, шарлар ауада кемінде 14 сағат болып, қарапайым қоқысқа айналады. Ал қоқыс бүкіл қоршаған ортаға зардабын тигізеді. Резенке шарларының ыдырауы 4 жылды алады. Ал шарларды байлайтын нейлон арқандары шамамен 100 жылдан соң ыдырайды.

Осыны өз азығы деп көріп, қырылып жатқан құстар мен басқа жануарлардың саны қаншама. Бір қарағанда зиянсыз зат біршама апатқа себеп болуы мүмкін. Мысалы, 1986 жылы 27 қыркүйекте АҚШ-тың Огайо штатында «United Way» қайырымдылық қорының ұйымдастыруымен әуеге 1,5 миллион шар ұшырылды. Көп ұзамай жарылған шарлар Огайо штатының аймақтарын, жолдарын және өзендерін басып тастады. Ал ауада қалған шарлар ұшақтар үшін үлкен қауіп төндірген. Кейіннен жергілікті әуежай ұшып-қону жолағын жауып тастады. Кейбір рейстер кешіктіріліп, кейбіреулерін мүлдем ұшырмады. Жолдарда бірнеше көлік апаты орын алған. Сонымен қатар, оқиға болған күні екі балықшы балық аулау кезінде моторлы қайықтарымен із-түссіз жоғалып кеткен. Балықшылардың денелері тек екі күннен кейін табылған. Су бетіне түскен шарлар балықшылар қайығының жүзуіне кедергі келтіріп, қайық аударылып түскен екен.

Міне осындай шағын мәселелерді БАҚ арқылы көрсете отыра, журналистика экологиялық проблемаларды шешу құралдарының біріне атанады. Экологиялық проблемалардың маңыздылығы мен күрделілігін түсіне бастаған сайын журналистиканың қоғамдағы рөлі де арта түспек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Байтұрсынов А. Құрметті оқушылар. Қазақ, №1, 2 ақпан, 1913: Ақ жол. А. Жалын, 1991 – 464 б., Б. 21.
2. Құсайынов А.Қ. Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі. – А.: «Мектеп» баспасы, 2002 – 456 б.
3. Лихачев Д.С. Экология культуры. Альманах Всеросс. Общ-ва охраны памятников истории и культуры, 1980 – 38-44 б.
4. Гирусов Э.В. Основы социальной экологии: Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 1998 – 312 б.
5. Демина Т.А. Экология, природопользование, охрана окружающей среды: Пособие для учащихся старших клас-сов общеобразовательных учреждений. – М.: Аспект Пресс, 1998 – 120 б.

БҰҚАРАЛЫҚ АҚПАРАТ ҚҰРАЛДАРЫНДАҒЫ ИНФОГРАФИКА

Айжан Бүркімбаева, Айдана Кеңес

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Журналистика факультетінің 2-курс магистранттары

Инфографика форматы бүгінде онлайн медиа, телеарна сюжеттерінде, сонымен қатар газет беттерінен де көрініс тауып келеді. Қарапайым ақпаратты көркемдеу әдісімен ұсыну аудитория назарын нақтылай түседі. Ал сапалы инфографика жасау үшін форматпен жұмыс істеу ерекшелігін білу қажет.

Қарапайым немесе күрделі болсын кез келген деңгейдегі инфографика жасау – ұсақ детальдар мен ақпарат жинаудан бастап, деректерді визуалдауға дейін жұмыс істеу деген сөз. Инфографика жасау үшін команданың болғаны да абзал. Оған редактор, журналист, дизайнер бірге ат салысады. Инфографиканың құрылымы неғұрлым күрделі болса, команда да соғұрлым үлкен болуы тиіс.

Инфографика жасау барысын 4 деңгейге бөліп қарастыруға болады. Алғашқысында – тақырыптың өзегін табу керек. Себебі, бүкіл ақпарат соның айналасына шоғырланады. Маңызды бөлігінен бастап қосымша ақпаратқа дейін түсінікті, қисында болуы шарт. Егер ақпарат көлемді болып, барлығын қамтуға орын жетпеген жағдайда сызықша, көзге түсетін детальдарды пайдаланып бағыт көрсетуге де болады.

Ең маңыздысы – инфографикада шынайы ақпарат ғана болғаны абзал. Және бұл форматта суреттермен дұрыс жұмыс істей білген дұрыс. Инфографикада сурет, мүмкіндігінше, торға салынуы қажет. Асимметриялы, қисық орналасқан детальдар, бірдей өлшемді немесе көлденең, тік блокардан аулақ жүру керек. Тағы бір ескеретін жағдай, инфографикада стилистиканы ұстану – маңызды. Мысалы, түсті ойнату, стильмен, шрифтпен жұмыс деген сияқты. Инфографика – талғаммен жасалатын ақпаратты көркемдеу құралы.

Егер, инфографикадағы бір деталь күмән тудырып тұрса, оны ақпарат қатарынан алып тастау керек. Осы сынды БАҚ-тағы инфографикада жиі кездесетін қателіктерге тоқталсақ. 3D форматында ұсынылған графикаларды әдемі көрсетуге тырысу – оның түсінік мәнін жойып жібереді. Яғни, инфографикадағы графикпен берілген статистикаларды сәндеудің қажеті жоқ. Сонымен қатар, графикпен берілген ақпаратты суретке орнатқанда да абай болған дұрыс. Себебі, стандарт форматтағы графика фотоның үстіне қойылғанда суреттің кесірінен ауырлап, аудиторияға түсініксіз болуы мүмкін. Сондай-ақ, мекен картасы мен ерекше стильде жасалған суреттің қателігінен қарапайым ақпарат күрделеніп кетуі ықтимал. Және кейбір ақпарат көздерінде адамдарды салыстырғанда адам санын көбейту орнына суреттің көлемін үлкейтіп қоятын жағдайлар да кездеседі. Бұл деректерді бұлмалау болып табылады.

Инфографика форматын қазақстандық аудиторияда онлайн ақпараттық порталдар жиі қолданып отырғанын көзіміз шалады. Ал баспасөз бен телеарналардан бұл форматтың кескінін сирек байқаймыз. Іліп аларлары аздау. Солардың бірі «Жас қазақ» газеті мен «Хабар 24» және Ұлттық арнаның «Мәселе» бағдарламасын мысалға алып отырмыз.

Отандық баспасөз қазіргі жағдайда ақпарат берудің жаңа нысандары мен әдістерін іздеу үстінде. Бұл үдерісте оған әр түрлі факторлар әсер етеді, бір жағынан, интернет-БАҚ тың алға шығуы, екінші жағынан – қазіргі заманғы газеттердің міндеттерін жаңадан тұжырымдайтын көптеген экономикалық және әлеуметтік өзгерістер орын алуда. Осындай кезеңде қолданылатын ақпарат берудің жаңа әдістердің бірі – визуалды инфографика. Отандық басылымдардың арасында инфографиканы пайдаланып оқырмандарына ақпаратты дата элементтері арқылы беріп отырған бірден бір басылым ретінде «Жас Қазақ» газетін атаймыз. Деректерді баспасөзге лайықтап беру бірнеше себептерге байланысты үлкен танымалдыққа ие: газеттегі ақпаратты визуализациялау үрдісі, полиграфияның техникалық мүмкіндіктерінің өсуі, редакциялардың дизайн саласындағы кәсіби өсуі. Басылымдағы инфографика айдарындағы жарияланымдар қандай да бір заттың немесе бір жүйенің жұмыс істеу алгоритмін көрсету қажет болғанда, заттар мен фактілердің уақыт пен бір текті ақпараттың үлкен көлемін топтастыру үшін қолданып келеді.

Газеттердегі инфографика заманауи газет журналистінің арсеналында процесті көрсету қажет болған кезде қолданылады. Бір нәрсенің жұмыс алгоритмі, уақыт пен кеңістіктегі заттар мен фактілердің арақатынасы, тенденцияны көрсету, оқиғаны қайта құру, үлкен көлемді біртекті ақпаратты ұйымдастыру кезінде инфографика қажет болады.

Коммуникативтік процесінде басылымдағы иллюстрациялар маңызды рөл атқарады. Олар бірінші кезекте оқырманды тартады. Қазіргі адам ақпаратты ең алдымен көрнекі түрде алуға тырысады. Көбінесе кең аудиторияның сенсорлық көзқарастары визуалды ақпаратқа бағытталған. Қазіргі инфографиканы ақпараттық дизайн, иллюстрациялар, картограммалар мен фотосуреттер әдістерін қолдана отырып, жаңалықтар тарату шеберлігі ретінде сипаттауға болады.

Сурет №31 – (811) 21 тамыз

Жас Қазақ газетіндегі инфографика – бұл ең алдымен кәсіби журналистік жұмыс, ол жақсы үйлестірілген топтық өзара әрекеттесуді, ақпарат жинау, деректерді өңдеу және талдау дағдыларын қажет етеді. Ол сонымен қатар баспасөзді әлеуметтік маңызды және әлеуметтік қызықты ақпаратты жеткізудің әмбебап құралы ретінде көрсетті. Ол күрделі мәліметтер жиынтығын түсіндіруде оқырманға көмекші бола алды. Мысалы 1 суреттегі инфографика айдарында берілген сандарға негіздеген статистикалық ақпарат аса күрделі емес. Бірақ журналист минималды мүмкіндіктер арқылы инфографика жасаған. Сол арқылы бірнеше облыстағы туу көрсеткішін есте қаларлықтай етіп берген. Деректердің үлкен қоры ретінде Статистика сайты пайдаланып отыр.

Ал «Хабар 24» телеарнасының жаңалықтар бөлімі инфографиканы ұтымды әрі әдемі пайдаланады. Мысалы, Қазақстанда таралатын ауыз құрамын зерттеп, оны инфографика арқылы аудиторияға ұсынған. Бұл зерттеу ақпаратын кадр сыртындағы мәтін немесе журналистің кадрдегі сөз арқылы жеткізге ақпарат құрғақ күйінде таралар еді. Телеарнаның ұтып тұрған жері аудитория назарын инфографика арқылы жаулап және ақпаратты ұсынуға уақыт үнемдеп отыр. Сондай-ақ, «Qazaqstan» ұлттық арнасының «Мәселе» бағдарламасы жүргізушінің сөзінен кейін, үлкен экран арқылы сюжет немесе тақырып тұздығын ұсынғанда инфографиканың элементтерін пайдаланады. Мысалы, статистикалық мәлімет бергенде, бірнеше жұмысты бір бағытпен байланыстырғанда және т.б. ақпарат жариялағанда көркемдеу тәсілін жиі қолданады.

Инфографика, тек, кәсіби мамандардың қолынан келетін құрал деп түсіну қателік. Оны қызығушылық танытқан, үйренуге талпынған кез келген маман иесі жаса алады. Әсіресе, соңғы кезде бұл тенденция журналистер арасында кеңінен тарап келеді. Бүгінгі ұқаралық ақпарат құралдарының 30 пайызға жуық жаңалықтары инфографика форматын ұстанады. Бұл ақпарат ғасырының – жаңа талабы.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АШЫҚ ДЕРЕКТЕРДІ ӨНДЕУ ӘДІСТЕРІ

Шыңғыс Атай

*Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Журналистика факультетінің 2-курс магистранты
Ғылыми жетекшісі: PhD доктор Зарина Буенбаева*

Журналистика саласында кез келген материалды дайындау үшін ашық деректер жиі пайдаланылады. Журналист ақпаратқа жеңіл қол жеткізгенімен, деректерді өңдеуге келгенде қиындыққа тап болуы мүмкін. Осы тұрғыда ашық деректерді өңдеудің бірнеше әдістері мен құралдары қарастыруға болады.

Вирджиния штаты Достастық университеті Бұқаралық коммуникация мектебінің бакалавриат бағдарламасының директоры, профессор Джефф Саус ашық деректерді өңдеудің оңтайлы он екі тәсілін ұсынған.

Профессор алғашқы қадамның деректерді іздестіруден басталуы керек екенін айтады. Ол үшін, әрине, ашық деректерді пайдалану қажеттілік тудырады. Бұл туралы Саус: «қолжетімді онлайн ақпараттың көп бөлігін ашық желіден таба алмайсыз. Ондай ақпарат мемлекеттік деректер базасында сақталады және сіз сол базаларды қалай табуға болатынын білуге тиіссіз. Көптеген мемлекеттік деректер ашық тұрады, алайда оларды қайдан табуды білмесеңіз, сіз оларды таба алмайсыз», – дейді.

Қазақстандағы ашық деректер ресурстары заң шығару және билік органдары, мемлекеттік қызметтер және компаниялар тізімдері, қаржы министрлігінің салық комитеті, мемлекеттік мүлік және сатып алу, зияткерлік меншік, қаржы және қор нарықтары, құқық қорғау органдары, сот өндірісі және сот шешімдері, стандарттар және метрология, ауыл шаруашылығы, дәрілер және медициналық заттар сайттарына тармақталған.

Мысалы, adilet.zan.kz ақпараттық порталынан ҚР мемлекеттік органдарының, олардың ведомстволы басшыларының нормативтік құқықтық бұйрықтарын, орталық мемлекеттік органдардың нормативтік құқықтық қаулыларын, мәслихаттардың, әкімдіктердің, әкімдердің ревизиялық комиссиялардың нормативтік құқықтық актілері туралы ресми ақпарат алуға болады [1].

Сондай-ақ, stat.gov.kz ашық деректер порталы арқылы заңды тұлға және кәсіпкерді іздеу мүмкіндігі мен әлеуметтік маңыздылығы жоғары мәселелер туралы сауалға жауа алуға және негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштер, экономикалық салалардың өсу қарқыны (нақты көлем индексі) жайлы деректерге қол жеткізуге болады [2].

Ашық деректерді өңдеуге байланысты Джефф Саус ұсынған екінші әдіс – деректерді тазарту. «Көбіне «таза емес деректермен» істес болуға тура келеді, яғни олардағы ақпарат шашыраңқы, артық мәліметтің араласуы көп болады. Мысалы, деректер базасында бір құжатта менің есімім – «Саус Джефф», енді бірінде – «Саус Джеффри», басқасында – «Саус, Дж.С.» деп жазылуы мүмкін. Ашық деректер көзінен алынған мәліметтер көп жағдайда «лас» болуы мүмкін. Сондықтан, оларды пайдаланбас бұрын тазартып алуымыз керек», – дейді профессор.

Ал деректерді өңдеу, артық ақпараттан арылу үшін TextWrangler және OpenRefine онлайн-құралдыран пайдалануға болады.

TextWrangler – бұл macOS-қа арналған әмбебап мәтіндік және кодтық редактор. Бұл да HTML сияқты қолданушы, пайдаланушы интерфейсіне негізделген [3].

OpenRefine (бұрынғы Google Refine) – «лас» деректермен жұмыс істеудің қуатты құралы. Бұл онлайн-құралдың мәтінді тазарту, бір форматтан екінші форматқа түрлендіру және ақпаратты веб-қызметтер мен сыртқа деректер арқылы кеңейту сынды ерекшеліктерін атап өтуге болады [4].

Ашық деректерді өңдеудің үшінші әдісі ретінде – контекстті қарастыруға болады. Деректерді тауып, оны тексерістеп өткізін, артық ақпараттан арылған соң мәтіннің маңыздылығын айқындау керек. Яғни, материалға салмақ беріп тұрған дәйектің не екенін білу маңызды.

Журналист жұмысы бір ғана деректер жинағымен шектелмейді. Бұл туралы Саус былай деп мысал келтіреді: «қаладағы барлық автобус жүргізушілерінің тізімі және мас күйінде көлік айдағаны үшін жауапқа тартылған қала тұрғындарының тізімін алып қарайық. Осы екі тізімді біріктірсек, автобус жүргізушілерінің арасында мас күйінде көлік жүргізгені үшін жауапқа тартылғандар көп екені көрінеді. Бұл жақсы материалға негіз болатын дерек». Ашық деректермен жұмыс істеудегі бұл әдіс – құрастыру деп аталады. Ғылыми тілде «корреляция» деген атау берілген. Корреляция немесе корреляциялық тәуелділік – екі және одан да көп кездейсоқ шамалардың статистикалық байланысы немесе белгілі бір рұқсат етілген дәлдік деңгейімен санауға болатын шамалар. Контекст пен құрастыру әдісін бөліп-жарып қарастыруға болмайды.

Келесі қадам – визуалдау. «Деректерді визуалдау біздің істеп жүрген жұмысымыз туралы қоғамға айту үшін өте маңызды», – дейді Джефф Саус.

Журналисттің жұмысына көркемдік салмақ беретін визуал материал даярлауға Timeline JS программасын, инфографика Infogram, Piktochart бағдарламаларын, диаграмма әзірлеуге Chartbuilder сынды құралдарды қолдануға болады.

Timeline JS – кез келген қолданушыға көрнекі түрде бай интерактивті уақыт желілерін құруға мүмкіндік беретін ашық деректерді визуалдау үшін қолданылатын құрал. Timeline JS программасын пайдаланушылар материалының негізгі функционалдығын сақтай отырып, JSON дағдыларын қатар қолдана алады [5].

Мысалы, Хабар 24 телеарнасы статистикалық ақпараттарын визуализациялар арқылы береді. Елдегі су құрамына жүргізілген тексеріс нәтижесін телеарна көрерменге Қазақстан картасынан су қоймаларын белгілеп, пайыздық көркемдеп ұсынған.

Ал Infogram дегеніміз – адамдар мен командаларға әдемі мазмұн жасауға мүмкіндік беретін интуитивті визуализация құралы. Бұл программа Кез келген мәтіндік немесе ақпараттық мазмұнды жылдам есеп, презентация, инфографика, әлеуметтік медиа графикасы немесе мәтінді баспа нұсқасына айналдыруға болады. [6].

Елімізде соңғы кездері ақпаратты инфографикамен беретін журналистердің қатары қарқын алып келеді. Мысалы, «Kazinform» халықаралық агентігінде «Инфографика» деген арнайы аудар қарастырылған. Сондай-ақ, «Власть» интернет порталында жаңалықтарды инфографика мен картотека арқылы ұсыну жақсы дамыған. Және Ұлттық арнадағы «Мәселе» бағдарламасында үлкен экран арқылы көрсетілетін сюжетте инфографика жиі қолданылады. «Lsm.kz» ақпараттық порталының 90 пайызға жуық жаңалықтары осы көркемдеу тәсілімен беріледі. Сонымен қатар, «Sputnik.kz» сайты, «Казахстанская правда» басылымы, «Азаттық радиосы» ақпараттық порталдары да материалдарын инфографика тәсілімен ұсынады.

Дата журналистикада үлкен деректермен жұмыс істеуде қате кету қаупі жоғары. Сол себептен, деректермен жұмыс істейтін журналист Excel программасын көмекке тартады. Статистикаға сүйенсек, дата журналистердің 90 пайызға жуығы осы осы бағдарламаны пайдаланады. Excel-де деректерді импорттау және экспорттау, мәліметтерді тазарту, іріктеу, сондай-ақ құрамын қалыптастыру негізіндегі амалдарды орындауға болады.

Жалпы, деректермен жұмыс істеген кезде үлкен көлемді сандардан бас тартқан дұрысырақ. Себебі, деректер журналистикасы негізінен адамдар жайлы ақпарат береді. Тіпті, материалда сандардың мүлдем жоқтығы журналист жұмысының екінші тынысын ашуы мүмкін. Бұл жағдайда шежіре әдісін пайдалану ұтымдылық танытады. Шежіре жазудың екі жақсы тәсілі – деректер экстримін пайдалану. Яғни, деңгейлеу жүйесін қолданған дұрыс. Содан кейін деректерді графикаға енгізе салуға болады.

Ал әлемнің тенденцияларға ілесу үшін, яғни әлем ашық деректермен жұмыс істеу немесе жаңа ақпаратпен қамтамасыз етілу үшін бұқаралық ақпарат құралдарындағы деректер журналистикасымен және технологиялармен, инновациялармен байланысты әлемдік қауымдастықты танытатын Hacks немесе Hackers ұйымына қосылуға болады. Бұл топтан ақпарат алып, жұмыс істеу Meetup.com ақпараттық порталы немесе Facebook әлеуметтік желісі арқылы жүзеге асады [7].

Hacks / Hackers – жалпы әлемдік ондаған филиалдары және мыңдаған мүшелері бар, тез жетіліп келе жатқан халықаралық журналистік ұйым. Бұл журналистер мен техника мамандарының ашық деректермен жұмыс істеу, ақпаратты жеңіл табу, бір-бірімен мәлімет алмасу үшін құрылған желі.

Twitter әлеуметтік желісінде #DDJ және #dataviz хэштегтерін пайдалану арқылы әлемдік деректер журналистикасы мен деректерді визуалдау саласындағы ақпаратқа қол жеткізу мүмкіндігі бар [8].

#DDJ тәгі арқылы кез келген ел ішіндегі жаңалықтардан хабар алуға болады. Мысалы, Дүниежүзілік банк Ресей халықының 1960 жылдан 2020 жылға дейінгі өсу қарқыны диаграммамен берген және т.с.с. мәліметтер, статистикалар табуға мүмкіндік бар.

#Dataviz-де мәтін мүлдем берілмейді. Кез келген ақпарат тек визуалды түрде жасалған. Мысалы, желіде коронавирус дерегінің таралуы жайлы 3D-карта берілген. Ерекшелігі – наурыздан қараша айына дейінгі аралықтан керек мәліметке видеоны тоқтату арқылы қол жеткізесіз.

Сондай-ақ, әлемдік деректер журналистикасында Data Driven Journalism ұйымының бюллетені, Code for South Africa ұйымының Naked Data newsletter, NICAR-L таралымы, Google Groups арқылы кез келген елдің жергілікті жаңалықтарынан хабардар болу мүмкіндігі бар.

РАБОТА С ДОКУМЕНТАМИ КАК ИСТОЧНИК ИНФОРМАЦИИ ДЛЯ ЖУРНАЛИСТА

Сапарходжаева Н.П.

*Старший преподаватель кафедры печати и электронных СМИ
факультета журналистики, КазНУ имени аль-Фараби*

При подготовке журналистского материала журналисту необходимо определиться с объектом изучения, для которого требуется владение навыками по сбору и обработке фактического материала. Необходимо помнить, что журналистская информация документальна, в ее основе лежит реальный подлинный факт, найденный и оформленный журналистом.

Умение добыть первичные сведения или эксклюзив является одним из показателей высокого профессионализма журналиста. Как пишет М.Н. Ким, «в основе любого журналистского произведения лежат факты – своеобразные кирпичики, из которых выстраивается вся его структура». Существует три типа источников информации – документ, человек и предметно-вещественная среда. Необходимо отметить, что письменные источники основаны на принципе гласности и свободы информации, которые позволяют знакомиться с документами, классифицированными как общественно доступные. Это могут быть официальные бумаги, письма, отчеты, протоколы, акты, приказы и прочее. Журналист всегда может разъяснить содержание документа, прокомментировать их, рассказать предысторию события [1, 22].

Многочисленные документы, которые окружают человека, служат для фиксации социального опыта и в дальнейшем используются в разных сферах деятельности. Документ представляет собою материальный объект, является материальным носителем с зафиксированной в их структуре информацией, предназначенной для хранения и распространения в социуме. Многие ученые отмечают, что разнообразен мир документов, но их всех объединяет цель сохранения информации разной формы, содержания и предназначения в структуре материального носителя, а также возможность использовать ее по мере необходимости для решения различных задач, которые стоят в обществе.

К указанной категории источников информации не относились только тексты в стенной печати, а также в изданиях, не прошедших государственную регистрацию («самиздат» и «тамиздат»), даже если при этом применялся типографский способ их изготовления. Комментируя указанную норму, российский правовед С. А. Шейфер относит публикации в прессе к доказательственным материалам (что существенно увеличивает их вес в судопроизводстве, поскольку в отличие от иных материалов, которые лишь являются основанием для проверки информации органами следствия или прокуратуры, материалы печати сами по себе являются доказательством). [2, 54]

Цель настоящей работы – изучение методов работы журналиста с источниками информации, в частности с документами. Объектом исследования являются источники информации журналиста. Предметом исследования являются методы работы журналиста с документами. Особенности работы с документами рассмотрены в трудах по психологии журналистики Г.В.Лазутиной, В.Ф.Олешко, Г.С.Мельник, А.М.Шестериной и другими исследователями.

Источники информации для журналиста

Источники журналистской информации: *достоверные – не достоверные, открытые – «скрытые», конфиденциальные сведения*. Достоверная информация – информация, не вызывающая сомнений, подлинная, реальная. Сведения, соответствующие действительности, то есть факты, наличие которых при необходимости можно подтвердить юридически корректными процедурами (с использованием документов, свидетелей, экспертных заключений и т.д.). В практике журналистов достоверными считаются сведения, публикуемые с обязательной ссылкой на источник [3, 47]. К официальным документам относятся личные дела и медицинские карты, докладные, объяснительные записки и письма в разные инстанции, всевозможно задокументированные данные, собранные официальными (отдел кадров, жилконтора, милиция...) службами об интересующем нас лице или организации. Наряду с обзорным представлением здесь можно найти и прочие сведения, полезные при детальной разработке объекта. Эта информация считается достаточно надёжной, хотя не исключена и намеренная фальсификация. Многие журналисты работают с деловыми бумагами и архивами. Это всевозможные договоры, отчёты, факсы, письма, методички, внутренние телефонные справочники, меморандумы и прочие бумаги, связанные с деловой активностью человека как организации. Они представляют первосортный источник конфиденциальной информации, позволяющей ориентироваться в делах объекта, прояснить его

намерения и методы работы, прогнозировать поступки и возможности, выявлять функционеров и связи. Компетентные источники информации – это те источники информации, которые могут предоставить информацию по тому или иному вопросу, в силу своей компетентности, то есть этот источник, уполномоченный в этом вопросе, либо специализируется непосредственно в этой области. Конфиденциальная информация – информация, доступ к которой ограничивается в соответствии с законодательством той или иной страны и представляет собой коммерческую, служебную или личную тайны, охраняющиеся её владельцем:

- 1) сведения о фактах (событиях, обстоятельствах) частной жизни лица, позволяющие идентифицировать его личность (персональные данные), за исключением сведений, подлежащих распространению в средствах массовой информации в установленных законами случаях;
- 2) сведения, составляющие тайну следствия и судопроизводства;
- 3) служебная тайна (сведения, доступ к которым ограничен органами власти в соответствии с законами);
- 4) сведения, связанные с профессиональной деятельностью, доступ к которым ограничен в соответствии с Конституцией той или иной страны и законами (адвокатская тайна, врачебная тайна, тайна телефонных переговоров, почтовых отправлений и т.п.);
- 5) коммерческая тайна;
- 6) сведения о сущности изобретения, полезной модели или промышленного образца до официальной публикации информации о них.

Работа с документами

Работа с документами относится к эмпирико-теоретическим методам сбора информации. [4,78] Данные методы требуют организационной подготовки и интеллектуального напряжения, связаны с анализом полученной информации, группировкой источников и построением предыдущих гипотез исследования. Публикация будет основательной и защищенной, если журналист будет опираться на документы. Хотелось бы отметить, что профессиональный журналист всегда будет фиксировать точное название документа, его автора, дату и место издания; отделять кавычками фрагменты текста и упоминать номера страниц; помечать специальными знаками собственные мысли и оценки, возникшие во время чтения; проверять цитаты, названия, цифры, фамилии, имена и другие данные; старается сделать копии документов. Журналист всегда будет проверять изложенные сведения из других источников и это правило будет касаться работы с каждым типом документальных источников. [5,77]

В настоящее время имеется большое количество определений понятия «документ». Понятие «документ» употребляется сегодня в двух смыслах. Причём один из них более объёмен: документ – это «материальный носитель записи с зафиксированной на нём информацией для передачи её во времени и пространстве», а другой – более узок: «документ – это юридически закреплённая бумага, утверждающая за её владельцем право на что-либо, подтверждающая какой-либо факт». Говоря о значении документа как информационного источника в журналистике, часто останавливают своё внимание лишь на узком смысле [6, 123]. Между тем, как пишет Г.В. Лазутина «для журналистики актуальны оба значения слова: «деловая бумага» – лишь одна из многих разновидностей документальных источников информации, попадающих в сферу журналистского внимания в соответствии с целью деятельности». Информация, которую журналист может извлечь из документальных «информационных кладовых», носит абсолютно разный характер: от законов и решений высших органов власти, от фундаментальных положений известных научных трудов до характеристик и описания мест, людей, событий. Общение журналиста с документальными источниками информации начинается с их поиска. Сейчас, во время «информационного взрыва» этот вопрос особо актуален. Работа с документами требует высокого уровня документоведческой, библиографической грамотности, широкого представления о типах и видах документов, бытующих в обществе [7].

В журналистике принята следующая классификация документов. По типу деятельности, породившей документ:

1. Государственно-административные;
2. Производственно-административные;
3. Общественно-политические;
4. Научные;
5. Нормативно-технические;
6. Справочно-информационные;
7. Художественные.

Вторая классификация, менее обширная, нежели первая основана на группировке по сферам их обращения. Сюда входят документы:

1. Производственные (совокупность текстов (в том числе личных: заявления, докладные и объяснительные записки, просьбы), которые обеспечивают информационное обслуживание производственной жизни трудовых коллективов, нужды управления в государственной и производственной сферах);

2. Общественных организаций;

3. Бытовые (обеспечивает информационное обслуживание людей в быту, представляют собой личную собственность человека (т.е. предъявить или нет документ определяет только воля его владельца). Такие документы всегда подлежат регистрации.

Однако не существует ни нормативного акта, ни ведомственных инструкций, которые бы четко определяли порядок доступа журналиста к ним. Поэтому представители прессы нередко с отказами официальных лиц. Приходится искать обходные пути, убеждать людей, имеющих отношение к этим документам, помочь журналисту. В работе с бытовыми документами – той совокупностью официальных и личных материалов, которая обеспечивает информационное обслуживание людей в быту, розыск – самое трудное [8]. Большинство из них не подлежит учёту, к тому же они, как правило, представляют собой личную собственность человека (т. е. предъявить или нет документ, определяет только воля его владельца). «Обращение к документам такого рода, будь это письма, дневники, обязательства или расписки, требует от журналиста ясного понимания того, что право на получение и использование сведений из них ему даёт только добровольное согласие их обладателей».

Необходимо отметить, что имеется классификация документов, применяющаяся в журналистике:

1. По способу фиксирования информации (рукописные, печатные документы, кино и фотоплёнки, магнитные ленты);

2. По типу авторства (личные и общественные, например, расписка в получении денег и протокол собрания коллектива);

3. По статусу документа (официальные и неофициальные, например, постановление правительства и пояснительная записка);

4. По степени близости к эмпирическому материалу (первичные, например, заполненные анкеты, и вторичные – отчёт, написанный по результатам анкетирования на основе обобщения данных анкет);

5. По способу получения документа (естественно функционирующие в обществе, например, статистические отчёты по установленному образцу и «целевые», т. е. созданные по заказу журналиста – допустим, справка о деятельности учреждений). «В зависимости от характера документа и цели журналиста происходит выбор методов анализа. Это могут быть общие методы (понимание, осмысление, сопоставление) или специальные (источниковедческие, психологические, социологические, криминалистические)».

Процесс освоения журналистом документа состоит из трёх этапов: *извлечение данных, их интерпретация и фиксация*. Первый из них предполагает умение журналиста быстро и глубоко перерабатывать знаковую информационную продукцию. Качество второго, основанного на анализе, оценке и объяснении полученных данных «зависит от того, насколько журналист умеет включать в соображения здравого смысла критерии оценок, задаваемые системой знаний общеметодологического и специального характера». Однако работа с документами обязательно предполагает, как проверку их на подлинность, так и определение достоверности и надёжности заключённых в них данных. При возникновении сомнений в подлинности документа, т. е. в его действительном происхождении от того автора и при тех обстоятельствах, которые предполагает текст документа, необходимо специальным образом проанализировать его. Этот анализ предполагает внимание к содержательным характеристикам документа, его внешней стороне, в целях выявления признаков подлинности или несоответствия им. Иногда довольно трудно при помощи подобных приёмов определить подлинность источника, тогда на помощь приходят специалисты – историко-источниковеды, текстологи, криминалисты. При этом важно различать документально подтверждённые сведения (завизированный текст) и факты типа «как стало известно из заслуживающих доверия источников». Оперирование такими сведениями требует специальных оговорок [9, 228].

Чтобы убедиться в достоверности информации, содержащейся в источнике, журналисты прибегают к правилам проверки достоверности документов, принятым в социологии. Согласно им, необходимо:

1. Различать описание событий и их интерпретацию (факты и мнения);

2. Определять, какими источниками информации пользовался составитель документа, является она первичной или вторичной;

3. Выявлять намерения, которыми руководствовался составитель документа, давая ему жизнь;

4. Учитывать, как могла повлиять на качество документа обстановка, в которой он создавался.

Не менее полезным является также проверка источника путём сравнения его с другими сведениями, а при ситуации, когда документ становится базой для серьёзных выводов и обобщений, журналисту необходима консультация специалиста, способного выступить в качестве или иной области [10, 168-171].

Журналистам следует придерживаться принципа «здорового скепсиса» при проверке документа, который включает:

Внешнюю критику:

- Соответствие принятым стандартам оформления документов;
- Проверка реквизитов документа: дата, подпись, печать, номер.

Внутреннюю критику:

- Отделять факты и мнения;
- Выявлять источники информации;
- Выявлять намерения составителя документа;
- Учитывать обстановку, в которой составлялся документ. [11, 149]

Заключение

Получение сведений (или информации) – это всегда взаимодействие журналиста с объектом. Поэтому, выбирая тот или иной источник информации, журналист должен учитывать:

– общие и конкретные цели (о чем будет материал, для чего его пишет журналист – то ли он собирается только проинформировать читателя о фактах и событиях, то ли собирается познакомить с чьим-то мнением, то ли расследует причины сложившейся ситуации и пр.);

– доступность источников информации (если, например, журналист не может получить доступ к документам, то ему придётся искать собеседников, которые владели бы нужной информацией);

– сроки сбора информации (одно дело, если у журналиста для написания материала несколько дней, и он может наблюдать за внешними действиями объектов своего изучения, встретиться со многими собеседниками лично, изучить документы. И другое дело, когда репортёр готовит заметки в номер в течение нескольких часов. В этом случае он должен ограничиться телефонным разговором со своим источником информации.);

– степень надёжности информации (если журналист сомневается в надёжности информации, полученной одним из методов, ему придётся проверять её с помощью других) [12, 27-33].

Существует огромное количество различных источников информации. Все они имеют ряд преимуществ и недостатков. Для успешного осуществления своих функций в обществе журналисту необходимо знать и уметь использовать все источники информации, что существенным образом обогатит и разнообразит материалы этого журналиста. Следует придерживаться следующих правил работы с интернет-источниками:

1. Уметь правильно составлять запросы;
2. Знать надежные интернет-источники (сайты крупных информагентств, некоторые интернет-СМИ);
3. Проверять информацию по другим источникам, не ограничивая себя Интернетом;
4. Мониторить интернет-пространство в поисках свежей информации.

При использовании личных документов существуют два правила:

Персональную информацию, касающуюся частной/личной жизни человека – личные документы, сведения о местонахождении, о здоровье, можно публиковать только с разрешения ее владельца или наследников;

Информация, представляющая общественный интерес, может быть опубликована без согласования с ее владельцем.

Список использованных источников:

1. Тертычный А.А. Жанры периодической печати [Электронный ресурс]: Учебное пособие для вузов / Тертычный А.А. – Электронные текстовые данные. – М.: Аспект Пресс, 2014. – 350 с. – Режим доступа: <http://www.irbookshop.ru/8857>
2. Заровнева Г. С., Киселёва С. Е. Криминалистические аспекты розыскной и поисковой деятельности следователя. – М.: Изд-во «Проспект», 2015. – С. 54 – 129 с.
3. Самарцев О.Р. Творческая деятельность журналиста (очерки теории и практики) [Электронный ресурс]: Учебное пособие / Самарцев О.Р. – Электронные текстовые данные. – М.: Академический проект, Фонд «Мир», 2015. – 528 с. – Режим доступа: <http://irbookshop.ru/36858>
4. Герцог Г.А. Основы научного исследования: методология, методика, практика: учебное пособие / Г.А.Герцог. – Челябинск: Изд-во Челяб. Гос.пед.ун-та, 2013. – С.78.

5. Корконосенко С.Г. Теория журналистики. Моделирование и применение [Электронный ресурс]: Учебное пособие / С.Г.Корконосенко. – Электронные текстовые данные. – М.: Логос, 2015. – 248 с. – 978-5-98704-471-1. – Режим доступа: <http://www.iprbookshop.ru/51641.html>
6. Коханова Л.А. Основы теории журналистики [Электронный ресурс]: учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Журналистика» / Л.А.Коханова, А.А.Калмыков. – Электронные текстовые данные. – М.: ЮНИТА-ДАНА, 2012. – 535 с. – 978-5-238-01499-9. Режим доступа: <http://www.iprbookshop.ru/34491.html>
7. Универсальная журналистика [Электронный ресурс]: Учебник для вузов / Л.И.Белова. – Электронные текстовые данные. – М.: Аспект Пресс, 2016. <http://www.iprbookshop.ru/56307.html>
8. Уроки журналистики для начинающих: электронная библиотека: <http://www.journ-lessons.com/litra.html>
9. Олешко В.Ф. Психология журналистики: учебник и практикум для академического бакалавриата / В.Ф.Олешко. – М.: Изд-во Юрайт, 2016. – 351 с.
10. Зубец В.В. О качестве сетевой информации // Вестник Тамбовского университета. Сер.Естественные и технические науки. – 2016. – Том 21, №12. – С. 168-171.
11. Колесниченко А.В. Настольная книга журналиста. Учебное пособие. – М.: Изд-во Аспект Пресс, 2013. – 334 с.
12. Смолярова А.С. Творческие и когнитивные ограничения в реализации принципа объективности в журналистике // Журналистский ежегодник. – 2014. – №3. – С.27-33.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АҚПАРАТТЫҚ АГЕНТТІКТЕРДІҢ ЗАМАН ТАЛАБЫНА ОРАЙ АҚПАРАТ ТАРАТУДЫҢ ЖАҢА ФОРМАСЫНА ӨТУІ

Отарбаева Бақытжан Баймаханқызы
Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ-дің 2 курс студенті
b.otarbaeva@mail.ru

Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.д., профессор Тапанова Сәуле Есембекқызы

Ақпарат агентігіне берілген анықтама соншалықты көп емес. «Ақпараттық агенттіктер – БАҚ-қа қызмет көрсететін маманданған ақпараттық ұйым» [1,12] деп анықтама береді. Бұл анықтама ХХІ ғасырдағы ақпарат агенттігі жұмыс істеу ерекшеліктерінің өзгеруіне орай, ақпарат агенттігі түсінігін өз мәнінде ашып бере алмайды.

Ақпараттық агенттіктердің іргелі БАҚ ретінде дамуында ғаламтордың алатын орны ерекше. Ақпарат агенттіктерінің жұмыс істеу процесі интернетпен тікелей байланысты. Ғаламтордың ұсынған мол мүмкіндіктері агенттіктердің жұмысын әрі жеңілдетті, әрі бәсекеге қабілетті етті, бір сөзбен айтқанда, жетілдіре түсті.

Мысалы, Vnews.kz ақпараттық агенттігі ғаламторға бейімделіп жұмыс істеуде. Оның студиясында мемлекеттік мекемелердің, ұлттық компаниялардың, қоғам қайраткерлерінің қатысуымен, саясат, экономика, мәдениет, спорт тақырыбында онлайн-конференциялар жүргізіледі. Сондай-ақ, портал базасында «Қоғамдық қабылдау» жобасы құрылды, осы жоба арқылы ғаламтор қолданушылары өздерін толғандырған сауалдарын қоя алады. Оларға мемлекеттік мекеме өкілдері, қоғамдық қайраткерлері, ұлттық компания өкілдері жауап береді. Сұрақты орыс және қазақ тілінде қоюға болады. Бұл интернеттің мүмкіндігі арқылы БАҚ-тың интерактивтілік функциясын атқаруға мол мүмкіндік алуының нақты көрінісі. Сондай-ақ, бүгінгі заманның тағы бір ерекшелігі – әлеуметтік желілердің өмірімізге дендеп енуі. Пайдалана білген жанға аудиторияның басым бөлігі инстаграм, фейзбук желілерінде. Осы заманауи үрдісті сәтті пайдалан білген ақпараттық агенттік ретінде Nege.kz ақпараттық агенттігін айтуға болады. Инстаграмда 6 айдың ішінде 200 мыңнан астам оқырман жинады. Әрі аудиториясының белсенді екенін де атап өткеніміз жөн. Сторис 10 000-нан астам қаралым жинаса, күнділікті жарияланым 15 000-20 000 аралығында лайк жинайды. Қысқа ақпаратты инстаграмға беріп, толық ақпаратқа сілтеме қалдыру арқылы өз жұмыстарын заманауи медиаға сай сәтті жүргізе алып отыр.

Ақпаратты таратуда екі контентті, яғни цифрлы және фьюжи араластырып пайдаланады. Агенттіктер жұмысындағы тағы да бір жаңа тенденция, М. Левченко атап өткендей, «БАҚ-тың прес-реализациялану» процесі жүріп жатыр. Ұлыбританиялық агенттіктердің 70%-ы пресс-релиз форматында жазылады. Мұндай үрдіс қазақстандық агенттіктер үшін де жат емес. Бұл ақпараттық агенттік жұмысының ХХІ ғасырда толық ашылғанын көрсетеді.

Қазақстандық ақпарат агенттіктерінің сыртқы формасының 2 типі бар: дәстүрлі, заманауи.

Мысалы, 100 жылдығын тойлаған Казинформ дәстүрлі ақпараттық агенттік ретінде танылып, өз жұмысын осы бағытта жалғастырып келеді. Бұл әрине Казинформның жетекші ақпарат құралы ретінде Тенгриныоспен йық тірестіріп, басты ақпарат таратушы болып отырғанын жоққа шығармайды. Өйткені

ні, дәстүрлі ақпарат құралдары үшін Казинформ ақпараттың қайнар көзі ретіндегі өз жетекшілігін сақтап қала алып отыр. Сонымен бірге, Тенгриьюстің әртүрлі ақпарат тарату формаларын қатар қолданылуы байқалуда: Фото, видео, аудио, мәтін, фото бір-бірімен біте қайнасып жатуының арқасында ақпаратты өтімді болып отыр.

Бұрын ақпараттық агенттіктерінің ең басты функциясы – ақпаратты бір арнаға біріктіріп, тасымалдаушы болса, қазір ақпарат агентігі түсінігі өз ауқымын кеңейткен. Дәл қазіргі уақытта ақпараттық агенттіктерді «медиа БАҚ» деуге болады. Оның ақпарат айдынындағы ықпалы, әсері өскен. Сондықтан да қазір ақпарат агенттігін тек ақпарат тасымалдаушысы ретінде ғана қарауға болмайды.

Қазіргі таңда біздің ақпараттық агенттіктердің өз ақпараттарын бұқаралық сипатта етіп отырғанын ескерсек, ақпарат агенттіктерін бұқаралық ақпарат құралы деуге толық негіз бар. Сонымен, ақпарат агенттігі – ақпаратты жинайтын, өңдейтін, тазалайтын, тарататын, БАҚ-қа өз өнімін ұсынатын, сонымен бірге өзі де бұқараға ғаламтор арқылы тікелей ақпарат тарататын «БАҚ медиасы».

Әлемдік ақпарат кеңістігінде ақпарат агенттіктерінің атқаратын рөлі зор. Өйткені олар интеллектуалды жаңалықтарды, қаржы порецияларына қатысты жаңалықтарды, ғылыми-техникалық жаңалықтарды бірінші болып біліп, бірінші болып таратады.

Сонымен, ақпараттық агенттік:

- ақпарат тасымалында басты рөл ойнайды;
- Медиа пространствада ақпарат толқынын қалыптастырушы;
- Дәстүрлі және жаңа медиа арасында доминант БАҚ;
- Онлайн ақпарат тарататын БАҚ;
- Бұқараға тікелей ақпарат таратады.
- ерекше БАҚ түрі, өйткені, агенттіктер арқылы сол мемлекеттің имиджі қалыптасады;
- бүкіл әлемде болып жатқан маңызды оқиғалар туралы ең жедел ақпарат таратады.

Шет елде ақпараттық агенттіктердің қызметі – ақылы, Ресейде де ақылы қызметке толықтай көшуге қадамдар жасалып жатыр.

Қазақстандық ақпарат агенттіктері – КазТАГ, Интерфакс-Казахстан және т.б. агенттіктер. Және аралас форматта жұмыс істейтін агенттіктер де бар. Олар өз тұтынушыларымен келісімшартқа қол қою арқылы жұмыс жасайды.

Әлеуметтік медиа тұтынушыларға қандай ерекше дүние ұсынып отыр? Неге дәстүрлі медиа нарықта сұранысқа ие болу үшін, әлеуметтік медиаға жүгініп отыр? Әлеуметтік медианың әлеуеті неге артты? «Бұған дейін тұтынушы өз тауарының жасалу процесіне қатыспайтын. Контенттің (видео, аудио, сурет) қай түрі қажет екенін таңдамайтын. Тұтынушы қазіргі таңда өз контентін құруға атсалысады» [2, 121].

«Трансформацияны жағымсыз құбылыс ретінде қарастырудың қажеті жоқ. Трансформация кез келген сферада жаңа даму мүмкіндіктерін алып келеді. Медиа индустрияға трансформация тұтынушы сыйласа, өндірушіге үлкен платформа береді».

Қазір гаджеттер, ғаламтор қарапайым тұтынушының күнделікті өміріне енді.

«Трансформациялау процесі әлі де жетілдірілу үстінде. Бұл процесс жақын болашақта аяқталмайды.

Медиа компанияларға жаңа нарық заңына бағынуына тура келеді: Цифрлы технологиялар «БАҚ-тың дәстүрлі бизнес моделінің күл-талқанын шығарды. Бұрын медиа әлемдегі заңдылықтарды ірі медиа компаниялар реттеп отырса, цифрлы қоғамды басқару мүмкін емес». Онлайн-жаңалықтар газеттерді Европа, Америкада қыр астында қалдырды. 2010 жылы Pew-Research-те зерттеу жүргізген зерттеуші Хонгудың айтуынша, «Телевизиядан кейінгі басты күш» болып отыр. Reuters Digital News Report-тың мәліметінше, «Онлайн-жаңалықтар телевизияның сұранысын азайтқан» [3, 132].

Ақпарат агенттіктерінің ерекшелігі интернетке тән стилінде. Жанры – қысқа әрі нұсқа, ақпараттық жанр, Кім? Қайда? Қашан? деген сауалдарға жауап береді. Ақпарат әрбір жеке адамға арналып жасалады.

Осы орайда, әлемдік ақпараттық агенттіктерден бізге келе қоймаған бір үрдіс бар. Ол шетелдік агенттіктерде негізгі пайда көзі таза ақпаратты сатудан емес, нарықта жұмыс істеуден, қаржы және тауар нарығына қатысты маңызды аналитикалық ақпарат таратуынан түседі. Мысалы, Рейтер агенттігі қаржылық ақпараттардан бөлек қоғамдық-саяси маңызы бар мәселелерді де көтереді. Негізгі өнімі: жаңалықтық лента, фото, видео материалдар [4, 96].

Қазақстанда «мульти-ньюс» кеңінен қолданылады және сұранысқа ие. Kazakhstan Today мен Vnews-ке ұқсастықтары өте көп. Көріп отырғанымыздай, мемлекеттік агенттік болғанымен де реформациялауға көшкен. Сайтқа көз салар болсақ, жанартуларды байқаймыз. Жоғары сектордағы жүгіртпе жолда – агенттіктің қоғамдық қабылдауының хабарламалары берілген.

Агенттіктің сайты пайдаланушыларға ыңғайлы. Дизайн стилі танымал брендтерді көшірмеген. Оң жағында айдардың атауы, ортада – күні мен уақыты көрсетілген күннің басты ақпараттары.

TengriNews – Қазақстандағы ең танымал ақпараттық агенттіктердің бірі. Казинформ сияқты бұл агенттік те соңғы 7 жылда контентті жетілдіру мен дизайнын және техникалық жұмыстарын күшейту жолында тынымсыз еңбек етті [5].

Аталмыш агенттік өзінің Tengri FM и Tengri TV атты радио және видео қызметіне ие. Сайтта сапалы суреттер өте көп. Мультимедиямен жұмыс жасауда жоғары деңгейге жеткен.

Жаңалықтық хабарламаларының авторы көрсетілген, басқа ақпараттық агенттіктермен салыстырғанда, эксклюзивті ақпарат таратады.

«Мақалалар» атты арнайы бөлімде ең өзекті тақырыптар қозғалған. Аталмыш 3 бөлім – Интервью, Блогтар мен пікірлер, Мақалалар агенттіктің аналитикалық жарияланымдарын көбейте түседі. «Блогтар мен пікірлер» бөлімінде Ч. Ламиуллин, Е. Борецкий, А. Журавлев, А. Колпаковтардың еңбектері жарияланады. Алдар Көсе лақап атымен қызықты, ирониялық материалдар жарияланып тұрады. Осы бөлімде тек өздерінің тілшілерінің ғана емес, басқа да адамдардың мақалалары жарияланады.

Сайттан Жаннат Ертлесов жүргізетін «Кәсіби әңгіме», танымал хабарын тамашалауға болады. Бұл хабар сонымен бірге СТВ телеканалынан күнделікті беріліп жүр. NewTimes.kz – жаңа қазақстандық ақпараттық агенттік, жаңалықтарында отандық танымал телеарналарға сілтеме жасалады. Агенттік 2013 жылы 10 маусымда ҚР заңдық актілеріне сәйкес тіркелген. Офісі Астана қаласында орналасқан. Ақпараттық агенттік 24 сағаттық режимде жұмыс жасайды, Қазақстандағы және ілемдегі маңызды саяси-экономикалық, әлеуметтік жаңалықтарды таратады [6].

NewTimes.kz лентасында аналитикалық мақалалар жарияланады, оның ішінде экономика, мәдениет, саясат, ғылым және спорт саласындағы танымал эксперттермен интервьюлер. «NewTimes.kz» ақпараттық агенттігінің меншік иесі – ТОО «Рысбай ЕЛ». Бас редактор – Жанар Муканова. NewTimes.kz-тің жаңалықтар лентасынан 35-40 әртүрлі тақырыптағы жаңалықты оқуға болады саясат пен экономикадан спорт тақырыбына дейін. Ақпараттық сферада жүргеніне көп бола қоймаса да, ақпарат көзі ретінде БАҚ алдында өз имиджін қалыптастырып келе жатыр.

Жас ақпараттық агенттіктің кеңсесі – Алматы қаласында. Агенттік басқа агенттіктерден қалып жатқан жоқ, керісінше өз жолын қалыптастырып келе жатыр. Ең ұтымды тұсы – әртүрлі тақырыптарға аналитикалық эксклюзивті материал жариялайтыны. Көп агенттіктер контентті блогерлердің жазбаларымен толтырғысы келсе, Today.kz-те «Авторлар бағаны» айдары бар, бұл айдарда сапалы, эксклюзивті авторлық мәтіндер жарияланады, мысалы қазіргі заманғы Қытай саясаткерлері туралы аналитикалық мақалалары. Мәтіндері әртүрлі жанрда жазылған, беру формасы басқаша, видеолар көп жарияланады. Әрбір агенттік пайдаланушының есінде ұзақ сақталынып қалғанын қалайды. Аталмыш астаналық ақпарат агенттігі қайталанбас дизайнымен есте қалып отыр. Ең жоғарыда күн жаңалығы оқшау тұр, редакцияның көзқарасы бойынша назарға лайықты. Әрбір жаңалықпен бірге фотографиялар берілген. Жағалықтар жылжымалы лента формасында берілген. Қақ ортада негізгі жаңалықтар лентасы берілген. Сол жақта «Басты жаңалықтар», одан кейін «Пікірлер» «Эксклюзив» айдарлары. Ортада Мультимедиа айдары орналасқан, одан кейін тақырыптық айдарлар – Саясат, Билік, Қоғам, Экономика, Әлем, Сандық блок, Оқиға, мәдениет және спорт. «Билікке сұрақ» айдары үнемі бос тұрады. Бірақ осындай айдардың болуының өзін жоғары бағалауға болады. Бұл бұқараның билікке БАҚ арқылы өз үнін естіруге үлкен мүмкіндік. «Танымал» және «Пікірталас» жаңалықтары оқшауланған, күннің, аптаның, айдың жаңалықтарын белсендіруге болады. Басқа агенттіктерден айырмашылығы – пікір қалдырылған ақпараттарға арналған арнайы баған бар, әртүрлі жаңалықтарға қалдырылған пікірлердің барлығын бір жерден оқуға болады [7].

Қорыта айтқанда, Қазақстандық ақпараттық агенттіктердің жалпы сипаттамасы мынадай картинаны береді – ақпараттық агенттіктер саны күннен-күнге артып келеді. Олардың көпшілігі – жеке, аз ғана бөлігі – мемлекеттік. Даму екі жақта да бірдей деңгейде.

Қазақстандық агенттіктердің екеуі – Казинформ и КазТАГ халықаралық агенттік статусына ие. Барлық агенттіктер дерлік ақпарат тартудың аралас түрін пайдаланады, яғни, жазылу арқылы және бұқараға қолжетімді ақпарат.

Қазақстанда 64 ақпараттық агенттік тіркелген. Оның екеуі – мемлекеттік, қалғаны – жеке.

Қазақ тілінде ақпарат тарататыны – 2% (5%), орыс тілінде ақпарат тарататыны – 3% (5%), қазақ және орыс тілдерінде қатар ақпарат таратыныны – 47% (73%), қазақ, орыс, басқа тілде қатар ақпарат тарататыны – 19% (13%).

Қазақстандық ақпарат агенттіктері: Қазақстан Today, Казинформ, КазТАГ, интерфакс, т.б.

Қазақстан Today kt.kz ақылы жазылып ақпарат тарату арқылы жұмыс істейді. Яғни қоғамдық-саяси жаңалықтарға жазылуға болады.

Online режимде Қазақстанның түкпір-түкпірінен (Астана, Алматы және өңірлер) оқиға орнынан ақпарат таратады. Оған қоса, посткеңестік аумағындағы өзекті, қызықты, жедел жаңалықтарды жариялайды; оның ішінде Орталық Азия, Каспий өңірі, Ресей және алыс-жақын шет елдер. Болып өткен жаңалықтарға қатысты ақпараттар ішінде гиперсілтемелері бер.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Средства массовой информации России / Я. Н. Засурского-ның редакциялауымен – М., Аспект-Пресс, 2010
2. Чимаров С.С., Ярошевский С. С. Теория и практика массовой информации: Сөздік-анықтама., 2005
3. Англо-русский толковый словарь концепций и терминов. М., «Московского университета» баспасы, 2004. – 415 б
4. Султанбаева Г. С. Политическая коммуникация в средствах массовой информации: зарубежный опыт и Казахстан // Монография. – Алматы: Қазақ университеті. – 2012. – 306 б.
5. Тенгриныйос ақпараттық агенттігінің сайты
6. «NewTimes.kz» ақпараттық агенттігінің сайты

ТЕРРОРИЗМ ТАҚЫРЫБЫНДА МАТЕРИАЛ ЖАЗУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ақтоты Кабиева

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Журналистика факультетінің 2-курс магистранты

Бұқаралық ақпарат құралдары, әсіресе, телеарналар террорлық актілерді үрей туғызатындай жеткізетіні рас. Содырлар да мұны біледі және БАҚ-ты өз пайдасына белсенді түрде пайдаланып келеді. Сол арқылы олар көрермен мен ел үкіметін психологиялық тұрғыда әлсіз жағдайға түсіреді. Бұл туралы Маргарет Тетчер: «БАҚ-та ақпарат тарату – террористердің ауасындай» деген болатын [1]. Кейін «темір леди» бұған қоса: «Террористер еркін БАҚ-ты еркіндікті жою үшін пайдаланады», – деді [2]. Осыдан террористердің аса маңызды қаруы қоғаммен байланыс екені анық көрінеді, ал БАҚ – бұл қаруды қолданудың басты құралы.

Осылайша, терроризмнің негізгі мақсаты – қоғамдық пікірді, көпшіліктің көзқарасын бұрмалау, елдің қалыпты жай-күйіне әсер ету. Ал террорлық актілер туралы жазу кезінде БАҚ рөліне деген түрлі көзқарас кездеседі. Олардың ішінде содырлардың қалауы, биліктің қажеттілігі, журналистердің ұмтылысы сияқты нәрселер бар. Бұл жерде террористер, үкімет пен БАҚ-тың өзі мұндай оқиғалар жайлы материал дайындаудағы БАҚ-тың рөлі мен қызметін, жауапкершілігін әртүрлі позициядан көреді. Бұл жерде билік пен бұқаралық ақпарат құралдарының міндеті – осы позициялардың динамикасын түсініп, ортақ мүдде жолында жүргізілетін саясатты құру.

Террористер өзіне қоғамның назарын аударту үшін БАҚ-ты тегін пайдаланады. Оларға қатысты қандай да бір оқиғаны телеарнада, радио мен баспасөзде беру өздерінің мәселесіне бүкіл әлемнің назарын аудартады. Ал террористпен болған сұқбат – қашанда сенсация.

Көбінесе содырлар қарсыласына күшті соққы беру мақсатында БАҚ-тың қолдауын күтеді. Олар БАҚ-тың халық арасында үрей туғызып, тіпті туристер келуге қорқатындай етіп хабар таратып, үкіметті экономикалық шығынға ұшыратуға әсер еткенін қалайды.

Сондықтан бұқаралық ақпарат құралдары мен оның басшыларына ең бірінші кезекте қылмыскерлердің қолындағы адамдардың өмірі мен амандығын және оларды құтқаруға әрекет етіп жатқан арнайы күштік құрылымның қызметкерлерін ойлау қажет. Осы жерде «зиянды тигізбе» деген сөз – журналистердің негізгі ұстанымына айналуы шарт. Соған байланысты журналист:

- содырлардың қолына түскен адамдардың өміріне қауіп төндіретін ешқандай әрекетке бармауға;
- кепілге алынған адамдардың және өзінің өміріне қауіп төнетін жағдайда террористермен тікелей қарым-қатынасқа түспеуге;
- оқиға куәгерлеріне, әсіресе балалар, әйелдер мен босқындарға ақпарат көзі ретінде айрықша сақтық танытуға;
- кепілге алынған адамдар мен құрбандардың жақындары мен достарын өздерінің келісімінсіз атап көрсетпеуге;
- қоғамды ақпараттандыруға қарағанда жаралылар мен зардап шеккендерді құтқару, сондай-ақ содырлардың қолындағы адамдарды босатудың бірінші орында тұруы керектігін есте сақтауға;
- дереккөздердің бәрінен ақпаратты жинап, талдап және салыстырып, тұтқындағы адамдар мен құрбандардың өміріне шынымен қауіп төнген жағдайда ғана өз әрекетін құқық қорғау органдарымен келісіп отыруға;

– террористер мен құқық қорғау органдарының арасында делдал болу жауапкершілігін алмауға;
– сәтті видео немесе фотокадр түсіру үшін террористерге, кепілге алынған адамдарға, босқындар мен шиеленіске қатысы бар басқа адамдарға қандай да бір әрекетке баруын ұсынбауға;
– террорлық акт жасау кезінде содырлардан сұқбат алмауға;
– террористерден дайындалып жатқан террорлық акт немесе басқа да қауіп-қатер туралы естіп білген жағдайда тез арада тиісті органға хабар беруге міндетті [3].

Журналист террорлық акт және террористерге қарсы операциялар туралы материал жазуда ерекше мұқият әрі сақ болғаны жөн. Себебі:

– терроризм проблемаларының ұзақ мерзімді шешімдерін табу үшін өткізілетін ашық түрде әрі ақпараттық қоғамдық дебат құруға әсер етуде террорлық акт пен терроризмге қарсы күрес туралы толық әрі нақты ақпарат беру;

– террорлық актілер ешқандай себеппен ақталуы мүмкін емес, сондықтан террористердің көзқарасы мен әрекет ету бағдарламасын көрсету мақсатында олардың ойын жеткізуші ретінде көрініп қалмауға тырысу;

– террористермен тікелей трансляцияланатын сұқбат жүргізбеу керек, мұны содырлар контртеррористік операция аймағынан өзге жердегі өз жақтастарына құпия сигналдар беру мақсатында пайдалануы мүмкін;

– террористердің талабын риторика мен үгіт-насихатсыз түсіндіріп беруге тырысу қажет, негізінен бұл талаптарды журналист өз сөзімен жазып әрі оған сәйкес құқықтық комментарий қосқаны жөн;

– БАҚ аудиториясының террорлық актілер туралы шындықты білу құқығы мен терроризм бабымен кінәлі деп табылғандар құқығының арасындағы балансты сақтауға тырысу;

– террорлық актілер туралы хабарламаларды оқиғаның нақты жай-жапсарын түсіндіре отырып жеткізу; ал нәсіл, діни көзқарасы, ұлты немесе террористердің алатын орны мен олардың құрбандары туралы тек өте маңызды болған жағдайда ғана хабарлауға болады, бұл кезде әлемдік қауымдастық терроризмді қандай да бір дінмен, нәсілмен немесе ұлтпен байланыстырмайтынын ескеру қажет, ал жақтырмау, дискриминация, теңсіздік, надандық, кедейлік және шеттету халықаралық терроризмнің негізі болып саналады;

– терроризмді түп тамырымен жою мақсатында әлемдік қауымдастық адам құқықтарының қорғалуына, өзара сыйластыққа, мәдени диалог пен әділеттілік, теңдік пен пікірлестік негізінде кедейліктің азаюына сүйенетін дамудың ғаламдық және тұтас көрінісіне мұқтаж екенін ескеру;

– БАҚ аудиториясының шынайы оқиғалар туралы түсінігін бұрмалауға әкелуі мүмкін деген фото және видеоматериалдарды монтаждамау;

– террористердің қатыгездігі мен зорлық-зомбылығын көрсетуде БАҚ аудиториясы өкілдерінің адамгершілік сезімі мен діни сенімін сыйлай отырып, терроризм құрбандарының қиналысы мен олардың туыстарының сезіміне лайықты түрде сыйластық танытып, сенсация жасау мен натурализмнен аулақ болған жөн;

– террористердің өмірбаянын жариялау мәселесінде бұл материал оны ақтауы, батыр етіп көрсетуі, романтизацияға жол беруі немесе керісінше, терроризмнің қауіпін азайтып және қалыпты жайт ретінде көрсетуіне әсер етуі мүмкін деген қауіп бар екенін ескеру керек;

– кез келген терроризм қаупімен күрес стратегиясы негізгі құқытарды шектеуге қарағанда көп жағдайда ақпарат пен пікір бостандығын сыйлауға сүйенуі тиіс екенін ескеретін болсақ, журналист қоғамның терроризм мен оған қарсы күрестің өзіне қатысты барлық тұстарын білу құқығын қорғау қажет [4].

Тәжірибе көрсеткендей, сөз бостандығы бар жерде терроризм өмір сүреді. Бұқаралық ақпараттық құралдары мемлекеттің идеологиясымен ғана жұмыс істесе, ол жерде терроризмнің болуы мүмкін емес. Мұндай елдерде оппозиция да, экстремистік топтар да ел ішінде террорлық акт жасауға талпынбайды. Бұл елдің күштік құрылымы мықты деген сөз емес, бұқаралық ақпарат құралдары террорлық акт туралы ақпарат таратпайды немесе террористерге мүлде жағымсыз болатын ақпарат береді. Ал террорлық актінің мәні оның қоғамдық санаға әсер етуінде. Осылайша, бүгінгі таңда өзекті әрі үнемі қадағалауды талап ететін проблеманың бірі терроризммен күрес ісінде билік құрылымдарының қоғаммен және БАҚ-пен байланысы аса маңызды әрі қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Салимов К.Н. Современные проблемы терроризма. – М.: Издательство «Щит-М», 1999. 58-б.
2. Оганян Р. Театр террора / Автор-составитель Р. Оганян. М.: Грифон, 2006. 22-б.
3. Горохов Е.Ю. Указ. соч. 106-107 б.
4. Этические принципы профессионального поведения журналистов, освещающих акты терроризма и контртеррористические операции / Освещение СМИ актов терроризма и контртеррористических операций / Рекомендации Союза журналистов России, МПТР РФ, Института Пойнтера. <http://www.rui.ru/smi-teror.htm>

МАЛЫЙ И СРЕДНИЙ БИЗНЕС В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ COVID-19: ПОТЕРИ И РИСКИ

Мурат Шынара

*магистрант 1 курса факультета журналистики, КазНУ имени аль-Фараби.
shynara.murat@mail.ru*

Аннотация: В период пандемии COVID-19 мир и в целом человечество поменяла взгляд и мышление. На сегодняшний день в условиях пандемии коронавируса множество сфер деятельности изменило свой подход к работе. Год человечество живет с этой большой проблемой, которая нанесла урон многим сферам, а также не остались в стороне Малый и Средний бизнес. Данный научный проект поднимает вопросы бизнеса, то есть как в период пандемии бизнесу выйти из кризиса с помощью государственных программ. А также в данной работе есть предложения по улучшению тех или иных программ. Научная работы предполагает дальнейшую реализацию поставленных проектов в жизнь. В работе были использованы поиски путей и решения по поставленной теме.

Ключевые слова: бизнес, пандемия, коммуникации, СМИ, экономика.

COVID-19 пандемиясы кезінде элем және жалпы адамзат өз көзқарастары мен ойларын өзгертті. Бүгінгі күні коронавирустық пандемия жағдайында көптеген қызмет салалары жұмысқа деген көзқарасын өзгертті. Бір жылдан бері адамзат көптеген салаларға зиян келтірген, сонымен қатар Шағын және орта бизнестен қалыс қалмаған осы үлкен проблемамен өмір сүріп келеді. Бұл ғылыми жоба бизнестің сұрақтарын көтереді, яғни пандемия кезінде бизнесті мемлекеттік бағдарламалардың көмегімен дағдарыстан қалай шығаруға болады. Сонымен қатар бұл жұмыста белгілі бір бағдарламаларды жетілдіру бойынша ұсыныстар бар. Ғылыми жұмыс жеткізілген жобаларды әрі қарай жүзеге асыруды көздейді. Жұмыста тақырып бойынша шешімдер мен тәсілдерді іздеу қолданылды.

Кілт сөздер: бизнес, пандемия, коммуникация, БАҚ, экономика.

During the COVID-19 pandemic, the world and humanity in general have changed their outlook and thinking. To date, in the context of the coronavirus pandemic, many areas of activity have changed their approach to work. For a year, humanity has been living with this big problem, which has damaged many areas, and also did not stand aside Small and Medium Business. This scientific project raises questions of business, that is, how, during a pandemic, business can get out of the crisis with the help of government programs. And also in this work there are suggestions for improving certain programs. Scientific work involves the further implementation of the delivered projects. The work used the search for ways and solutions on the topic.

Key words: business, pandemic, communications, media, economics.

Введение: Данная научная работа рассматривает Бизнес в условиях пандемии и предлагает свои пути улучшения этих сфер. Ведь пандемия коронавируса подвергла эти сферы различным проблемам, которые поднимаются в работе. Выбор именно этой темы был однозначен, так как сфера Бизнеса терпит кризис и такая же ситуация с Коммуникациями. Почему были взяты две сферы в данной работе? Так как эти две сферы наиболее интересны и мало изучены.

В период пандемии COVID-19 мир и в целом человечество поменяла взгляд и мышление. На сегодняшний день в условиях пандемии коронавируса множество сфер деятельности изменило свой подход к работе. Год человечество живет с этой большой проблемой, которая нанесла урон многим сферам, а также не остались в стороне Бизнес. Данный научный проект поднимает вопросы бизнеса, то есть как в период пандемии бизнесу выйти из кризиса с помощью государственных программ. А также в данной работе есть предложения по улучшению тех или иных программ.

Актуальность данной темы связана с распространением исследуемого явления и заключается в необходимости проработки совершенствования работы в этой области.

Объектом исследования данной научной работы являются Бизнес Казахстана.

Предметом исследования является кризис в сфере Бизнеса.

Методы исследования данной научной работы. В данной работе мы исследовали Бизнес сегодня и сравнивали что было до карантина. Также изучались государственные программы, направленные на помощь малому и среднему бизнесу. Были проведены опросы по теме Бизнеса сегодня. Также был проведен опрос и сделаны прогнозы на будущее.

Обзор литературы:

Баева Л. В. Социальные медиа как форма трансценденции // Вестник Северного (Арктического) федерального университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. 2018.

Пронин Е.И., Пронина Е.Е. Медиапсихология: новейшие информационные технологии и феномен человека // Общественные науки и современность – 2013.

«Fifty Inventions That Shaped the Modern Economy» Tim Harford

«Hit Makers» Derek Thompson

«If You're in a Dogfight, Become a Cat» Leonard Sherman

«Janesville: An American Story» Amy Goldstein

Результаты и Обсуждения:

Суть происходящих и будущих изменений – заключаются в переходе жизни человека в онлайн формат, когда виртуальная реальность жизни в медиа и посредством медиа становится уже реальностью, более актуальной, реальной и очевидной, чем жизнь вне медиа. В этих условиях перед медиапсихологией актуализируется принципиально новый круг проблем и задач, прежние ключевые задачи приобретают новое звучание, оставаясь все так же значимыми с практической точки зрения.

Вывод. Кризисная ситуация, связанная с пандемией, еще ярче проявила ряд значимых с прикладной точки зрения проблем, которые и до этого были на авансцене медиапсихологии. Как мы видим, что Бизнес пришел в упадок. Многие вещи в двух сферах очень близко перекликаются. Поэтому для решения проблем нужно создавать новые программы, новые методы. Нужно новое дыхание для решения тех или иных проблем.

Бизнес в стране развивался с такой же интенсивностью, с какой и само государство. Взлеты и падения экономики очень сильно давили на предпринимательство в республике, конечным итогом этих процессов стало открытие в 1997 году фонда «Даму». Главной прерогативой этой организации, стало и является поныне, консультирование и финансовая помощь малому и среднему бизнесу. Государство всемерно направлено на то, чтобы малый и средний бизнес развивался в стране. Поэтому, правительство оказывает помощь предпринимателям не только на общегосударственном уровне, но и на региональном, государственной службой по делам предпринимательства.

Правительство очень ярко поддерживает бизнес в стране. Создана Национальная палата предпринимателей Казахстана. Так, в 2011 году, по инициативе палаты была создана программа «Дорожная карта бизнеса-2020», которая помогает бизнесу в виде сервисного департамента, руководителем этой программы является фонд «Даму».

В ходе исследования было выявлено:

- Проблемы в период пандемии Covid-19 и после
- Меры по улучшению данной ситуации
- Какие форс-мажорные ситуации мы можем ожидать?

Малый и Средний Бизнес в Казахстане.

Бизнес сегодня в кризисном состоянии, но всё еще остается «на плаву». Что делать и как быть бизнесу сейчас? Хочется сделать акцент именно на малый и средний бизнес. Также в научном проекте были подняты такие вопросы как перспективы и дальнейшее развития бизнеса.

- Пандемия коронавируса нанес удар в виде:
  - 1. Оттока капитала
  - 2. Удорожание кредитов
  - 3. Девальвации национальной валюты
  - 4. Потери экспортной выручки от падения цен на сырье

В недавнем исследовании, проведенном компанией “Fashion lab” среди 350-ти представителей малого и среднего бизнеса из 7 городов Казахстана говорится о том, что более 80% респондентов, отметили негативное влияние пандемии на их деятельность. У 69% предприятий сократилась доходность, а 23% бизнеса остановили свою деятельность. Что же касается будущего, то в исследовании 65% опрошенных предпринимателей, считают «ближайший год вести бизнес в Казахстане будет тяжело».

В рамках проекта «Бежевая книга» 41% компаний опрошенных респондентов испытывают серьезные финансовые проблемы, а у 45% компаний производство работает не стабильно. По оценкам республиканского центра помощи предпринимателям в Казахстане после введения чрезвычайного положения для борьбы с распространением коронавируса в марте по май 2020 года под угрозой закрытия оказалось около 30% малого и среднего бизнеса.

Исследование, проведенное национальной палатой предпринимателей «Атамекен» среди 70 тысяч предпринимателей показало, что 10% предпринимателей заявили о высокой вероятности закрытия бизнеса. Это компании сфер общественного питания, развлечений, отдыха, а также системы образования. При этом 23% опрошенных бизнесменов полностью лишились доходов. У 17% предпринимателей нет средств на уплату налогов. Кстати, опрос проводился с 23 июня по 2 сентября текущего года.

На сегодняшний день в сфере бизнеса очень мало производство, то есть эта ниша не так забита. Именно этим должно заняться государство в ближайшие годы, то есть помочь или мотивировать казахстанских предпринимателей заняться производством. Если же торговля и услуги в Казахстане занимают почетное место, то производство сильно страдает. Нужно подготовить некие государственные программы по помощи предпринимателям для реализации производства. У нас есть компании по выпуску мебели, обуви, текстиля, но их очень и очень мало. До пандемии именно большая налоговая нагрузка мешает развиваться сектору производства. Есть возможность снизить налоги именно для производителей, нужно ею пользоваться.

Банки предлагают малому и среднему бизнесу до 5 миллионов тенге беззалогового кредита по 6% процентов, но к сожалению, этого недостаточно для среднего бизнеса. Как мы видим если же средний бизнес относится еще и к категории производства, то им нужна финансовая поддержка в виде больших сумм. Ведь в период пандемии они потерпели большие потери в плане элементарного, например, задержки товара или поднятие цен на товары. На сегодняшний день даже для изготовления той же самой мебели все необходимые инструменты закупаются с зарубежа.

Хорошим инструментом поддержки для малого и среднего бизнеса со стороны государства было отменой социального налога на 3 месяца. И это действительно была хорошей инициативой и помощью для предпринимателей. Это показывает, что самой хорошей поддержкой со стороны государства бизнесу это налоговые льготы. В этом вопросе необходимо изучить опыт таких стран как Дания, Нидерланды и Финляндии. Они же в свою очередь в условиях пандемии напрямую помогали бизнесу, то есть субсидировали фонд оплаты труда тем, кто находится в состоянии кризиса и также помогали с увеличением оборотных средств. Система работы заключалась в том, что они высчитывали налоги, который оплатил бизнес в прошлом году и часть этих же налогов возвращала бизнесу. И здесь мы видим, что предприниматели понимают, что чем больше они оплатят налогов, тем больше им поможет государство.

Также стоит отметить, что малый и средний бизнес наиболее адаптирован к кризисным ситуациям. Некие советы предпринимателям по производству можно дать такие как: пересмотреть свою ценовую политику, так как в период пандемии экономика страны упала и у населения нет больших средств для крупных покупок. Закон рыночной экономики подразумевает быстрое адаптацию к тем или иным ситуациям.

Если же посмотреть на государственные программы по оказанию помощи для малого и среднего бизнеса через призму продуктов, то наиболее востребованными и популярными будут самые гибкие, простые и легкие в понимании. То есть для этого нужно, чтобы не было каких-либо ограничений, условий, запретов или поддержка определенного сектора экономики. Именно такие программы будут наиболее эффективны в помощи в столь непростое время. Также хотелось бы обратить внимание на несколько программ, которые помогают бизнесу. Это являются программы под названием «Дорожная карта бизнеса» в них заложены дешевые ставки, хорошие условия. Кстати, это финансирование со стороны банков второго уровня.

Новая государственная программа под названием льготное финансирование, которая была под эгидой национального банка. Была запущена как раз в период пандемии. Программа профинансировала проектов на 40 миллиардов тенге. К сожалению, был очень короткий срок освоения, всего 3 месяца. Но тем не менее 40 миллиардов тенге были инвестированы в экономику страны и поддержали малый и средний бизнес.

Также хотелось отметить государственную программу без залогового кредита до 5 миллионов ставка по 6% процентов. Она же больше подходит для малого и микро бизнеса. Программа очень проста и легка в понимании. Хочется больше видеть таких программ для поддержки малого и среднего бизнеса.

Был проведен опрос, где участвовали 11 предпринимателей. Мы сможем увидеть какой бизнес и на сколько пострадал во время пандемии.

1. Какая у Вас сфера бизнеса?

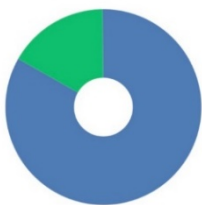
Пропустили: 0 Ответили: 13

Услуги	54 %	7
Производство	0 %	0
Торговля	38 %	5
Другое (уточните)	8 %	1 >

Диаграмма 1. Сфера бизнеса.

Как мы видим по диаграмме, что производство отсутствует, а сфера услуг лидирует в опросе.

2. Улучшилось ли финансовое положение
вашего бизнеса в пандемию?

Пропустили: 1 Ответили: 12

Да	17 %	2
Нет	83 %	10
Другое (уточните)	0 %	0 >

Диаграмма 2. Финансовое положение бизнеса в пандемию.

По опросу четко видно, что 83% предпринимателям был нанесен урон в плане финансов.

3. На сколько пострадал ваш бизнес?

Пропустили: 2 Ответили: 11

На 100%	18 %	2
На 50%	55 %	6
Нет, не пострадал	27 %	3
Другое (уточните)	0 %	0 >

Диаграмма 3. Пострадал ли бизнес?

Эта же диаграмма показывает, что больше пострадало бизнесов именно на 50%. Но есть и такие, которые пострадали на 100%.

Опрошено всего 11 бизнесменов, но уже прорисовывается картина бизнеса на сегодняшний день.

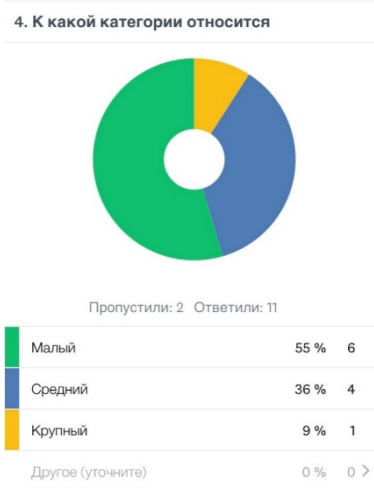

Диаграмма 4. К какой категории относится бизнес?

Больше всего опрошенных относится к малому бизнесу 55%. А меньше всего представителей крупного бизнеса 9%. Поэтому более объективную картину этот опрос дает малому и среднему бизнесу. Так как респондентов крупного бизнеса был всего 1 человек.

Теперь же хочется пройти по секторам бизнеса и посмотреть какие тренды и перспективы нас ожидают в ближайшем будущем.

Государственные услуги: На сегодняшний день это направление стало переходить всё больше в онлайн сферу. Мы можем получать еще большее количество справок, различных документов, услуг не выходя из дома. Это большой показатель и нужно двигаться именно по этому пути. Такой же метод нужно использовать и для получения ежегодных договоров с электроэнергией, газовыми секторами и водоснабжением. Ведь ежегодно бизнесмены заключают договора с этими секторами и для меньшей траты времени, а также скопления людей в таких учреждениях нужно переходить именно на онлайн сервис.

Логистика: Таких компаний стало еще больше. Именно компании по доставке товаров, еды и прочего сейчас пользуются большим спросом. Казахстанцы стали использовать функцию онлайн-покупок, что показывает рост и интерес к этой сфере. Теперь же молодым предприниматель можно использовать эту сферу как новый стартап.

Ресторанный бизнес (общепит): Именно эта сфера бизнеса получила новое дыхание и направление. Люди стали всё заказывать на дом и теперь эта сфера работает «на вынос». «Dark kitchen» многие предприниматели этой сферы деятельности перешли на этот уровень, то есть готовить еду лишь на доставку.

Сфера Хобби и Развлечений: Еще больше популярным стали коучи, психологи, тренинги, марафоны в онлайн форматах. Люди сидя дома стали больше задумываться и уделять времени себе. Некоторые сферы деятельности начали отмирать и большинству нужно будет искать новые пути развития. Также хороший стартап для начинающих предпринимателей.

Beauty услуги: Как мы видим, что после карантина все мастера и салоны красоты забыты. И это не удивительно, поскольку люди нуждались в том, чтобы привести себя в порядок. А также мы сейчас наблюдаем, что многие мастера стали выезжать на дом и появилось множество онлайн курсов для того, чтобы научиться самому привести себя в порядок.

Образование: Традиционное образование перешло на онлайн платформу, также и различные курсы. Что показывает, что некоторые предметы в школах можно изучать в онлайн формате.

Туризм: Многие страны всё еще с опаской открывают границы, а некоторые и вовсе закрыли их. Но как мы видим внутренний туризм в несколько раз возрос. По мнению компаний Chokotravel если же уменьшились внешние рейсы, то наоборот увеличились внутренние. Это большой прорыв для внутреннего туризма.

Медицина: Медицина сейчас очень в напряженном моменте. Сейчас должна появиться дистанционная первичная диагностика пациента. В чем же ее преимущество? Во-первых, у людей есть определенный страх идти в медицинский учреждения. Также врачи должны работать на выезд в частных

клиниках. Это поможет предотвращению второй волны коронавируса и налаживанию в целом сферы медицины.

Решения последствий пандемии Covid-19 в сфере бизнеса. Проблемы в период пандемии коронавируса.

■ **Закредитованность населения выросла.**

■ Решение: при кредитной амнистии чтобы государство за одного человека не оплачивала 100% сумму, а лишь 50%. А остальные 50% шло на разделение рисков с банком. В таком случае банки начнут улучшать свой риск-менеджмент в потребительском кредитовании.

■ **Падение сектора бизнес. Потеря большой части рабочих мест.**

■ Решение: Поддержка бизнеса по потерям, которые они понесли, а не только по видам их деятельности. Если же у крупного бизнеса существует «запас хода», то у МСБ этого «запаса» хватит лишь на пол года. Поэтому МСБ нужна поддержка в большей степени. Для микро и малого бизнеса создали государственную программу по выдаче кредита до 5 миллионов тенге по 6%, но для среднего бизнеса этого мало. Нужно увеличить сумму и создать гос.программу для помощи среднему бизнесу.

Меры по улучшению данной ситуации:

1. Нужно анализировать пройденный путь с точки зрения совершенных ошибок.

Создание новых государственных программ по пройденным ошибкам.

2. Адаптивность.

Нужно адаптироваться к «новой жизни» и перенять опыт других стран.

3. Ограничить доступ к тендерам.

Участие в тендерах лишь крупного и среднего бизнеса.

Государственные программы помощи малому и среднему бизнесу все чаще находят свое отражение в реализации, чем в идеях. Правительство, осознав ошибки, сегодня, пытается их исправить, что положительным образом влияет на динамику увеличения предприятий малой и средней руки. Большой бизнес не вправе жаловаться, ибо Казахстан всегда поддерживал только его и до сих пор вливает сюда огромные средства и списывает долги крупных предприятий.

На данный момент, эксперты считают, что Казахстан в процессе рецессии. Экономика растет, за ней растет малый и средний бизнес. Лучше, когда наоборот, но, увы. Для полноценного подъема малого и среднего бизнеса нужна модернизация, государственная поддержка в виде «налоговых каникул» для особо плохо развитых отраслей малого и среднего бизнеса и уменьшение бюрократической нагрузки.

Вывод сделан на основе фактов, которые подтверждены годами. Европейские страны имеют в структуре своей экономики, лишь 30-35% предприятий большого бизнеса, основу же составляет малые и средние предприятия. Яркий пример – Германия и Италия. Поэтому главной задачей Казахстана в ближайшее время, согласно мнению специалистов, должен стать уход от статуса сырьевого придатка и становление экономики за счет предприятий мелкого и среднего бизнеса.

Список использованной литературы:

1. Баева Л. В. Социальные медиа как форма трансценденции // Вестник Северного (Арктического) федерального университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. 2018.
2. Пронин Е. И., Пронина Е. Е. Медиапсихология: новейшие информационные технологии и феномен человека // Общественные науки и современность. – 2013
3. «Fifty Inventions That Shaped the Modern Economy» Tim Harford
4. «Hit Makers» Derek Thompson
5. «If You're in a Dogfight, Become a Cat» Leonard Sherman
6. «Janesville: An American Story» Amy Goldstein
7. «The Power of Moments» Chip Heath, Dan Heath
8. «Reset: My Fight for Inclusion and Lasting Change» Ellen K. Pao
9. «Wild Ride: Inside Uber's Quest for World Domination» Adam Lashinsky
10. «Irresistible» Adam Alter
11. Chaos Monkeys: Inside the Silicon Valley Money Machine, by Antonio García Martínez
12. Disrupted: My Misadventure in the Startup Bubble, by Dan Lyons
13. Accounting Best Practices, 3rd Ed. Steven M. Bragg. 2004
14. Accounting Theory And Conceptual Frameworks
15. Advanced Financial Statements Analysis
16. Analyzing Internet Stocks – Cash Flow And The Burn Rate. John Bajkowski. 2000
17. Auditing Information Systems, 2nd Ed. Jack J. Champlain. 2003
18. Benjamin Graham Value Report – Investing Newsletter. February 2005
19. Control And Security Of E-Commerce. Gordon E. Smith. 2004

20. Corporate Finance & Financial Accounting Lecture. Robert Kimmel
21. Cybernetic Trading Strategies. Developing A Profitable Trading System With State-of-the-Art Technologies. Murray A. Ruggiero
22. e-Commerce Guide
23. Enabling eBusiness. W. S. Whyte. 2001
24. Essentials Of Accounts Payable. Mary S. Schaeffer. 2002
25. Essentials Of Payroll – Management And Accounting. Steven M. Bragg. 2003
26. Prentice Hall Creating Regional Wealth In The Innovation Economy. Jeff Saperstein, Daniel Rouach. 2002

ӘБІШ КЕКІЛБАЙҰЛЫ ПУБЛИЦИСТИКАСЫ ЖАЙЫНДАҒЫ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ РИСАЛА

Дастан Қастай

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Журналистика факультетінің 1-курс магистранты

Ғылыми жетекшісі: Римма Жақсылықбаева

Баспасөз және электронды БАҚ кафедрасының доценті,

филология ғылымдарының кандидаты

Аса өрнекті, әлеміш ажарлы ғұмыр күмбезінде дәуір баурайынан құтайып, керіш уақытқа із салған, кеніш көңілдің қыртысын жазып, адамзат аманатын айғақтаған өшпес із бар. Кезеңдерден қонып, дәуірлерден түскен – замансөз. Біздіңше, таңбалы хат, танымды публицистика, кесімді пікір. Ғарасатқа дейінгі адамзат баласының ақ қағаз бетіндегі үндеуі, жоғына жамау, барына сауап арқалаған құтпарақ. Абай бабам атаған келер заман – көк тұманның өлшемінен бөлек, өткен мен бүгіннің жаднамасы, ұлтқа ұстахана, жазарманға – қамсау сарай. Қисынды, сұлу болғаны өз алдына, жанның сарайы. Бағамдасам, ғұмырында қанатымен парасат мекенін қапқан көңіл құсын өз көкірегінде ұялатқан Әбіш Кекілбайұлы жансарайынынан осындай биік леп байқалады. Жүрекке жылы, жанға жайлы желемік. Халыққа тыныс, ұлтқа сая. «Арға тартпай арман тұл, намыс қумай мақсат тұл!» – дейді «Ұлттық намыс туралы ойласақ» тұрыпты толғамының әлқиссасында Әбіш Кекілбайұлы. Жазарман үшін бұл атаулы жезайыр ұран ұлт мінберіндегі тұтас борыштың жолашары, айнымас пейіл, ақжолтай ниеттің тұнығы. Ахаң, Ахмет Байтұрсынұлы, айтқан көсемсөздің нақ мұраты әрі жазумен айтылып, жүрекпен жеткен тіркес.

Қазақ замансөзінің ұрпақ ауысып, дәуір көшкен өткелек шағы – тәуелсіз кезеңнің алғашқы адымында көтерген жүгі. Халықтық мақсат, елдік мүдде тұрғысындағы ақинақ сөз. «Тарихта «кіндік кезең» деп саналатын тұстар болады. Ондайда белгілі бір саяси құрылыстың ғана емес, күллі қоғамдық тіршіліктің өзгеруі талап етіледі. Біздің бүгінгі бастан кешіп отырған көп ретте сондай кіндік кезеңді еске салады. Бұл орайда жиі талас тудырып жүрген мәселе – ұлттық мемлекет идеясы... Ал ұлттық сана дегеніміздің өзі де,.. әр ұлттың өз тіршілігін өзі бағдарлауы, өзінің барар жерін, шығар биігін өзі белгілеуі, өзінің алдына мақсат қоя білуі ғой» деген биік парасат иірімінде шыныққан азаматтық ойлар – ұлттық мемлекет ұстыны: ұлттық құндылық пен ұлттық сана биігінде қылаң береді. Өйткені, публицистикадағы басты құндылық – уақыт. Уақыт дәрегейінде байыпты, екшеу-дәлдікпен айтылған Әбеңнің толғамы тәрбиелі-тағылымды мәнімен қоса, өткелек кезеңнің ажары, демократиялық сүрлеуде халықты жарыққа жетелеуді мақсат тұтқан пейіл, болашаққа сенім болды. Бұл орайда, «Публицистиканың функциясы – қоғамдық пікірді қалыптастыруға әсер ету арқылы қоғамдық сана мен қоғамдық практикаға ықпал жасау» дейді ғалым Тауман Амандосов. Көсемсөзшінің көркем-публицистикалық жанрадағы толғамға құрылған еңбегінің негізгі арқауы – демократия аясындағы тәуелсіз ұлт қалыптастыру. Барлығынан биік мұрат, берекеге толы борыш. Бір басылым үшін емес, бар қазақтың үдесіне. Саяси-идеологиялық тарапта ішкі мәдениет пен парасат қағидасына құрылған ұлттық сана – өз шаңырағының кенерін айшықтаудағы басты алғышарт екенін Әбіш Кекілбайұлы дәлдікпен көрсетіп отыр. Мұны «Қазақ қалай орыстандырылды?» баянында ақсақал Мекемтас Мырзахметұлы қостайды, ұлттық сана – «саналы тіршілік иесінің рухани даму жолындағы ұлы табысы» – дейді, оны өркениеттің мәйегіне балап, қазақы сана ежелі дәуірден қалыпталғанын айтайды. «Жүз тілді планета, достық лабораториясы саналып келген Қазақстандағы қағажу көрген ұлттық сананың әлгіндей өз мұңын мұндай бастағаны «қызыл метрополияға» жер астынан жік шыққандай көрінді» деп жалғайды көсемсөзші Кекілбайұлы. Кенезесі кепкен руханият алқабындағы буалдыр тұманнан ұлттық сана тасқайнарын тек азаматтық деңгей дөңесіне аяқ басқандар ғана андайды.

Әбіш Кекілбайұлы – ұлт мұратына келгенде қырағы жазарман. Оның жанары мұнар шалған дәуір кеңістігінен ұлты үшін болашаққа қажеттіні таңдап алады. Ендеше, біздегі тәуелсіз ел болудың алғышартты ой-толғамдағы Әбіш Кекілбаевтың интеллектуал өресі, адамдық келбетімен таңбаға түскен айшықты із болды. Өркениет ұштағанының тұрғысы: ұлттық мемлекет пен сана дедік, Әбіш

Кекілбайұлы аңдауындағы үшінші тұрғыңыз – тіл болыпты. «Ұлттық тілді жетілдірмей тұрып, ұлттық даму ойдағыдай өрістей алмақшы емес. Біздің демократиялық заманда халықтың жаппай білім алуы ана тілінде сабақ беру арқылы ғана жүзеге асары хақ. Басқа тілде білім алу – ежелгі мағұрып араптарының тілімен айтқандай, хассалық білім алуға тән құбылыс. Публицистиканың ұйымдастырушы-насихаттық функциясы. Пікірді үгіттеу мен мәжбүрлеу деп ұғыну қисынсыз болар еді, қапысыз сенім. Задында, экономика мен ғылымдағы қазақы коммуникация – ана тіліміздің өркендеуіне ықтасын екендігін жұмыр жердегі индустриалды революциялар шеруінен бағамдау аса қиындық тудырмайды. Билік жүйесіндегі қазақ тілінің мән-маңызы, егемендіктің іргетасын қалаған Алаш қайраткерлерінің арман-мұраты – Әбіш Кекілбайұлының жазу үстелінде ақ қағаз, ала сияға түскен құбылыс болыпты. Әбең ғылыми аударма мен банк тілін қазақшаландыруды айрықша атайды. Қазір қатқыл аударма мен, өрескел қателіктерге қарап, бұл үрдістің аса қажеттілігі аңдалды. «Тіл мерейі – ел мерейі. Бабаларымыз баяғыда ескерткендей, адамзат тарихына қарасақ, тілі мақұрым қауымдардың өздері де мақұрым болыпты. Ал тілдерін дамытып, кемелдеріне келтірген халықтардың өздері де дамып, кемелдеріне келіпті». Сөз соңы, көсемсөздегі бар қазаққа болысқан жазармандық өсиет. Өркендеу, өсу жолындағы амал. Бұл ғана емес екен, ішкі саясат, этникалық әртектілік мәселесі тағы бар. – Мемлекетіміз сол ұйытқыны қалыптастыра алатындай ұқыпты саясат жүргізуге міндетті. Ол үшін ұлт пен территорияның барлық құрамдас бөліктерінің бәрінің де мүдделерін бірдей ескеріп отыруға күш салғаны шарт. Өйткені, егемендіктің ең үлкен жауһарлары – жікшілдік те, алауыздық та тек әділетсіздіктен өрбиді, – дейді Ә. Кекілбайұлы. Аса сақтық, арнайы байыппен келетін мәселе. Көсемсөзші бұл тарапта әлемдік ау-жайды назарда ұстап, оңтүстік-шығыс Азиядағы ұлтаралық қайшылықтар секілді бұрқасын-бөгесіндерден тәуелсіздіктің босағасын енді аттаған азат та асқақ мемлекетін сақтандырады. Кесапат жікшілдік, кембағал алауыздық, кесірлі әділетсіздік – азаматтық қоғам үшін ауыр қашан да ауыр трагедия. Оның түртпегі елдік күретамырыңды қиып, киіз туырлықты отауыңды тәуелсіздік аясының күнгеі тұсынан теріскей жағына тықсырады.

Әбіш Кекілбаевтың бұл көзқарасы – бір күннің уысында қалыптасқан азаматтық пікір емес, әлемнің даму тарихын, ондағы мемлекеттер құрылымын, хандықтар мен патшалықтардың қалыптасу заңдылықтарын ой елегі, көңіл тарасына салып, аса мұқият зерделеген орасан энциклопедиялық білімнің жетегінде қалыптасқан көзқарас. Әбішше айтсақ, «Ұрпақтың ұрпаққа қалдырар ең асыл мұрасы – өзі бастан кешкендерден түйген азды-көпті рухани тәжірибесі. Одан қол үзген қауым – келешегінен қол үзген қауым». Осылай бүгінді келешекпен, өткенді тарихпен жалғаған Әбіш ой-толғамдарының, саяси әрі проблемалық мақалалары: «Тәуелсіздікті толғау», «Дуадақ қонған боз төбе», «Ұлтты ұлы мұраттар алға жетелейді», «Тіл және тәуелсіздік», «Абай болсақ, опық жемейміз», «Ортақ үйдің түтіні түзу ұшсын», «Айналаң – алтын бесігің» тағы да өзгелерінің идеялық өзегі, идеологиялық сынасы публицистикадағы ұлттық арнаның қуатты ағынын қалыптастырыпты. Тегінде, қазақ көсемсөзінде Әбіш Кекілбайұлы құйған сөз сүймені – жаңа кезең салқынынан тоңазыған көпшілік көңілінің сеңін бұзған. Тайғанақ көсемсөз сүрлеуінде ар мен адалдық жүгін көтере аяндаған қаламгердің асқақ талант, қарпымды қалам қуаты төгілген жылдар – ұлттық мүдде тұрғысында Отандық публицистиканың адамзаттық биіктікке көтерілген жаңа кезеңі еді. Жалынға – сағдар, жанарға – нысан... Қазір тәуелсіздік пен жаңа кезең көсемсөзінде ақиқат шұғыласына шомған ар сәулесі жарқырайды. Ұшқын атқан жолдар түйінінде автор – «Ә. Кекілбайұлы» деп қолтаңба қойыпты. Қол ғана емес, жұмыр жерге әйдік ұлттық мемлекет қалыптастырғанымызға айғақ, қалыптағанымызға кепілтаңба! Ұзағынан болсын!

ДАТА-ЖУРНАЛИСТИКА: АШЫҚ ДЕРЕКТЕР ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚОЛДАНЫЛУЫ

*Тоқан Мадияр, Атай Шыңғыс
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,*

Журналистика факультетінің 2-курс магистранттары

Аннотация: Болашақ нақты деректерге негізделген журналистикамен тығыз байланысты. Ғаламтор пайда болмаған уақытта дәстүрлі ақпараттың баспадан жарық көруімен тарихи мағұлматтар толықтырылып отыратын. Қазіргі қоғамда ғаламторда сақталған ақпараттардың көлемі шексіз. Мұндай үлкен деректерді жалпы қолданысқа берген күннің өзінде ақпараттың ауқымдылығының салдарынан оқырманның өзіне керекті мағұлматтарды таппай қалуы ықтимал. Ал, data журналистика деректер тілінен күнделікті қарым-қатынас тіліне аударма қызметін атқарып қана қоймай, ақпараттарды сүзгіден өткізіп, көрнекілеу тәсілдерін қолдану арқылы ықашамдай отырып, ұғынықты түрде тұтынушыға жеткізеді.

Қазіргі журналистикадағы деректермен жұмыстың негізгі ерекшеліктерінің бірі кестелік деректер түрінде шифрланған жаңа ақпараттық себептерді іздеуге бағытталған. Мәселен, 100% – ға жуық жағдайда министрліктердің өз бюджетінің шығыстары жайлы ақпараттар сандық мәндермен күрделі кестелермен көрсетіледі, оларды тек сол істің мамандары ғана шеше алады. Data журналистика болса арнайы бағдарламаларда осы деректермен жұмыс істеуге және оларды кең жұртшылық үшін түсінікті түрде балама көрнекілеу амалдарымен ұсынуға негізделген. Деректер жаңа визуалды-бейімделген көріністе (инфографика, интерактивті жобалар, ақпараттық бейнелер) ұсынылады. Data журналистерінің міндеті БАҚ аудиториясына қажетті қорытынды жасай алатындай қоғам үшін ашық және түсінікті түрде ақпарат берумен негізделеді. Data журналистиканың басты негіздері қоғам алдында қол жетпейтін ақпаратты ашу. Өзге мемлекеттер тәжірибесінде деректерді жариялау – бұрыннан бері қолданылып келе жатқанына қарамастан, олар туралы айтылмаған сандарды күнделікті өмірде маңызды аргументтерге айналдырып, олармен жұмыс істеу жөніндегі құралдар пайдалану әлемдік жетістік. Заманауи деректермен ғана емес, мұрағаттық ақпаратпен де жұмыс істеуге мүмкіндік беретін сала, data журналистиканың міндеті әлеуметтік маңызды көрсеткіштерге зер салып, олардың қоғам үшін маңызын түсіндіруді мақсат көреді.

Ашық деректер – бұл белгілі бір деректерді машинада оқуға арналған және авторлық құқықтың, патенттердің және басқа басқару тетіктерінің шектеусіз қайта жариялау үшін еркін қол жетімді болуы керек деген ойды бейнелейтін тұжырымдама.

Ең бірінші кезекте ашық деректердің шығу тарихына тоқталсақ, ашық деректерді ең алғаш өз саясатында 2009 жылы АҚШ президенті Б. Обама өзінің бірінші жұмыс күнінде қолданды. АҚШ үкіметі саясаткер, журналисттермен бірге мыңдаған мұрағаттардан тұратын ашық деректерді барлық жағынан адамдар мен кәсіпқорындар үшін пайдалы ету басты назарда ұстап, жалпы халықтық қолданысқа берді. Алайда, ақпараттардың тым көптігі мен сандық және күрделі кестелік мәліметтердің жариялануының салдарынан қарапайым халық көз алдында тұрған ақпараттарды өз қажеттіліктеріне жарата алмады. Дәл осы кездерде ауқымды әрі күрделі ақпараттармен жұмыс жасай алатын Data-журналисттердің араласуымен үлкен көлемдегі ақпараттар шағын көлемге ие болып мағынасы қанық көрнекіленген мағұлматтар пайдаланушыларға Excel PDF форматтарында жөнелтілді. Осылайша сандық кодталған деректер қарапайым түрде тұтынушыларымен қауышты. АҚШ-тың ізінше ашық деректерді өз елінде пайдаланған мемлекеттердің саны артты. Алайда, Data-журналистика Қазақстанда қаз басқан жас сала болғандықтан ашық деректердің мүмкіндіктері әлі де үлкен ізденістерді талап етуде. Сол себепті Data-журналистиканың мүмкіндіктерін осы сала дамыған мемлекеттердің жетістіктерімен қарастырамыз.

Жалпы мәліметтер барометрінің жалпы көрсеткіші бірнеше көрсеткіштерге негізделеді. Мұнда мемлекеттік бюджеттің шығындары, заңнама, қылмыс, сайлау процесі және мемлекеттік келісімшарттар туралы мәліметтер қаншалықты ашықтығы көрсетіледі. Сондай-ақ, бұл деректердің қаншалықты жиі жаңартылатыны, машинада оқылатын түрде қол жетімділігі және оны табу оңай ма екендігі ескеріледі. 2017 жылғы зерттеуге сәйкес Ресейде мемлекеттік бюджет шығыстары мен үкіметтік келісімшарттар туралы мәліметтердің ашықтығы 100 баллға, халықаралық сауда бойынша – 95 баллға, қылмыс статистикасы және қоршаған ортаның жай-күйі бойынша – 80 баллға, халық санағы және сайлау процесі бойынша – 65 баллға, көлік, білімге бағаланды. және денсаулық сақтау – 60 балл, заңнама туралы – 50 балл, карталар мен жерге меншік туралы – 30 балл, ал мемлекеттік шығындар мен компанияларды тіркеу туралы – тек 5 балл көрсеткен. Яғни, ашық деректердің жоғарғы көрсеткіші мемлекет азаматтарының мәліметтермен уақытылы танысып, олармен жұмыс жасауына мүмкіндігінде көбейтеді.[1]

Data-журналистиканың қазіргі қоғамдағы қызметіне қысқаша анықтама бергеннен кейінгі кезекте ашық деректер концепсиясының қызметі мен мүмкіндіктеріне тоқталсақ. Ашық үкімет бастамаларының және ашық деректерді енгізудің, сондай-ақ «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» ҚР Заңын қабылдаудың арқасында ҚР азаматтары деректерге көбірек қол жеткізу мүмкіндігіне ие болды. Деректерге қол жеткізу нақты елдің контекстінде ғана емес, одан да жаһандық болып отыр. Адамның орын ауыстыруы, оны сатып алу, емдеу, оқыту және өмірдің кез келген басқа да оқиғалары сандық деректерге айналады. Бұл деректерді үкімет, ұйымдар қазіргі заманғы технологиялар арқылы жасайды және қоғамға ашық деректер түрінде ұсынылады. Осыған байланысты журналистикадағы эволюцияның жаңа сатысы қоғамға бейімделген ақпаратты түсінікті түрде ұсыну мақсатында ашық деректерді талдау болып табылады.

Ашықтықтың толық анықтамасы, оның мағынасын егжей-тегжейлі көрсетеді. Ең маңыздыларын тоқталсақ:

Қол жетімділік және оқылм: мәліметтер толығымен көбейту үшін ақылға қонымды шығындардан қол жетімді болуы керек; жақсырақ Интернет арқылы. Мәліметтер форматы оңай оқылып, өзгертілуі керек.

Қайта пайдалану және бөлу: деректер оны қайта пайдалануға және таратуға мүмкіндік беретін жағдайларда, оның ішінде басқа деректер жиынтығымен бірге ұсынылуы керек.

Әмбебап қатысу: барлығы деректерді қолдана және бөлісе алуы керек. Қолдану салаларына, адамдарға немесе топтарға қатысты кемсітушілік болмауы керек. Мысалы, «коммерциялық емес» пайдалануға тыйым салатын «тек коммерциялық емес мақсаттағы» шектеулерге немесе мүмкін қолданулардағы шектеулерге (мысалы, тек білімге) жол берілмейді. [2]

Әлемде ашық деректерді қолдану мен пайдаланудың жарқын мысалдары жетерлік, Солардың ішінде негізгі ерекшелеріне тоқталып, міндеттерімен танысатын болсақ, олардың тиімділігін байқауға болады. Төмендегі мысалдарда назар салсаңыз үш жобада әлеуметтік жағдайды реттеуде үлкен жұмыс атқарған.

Еуропа: OpenSpending ашық жобасы. OpenSpending-бұл фискалдық деректерді іздеу, визуализациялау және талдау үшін тегін, ашық және жаһандық платформа. Барлық қалаушылар жоба ресурсына елдердің, министрліктердің, өңірлердің және т.б. бюджеті туралы деректер бар файлдарды Excel форматында жүктей алады және осы деректердің визуализацияланған көрінісін ала алады. Ресурс Үкімет пен мемлекеттік органдар салық төлеушілер атынан ақшаны қалай жұмсайтынын көруге мүмкіндік береді. Қазіргі уақытта сайтта салық есептерімен 109 375 112 астам 80 елден 3 133 деректер пакеті ашық түрде орналастырылған.

Ұлыбритания WhereDoesMyMoneyGo жобасы. Ұлыбритания тұрғындары салықтарының қалай жұмсалатынын көре алады. Жоба Ұлыбританиядағы мемлекеттік шығындар туралы ақпаратты талдау және визуализациялау арқылы азаматтардың ашықтығы мен қатысуын қамтамасыз етуге бағытталған. Кез келген адам жобаны ұйымдастырушылармен электрондық пошта арқылы байланыса алады және қосымша мәліметтерді Open Knowledge Foundation веб-сайтындағы контакттілі пайдалануына болады.

АҚШ: «Dollars for Docs» жобасы («Докторларға арналған доллар») Data журналистиканың классикалық үлгісі ProPublica ұйымының «докторларға арналған доллар» жобасы болып табылады. Фармацевтикалық және медициналық компаниялар заң бойынша басқа санаттар арасында жарнамалық келіссөздер, зерттеулер мен кеңестер өткізу үшін АҚШ-тың әртүрлі дәрігерлері мен ауруханаларына, олардың төлемдері туралы толық ақпарат беруге міндетті. Осыған байланысты жоба 2013 жылдың тамыз айынан бастап 2016 жылдың желтоқсан айына дейін жасалған жалпы төлемдерді іздестіру үшін (зерттеулер мен меншік құқығын қоспағанда) осы құралды пайдаланды. Жоба аясында фармацевтикалық компаниялардың АҚШ-та әр жеке дәрігерге, олардың дәрі-дәрмектерінің жарнамасы, ұсынымы және үзіндісі үшін қанша төлегендігі туралы мәліметтері жинаған. Штаттың әрбір тұрғыны өзінің емдеуші дәрігерінің атын енгізіп, фармацевтикалық алыптардан қанша ақша алғанын біле алады және тиісті қорытынды жасай алады.

«Бір рет қылмысқа» жобасы. Ғалымдар Лондондағы қылмыстар туралы нақты деректермен ашық демографиялық мәліметтер мен ұялы телефондардан алынған мәліметтерді қолданды. Алгоритм белгілі бір уақытта қалада қай жерде қылмыс болатынын 68% дәлдікпен болжауға мүмкіндік берді. Осы мәліметтерге сүйене отырып, әрқашан жетіспейтін адами және техникалық ресурстарды тиімді түрде бөлуге және қылмыстың алдын алуға болды.

Биржалардың жағдайын болжау және ашық Google деректерін қолдана отырып, бизнес пен тұрғындардың экономикалық әл-ауқатын бағалауда, ғалымдар Google Trends іздеу сұраныстары мен Dow Jones индексі деректерін пайдаланды. Қаржылық анықтамалар санының өсуі («нарықтар», «портфель», «қарыз», «экономика» және т.б.) қор биржаларының құлдырауымен байланысты болып шықты. Осындай қаржылық сауалдар санының азаюы нарықтың өсуінен көрінетін оптимизмнің артуын білдірді. [3]

Бұл Data-журналистиканың атқарылып жатқан жұмыстарының бір бөлігі ғана. Data журналистика тек ақпараттарды көрнекілеу ғана емес, ашық үкімет тұжырымдамасының одан әрі дамуына ықпал етеді, бұл мемлекеттік органдардың ресми сайттарында деректердің үлкен көлемін табуға мүмкіндік береді. Осы ретте жаһанданып дамып келе жатқан заманда Data-журналисттің атқарар жұмыстары сан-алуан. Қорыта келгенде Data-журналист ауқымды мағұлматтарды ұғынықты әрі көрнекті шағын ақпараттарға айналдырып оқырман назарына ұсынады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Открытые данные. [https://www.tadviser.ru/index.php/Статья:Открытые_данные_\(Open_data\)](https://www.tadviser.ru/index.php/Статья:Открытые_данные_(Open_data))
2. Что такое Открытые данные?. <https://opendatahandbook.org/guide/ru/what-is-open-data/>
3. OPENDATA: зачем нужны открытые данные и что это такое? <https://scientificrussia.ru/articles/opendata-zachem-nam-nuzhny-otkrytye-dannye>

ҚАЗАҚ ЖУРНАЛИСТИКАСЫНЫҢ «ҚАРА НАРЫ»

Құрманбаева Алмагүл Әлиқызы

*филология ғылымдарының кандидаты, доцент,
эл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан*

Әбиева Фарида Бейбітқызы,

Тұран Университетінің магистранты, Алматы, Қазақстан

Қазақ журналистикасында «Шерағанның шекпені» деген атау бар. Бұл қазақтың заңғар жазушысы, кәсіби журналист, мемлекет қайраткері. қазақ журналистерін қанатының астына алып тәрбиелеген, ұлт руханиятына өлшеусіз үлес қосқан Шерхан Мұртазаға айтылған. Қазақ әдебиетіне өлшеусіз үлес қосқан қаламгердің өмірінен деректерімен таныстыра кетсек:

– Шерхан Мұртаза 1932 жылы 28 қыркүйекте Жамбыл облысы Жуалы ауданы, Мыңбұлақ ауылында дүниеге келген. Жазушының шын есімі – Шері. Қазақтың айбарлы, қайратты жыртқыш аңы – барысқа байланысты қойылған.

– Алғашқы кітабі 26 жасында «Құрылысшы Дәку» деген атпен жарық көрді. Оның еңбектері ТМД және шет тілдеріне аударылған. Қаламгер Тұрар Рысқұлов жайында 5 кітап жазған. Бір қызығы Шерхан Мұртаза алдымен жазушылыққа мен журналистігі емес, ақындығымен танылды.

– Шерхан Мұртазаның ана тіліміз туралы айтқан қанатты сөздері

Ана тілінсіз халық болмайды.

Тілінен айырылған ұлт – тарихынан, түп-тамырынан айырылған ұлт. Тілсізді ұлт деуге болмайды.

Тілінен айырылған халық – ата-бабасының, туған әкесі мен анасының атын ұмытқан халық. Ал ондайларды мәңгүрт деп атайды.

– Әкесі Мұртаза 1937 жылы сталиндік репрессияның құрбаны болып кетті. Шерхан Мұртаза 8 жасында қазіргі Жуалы ауданы өзі туған Талапты ауылындағы мектептің бірінші сыныбына барған. Әкесіне ерте айырылған бала оқу мен еңбекке ерте араласады. Балалық шағы да соғыстың тауқыметті кезеңдерімен тұспа-тұс келген. Сондықтан болар жазушының түсіне жиі балалық шағы оралып отырған. Тауқыметті кезеңдерді бастан өткізген соң болар, жазушының балалық шағы бала көңілмен өтпеді.

– Шерхан Мұртазаның ел, қоғам, мемлекет, әдебиет үшін істеген еңбектері өте көп. Ал әдебиет саласындағы еңбектерін айтқанда көркем туындыларын ғана айтып қойған жөн болмас. Әдебиетте көлемді жұмыс ретінде аударма саласын таңдады. Шерхан Мұртаза әлемге әйгілі қырғыз елінің жазушысы Шыңғыс Айтматовтың туындыларын қазақ тіліне тәржімалады. Қырғыз жазушысының «Қош, Гүлсары», «Ботагөз», «Теңіз жағалай жүгірген тарғыл төбет», «Боранды бекет», «Жан пида» атты повесть, романдарын орысшадан аударды.

– Шерхан Мұртаза – әлем әдебиетінің классик жазушыларының шығармаларын аударған аудармашы. Ганс Андерсеннің әңгімелерін, венгр халық ертегілерін, Мұстай Кәрімнің «Біздің үйдің қуанышы» повесін, Э.Эрскиннің «Марыкчан балалары» романын, Л.Лагиннің «Хоттабыч қарт» повесін қазақ тіліне тәржімалады. «Қара маржан» романы үшін 1978 жылы Қазақ КСР Мемлекеттік сыйлығын иеленді.

«Қызыл жебе» – Шерхан Мұртаза шығармашылығының шыңы

Шерхан Мұртазаның тұмарындай болған туындысы – «Қызыл жебе» эпопеясы. Бес кітаптан тұратын шығарма – қазақ халқының бір туар ұлы Тұрар Рысқұлов туралы көлемді туынды. Ұлт қайраткері Тұрар Рысқұловтың тағдыры арқылы қазақ халқының басынан кешкен қилы-қилы кезеңдерін қамтиды. «Қызыл жебе» халықтың ыстық ықыласына бөленген шығарма. Тұрар Рысқұлов сияқты күрделі тұлғаны әдебиетке әкелу жазушының үлкен ізденімпаздығы, тарихи оқиғаларды таразылауы үлкен ерлікке пара-пар деп айтсақ, асырып айтқандық емес. Шын мәнінде, Шерхан Мұртаза Тұрар Рысқұлов сияқты ел тұтқасы бола білген азаматты әдебиеттендіру арқылы қазақ әдебиетіне үлкен бір сом туынды қоса отырып танытып берді.

М. Әуезов «Абай жолы» романы арқылы қазақ халқының ғасырлық тарихын дүниеге паш етсе, Шерхан Тұрар бейнесі арқылы қарама-қайшылыққа тұнып тұрған қазақ халқының тарихындағы ең күрделі, ең ауыр кезеңін шынайы суреттей білді.

Т. Рысқұловтың көркемдік бейнесі жазушы Ш. Мұртаза шығармашылығында өз деңгейінен де жоғары көрсетілді. Осы туынды арқылы Тұрарды халық анық таныды. Жазушы бір тұлғаны халқымен қауыштыру мақсатында отыз жыл ғұмырын арнаған екен.

Тарихта қазақ жерімен шекаралас Ресей жерінде төменгі тап пен жоғары таптың арасында шиеленіс болып жатты. Данагөйлердің айтуынша жоғары тап, төменгі тапты басқара алмайтындығын

Россиядағы 1905 жылғы қанды жепкесенбі көрсетті. Оған Лениннің берген бағасы осы. Осының бәрі келіп қызыл жебе шығармасына арқау болып, қазақтың қарапайым шаруасы, сіңірі шыққан кедей Тұрардың әкесі Рысқұлға әсер етті. Рысқұл Жуалы, Шақпақ ата, Түлкібас өлкелерінің тумасы. Рысқұлдың өз әкесі Жылқыайдар, Жылқыайдардың әкесі Әлімбек жоңғарлармен соғыста қол бастаған. Рысқұлдың сіңірі шыққан кедей болғанымен арлы, ар намысты бірінші қоятын бір сөзді адам. Өзінің аталас ағайыны Дауылбай Рысқұлдың ағасына суға таласып ұрып өлтіріп, пісіп тұрған тарысына, егінге жылқыларын жапқызып теңдік бермейді. Ағайына көңілі қалған Рысқұл жиырма үйді көшіріп Талғар асады. Міне осы жәйттар кітапқа арқау болып, оны өмірде болған оқиғалармен өрнектейді.

Талғар өлкесіндегі Саймасай болыс Рысқұлды өзіне басбайлы құл ретінде ұстағысы келеді. Оның күш-қайратын өзінің арам пиғылына пайдаланып, әртүрлі қарау істерге жұмсап отырады. Сол өлкеде Тұқымбай деген байдың бір жүйрік тұлпары болады. Онымен Рысқұл мініп көкпар тартқан. Қазақта мынандай бір ұғым бар. Бір затты тым әсірелеп көрсету үшін «қызыл» сөзін қосады. Сол атты көрген аузы дуалы адамдар «Қызыл жебе» деп кетеді. «Жебе» бұл батырдың оғы. Аттың оқтай атыла шапқанына қарап, «Қызыл жебе» деп кеткен. Сол «Қызыл жебе» бәйгенің алдын бермей, бас бәйгені алып отырды. Бұған іші күйген Саймасай болыс Тұқымбайдан атты талай рет сұрап ала алмайды. Бақкүндес, іші тар Саймасай айлаға көшіп Қызыл Жебенің көзін құртқысы келді. Рысқұлға ұрлатып, сойдырып, етін Рысқұлдың үйінің артына көмдірді. Атты Рысқұл ұрлады деп, түрмеге түсірді. Рысқұл түрмеден қашып, болыс Саймасайды өлтіріп, түрмеге Тұрарды өзімен ала түседі. Міне, шығармадағы осы баяндалатын оқиғаларды жазушы аса бір дәлдік шеберлікпен жазады. Тұрарды Саймасайдың адамдары деп қорықты. Шындығында да солай еді. Тұрарды қасына алғанда оның жасы 10-да еді. Рысқұлдың камерасына саяси тұтқын, Петербургте қанды жексенбіге қатысқан Александр Бронниковты әкеліп, екеуін жауластырамын деп ойлады түрме бастығы Приходько мырза. Көп ұзамай Александр мен Рысқұл достасып, бірі орыс, бірі қазақ мұны мен сыры бір таптың бір идеяның адамдары болып шыға келді. Александр Тұрардың сауатын ашып, саяси, рухани жағынан темір қанаттандырады. Тұрарды Приходько мырза түрменің ат қорасында ат бағушы, әрі балалары Наташа мен Аркашаны гимназияға апарып, алып келуші ат айдаушы ретінде пайланады. Тұрар үшін бұның өзі пайдалы болып, ол Наташадан әліпби үйренді. Әрі орысша үйренді.

Рысқұл Тұрарды ертеңгісін «Оян! Тұрар» деп оятатын. Ертеңгісін ерте тұрып Приходьконың атқорасына барады. Кейде Рысқұл Тұрарды ерте «Оян!» деп, оятып, өзінің әулетінің ата-бабалардың басынан кешкендерін туралы айтатын. Рысқұлдың бұл шежіре сөздері бесік жырынан гөрі, тәрбиелік мәнге толы ел қамы, жер қамы, келешек қамына көбірек ұқсайды. Жазушы Рысқұл арқылы – бүркіт балапанын қалай тәрбиелесе, Рысқұл Тұрарды солай тәрбиелеп, темірдей қанаттандырып, жауға, дауға, келешек күреске тәрбиелеп жатқан іспетті. Әкесі бала Тұрардың боркемік, босбелбеу болмай, қайратты, жігерлі намысты, шыншыл болып өсуін тілейді. Рысқұлдың «Оян, Тұрар» деген репликасын жазушы әр тараудың алдына бере отырып, Тұрарға өз өмірінің өткені мен каторгодағы кездерінен хабар береді. Өзі туралы айтып отырып, балам да менің өмірімді біліп, сабақ алсын дегені еді. «Оян, Тұрар» деген сөзі ұран іспетті болып, бір Тұрарды емес, күллі қазақ жастарын, есті жастарын тап күресіне шақыру деп білуге болады. Сонымен қатар «Оян, Тұрар» сөзі Рысқұлдың Тұрарды тура жолға сала отырып, халық мұңы мен зарын, халықтың қолын теңдікке жеткізуге бағыттап отырды.

Сол Тұрар қаршадайынан әкесі Рысқұлды өзіне үлгі етіп өсті. Ол әкесінің турашылдығын, күштіден күбіжіктемейтін, мықтыдан ықпайтын тәкаппарлығын, жарлымын деп жасымайтын мінезін ұғып өсті. Кейін Тұрар Меркіде жаңадан ашылған орыс-қазақ мектебінде ұстазы әрі көш бастаушысы мектеп директоры Ковальден саяси сабақ алды. Бішкектегі ауылшаруашылық техникумды бітіріп, Ташкенттегі мұғалімдер даярлайтын институтта оқиды. Өзінің тап жаулары деп санайтын Атамырза Айбаровпен, Аркадий Приходько мырзалармен саяси теке-тіресте шындалып, оларды өзінің ұтқыр ойлары мен тұщымды тұжырымдар айтып жеңіп отырады.

Жазушы Меркіде болған халық көтерілісінен де мол мағлұмат береді. 1916 жылы патша үкіметінің июнь жарлығын шығарғаны тарихқа мәлім. Онда патша соғысқа қазақтан солдат алуға, әрі оларды қолына қару алып, соғысуға емес, қара жұмысқа: окоп қазу, т.б. әртүрлі жұмысқа алуды ұйғарды. Патша үкіметінің бұл саясаты қазақ халқының намысына, шамына тиді. Қазақ жерінің әр губерниясында: Алматыда Бекболат, Торғайда Аманкелді Иманов бастаған ұлт-азаттық көтерілісі белең алды. Меркіде көкірегі ашық, көңілі ояу Рысқұлдың жолдасы Аккөз батыр қазақ жастарын ұйымдастырды. Ол көтерілістің саяси ұйытқысы Тұрар болды. Бұл көтерілістің шығуына бірнеше себеп бар еді. Көтерілістен бұрын Бектен болыс қыз ұзату тойын жасап, әртүрлі ұлттық ойындар ұйымдастырды. Ойынның бір түрі мынау еді: Кімде-кім әйел адам тыржалаңаш шешініп, байлаулы түйені тісімен шешсе сол түйе сол әйелдікі болады деген. Тойға сіңірі шыққан кедей Тайлақ дегеннің әйелі Төлебүбі деген әйелі шешініп шығып, түйенің байланған жібін тісімен шешкісі келеді. Бұл іс-әрекетке сол елдің есті батыры

Аккөз шыдай алмай ұлықтарға айқай салып мына сұмдықты тоқтауын талап етеді. Елді аузына қаратқан бай мен ұлықтар Аккөз батырдың арқасына дүре соқтырды. Тұрар бұл кезде тергеуші Семашконың писарі еді. Мына көрініске шыдай алмай араша түседі. Аккөзді дүрелеп жатқанда дүйіне халықтан Аккөзге араша түсуге жарамағанда небәрі мектептің оқушысы Тұрардың араша түсуінің өзі кім-кімді де ойландыратындай еді. Дәл осы оқиға, көрініс Тұрардың да, елдің де есінде қалды.

Жап-жас қаршадай бала қарлығаштай шырылдап, шырқырап келіп, Аккөз батырға араша болды. Осы ісі үшін Тұрарды тергеуші Семашко жұмыстан қуды. Мектепте «Қырғызбаев» болып жүрген Тұрар куәлік толтырарда көп ойланып, «Қой, мен өз әкемнің атын өлтірмей, куәлігімді Тұрар Рысқұлов» деп алайын деген шешімге келді. Бұл Тұрардың өмірге деген ең бір батыл шешімі еді. Бала Тұрар, оның Меркідегі атасы Қырғызбай көлеңкесінен қорқып жүрген момын адам еді. Рысқұлдың атын ататқызбай өз атына жаздырған.

Мектепті бітіріп Пішпектің оқуына түсіп, оны бітіріп сауатын ашып, оң-солын танып Меркідегі ұлт-азаттық күреске саяси басшы болды. Халық көтерілісін Аркадий Приходько Алматыдан, Әулие-Атадан жазалаушы әскер, қарулы күш алдырып көтерілісшілерді аяусыз жазалады. Кіп-кішкентай Маңырақ ауылын өртеп, Талбүбіні шиеттей балаларымен өртеп кетті. Көтеріліс басылғаннан кейін тұтқынға түскен адамдарды аяусыз жазалап әр баған сайын бір-бір адамнан асып отырды. Көтерілістің басы-қасында болған Тұрарды да тұтқындады, түрмеге жапты. Тұрарды түрмеде ауыр азаппен тергеп отырды. Әдетте кісенді тұтқынның екі білегіне салушы еді. Жазалаушылар Тұрардың қолының жұдырығын түйдіріп кісенді жұмулы жұдырыққа салды. Сонда әр саусақтың тырнағы өсіп пышақтай тырнақ алақанды тесіп сыртқа шығады екен. Міне, азаптаудың бір түрі. Тұрарды ұстазы Ковальдің арқасында қашырып алдырып, жолдастары жұдырығын әрең дегенде жазып алыпты.

Февраль революциясы патша үкіметін құлатып елге қос үкімет орнатты. Тұрар енді революция ісіне белсенді араласып партия қатарына алынды. Бұл кезде ел ішін қазақ жерін ашаршылық жайлап жатқан. Ашаршылықтың себебі: Россия елі Германия мен төрт жылға жуық соғысып жеңіліс тапты. Оның үстіне Февраль революциясы болды. Үкімет құлап Ресейде қос үкімет орнады. Ресейдегі ауыртпалық, экономиканың төмендеуі қазақ еліне де әсер етті. Қазақ байлары шығындарын кедей-кепшіктен жинап алды. Осының бәрі ашаршылыққа әкеп соқтырды. Ауыл-ауылдан аш жалаңаштар Әулие-Атаға ағылды. Тұрар бастаған большевиктер партиясы орталық базардан мырза – Ауп саудагерге басқартып аштарға арнап дәу қазанға атала пісіртті. Сол аштардың бірі, баяғы Рысқұлдың жесірі Избайша да баласын жетектеп қалаға келіп бір үйдің есігінің алдында есінен танып құлап жатқан жерінен Тұрар тауып сол базарға әкеліп атала бергізеді. Әлін жинатады.

Осы атшабар базарында Тұрар мен Айбар байдың қақтығысын жазушы өте орынды келтіреді. Бұл қақтығыс күні өтіп бара жатқан ескілік пен жарқырап туып келе жатқан бостандық таңының арасындағы талас-тартыс. Айбар байдың қалада бірнеше дүкендері бар, қамбаларында бидай, арпадан тартырған әлденеше мың пұт ұндары бар. Сол астығын большевиктер барып аштарға үлестіріп беріп жатқанын Айбар Тұрардан көреді. Расында да Әулие – Атадағы ең ірі байдың бірі осы. Меркіде оның бес мың қойы, мыңнан аса жылқысы, тағы басқа малдары қаншама. Большевиктер сол малдарды аш-жалаңашқа беруін талап етеді. Айбар Тұрардың айтқан сөздеріне ыза болып өзінің шабармандарына Тұрарды ұрғызады да. Тұрарға болыспаққа жаңадан әлін жиған Избайша атылып орнынан тұрып, Айбардың ісінген майлы алқымынан ала түскенде «мені албасты басқан екен» деп ойлаған Айбар шалқалап құлай жаздайды. Момын бейшара Избайша өзінің осындай күйге түскеніне Айбар сияқты байлар кінәлі екенін сезгендей. Атшабардағы Тұрар мен Айбардың айтысы мен айқасын оқып отырып сол көрініске жан бітіргендей көз алдына келіп тұра қалғанын жазушының асқан бір шеберлігі деп толық айтуға болады.

Осы кітапты оқи отыра, Тұрардың шыр етіп дүниеге келгенінен бері көргені жоқшылық. Қарны тойып тамақ ішпеді, иіні жылтырап киім кимеді, елдің балалары сияқты ұйқысы қанып қаннен қаперсіз ұйықтай да алмады. Әкесімен бірге түрмеге қамалғанда да көргені ауыр жұмыс. Атқораның қиын тазалап, аттарды шомылдырды. Приходько мырзаның балаларын – Аркаша мен Настяны гимназияға апарып, алып келіп отырды. Әкесінің атынан қорыққан туысы оны Қырғызбаев деп өз атын берді. Міне, осындай зорлық пен зомбылық көрген жас бала Тұрар өсе келе темір қанаттанып шыңдалды. Оны шыңдаған бірінші әке тәрбиесі болса, екінші өзінің аса сезімтал сергектігі мен қайсарлығы. Кітаптың басында жас бала Тұрарды көрсек шығарманың соңында өсіп жетілген Әулие-Ата Совдепінің орынбасары, басшысы, ел қамқоршысына айналған дана Тұрарды «Қызыл Жебе» іспетті Тұрарды көреміз.

Рас, кезінде жазушыға сын да айтылды, түрлі сұрақтар да қойылды. Бірақ, біздіңше, бұл роман-эпопея деп атауға тұратын ұлы туынды.

Шебер жазушы Шерхан Мұртаза Тұрар бейнесін көз алдымызда қол жетпес биікке көтерген жан. Бес том кітап арнап отырып, жазушының өзі: «Тұрардың өз деңгейінде зерттей алған жоқпын. Т. Рысқұлов әлемі – шексіз, шетсіз әлем. Оның мұхитына сүңгу енді сендердің еншілерінде», – деген еді. Бұл тек ұлылар ғана айта алатын сөздер деп ойлаймын.

ҰЛТТЫҚ ЖУРНАЛИСТИКА: ҰЛТАРАЛЫҚ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚАҚТЫҒЫСТАРДЫҢ ҚАЗАҚ БАСПАСӨЗІНДЕ ЗЕРТТЕЛУІ

Райхан Балтабай

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Журналистика факультетінің 2-курс магистранты

Баспасөздегі сезімтал тақырыптардың бірі – ұлтаралық және мәдениетаралық қатынастар мен қақтығыстар. Қазақ баспасөзіндегі этносаралық қатынастар тақырыбын екі түрлі бағытта қарастыруға болады. Біріншісі – ұлттық біртұтастық, ұлт және этнос терминдерінің текетіресі, екіншісі – тілге беріктік. Алайда көптеген журналистер аталмыш тақырыптарды жазу барысында этикалық және құқықтық қателіктер жібереді. Осы ретте журналистің негізгі этикалық міндеттері мен құқықтары жайлы университет қабырғасынан оқытып, үйрету қажеттілігі туындайды. Өкінішке қарай көп журналистер керісінше ғадауат тілін қолдану арқылы қоғамдағы түрлі жағдайлардың, конфликтілер мен ұлтаралық жанжалдардың, этностар арасындағы қарым-қатынасты ушықтырып қояды. Тіпті, кей жағдайда бір этносты өзге бір этносқа айдап салу немесе әлеуметтік, діни, саяси топтардың өзара араздығын туғызуға дейін барады. Журналистің қақтығыс жағдайын баспасөз бетіне жариялаудағы басты қызметтерінің бірі – толерантты, тату қоғам құруға ықпал етіп, жанжалдасушыларды төзімділікке шақырып, ксенофобияға жол бермеу болып табылады.

Адамзат тарихындағы ұлтаралық және мәдениетаралық қақтығыстардың жариялануы Ежелгі Грек әдебиетінен бастау алады. Оған айқын дәлел ретінде Гомердің «Иллиадасын» айтуға болады. «Иллиада» – грек халқының ежелгі ескерткіштерінің бірі, әйгілі жыры. Антик әлемінің әгілі поэмалары «Иллиада» мен «Одиссеяның» жазылған уақыты туралы тарихта ешқандай ақпарат жоқ, сол себепті осы екі поэмаға байланысты сұрақтар мен шешімін таппаған проблемалар аз емес. Бұл мәселелер әдебиетте «Гомер мәселесі» деп аталады. Екі поэманың да сюжеті Троя соғысы туралы аңыздар тізбегінен алынған. Тарихтағы алғашқы ұлтаралық қақтығыстың баяндалуының мысалы ретінде аталмыш жырды айтуға толық негіз бар.

Бұл оқиға б.з.д. 490 жылдары болса, одан кейін де көптеген шығармалар мен жырлар, соғысты баяндаған талай поэмалар жазылды. Ал нағыз баспасөздің әлемде пайда болуы газеттің пайда болу уақытымен, яғни XVI ғасырмен сәкес келеді. Газеттің пайда болу тарихы Ежелгі Шығыс шаһарларындағы хан жарлықтарын қара халыққа тарату мақсатында көпшілік ортада ілінетін хабарламалардан басталады. Алғаш рет «жаңалық жазушылар орталығы» Венецияда құрылған екен. Олар сол кездегі ақпараттарды «газетта» деп аталатын тиынға сатқан екен. Себебі «gazetta» италиянша – базар нарқы туралы ақпарат сатып алуға арналған ұсақ ақша дегенді білдіреді екен. 1631 жылы француздың «La Gazette» мерзімді басылымы шыққаннан кейін ғана, газеттің қазіргі мағынасы қалыптаса бастаған екен. Газеттің шығу уақытына байланысты да әр түрлі ақпараттар легі пайда болып, заманына байланысты оқиғалар, қақтығыстар, жаңалықтар жарияланып отырды. Оған дәлел ретінде 1889 жылғы ағылшын-португал қақтығысын айтуға болады. «Дейли Ньюс» газетінде жарияланған мақалалар. Газетте берілген ақпарат бойынша ағылшындар мен португалдар арасында ұлтаралық конфликт туындап, алайда соңында жалған ақпарат берілгені және португалдықтар тату экспедицияға шыққандары туралы жазған. Журналистік этика нормалары бұл тұста бірден жалған ақпарат таратпай, оқиғаның анық-қанығына жеткен тілшілердің бойында бар болғанын және кәсібилігін көрсетеді.

Қазіргі таңда этникааралық қақтығыстар жиі кездеседі, кейде жаңалықтар мен газеттерде жанжалдар туралы хабарлар да шығып жатыр. Таза нысанда этникалық тәртіпсіздік жиі кездеседі, осы қақтығыстардың басым бөлігі діни және аумақтық шағымдармен таратылады. Әрине, бұл саяси қақтығыстар құрғақ жерден пайда болмайды. Сондықтан олар өткір нысанын иеленеді, кейде тіпті әскери қарсыластыққа айналады. Уақыт сайын этникалық қақтығыс «этникалық тазарту» түрінде орын алады. Бұл фраза келесідей анықталады: этникалық тазарту – басқа этникалық тұлғалардың белгілі бір аумағынан мәжбүрлеп қоныс аудару (көшіру). Этникалық тазалау көптеген түрлерге: этникалық топтың көшіп келуінен, мәжбүрлеп қоныс аударудан, депортациялаудан және геноцидтен.

Қазір саяси ғалымдар ұлттық қатынастардың нашарлауы туралы: «Бұл экономикалық дағдарыстың және басқа да саяси жағдайлардың салдарынан. Осыған байланысты әлем картасын 20-40 жылдан кейін өзгерте алады, көптеген ірі мемлекеттер қалыптасады, олар сөзсіз, ірі әлемдік державалардың «қамқорлығына» түседі. Қазіргі әлемде шағын елдер еркін өмір сүре алмайды, бұл тым қымбат «сәнді».

Ал этникалық проблемаларды шешудегі бұқаралық ақпарат құралдарының рөлі қандай? Бұқаралық ақпарат құралдары этносаралық мәселелерді шешуде басты рөл атқарады. Олар бұл қақтығысты локализациялауға көмектеседі немесе этникалық жеккөрушілікті тудырады. Мұндай жағдайларда журналист немесе бұқаралық ақпарат құралдары тұтастай алғанда мына сұраққа жауап беруі керек: бұл ақпарат қоғамға қалай әсер етеді, бұл туралы ақпарат адамға қандай реакция әкелуі мүмкін?

Егер кісі өлтіру және басқа қылмыстар туралы ақпараттар теледидарда немесе бұқаралық ақпарат құралдарында айтылатын болса, онда бұл істер міндетті түрде екінші орындаушыларын табады. Сол себепті, журналист қауымы кез келген ақпаратты берер алдында мұқияттылық танытуы керек.

Медиа – бұл мәдениетаралық диалогқа қол жеткізе алатын құрал. Әлемдік қаржылық дағдарыста бұқаралық ақпарат құралдарының рөлі артып келеді. З.Э. Пинчук атап өткендей, «бұқаралық ақпарат құралдары баламада түр: бейтарап түсінік беру немесе елеулі баға беру; саяси және қоғамдық өмірге белсене араласуға деген қажеттілік». Бұқаралық ақпарат құралдарының басты қасиеттерінің бірі – стереотиптерге сәйкес мәтіндерді жасау, олар оқу үдерісінде ойлауды жылдамдатуға немесе белгілі бір жанр немесе ақпаратты пайдаланып, нақты жағдайды түсінуге көмектеседі. Дегенмен, стереотиптерге шамадан тыс араласу басқа мәдениеттерді түсінуге зиян тигізеді. Сондықтан, стереотиптерді қалай басқаруға болатынын білу керек, басқа мәдениеттегі құндылықтарға назар аударамыз, біз оң деп есептейміз және мүмкіндігінше жұмсақ әзілмен теріс контекст ретінде сезінетінімізді қабылдауға және қабылдауға мүмкіндігіміз бар.

Сонымен журналист дерек көздері мен дәйекке нені жатқызуы тиіс? Басты шарттардың бірі – журналистің оқиға орнында болуы. Журналист бақылау мен баяндауды міндетті түрде жасауы тиіс. Журналист оқиғаны өз көзімен көріп, ақпарат таратса, онда ол автоматты түрде сараптама жасап, өз ой елегінен өткізеді. Соған орай оқиғамен толық танысып, халыққа да таныс емес тұстарынан дерек келтіре аласыз. Журналистің басты жетістігі – дерегі мен дәлелі, оқырманды сендіре алатын құрал. Журналистің келесі жетістігі – куәгерлерінің куәлігі мен пікірлері. Оқиғаға қатысушы тараптарды сөзге тарту арқылы ақпаратты толығырақ әрі сенімдірек ете аласыз. Кейіпкерлердің пікірлері мен сұхбаттары журналистке нағыз дәлел бола алады. Куәгерлерден алынған құжаттар, журналистің түсірген суреттер болса, пікірлер балансын сақтау қажеттігін ұмытпау керек. Оқиғаға қатысты ресми құжаттар, мәліметтер, сенімді ақпарат көздерінен келген хабарлар, статистикалық сараптама болатын болса, оларды ақпараттың шынайылығына көз жеткенде ғана баспаға берген дұрыс.

Жалпы ұлтаралық және мәдениетаралық қақтығыстар көпұлтты, бір территорияны мекендейтін, қаншама жыл тарихи таптаурындармен өмір сүретін этностар арасында жиі туындауы мүмкін. Журналистердің басты мақсаты – кез-келген қақтығыс жағдайында, ол этносаралық, ұлтаралық, діни, әлеуметтік, мәдениетаралық, саяси болсын, үнемі салқынқандылық танытуы керек. Себебі бұл өте ауыр әрі қауіпті тақырып болып саналады. Қақтығыстардың қарулы соғысқа айналмауына ешкім кепілдік бере алмайды. Ал журналистер сол оқиғаны ушықтырмай, керісінше ұлттарды қалай татуларстыруға, не болмаса, жанжалдаспауға әкелетін шешімін іздеп, зерттеп, үкімет билігіне ұсыну қажет. Журналистік этика тек қызмет этикасы емес, адами нормаларға да сәйкес келуі шарт. Журналист ұлтаралық қақтығыстар жағдайын жазуда ұлт, жыныс, жас, көзқарас дегендерді мүлде ұмытуы керек. Себебі қақтығыстарды туғызатын жекелеген тұлғалар мен солардың арасындағы конфликтілер болып табылады. Сондықтан журналист мәтін жазуда өте абай болуы қажет. Бір ғана орынсыз ағаттық, лексикалық қате кетсе, ол бүтін бір ұлттың екінші бір ұлтқа жеккөру сезімін туғызуы әбден мүмкін. Сол үшін де журналистің қаруы – қаламы. Журналист тек өзінің емес, жанжалдасушы тараптардың, кейіпкерлердің, жәбірленушілер мен айыпталушылардың, өзі жұмыс істейтін баспасөз құралының бәріне де жауапты. Ол осылардың барлығының пікірін, ойын, көзқарастарын бірдей негізде қарастырып, мақала жазғанда да әрқайсының ойын жазып, ал қорытынды тұжырымды шығаруды оқырманның өз еншісіне қалдыру керек.

ШЕРХАН МҰРТАЗАНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ШЕБЕРЛІГІ

Әбсагат Арайлым Әділханқызы

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Журналистика факультетінің 2 курс магистранты absagat.aa@gmail.com

Андатпа: Мақалада Шерхан Мұртазаның еңбек жолы, шығармалары, олардағы ерекшеліктер: лирикалық сарын, идеялық ойлар, мінез-құлқын көрсетудегі, құбылтудағы тың әрекеттеріне талдау жасалады. Шерхан аты аталғанда бірден ойға оралатын туындысы – «Қызыл жебе» роман-эпопеясына тоқталып, оқиға желісі талдап, таразыланады. Қорытындыда жазушының мәдениетімізге қосқан өлшеусіз еңбегі айтылып, шығармасын оқыған әрбір оқырманның төл әдебиетімізге байланысты жаңа ұғым, жаңа түсінік қалыптастыратыны айтылды.

Аннотация: В статье анализируются произведения Шерхана Муртазы, в особенности их лирический мотив, идейные замыслы, действия в проявлении характера, волатильности. Когда мы говорим о творческой лаборатории писателя, сразу же вспоминаем его произведение – роман-эпопею «Қызыл

жебе», где анализируется и взвешивается сюжетная линия. В заключении описывается неопределимый вклад писателя в нашу культуру, о том, что каждый читатель, познакомившись с его произведением, создает новое понятие, новое понимание, связанное с нашей литературой.

Annotation: The article analyzes the works of Sherkhan Murtaza, especially their lyrical motif, ideological ideas, actions in the manifestation of character, volatility. When we talk about the creative laboratory of the writer, we immediately recall his work-the epic novel «Kyzyl zhebe», where the storyline is analyzed and weighed. The conclusion describes the invaluable contribution of the writer to our culture, that every reader, having got acquainted with his work, creates a new concept, a new understanding associated with our literature.

Түйін сөздер: Шерхан публицистикасы, Қызыл жебе, ғасыр адамы, шеберлік шыңы, қазақ журналистикасының абызы. Публицистика Шерхана, Қызыл жебе, человек века, вершина мастерства, мудрец казахской журналистики. Sherkhan's journalism, Қызыл жебе, man of the century, top of the master, sage of Kazakh journalism

«Шерағанның шекпені», «қазақ баспасөзінің Бауыржаны». Иә, Шерхан Мұртаза туралы сөз еткенде осы тіркестер бірден ойға оралады. Қазақ журналистикасының тарихында өзіндік жолын салып, шығармашылыққа қарай бет бұрып келе жатқан талай бүлдіршін, бүгінгі майталмандардың тұсауын кесіп, бағын ашты. Ғұмырына әділдікті ту еткен, өзгелерге өзін сөзімен емес, ісімен қадірлі қылған аңыз адамның еңбек жолы студент күнінен-ақ бастау алды. Сол кездің өзінде өзге тілдегі шығармаларды ана тілінде сөйлетіп, қазақ қоғамын жаңа шығармалармен таныстырды.

1955 жылы М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінің журналистика факультетін тәмамдаған ол бірден қызмет жолын бастап кетті. «Лениншіл жас» (қазіргі «Жас Алаш») газетінің, «Социалистік Қазақстан» (қазіргі «Егемен Қазақстан») газетінің тілшісі, әдеби қызметкері болды. 1963-1970 жылдары «Лениншіл жас» газетінің редакторы. Содан кейінгі уақытта «Жазушы» баспасының, «Жалын» альманахының, «Жұлдыз» журналының бас редакторы, Қазақстан Жазушылар одағы басқармасының екінші хатшысы, «Қазақ әдебиеті» газетінің бас редакторы әрі Қазақстан Жазушылар одағы басқармасының хатшысы қызметін атқарады. 1989-1992 жылдары «Егемен Қазақстан» газетінің бас редакторы, 1992–1994 жылдары Қазақстан Республикасы мемлекеттік телерадио компаниясының төрағасы болып істеді. ҚР Парламентінің Мәжіліс депутаты болған [1]. Журналистиканың майталманы болған Шераға бірнеше мемлекеттік баспасөздің тізгінін ұстады. Шерхан Мұртаза редакторлық қызмет еткен кезеңдегі қазақ баспасөзінің жай-күйі туралы Ш. Елеуқенов: «Шерхан Мұртаза 1971-1972 жылдары «Жалын» альманағына басшылық жасады. Осы екі жыл ішінде басылым тиражы бастапқы 24 мың данадан 52 мың данаға бір-ақ ырғыды. Екі еседен астам. «Жұлдыз» журналындағы редакторлығы 1973-1975 жылдардың аралығын қамтиды. Бұл жолғы тираж 1975 жылы 211 мың данаға жеткен. «Жұлдыздың» биылғы, 2002 жылғы таралымымен салыстырып көріңіз. Жұлығынан келмейді. Небәрі – 4120 дана. «Қазақ әдебиеті» газетінде 1980-1984 жылдарында редакторлық еткен уақытта бұл басылымның тиражы 45 мыңнан 86 мың данаға дейін шырқаған» [2]. Журналистік қызметті атқара жүріп жеке шығармашылығын дамытып, қаламын одан әрі ұштай түсті. Алғашқы шығармалар қатарына – «Әмеңгер», «Бұлтсыз күнгі найзағай», «Әңгелек», «Табылған теңіз»-ді жатқызамыз. Бұл туындыларынан лирикалық сарынды, идеялық ойларды, мінез-құлқын көрсетудегі, құбылтудағы тың әрекетін көреміз.

Жазушының қаламынан туған туындылардың ішінде өзгелерден оқ бойы озып, дараланып тұрған шығармасы – «Қызыл жебе» роман-эпопеясы. Бес кітаптан тұратын, шынайы оқиғаны арқау еткен дүние жазушының қаламгерлік қарымының жоғары деңгейге көтерілгенін көрсетеді. Бұған дейін де қазақ әдебиетінде бірнеше томдық кітаптар жазылғанымен, патшалық Ресей қоғамын, революция кезеңін шынайы суреттеп, сол кездегі сұрғылт қазақ тұрмысын қанша ауыр болса да бүгінгі буынға айна қатесіз жеткізгендер көп емес. Шығарманы ғылыми, көркемдік тұрғыдан талдауда Рабиға Сыздықова апамызға ешкім тең түсе қоймас. «Сөз құдіреті» атты еңбегінде былай дейді: «Қызыл жебе» – тілі жинақы, үнемді, астарлы стильде жазылған. Бұл үш белгінің үшеуі қатар айтылып, орыс тілі зерттеушілері «сжатость» («сығымдылық») деп атайтын көркем тіл сипатын танытады. «Сығымдылық» сипат беру, үшін жазушы «үнемдеу» тәсіліне көшеді. Айталық, эмоциялық-экспрессивті болып келетін айшықты эпитеттерді, жайылма анықтауыштарды көп қолданбайды. Эпитеттердің көбінесе кәнігі (дәстүрлі, тілдік) түрлері беріледі: құлақкесті құл, еті тірі ер, жазира кеңістік, заңғар тау, зеңгір аспан, қара дауыл т.т. Ал анықтауыштар нақты сипаттамалар болып ұсынылады. Мысалы, адамның сыртқы келбетін суреттегенде, боржық сары старшын, іркілдек сарқарын тартқан кексе әйел, бурыл сақал Ахмет, Наташаның алтын түстес әдемі шашы» [3]. Роман-эпопея сұм кезең тудырған, алмағайып дәуірде ұлт деп жанын берген Тұрар Рысқұловтың жүріп өткен жолын суреттейді. Жазушының бұл шығармасы көп жылға ұласқан ізденістің, тебіреністің, адалдықтың сипатын көрсетеді. Бұл жөнінде автор: «Мен сізге дәл қазір алпыстан жаңа асқан жасымның жартысын арнадым. Отыз жыл бойы сізбенен қол

ұстасып бірге жүріп, бірге тұрдым» деген соңғы романы «Тамұқта» Тұрар Рысқұловпен қоштасқан сәтінде [4]. Ширек ғасырдан көп уақыт аралығында жазылған шығарма жан-жақты ізденістің, жүрек тебіренер ой-толғаныстардың, шынайы образдардың негізіне құрылды. Роман-эпопеяның алғашқы кітабы Тұрардың жастық шағына, әкесі Рысқұлдың қиын, қым-қуыт замандағы күрделі өмір жолына арналады. Автор мұнда қазақ өлкесінде туған, ұлты үшін күрескен, ұлтын сүйген Тұрар бейнесін толыққанды ашу үшін оны бала күнінен бастап әңгімелейді. Оның туған жерін, өскен ортасын, күнделікті тұрмыстағы әрбір сәтін беруге тырысқан. Ал әкесі Рысқұлдың бейнесіне келер болсақ, ол – роман желісінің басты қаһарманы. Тұрардай ұлы тұлғаның әкесі. Жазушы Рысқұлдың образы арқылы шындықты көркем түрде, фактілерді дәлме-дәл келтіріп, орын алған әрбір жәйттен ой қорытып, өзіндік тұжырым жасауға үйретеді. Иә, романның бас кейіпкері – Рысқұл дедік. Әйткенмен, оқиғаны әрмен қарай жалғастыратын – бала Тұрар. Жастайынан зерек, алғыр, алға қойған мақсатына жетуге асық жасөспірімнің тағдыры қайсысымызды болмасын қызықтырады, толғанттырады анық. Бұл қасиет балаға әкесі Рысқұлдан тарағаны көрініп тұр. Тұрар ес жиғалы әкесін сыйлап, пір тұтып, оның бойындағы қайсарлықты, үлкенді үлкен ғой деп күбіжіктемей, кішіні кіші ғой деп дандайсымай, ақыл-парасатына, таным көкжиегіне қарап бағалауды үйренді. «Қызыл жебе» арқылы Шерхан Мұртаза шеберлік шыңына шықты. Романдағы көркемдік, сөз саптаудағы ерекшелік, тілі жағынан тартымдылық көрінеді. Яғни, болған жайды құр әңгіме қылмай, шынайы образдар арқылы оларға жан бітірді. Шығармада автордың портрет жасаудағы ерекше қыры көрінген, әрі 1917 жылғы Қазан төңкерісінің тұсындағы өмір тынысын үлкен шеберлікпен суреттеген.

«Ш. Мұртаза, кейіпкерлері болсын, өзге де зат, құбылыстар болсын, оларды әспеттеп, мадақтап, айшықты әсем сөздермен сипаттауға жоқ. Мұның себебін біз осы шығарманың өн бойына тән суреттеу стилінен (мәнерінен) іздейміз: күні кеше өткен шым-шытырық оқиғалар мен сан алуан психологиялық арпалыстарға толы бұл шығарма романтикалық лиризмнен гөрі бас кейіпкерлер тағдырын тілгілеп жатқан осынау қатқыл кезеңнің өзі сияқты нақты тіліп түсетін тілмен суреттеуді қалайтынын сеземіз»[3, 1]

Шерхан Мұртаза қазақтың сөз байлығын тереңіне дейін қопарған, ойын дәл, ашық, тұжырымды жеткізуімен ерекшеленеді. Бұл оның публицистік ерекшелігі. Автордың қай туындысын оқысақ та көркемдік сипаты ретінде – адамның мінезін ұлттың тағдырымен, сол кезеңдегі заманның көрінісіне оңтайластырып беретіндігін айтамыз. Қазақ журналистикасының абызы, әлемдік деңгейде танылған Шерағаның жүріп өткен жолы кімге болсын үлгі-өнеге. Қазір қарап, оқығанға жеңіл көрінгенмен сол жолда қаншама рет сүрінді, құлады да. Бірақ, бала күнінен қиындықтың ортасында өскендіктен, еңбекке ерте араласқандықтан мойымауды, қайта тұрып жүруді білді.

Сөз – қоғамның алға жылжуына қарай өзгеріп, ескінің орнын жаңасы толықтырып отыратын үлкен танымдық категория. Осы ретте Шерхан Мұртаза төл әдебиетіміз бен мәдениетіміздің дамуына өлшеусіз үлес қосқан ғасыр адамы. Оның шығармашылығын оқыған сайын қазақ әдебиетіне жаңа ұғым, жаңа көзқарас қосылады. Сол себепті де қаламгердің туындылары ешқашан өзектілігін жоймайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. <https://alashainasy.kz/omir/sherhan-murtaza-54933/>
2. Елеуєнов Ш. Шерхан шері // Жас Алаш. – 2002. – 28 қыркүйек
3. Рәбиға Сыздықова. Сөз құдіреті, А., 1997;
4. Мұртаза Ш. Тамұқ. Алматы, 1994ж.

ҚАЗАҚ ТЕЛЕДИДАРЫНЫҢ ДАМУ КЕЗЕҢДЕРІ МЕН ОНДАҒЫ ТЕЛЕХАБАРЛАРДЫҢ МАЗМҰНДЫҚ СИПАТЫ

Молдағалиева Мөлдір Асқарқызы

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Журналистика және саясаттану факультетінің 2-курс магистранты*

Андатпа: Телевизия қазіргі қоғамның ажырамас бөлігі мен әлеуметтік өмірдің бірегей институтына айналды. Ол – ең күшті әрі көп таралған бұқаралық ақпарат құралдарының бірі. Ал қазақ жерінде телевизияның пайда болып, дамуы туралы не айтуға болады? Қазақ телевизиясы пайда болғаннан кейін оның бауырынан ұшып шыққан телеарналар қазіргі таңда парасат деңгейіне, көзқарас біліктілігіне, жас ерекшелігіне қарай өз аудиториясына ие болған. Осылардың ішінде еліміздегі басты арнаға айналған «Қазақстан» ұлттық телеарнасының орны ерекше. Неліктен? Себебі мемлекетіміздің ұлттық тарихы

сінген, қазіргі таңда 100% қазақ тілінде хабар тарататын телеарна. Сондықтан телевизияның дамуы мен ондағы бағдарламаларға зерттеу жүргізуді жөн көрдім.

Жиырмасыншы ғасыр адамзат тарихында өзінің техника мен электронды саладағы тамаша табыстарымен есте қалды. Дәлірек айтсақ, қазіргі Қазақстан телерадиокомпаниясы 1958 жылы 8 наурызда Алматы студиясында алғашқы хабарын тарата бастады. Қоғамдағы өзгерулер мен жаңаруларға сәйкес телерадио да мың мәрте өзгеріске ұшырап отырды. Қазақ ССР Министрлер Кеңесі жанынан құрылған Телевизия және радио тарату Комитетінің бірінші төрағасы 1957-1959 жылдар аралығында Қанапия Мұстафин болып тағайындалды. Бірінші төрағаның кезіндегі елеулі оқиғалардың бірі – Қазақ ССР өнер және әдебиетінің Мәскеуде өткен онкүндігі. Осы тұста Алматы мен Мәскеу арасында тікелей эфирде хабар тарататын кабельді немесе жер серікті жүйе болмады. Есесіне Мәскеуге арналған кейбір дайындамалар Алматы телестудиясының базасында жасалды. Мұндағы жақсы деңгейде дайындалған жобалардың арқасында Орталық теледидардан қазақ шеберлерінің бағдарламалары көрсетілетін болды. Тың игеруге арналған Жекен Жұмахановтың «Жаңа қоныстанушылар» бағдарламасы теледидардың негізіне айналды. Келесі бір бағдарлама Құрманғазы атындағы ұлттық аспаптар оркестрінің қатысуымен көрсетілген концерт болды. Телевизияның сол кездегі тағы бір жетістігі «Дударай» операсының телевизиялық нұсқасы барлық елдердегі телекөрсетімдердің ықыласына бөленіп, көңілдерінен шықты. Бұлар енді ғана қалыптасып келе жатқан Қазақ теледидарының тұңғыш орасан жетістіктері еді.

1959-1962 жылдар аралығында комитет құрамын Құрманбек Сағындықов өз тізгініне алды. Бұқаралық ақпарат құралдарының барлық түрлерінде қызмет атқарып, басшылық жасап, жұртты жұмылдыру жағынан саяси тәжірибені толықтай игерген Құрманбек Сағындықов теле және радио комитетін басқаруда өзіндік әдіс-тәсілдерін алып келді. Ол алғаш рет штаттан тыс комментаторлар институтын енгізіп, олар партияның ішкі және сыртқы саясаты, коммунистік құрылыстың практикасы, еліміздің экономикасы мен мәдениетін өркендету жайындағы күрделі мәселелер жөнінде радио мен теледидар арқылы қысқаша, мазмұны терең түсініктемелер беріп отыруға тиіс болды.

Осы кезеңдерде алғашқы рет теледидар арқылы ғылым және техника жетістіктері көрсетіліп, көпшілікке насихатталған. Көбінесе «Ғылым мен техника әлемінде» секілді бағдарламалар дайындалып тұрды. Соған орай студияға осы салада жүрген Қазақстанның ғалымдары мен инженерлері жиі шақырылып тұрған. Сол сияқты адамзаттың алғаш ғарышқа ұшуы секілді аса маңызды әрі елеулі оқиғалар да негізгі тақырыптардың бірі болды.

Теледидар бағдарламаларының тізіміне тұрақты түрде жүретін «Еңбекшілердің сұрақтарына жауап» секілді циклы да енгізілді. Министрлер мен олардың орынбасарлары, Кеңестік ауыл шаруашылық төрағалары, көрнекті ғалымдар, сондай-ақ, жазушылар мен журналистер қауымы көгілдір экран алдында көрсетімдер сауалдарына жауап беріп отырды. Сол кездегі техникалық жағдайларға байланысты тікелей эфирге шығу мүмкіндігі болмағандықтан, сұрақтар жазбаша түрде келетін болған. Алайда мұндай қиындықтар бұл циклдың жеткілікті аудитория жинауына еш кедергі бола алмады.

Осы жылдары Сағындықовтың рұқсатымен алғашқы рет Қазақ телевизиясінің камералары студиядан тыс жерлерде жұмыс жасайтын болды. Яғни түсірілім жұмыстары студиядан тыс жерлерде де жүзеге асты. Осындай алғашқы репортаж 1961 жылы аграрлы институт түлектерінің қоштасу кеші кезінде түсірілді. Бағдарлама қазақ тілінде жүрді. Апта сайын телеэкран арқылы «Республиканың жылдам құрылыстары» деген атпен арнайы цикл жүріп тұрды. Бұл бағдарламада құрылысшылардың әртүрлі қиындықтармен күресу сәттері мен басқа да мәселелері назарға алынды.

Қазақ телевизиясы тарихында комитеттің үшінші төрағасы болып әскери мамандықты игерген майдангер журналист Кенжеболат Шалабаев келді. Оның Қазақ Телевизия және радио хабарларын тарату комитетін басқарған уақыты 1962-1969 жылдар аралығын қамтиды. Өзінің жеті жылдық төрағалық қызметі барысында Кенжеболат Шалабаевтың атқарған істері аз болмады.

1966 жылы эфирде «Айтыс – асыл қазына» бағдарламасы пайда болды. Ғалым Көбей Сейдеханов: «Айтыс – тек қазақтар мен қырғыздарға тән өнер түрі» – деп баға берген. Сондай-ақ, аталмыш бағдарламада айтыстың 20-30 жылдардағы тарихи сәттері көптеп баяндалды. Бірақ бұл кездері айтыскерлердің өздері экран алдына шыға қоймаған еді. «Қайнар» деп аталатын әдеби бағдарлама да шығып тұрды. Оны танымал ақын Әбділда Тәжібаев пен жазушы Әбіш Кекілбаев жүргізген. Кейіннен мемлекет қайраткері Мырзатай Жолдасбеков жүргізген «Айдын» бағдарламасы дүниеге келді. Оны сол кездегі атақты шығармашылық ұйым «Құрдастардың» журналистері жасап шығарған болатын. 1966 жылдың ең үздік телеөнімі «Қараторғай» спектаклі болды.

Осы жылдары ұжымның белсенді ат салысуымен журналистер телехроника түсіруге арналған техникаға қол жеткізеді. Сөйтіп, жаңа камералар мен басқа да техникалық құрылғылардың арқасында телефильмдер түсіріле бастады. Сондай-ақ, арнайы «Қазақтелефильм» бірлестігі пайда болды. Нәтижесінде «Мың жылдар түйіскен түбек», «Қалалар эстафетасы» сияқты үздік телефильмдер өмірге келді. Атақты тұлғалардың өмірін бейнелеген фильмдер көптеген көрсетімдердің көңілінен шығып, мәңгі

есте қалды. «Күйден симфонияға» бағдарламасы Құрманғзы, Дина Нұрпейісова, Дәулеткерей сынды көрнекті композиторлардың шығармашылық қызметі жайлы деректер мен ақпаратқа қанықтыра білді.

1964 жылдың қыркүйегінен 1966 жылдың қазан айына дейін орыс және украин халықтарының өнері мен әдебиетіне арналған радио-теле фестиваль өткізілді. Екі республиканың 160 телефильмі көрермен назарына ұсынылды. Осыдан кейін қазақ теледидары арқылы Кеңес Одағының басқа да республикаларының бағдарламалары көрсетілетін болды.

1975-1983 жылдардағы бесінші төраға Хамит Хасенов болды. Осы уақытта жұмыскерлердің мәселелері мен қарапайым халықтың жағдайын көрсететін репортаждар пайда болды. Осындай бағдарламалардың бірі – «Ритм». Мұнда одақтас республикалармен тығыз экономикалық қарым-қатынас жасаған Қазақстанның өндірісі мен тұтас желіге байлаулы кәсіпорындардың тағдыры баяндалды. Хабарды әр санын аса шеберлікпен жарқыратып шығарып отырған тәжірибелі журналист, кезінде өзі де осы өндіріс саласына қатысты металлургияны оқып бітірген Ғаділбек Шалахметов болды. Хабардың телеарнаға, тіпті, бүкіл Қазақстанға абырой мен бедел әкелгені сонша, Қазақ телевизиясына Ресейдің Омбы, Челябин, Свердлов сынды облыстарының бірнеше студиялары тартылды. Сондай-ақ, мұнда көмір қазушылардан бастап, теміржолшылардың, металл балқытушылары мен энергетиктердің арасындағы өзара байланыс зерттеліп, студияға Одақтық бағыныстағы кәсіпорындар мен бірлестіктердің, қала, облыс басшылары, одақтық министрлік өкілдері жиі қатысты.

«Тиімділік» бағдарламасы да мемлекет пен әдемідегі экономикалық стратегия жөнінде айтып отырды. Жастарға арналған «Тимур» бағдарламасының да өзіндік маңызы зор болды. «Алтын дән» сол уақыттағы ауыл шаруашылығы тақырыбын көтерген бірегей бағдарлама қатарына енді. Осы жылдардағы ең басты жаңалық – 1980 жылы Мәскеуде өткен Олимпиададан берілген репортаж болды. Сол кездері қазақстандықтар 1980 жылғы Олимпиаданың алғашқы чемпионы Жақсылық Үшкөмпіріовтың жеңісін тамашалай алды. Осы кезеңдерде Қазақ теледидарында жаңа әрі ірі деректі-публицистикалық бағдарламалар жасалды. Олар: «Ұлттар достығымен берік», «Ұлы достық жыры», «Мен – Қазақстан» және басқалары еді. Бұлар Мәскеу, Ленинград, Сібір, Украина, Орта Азия республикалары мен Балтық жағалауларының телеэкрандарында өте сәтті шыққан.

1983 жылы Телевизия және радио хабарларын тарату Комитетінің төрағалығына қызметін орынбасарлықтан бастап, саланың қыр-сырына көз қанықтырған Камал Смайлов келді. Алтыншы төрағаның келген тұсында комитет басшылығындағы бір буын ауысты. Мұнда соғысқа қатысқан, соғыс кезеңінде еңбек еткен буынның орнына осы сұрапыл жылдарда балалық шағын өткізген толқын қызметке келді. Олардың ұлт қамын ойлайтын қадамдары нық әрі сенімді басталды. Басшылық, ең алдымен, телехабар бағдарламаларының кестесін өзгертуге мән берді. Ал бұған дейінгі бағдарламалар тамырын тереңге жайған саясатпен қалыптасқан болатын. Яғни орыс тіліндегі бағдарламалар ел көп көретін, ауқымды уақытта аптасына төрт рет берілсе, қазақ тілді хабарлар үш рет көрсетілетін болған. Жаңа төрағаның құзыретімен кесте елеулі түрде өзгеріп, керісінше сипат алды. Сол кездегі Камал Смайыловтың «орысша хабарлар жасауда бәрібір Мәскеуден оза алмамыз» деген сөздері комитет құрамындағы журналистер қауымына да ой салды. Соған орай осы кезеңге тән, 80-жылдардың ең танымал бағдарламасы «Көкпар» деп аталды. Бұл хабарды ойлап табуда ресейлік «Что? Где? Когда?» бағдарламасының авторы Владимир Ворошилов атсалысқан болатын. Бағдарлама Жүрсін Ермановтың авторлығымен бірден 1983 жылы эфирге шықты. Ал жүргізушісі белгілі Бейбіт Құсанбек болды. Аталмыш хабардың тек бір ғана санына 500 хат алған кездер болған екен. Үш жылға созылған бағдарламаның соңғы хабары 1986 жылдың қаңтар айында көрсетілген болатын. Бұл заманның журналистері Мәскеуден түскен қысымға қарамастан «Шалқар» атты бағдарламада да мемлекеттегі кейбір мәселелерді ашық қаузап, талқыға сала білді. Себебі осы кездегі төраға өте батыл адам болатын. Ол әрдайым өз журналистерін қорғап, бірнеше рет солардың сөзін сөйлеген кездері де болған.

«Сұрақ-жауап» деп аталатын бағдарлама телекөрермендердің көптеген сұрақтарын жауапсыз қалдырмады. Дәлірек айтсақ, студияға шақырылған министрліктер өкілдері халықтың барлық сауалдарына жауап бере білді. 80-жылдардың басында «темір шымылдық» ашыла бастады. Осы сәтті пайдалана отырып, Шалахметов телекөпір ұйымдастыру туралы ойын ұсынды. Сөйтіп Делидегі телекөпір арқылы көрсетілген алғашқы бағдарлама «Отырар сазы» деп аталды.

1990-1991 жылдары телевизия дамуына зор үлес қосушылардың бірі – осы кезеңде төраға болған Сағат Әшімбаев. Ол өзінің қарапайымдылығымен ерекшеленіп, ел намысы мен ұлт рухын бірінші орынға қойған азамат. Телевизия саласына әдебиет әлемінен келген рухани жетілген тұлғаның көрерменге ұсынар жобалары да көңілден шығарлық болды. Нәтижесінде аталмыш жылдарда қазақ халқының рухын биікке көтерген, сондай-ақ, туған тілімізді меңгеруге септігін тигізген аса құнды бағдарламалар пайда болды. Солардың ішінде «Жүректен қозғайық» хабары бар. Бағдарлама кезінде телеклуб түрінде өтіп жүрген Дулат Исабеков жүргізген «Әдептен озбайық» хабарының орнын басты. 1990

жылдардың аяғына қарай бұрын-соңды тыйым салынған тарихи сәттерді бірте-бірте экранға шығара бастады. Солардың ішінде алғашқы видеохабарлардың бірі ретінде 1986 жылғы желтоқсан оқиғасынан алынған үзінділер көрсетілді. Білімді, көзі ашық, көкірегі ояу, талапты жастар топ-тобымен эфирге шығып отырды.

Сол кезеңдегі «Час Президента» бағдарламасының да маңызы зор болды. Бұл Президенттің баспа-сөз хатшысы болған Ғаділбек Шалахметов пен комитет төрағасы Сағат Әшімбаевтың өзара келісімімен жүзеге асқан алғашқы саяси-қоғамдық жоба болды. Алғашқыда екі тілде шығатын болған. Алайда кейіннен қазақ тілді редактордың келуімен бағдарламаны Төлеубай Қаймолдинов толықтай мемлекттік тілде жүргізетін болды. Бағдарламада Нұрсұлтан Әбішұлы 45 минут бойы телекөрсермендердің сұрақтарына жауап берген. Тіпті кейде бағдарламаның уақыты бір сағаттан асып кететін кездер де болған.

Ғаламдық телеақпараттық кеңістіктің кеңеюі ақпарат таратудағы зор мүмкіндіктерді алып келді. Телевизия өз көрсермендеріне бұрын көрсетуге тыйым салынған тақырыптар мен материалдарды, жабылып қалған мәселелерді ұсынатын болды. Тікелей хабарлардың саны өсіп, «ашық микрофондар» пайда болды. Ендігі кезекте телевизия үшін телефон қоңрауларына тікелей қосылу үрдістері үйреншікті жағдайға айналды.

Қорыта келгенде, тележурналистика – заманының жаршысы, кезеңінің үні, уақытының тілі бола отырып, өткен ғасырдың жанды көріністерін өзінің жанды даусымен, кейіпкердің көңіл-күйіндегі психологиялық ағыстарымен көз алдына алып келетін қуаттылығын танытып отыр. Теледидар қандай да бір оқшаулануға қарамастан әлемдегі барлық халықтарды психологиялық, тарихи, әлеуметтік жағынан үнемі байланыстырып отырады. Ол адамдар бойындағы рухани, адами сезім құндылықтарын туындатып, олардың бір-бірін түсінулеріне негіз қалайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қ. Олжай. Қазақстан телеарнасына 50 жыл: Ұлттық арна ұлағаты. – Алматы: «Атамұра», 2008. – 208 б.
2. Қазақ ССР мұрағатынан құжат: Министрлер Кеңесінің Қаулысы, 1959
3. С. Масғұтов. Көгілдір экран – өмір айнасы: монография. – Алматы: «Мектеп» баспасы, 1976. – 131 б.
4. Қ. Тұрсын. Қазақ теледидары: тарих пен тағылым. – Алматы, «DIGITAL MEDIA ASIA», 2008
5. Л. Бекетова. Проблемы реформирования телевидения и радио в Казахстане. – Алматы: «Дәуір», 1996

БАУЫРЖАН ОМАРҰЛЫНЫҢ ПУБЛИЦИСТИКАЛЫҚ ШЕБЕРХАНАСЫ

Оспанова Айнур Тулегеновна

*Еуразия ұлттық университеті, Журналистика және саясаттану факультеті
«Журналистика және репортерлік іс» мамандығының 2-курс магистранты
4medinasmom@gmail.com*

*Ғылыми жетекші: доцент, PhD, Ибраева Эльмира Ерікқызы
astana07@yandex.ru*

Бауыржан Жұмаханұлы Омаров – 1962 жылы Қызылорда облысы Арал ауданы Қаратерең ауылында дүниеге келген филология ғылымдарының докторы, профессор. Ғалым әдебиеттану саласында тер төгіп, 1993 жылы «Мұрат Мөңкеұлының әдеби мұрасы» кандидаттық диссертация, 2001 жылы «Қазақ әдебиетіндегі зар заман ағымы (генезис, типология, поэтика)» тақырыбында докторлық диссертация қорғаған. Әдебиеттануға арналған бірқатар ғылыми мақаласы шетелде жарық көрген. 6 ғылыми-публицистикалық кітаптың, 70-ке жуық ғылыми мақаланың авторы.

Бауыржан Омарұлын жазушылық қырынан емес, публицистік қабілет-қарымы тұрғысынан қарастырып көрейік.

Ең басты айта кететіні, Омарұлы – өзгелерге ұқсамайтын қолтаңбасы бар ерекше публицист. Мақалаларын оқи отырып, жазу машығының қайталанбас тұстарын байқауға болады.

Мәселен, автордың «11-қаламұш». Эсселер» жинағына көз жүгіртелік.

Аттас тақырыптағы эссенің алғашқы абзацының өзі туынды оқырманын еліте түседі. Студенттік күндерден сыр шерткен жазушы, өзі айтпақшы «дарынсыз электрик» курстасы Талғат Батырханұлы туралы естелігімен бөліседі. Үзеңгілес жолдасының дара тұлғасы, оның шығармашылық жолындағы «соқтықпалы соқпақсыз» жолы, журналистика саласындағы алғашқы қадамы, осы

жолда кездестірген қиыншылықтары мен алдынан ашылған жаңа мүмкіндіктері жөнінде оқырманын қызықтыра баяндайды.

Жеңіл, ойға қонымды сөздермен сипаттай отырып, мақаланы 6 бөлімге тармақтап ұсынады. Алғашқы бөлімін «Дарынсыз электрик» деп атаған автор студенттік кездегі жас жігіттің мінез-құлығы, оның ұяндығы мен журналистикаға қалай келгендігі туралы еске салып өтеді.

«Черенков түгілі Черненко шықса да...» атты бөлімінде жазу-сызуға ықыласы бар жігіттің сөзге сараң болса да, кітапқұмар зеректігіне тәнті болады. Спортқа, соның ішінде футболға деген әуестігін айта отырып, оны барлық теңбіл доп командалары мен ойыншыларының аты-жөнін жатқа білетін спортсүйер азамат деп таныстырады. Алайда, үлкен спортта жолы болмай, футбол ойнау емес, қалам тербеу бұйыртып, осы саладағы үздік мамандардың бірі болғанын мақтан етеді.

«Сәтсіз сұхбаттар», «Әр қызметке екі рет келем...», «Қиырдағы қазақтардың қамқоршысы», «Тбилиси, Талғат және «Киндзмараули»... Осы бөлімдерін оқи отырып, кейіпкердің жаңа қырларын тани түсесің. Спорт тақырыбының «жілігін шағатын» үздік комментатор ғана емес, кино өнерінің қадір-қасиетін түсіне білген киноман азамат болғанын аңғарасың. Бауыржан Омарұлы айтпақшы, совет киносының қыр-сырын жақсы меңгерген жас жігітке «Мимино» фильмінің жұлдызы Вахтанг Кикабидзеден сұхбат алу бақыты бұйырыпты. Интервью кезінде танысқан екі жанның арасындағы сыйластық уақытпен шектелмей, біраздан соң грузин актерінің журналисті шаңырағының сыйлы да қадірлі қонағы еткені айтарлықтай шаттандырады. «Талғат аз жазса да, саз жазады» деп сипаттай отырып, жолдасының атыс-шабыс тақырыптарына тоқталмай, иманды журналистиканы қолдағанын басып айтады.

Бір тұлғаның бойындағы бар асылды сипаттау үшін көп сөзге ұрынбай, қысқа да нұсқа қайыра отырып, Батырханұлының тұлғасын көзге ап-айқын елестетеді. Ол кісінің үйреншікті қаламды немесе компьютер пернетақтасының батырмаларын емес, 11-қаламұшын қолынан түсірмей, соны ғана пайдаланатын даралығын сипаттай отырып, журналистің тұлғалық қасиетіне бас игізеді. Жазушылық шеберлік деген, міне – осы!

«Қожакеев құбылысы» атты эссе де ерекше екпінмен жазылған. Темірдей мінезді Темірбек Қожакеевтің журналистика факультетінің деканы болған тұсында білім алған Бауыржан Омарұлы ұстаз тұлғасын шыңына шығара отырып сипаттайды.

Қатал, түсі суық Қожакеевтің мәмілеге келе қоймайтын, шарт кесетін мінезі жайлы баяндай келе, ол кісінің шәкірт тәрбиелеудегі өзіндік методикасын түсіндіріп береді. Студент санасына тақырыпты тереңірек сіңіру үшін тапсырмаларды үйіп-төгіп беретін талапшылдығы, сон соң олардың тыңғылықты орындалуын қадағалайтын принципшілдігі, нәтиже көрген бойда арқадан қағып, мадақтай түсетін әділдігі, бәрі-бәрі Темірбек ағаның кәсіпқойлығын, таланттарды тани білетін қырағылығын аңғартып-ақ тұрады.

Бауыржан Омарұлының эсселерін оқи отырып, жазу стилінің қарапайымдылығына, соған қарамастан сөз саптау шеберлігіне тәнті боласың. Ұстазға деген студенттердің көзқарасын әзіл-қалжыңын араластыра отырып баяндағанда, езуіңе еріксіз күлкі үйіріледі.

Сатира теориясын жіті зерттеген Қожакеевтің өз ойын жасырмай айтатын тік мінезді студенттерді жақсы көретіні, оларға әрдайым қамқор болған адамгершілік қасиетіне тамсанады. Темірбек аға туралы естелігін сол кісімен бір дастарқанда отырып, дәм татқаны жайлы жалғастыра келе, оның қарапайымдылығы мен қонақжайлылығына бас иеді.

«Ұлт ұғымын ұлғайтқан» атты мақаласын Омарұлы 2007 жылы жазған-тын. Мақаланы жазудың қыр-сырын үйреткен өмірдегі, шығармашылықтағы ұстазы Жарылқап Бейсенбайұлына арнайды.

Автор материалын «Сыншы», «Саяхатшы», «Сарашы», «Сардар» деген бөлімшелерге бөліп, әрқайсысында журналисті жан-жақты талдап, тұлғалық ерекшеліктерін ашып көрсетуге тырысады.

«Сыншы» бөлімін журналистер мен филолог мамандар арасындағы «текетіретестердің» шығу себебін түсіндірумен бастап, Бейсенбайұлын журфак пен филфак білім жүйесінің бір арнаға тоғысқан мектебінен шыққан қаламгер ретінде таныстырады.

Студент Жарылқаптың өмірінен сыр шерте отырып, ол кісінің бейнелеу өнерінің тылсымдарына үңілуге құмартқан шығармашылық қабілетіне қайран қалады.

Бейсенбайұлының журналистік ғұмырнамасына көз жүгіртіп, ол кісінің өз шығармашылығын қалай бастағаны жайлы мағлұмат беріп өтеді. Сол арқылы өз кейіпкері туралы үстірт қана ақпарат беріп қоймай, тереңінен үңілуді мақсат тұтады. Ең алғаш өнер тақырыбындағы мақаласымен «Лениншіл жас» газетіне келуі, осы тектес тақырыптың бұрын-соңды жілігін шағып, майын ішкен қаламгер болмағанын айтып, ол кісінің «уникалдығын» танытуға тырысады.

Осылайша сипаттай келіп, «Саяхатшы» бөлімінде журналистің тағы бір қырын ашып көрсетеді. Шоқан Уалихановтың өмірі мен шығармашылығын зерттеуге ден қойған Жарылқап Бейсенбайұлының осы жолдағы ізденістеріне байланысты ақпаратты ортаға салады. Уалиханов жүріп өткен сапар бағыты

түзілген картаны сызып, бас сарашы Сейдағана кіргені туралы естелікпен бөлісе отырып, сол кездегі ұстаз бен шәкірт арасындағы келісім атмосферасын нақтылай сипаттауға тырысады. Осылайша оның ғылыми-танымдық жолсапар очеркін жазып, «Шоқан ізімен» атты кітап басып шығаратынын айтып өтеді. Бұл орайда автордың хронологиядан еш ауытқымай, бәрін рет-ретімен талдап отырғанын байқауға болады.

«Жарылқап Бейсенбайұлы – қазақ журналистикасында саяхаттық сапардың көшін бастаған қаламгер», – деп бөлімді қорытындылайды.

«Сарашы» бөлімінде көсемсөз шеберінің бас сарашы ретіндегі шоқтығының биіктігін бағалап, «Лениншіл жас» газетіндегі өзіндік қолтаңбасын, «Ана тілі» газетінде бас сарашы қызметінде жүрген тұстағы сіңірген еңбегін бағалап, айналасына білімді азаматтарды жинай білген ерекше қабілетін айқындап береді.

Осылайша, Бейсенбайұлы шығармашылығының келесі баспалдағына көтеріліп, «Қазақпарат» ақпарат агенттігінің жұмысын жандандыруға қосқан үлесіне, публицистің өмірлік-шығармашылық белестеріне тереңірек тоқталып өтеді.

Ең соңғы «Сардар» бөлімін де өзіне ғана тән мәнермен тарқата түсіп, «Сөз сардары тек бапкерлігімен емес, шығармашылық талантымен ерекшеленеді» деген ойды ортаға салады.

«Кәтепті қара нар»... Эссе, автордың өзі айтпақшы, «есімі қазақ баспасөзі деген ұғыммен әбден тамырласып кеткен» Ержұман Смайылға арналған. Ол кісінің ақпарат әлеміндегі алатын орнын екшелеп көрсетпек болған автор: «Қазақ баспасөзінде жанкештілікпен қызмет істеп, тер төккен азаматтар өте көп. Бірақ біреулердің тері тамшылап, екіншілердің тері шүмектеп ақса, Ерағанның тері шелектеп төгілген секілді көрінеді де тұрады» деп суреттеген кезде, публицист ойының ұшқырлығын, көркемдеуіш құралдарды қолданудағы шеберлігін аңғара аламыз.

Барлық журналист қауымының арманы болған, алайда екінің бірі қолы жете бермейтін «Лениншіл жас» газетінің сол кездегі бас редакторы Сейдахмет Бердіқұлов болса, оның орынбасары қызметін атқарған Ерағанның газет редакциясы жұмысын ұйымдастырудағы қажырлы еңбегі оның даралығын сөзсіз мойындатады.

Кітапты көп оқымаса да, телегей теңіз білімнің арқасында бүтіндей бір газеттің жұмысын дөңгелетіп алып кететін білімдарлығын, саяси терминдердің қазақша баламасын айналысқа енгізген сауатты аудармашылық қабілетіне тәнті болады.

«Галстук тақпайтын адам» деген тақырыпшамен мақаланың екінші бөлімін сабақтай отырып, мойынбау туралы ақпаратты, оның этимологиясы жайлы мәліметтерді ұсынғанда, «мұның Ерағамен байланысы қандай?» деген ойға қаласың. Кейінен бұл деректің жайдан-жай баяндалмағанын, жан дүниесі еркіндікті қалаған, белгілі бір «рамка» немесе «шаблонмен» өмір сүргісі жоқ Ержұман Смайылдың галстук киюді ұнатпауының сырын түсінгендей боласың.

«Ерағаң таныды, Шерағаң жаныды» атты бөлімде Бауыржан Омарұлы Ерағанның талапты да талантты жас журналистерге шығармашылық өмірге аяқ басуға үлес қосуын, олардың Шераға жанына сол кісінің нұсқауымен қызметке тартылғанын айтып өтеді. «Лениншіл жасқа» жұмысқа орналасуға себепші болған Ержұман Смайылдың кеңпейілдігі мен дарқан көңілін сипаттай келе, ол кісінің тәрбиетәлімін көп ала алмағанын айтып, қапаланады.

«Қателесіп көргенбіз, қадіріңді білгенбіз» деп аталған бөлімде «Лениншіл жас» газетінен Сейдаған мен Ерағаң кеткен соң, газет басына түскен қиыншылықтар мен редакция тарапынан жіберілген оққылықтар мен қателіктерді тізбектей отырып, осы кісілердің кәсібилігіне күмән келтірмейді.

«Әлемді шарлаған Әлімжан» мақаласында автор мынадай ой айтады. Жақсы материалы жарық көрген қаламгерді оқырмандары, сәтті шыққан пьессасы үшін драматургты көрермен қауым қошамет астына алып жатады. Ал сәтті шыққан сюжеті үшін журналист қауымын мадақтап, жылы лебіздерін жаудырып жатқан телекөрермендер сирек кездеседі. Алайда, әр жасаған еңбегі үшін көрерменнің ыстық ықыласына бөленіп жататын бір журналист бар. Ол кісінің қарапайым сюжеттің мәтінін ойнатып, құнды шығарма деңгейіне жеткізе білетін кәсібилігіне жазушы таң-тамаша болады.

Автор қазіргі қазақ телевизиясында үш буын өкілдері бар деп топшылайды. Біріншісі осы салада ұзақ жылдар қызмет еткен корейлер болса, екіншілері солардан үлгі алған, кейінгі үрдістерді де еркін меңгерген орта буын өкілдері және заманға бейім жас буын. Қазіргі таңда бұл үрдістің сипаты біршама өзгерген сыңайлы. Бүгінде ортаңғы буын өкілдері деген түсінік артта қалып бара жатқан сияқты. Яғни, телевизияда ұзақ уақыттан бері қызмет етіп келе жатқанымен, заманауи тенденцияларды еркін меңгерген аға буын мен жас буын өкілдері қатар қызмет етуде.

«Жоғарыда аталған аға буын өкілдерінің бірі – Әлімжан Сабыржанұлы» деген автор журналистің шығармашылық жолына көз жүгіртеді. Университет бітірген соң, Қазақ радиосына қызметке тұрған

дарынды азамат қара шаңырақтан тіл ұстартуды терең меңгеріп алып, телевизияға бет бұрғанын. Тележурналистика мамандары оның сөйлеу мәнеріне, сөз байлығына тәнті болып, ерекше құрмет тұтқанын айта кеткен жөн.

Осы тұрғыда автор үзеңгілес жолдастарының журналист туралы ой-толғаныстарын оқырмандарына ұсынады. Мәселен, танымал тележурналист Тілеуқабыл Мыңжасаров: «Өңі шырайлы, сөзі шұрайлы жігіт» деп разылық танытса, Рабиға Аманжолова: «Әлімжан Сабыржанұлының үйіріп алып кететін тартымды сюжеттері ұнайды» деген пікір білдіреді.

Телевизия жұмысының спецификасына тоқтала отырып, сюжетті жасауда көбіне сапа жағына мән берілмей, жылдамдықты місе тұтатын журналистердің қатарынан Сабыржанұлының табылмайтындығын баса айтады. Қандай тақырыпты алса да, оның түп-тамырына үңіле отырып, мәселенің төркінін түсінуге тырысатын кәсібилігіне қайран қалады. Оның Алматы базарларында қаптап кеткен қытайлар жайлы сюжетінің түсірілімі жайында баяндай отырып, соған көзімізді жеткізуге тырысып бағады.

«Қыз сыны» байқауында келбеті жарасқанымен, қазақшаға шорқақ аруға «Түрің ұнамды екен, тілің де құнарлы болуына тілектеспеспіз» деп шарт кесуі арқылы көрерменге ой тастайды.

Журналистік жолсапармен талай елдің топырағына табаны тиген Әлімжанның табиғи талантына таңырқай отырып, бүгінде эфирден көп көрінбейтіндігіне налиды. «Бәлкім, аз жазып, бірақ саз жазып, жеңіл-желпі дүние жазғысы келмейтін мінезіне басып жүрген шығар...», -деп ойын қорытады.

Байқасаңыз, автор туындыларына кейіпкер ретінде алған әрбір тұлғаның шығармашылық қабілетін, өмірлік ұстанымын, кәсібилігін, адамгершілік қасиетін сипаттаған кезде, сыңаржақтылыққа бой бермей, жан-жақты тұрғыдан образын ашуға ұмтылады. Сол кісі туралы өзге де қазақ зиялыларының пікірлерін келтіре отырып, бұрын-соңды білмеген, тіпті аңғармаған тұстарын танытуды мақсат етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «11-ші қаламұш» Б. Омарұлы, – Алматы: Алты Алаш, 2010.
2. «Ең әдемі ертегі» Б. Омарұлы, – Астана: Елорда, 2014.

БАСПАСӨЗДЕГІ РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ МӘСЕЛЕСІНІҢ ЖАЗЫЛУЫ

Нұрхан Гүлбаршын Маратқызы

*Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті
Журналистика және саясаттану факультетінің 2-курс магистранты,
Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан.*

Ғылыми жетекшісі – ф.ғ.к, доцент, Мәмесейіт Т. І.

Қазақстандағы бұқаралық ақпарат құралдары рухани жаңғыру, қоғамдық сананы қайта қалыптастыру мәселелерін қолға ала бастады. Оның бірден-бір себебі Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Н. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласының жазылуы еді. Мақалада елбасының кіріспе сөзі қазіргі бағыт-бағдарымызды, жаңғырудың даңғыл жолын анықтап береді: «Мақсатқа жету үшін біздің санамыздан озып жүруі, яғни одан бұрын жаңғырып отыруы тиіс. Бұл саяси және экономикалық жаңғыруларды толықтырып қана қоймай, олардың өзегіне айналады. Рухани жаңғыру тек бүгін басталатын жұмыс емес» [1].

Бұл мақала жарияланғаннан кейін еліміздегі басылымдар «Рухани жаңғыру» бағдарламасында айтылған мәселелерді талқылап, жан-жақты жазуға кірісті. 2018-2019 жылдар аралығында «Айқын» және «Егемен Қазақстан» республикалық басылымдарында «рухани», «руханият», «рухани жаңғыру», «туған жер» айдарларымен көптеген мақалалар жарық көрді. «Егемен Қазақстанның» газетіндегі мақалалардың тақырыбы тарихи мекендер мен тіл мәселесі, еліміздің мәдениеті мен өнеріне, әдебиетіне үлес қосқан тұлғалардың тағылымды ойлары мен туындыларына қатысты болды. Сондай-ақ Елбасы мақаласында көтерілген латын әліпбиі, 100 жаңа есім, 100 кітап мәселелері де қамтылды. 2020 жылдың қаңтардағы шығарылымында «туған жер» айдарымен мынадай мақалаларды кездестіреміз: «Рух күші», «Өзгерістерге толы өңір» [2]. Бұл мақалалардың тақырыбы мен негізгі идеясы Елбасы мақаласында айтылған мәселерді көтереді: «Туған жер» бағдарламасынан бөлек, біз халықтың санасына одан да маңыздырақ – жалпыұлттық қасиетті орындар ұғымын сіңіруіміз керек. Ол үшін «Қазақстанның қасиетті рухани құндылықтары» немесе «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасы керек» [1].

Мінекей, «Рухани жаңғыру: болашаққа бағдар» мақаласындағы Қазақстанның киелі жерлеріне қатысты мәселелер бүгінгі күні аса маңызды. Ел аймағындағы киелі жерлерді анықтап, жоғарыда

айтылған жобаны қолға алу керек. «Егемен Қазақстан» газетінің 8 қаңтар күнгі шығарылымында осы тақырыпқа байланысты жазылған «Рух күші» мақаласында қазақ даласынан шыққан Үкішата, Үйреката, секілді киелі адамдардың қасиеттері жайында жазылған. Әулиелерге арнап тұрғызылған кесенелер еліміздің оңтүстік аймағында орналасқан. Одан бөлек Өгізтау кесенесінде болған оқиғаларды баяндауынан қарт Қартаудың бойында киелі жерлердің көп екендігін аңғарамыз. Бұл «Рухани жаңғыру: болашаққа бағдар» мақаласында жазылған екі мәселені көтереді. Бірі, ел өмірінде айрықша істерімен пайда келтірген тұлғалардың өмір жолы мен істерін дәріптеу болса, екінші мәселе қазақ даласындағы қасиетті мекендерді дәріптейді. Рухтың керемет күші, ерекше адамдардың болмысы кез келген оқырманға әсер қалдыратыны сөзсіз. Бұрынғы бабалардың осындай күшке ие болғандығы қоғамдық сананын жаңғыртып, өткенді, тарихта болған небір таңғажайып дүниелерді еске түсірері анық.

Екінші «Өзгерістерге толы өңір» мақаласында автор рухани жаңғырудағы мәселенің Қазақстандағы киелі жерлер негізінде жазылғанын айтып өтеді. Осы арқылы Елбасы мақаласында айтылған «Қазақстандағы киелі географиясы» жобасының іске асырылып жатқандығын байқаймыз. Ақтөбе қаласында болған «Ақтөбе – құтты мекен» жерлестер форумы қаланың ерекшелігі мен тарихын форумға қатысқан, жастарға дәріптейді. Бұл жайында автор да айтып өтеді. Жастарға, өскелең ұрпаққа үлгі әрі оларға тағылымды іс болатыны анық. Еліміздің қай аймағы болса да, киелі мекендерге бай, әр өңірдің өзіне тән ерекшелігі бар. Елбасы айтқандай, «Туған жерге деген сүйіспеншілік Туған елге – Қазақстанға деген патриоттық сезімге ұласады». Елді сүйіп, оны дәріптеу үшін алдымен өзің өсіп-өнген, суы ішіп, топырағына аунап өскен туған жеріңнің күретамырын білуің керек. Туған жерге деген махаббат болмайынша Отаныңа адал қызмет ете алмайсың. Міне, бұл да бүгінгі күннің басты мәселелерінің бірі. Қазіргі таңда өз отанын сүймейтін, өз туған жерінен безіп, елін дамытуға үлес қоспайтын азаматтар бар. Ал осындай жағдайда жоғарыда айтып өткен жобаларды іс жүзінде жүзеге асырып, әр аймақта өткізу керек. Туған жерді сүю деген не, оны қалай дәріптеу керек? Бұл жайында тұңғыш Президенттің мақаласында жан-жақты айтылған. Алдымен, өз жеріндегі мәдениет пен дәстүрді білу, құрметтеу, түрлі ескерткіш нысандарды қалпына келтіру, өңірдегі әр сай-тасын, киелі мекендерін білу, туған жерді гүлдендіру секілді істерден көрінеді.

Егемен Қазақстан» газетінің 9 қаңтарда жарыққа шыққан санында «рухани жаңғыру» айдарында «Алыптар ақиқаты», «Үш жүздің үш биінен қалған үшбу хат», «Ұрпақ арасын жалғайтын туынды», «Еркін елдің ерлік жылнамасы» деген мақалалар берілген [3]. Бұл мақалалар да рухани жаңғыру бағдарламасында айтылған мәселелерді қарастырады. «Алыптар ақиқаты» атты мақалада Шәкәрім ақынның өнегелі өмір жолы, адамзатқа үлгі болар туындылары мен істері жайында жазылған. Ақынның алыптарды ерекше үлгі тұтуы, соның ішінде Толстоймен достығы мен құрметінің болуын айтады. «Рухани жаңғыру: болашаққа бағдар» мақаласында көтерілген ұлы тұлғалардың игі істері мен мұраларын дәріптеу мәселесін аңғарамыз. «Біз жаңғыру жолында бабалардан мирас болып, қанымызға сіңген, бүгінде тамырымызда бүлкілдеп жатқан ізгі қасиеттерді қайта түлетуіміз керек» деген жолдар ұлы тұлғалар өмірінен үлгі алуға үндейді. Шәкәрім қазақтың ақыны, данагөй кемеңгері, соңына ғибратты, тәлім мен тағылым қалдырған тұлға.

Келесі мақала – «Үш жүздің үш биінен қалған үшбу хат». Аты айтып тұрғандай, қазақтың үш жүзі берік ұстануы керек әдептерін, олардан қалған тағылымды ойларын дәріптейді. Қазаққа сақталуы керек б ереже бар. Олар халықтың қонақжайлығы, қонақ күту мәселесі, қазаққа қазақ қорған болуы, қараның құны төленуі, қыздың қалың малы, ұрлық пен барымтаның шегі және жерді сақтау жайында болған. Бұл мәселелер қай заман тұрғысынан алып қарасақ та, өзінің құны мен мәнін жойған жоқ. Қазақ халқы ешқашан да өз күретамыры мен ата-баба жолынынан алыстап кете алмайды. Сол мұра мен салт негізінде өмір сүреді дегенді аңғартса керек. Одан бөлек, халықты сақтап қалу үшін осы ережелер мен дала заңдары берік ұсталуы керек деген сарында қорытынды шығарады.

Жоғарыда қозғалған мәселелер, үш жүздің биі айтып кеткен ереже, заңдар қазіргі қоғамда толықтай сақталып жүр деуге келмейді. Халқымыздың басты қасиеті қонақ күту, жақын-жұрағатпен айналысу мәселесі кейін қалып бара жатыр. Қалаға көшкен қазақ бүгінде қонақ күтпейді, қонаққа бармайды. Ал бұл мәселені біздің алыптарымыз бірнеше жүз жыл бұрын айтып кеткен.

Бұл да біздің ұлттық санамызды жаңғыртуға септігін тигізетін мағыналы жазба. Газеттің алдыңғы санындағы мақалалар киелі мекендер мен жерлер жайында болса, осы саны ұлы тұлғалардың өмірі мен өнегесіне арналғандығын аңғарамыз. Бұл Елбасының «Рухани жаңғыру: болашаққа бағдар» мақаласындағы көтерілген негізгі бағыттар мен ойлардың негізінде жазылған. Мақалаларға қарап, жаңғырту өзгеру емес, ұлтымызда бар дүниелерді еске салу, оны жаңа қоғамға дәріптеу екенін аңғармыз.

«Егемен Қазақстан» газетінің 15 қаңтар күні жарияланған санында «Ұлы Далаға – ұлтжанды ұрпақ» мақаласы берілген [4]. Автор ұрпақ тәрбиесімен айналысуға, олардың білімін шыңдауға қатысты тақырыпты көтереді. Мектептегі оқушыларға рухани білім беретін нақты пәндерді ұсынады. Олардың

қатарында «Абайтану», «Руханият» пәндерін айтып, бала тәрбиелеудегі орнын дәлелдеп жазады. Әл Фарабидің «Тәрбиесіз берілген білім адамзаттың қас жауы» деген сөзін алға тартып, ұлтжанды ұрпақ тәрбиелеу үшін тек білім емес, тәрбие де қатар берілуі керек. Осы орайда Елбасының мақаласындағы мына сөздермен үндеседі:

Мектеп бағдарламасында «Абайтану» қосымша пән ретінде енгізілген. Алайда автордың ұсынысы бойынша, негізгі пәндермен бірге оқытылса, жас ұрпақ ақынның тағылымы терең өлеңдерінен рухани байлық алатынын айтып өтеді. Абайдың мұралары тек білімнің қайнар бұлағы ғана емес, ол рухани өсіп жетілуге бағыт беретін, адамның кемелденуіне жол ашатын жарық сәуле іспеттес.

Мектепте осындай тәрбиені алған оқушы ұстазын да, үйіндегі ата-анасын, жалпы адамзатты, айналасындағы достарын да құрметтейді. Ал білім болып, тәрбие берілмесе осы қасиеттерден ада болады. Қазіргі таңда мектепте әріп үйретіп, оқушылардың көзін ашып жатқан аяулы ұстаздарды сыйламайтын, айтқанын істемей, артық сөз айтса сотқа шағымданатын жастар мен оның ата аналары көбейіп кетті. Бұл бір жағынан рухани білімнің аздығы, тәрбиені дұрыс алмағандығының дәлелі. Сәл ұрыс естіп, төмен баға алған оқушы мектеп қабырғасында теріс қадамдарға барып, бұзықшылық жасайды. Ұстаздардың ұрысқан бейнежазбаларын әлеуметтік желілерге жариялап, қоқан лоққы көрсетеді. Ал ұстаз бен оқушы арасында сыйластық, құрмет болмаған жерде білім де болмайды, ел де дамымайды.

Мемлекет тарапынан мұғалімдер мәртебесін көтеру мәселесі қолға алынды. Мұғалімдерді қағаз-бастылықтан арылтып, олардың жалақысы көтерілуде. Иә, бұл ұстаздар үшін жағымды жаңалық. Енді осы істерден кейін жоғарыда айтылған оқиғалар орын алмайды деп сенеміз. Еңбегі еленіп, жалақысы көбейіп, қағаз толтыру сияқты мәселелер болмаса, ұстаздар да өз ісіне ерекше ықыласпен кірісетіні анық. Мұғалімдер мен оқушылар арасындағы осындай жағдайлар реттелсе, елімізде барлық саласы дамып, жас ұрпақтың білім көкжиегі кеңейетініне сенімдіміз.

Бас басылымның №15 санында «Қазақстанның киелі жерлері» деген мақала берілген [5]. Аталмыш бағдарлама аясында ұйымдастырылған форум және оның нәтижелері жайында айтылады. Елордадағы Ұлттық музейде «Рухани жаңғыру» залы ашылып, онда мәдениет пен руханиятқа мол мұра қалдырған азаматтардың жәдігерлері қойылған. Бұл келушілерге ерекше әсер қалдырып, ұлтымыздың зиялылары қолданған бағалы дүниелерді көзімен көруге мүмкіндік береді. Елбасының мақаласындағы мына сөздерге зер салсақ: «Абайдың даналығы, Әуезовтің ғұламалығы, Жамбылдың жырлары мен Құрманғазының күйлері, ғасырлар қойнауынан жеткен бабалар үні – бұлар біздің рухани мәдениетіміздің бір парасы ғана» деген жолдардан көп дүниені аңғарамыз [1]. Ал форумның мақсаты осы және өзге де тұлғаларды болашақ ұрпаққа дәріптеу, олардың ағартушылық пен ұлт руханияты үшін жасаған жұмыстарын, мәдени мұрасын көпшілікке жеткізу болмақ. Расында да осы бір игі іс арқылы оқырмандар ұлттық сананы жаңғыртып, сана-сезімнің көкжиегін кеңейтері анық. Қазақтың әрбір зиялы азаматының бойындағы ұлтжандылық, адамгершілік сияқты қасиеттерін бойына сіңірсе, санамыз да жарқын болмақ.

Газеттің осы санында жоғарыдағы жазбамен бірге «Тіл мәртебесін арттырады» деген мақала берілген [5]. Онда латын әліпбиіне көшу, бұл қадамды жастардың әлдеқашан бастап кеткендігі және техникалық құралдарда латын әріптерінің орнықтырылғандығы жайында айтылған. Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында «Латыншаға көшудің терең логикасы бар. Бұл қазіргі заманғы технологиялық ортаның, коммуникацияның, сондай-ақ ХХІ ғасырдағы ғылыми және білім беру процесінің ерекшеліктеріне байланысты» деген сөзі мақаланың негізі идеясы болып тұр [1].

Қазіргі таңда техникалық құралдар, телефондар мен компьютерлерде латын әліпбиі енгізіліп, жаппай қолданысқа түсті. Еліміздегі арналар мен жарнамалар, көше атаулары мен орталықтар латын графикасына негізделген қазақ әліпбиімен жазуды қолға алды. Мақалада қазіргі жастардың латынға жақын деген ойымен толықтай келісуге болады. Расында да қазақ жастары қолданыста латын әліпбиін, ағылшын тілін жиі қолданады. Олардың әлеуметтік желілері мен телефондарында латын қаріптері бар. Бұл – үлкендерден гөрі жастардың жаңа әліпбиді қолданып, аталған бастаманың орындалына, тез арада жүзеге асыруына дәлел.

«Егемен Қазақстанның» 17 қаңтар күнгі жарияланымында «Туған өлкенің тарихын білу – ұрпақ парызы» атты мақала берілген [6]. «Рухани жаңғыру: болашаққа бағдардың» ең басты мәселесі «Туған жер» бағдарламасын жүзеге асыру мақсатында жазылған. Жарияланған мақаланың қозғаған ойы оңтүстік өңірінің Төле би ауданында болған тарихи оқиғаларды еске түсіреді. Осы аймақтан шыққан белгілі қоғам қайраткерлерінің өмірі жас ұрпаққа үлгі ретінде айтылады. Туған жердің тылсым тарихы, әр кезеңде өткен елеулі оқиғалары оқырман қауымның патриоттық сезімін оятады. Бұл Елбасы айтқандай, «Туған жердің әрбір сайы мен қырқасы, тауы мен өзені тарихтан сыр шертеді. Әрбір жер атауының төркіні туралы талай-талай аңыздар мен әңгімелер бар» [1]. Сол тарихи оқиғаларды білмеген жан, өз елінің қадір-қасиетін де түсінбейді. Мақала және онда айтылған шаралар мен өнегелі істер жастарға туған жердің тарихын, мәдениетін, дәстүрін біліп, әр бұрышында болған оқиғаларды терең

түсінуге бағыттайды. Осы арқылы жастарға патриоттық сезімді, сол өлкенің тұрғындары арасында ұлттық бірегейлікті сақтауға жол ашады.

«Егемен Қазақстан» газетінің нөмірі 12-санында «рухани жаңғыру» айдарында «Әдіснамалық ұйғарымның маңызы» атты мақала жарияланған [7]. Мақаланың авторы ұлттық сананы жаңғыртып, қоғамдық пікір қалыптастыру бағытында жазылған еңбекті талдайды. «Дән мен діндарлық» атты кітаптың оқырман қауымының діни сауатын ашып, өзіндік ой қалыптастыруына жол ашады. Жаңғыру тек бағдарламалық мақалада айтылған дүниемен шектелмейтіндігін айтып, қоғамдық сананы қалыптастыру, бағыт бағдар беру мәселесін қолға алады. Расымен де зайырлы мемлекет болғандықтан, әр адамның діни сеніміне араласуға болмайды. Алайда қазіргі таңда діни сауаттың болмағандығынан теріс ағымдар елді жайлап кетті. Бұл мақала осындай жағдайдан сақтанып, дін мен діндарлықты түсінуге, адаспай, дұрыс жолды таңдауға үндейді.

Газеттің осы санының сегізінші бетінде «Сарыарқаның тағдыры шешілген жер» деген мақала жазылған [7]. Мақала «атажұрт: аңызға айналған атаулар» деген айдармен берілген. Бұл жазба да «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасы негізінде Қалмаққырған тауында болған тарихи оқиғаны арқау еткен. Қазақтар мен қалмақтар арасындағы соғыста батыр бабаларымыздың ерлігі, елін жаудан қорғап күрескені баяндалады. «Ұлы Даланың Көз жеткізгісіз кең байтақ аумағы тарихта түрлі рөл атқарған. Бірақ осынау рухани географиялық белдеуді мекен еткен халықтың тонның ішкі бауырындай байланысы ешқашан үзілмеген» деген бағдарламалық мақалада берілген елбасының сөздерінен талай дүниені аңғаруға болады [1]. Қазақтың ұлан ғайыр жері тарихқа, тылсым оқиғаларға бай. Десек те, қаншама сырлар әлі күнге дейін ашылмай қалды. Мақаланың айтар ойы да осыны негізге алады. Тарихшылар мен археологтар әрбір тарихи оқиғалар болған жерлерді зерттеп, тарихи атаулардың шығу төркініне, батырлардың есімдерін анықтауға ұсыныс білдіреді. Елімізде әлі күнге дейін жұмбағы ашылмаған тылсым жерлер өте көп. Сол тарихты біліп, зерттеп, зерделеу – баршамыздың міндетіміз. Бұдан бөлек, тура осы сарындағы мақала газеттің соңғы бетінде берілген. Мақаланың атауы – «Кесене орнынан табылған сүйек». Жоғарыда айтқан сөзімізге осы мақаланың айтар ойы да дәлел бола алады. Кесене орнынан табылған сүйек кімге тиесілі екендігі әлі күнге дейін анықталмаған. Бұл да қазіргі таңда зерттеуді қажет ететін дүние. Тарихымызды білмей, өткенде қадам басып, болашақты бағдарлай алмаймыз. Қорқыттай абызымыздың тарихын, жатқан жерін тауып, оған қатысты аңыздар қаншалықты шындыққа жанасымды екенін анықтауымыз қажет. Бұл ұлы тұлғаларымыздың алдындағы қазіргі ұрпақтың парызы болып қалмақ.

Қорытындылай келе, баспасөздергі жазылған мақалалар рухани жаңғыру мәселелері негізінде ұлтымыздың құндылықтарын дәріптеуде. Оларды жаңғыртып, жаңа ұрпаққа өткен ғасырдағы бабалардың мирас еткен аманатын қайта түлетуде атсалысуда деп айтуға толықтай негіз бар. Қай заманда болмасын қазақ баспасөзі қоғамдық сана мен көзқарастарды қалыптастыратынын байқаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Назарбаев Н. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру.
http://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy
- 2 Егемен Қазақстан №4 8 қаңтар, дүйсенбі 2018 ж. №4
- 3 Егемен Қазақстан №5 9 қаңтар, сейсенбі 2018 ж. №3
- 4 Егемен Қазақстан №9 15 қаңтар, дүйсенбі 2018 ж. №3
- 5 Егемен Қазақстан №10 16 қаңтар, сейсенбі 2018 ж. №4
- 6 Егемен Қазақстан №11 17 қаңтар, сәрсенбі 2018 ж. №6
- 7 Егемен Қазақстан №12 18 қаңтар, бейсенбі 2018 ж. №6

ҚАЗАҚ РАДИОСЫНЫҢ ДАМУ КЕЗЕҢДЕРІ МЕН МАЗМҰНДЫҚ СИПАТЫ

Қойшыбек Кәмишат Талғатқызы

*Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ журналистика және саясаттану факультетінің
2 курс магистранты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Kamshat.koishybek@mail.ru*

Андатпа: Бұл мақалада қазақ радиосының даму тенденциялары қарастырылады. Сондай-ақ, олардың ел өміріндегі рөлі көрсетіледі. Олардың қоғамдық ой-пікірді қалыптастырудағы атқарған қызметтері талданады.

Аннотация: В данной статье рассматриваются тенденции развития казахского радио. Также, раскрывается их роль в жизни страны. Анализируется их деятельность в формировании общественного мнения.

Annotation: This article discusses the trends in the development of Kazakh radio. Also, their role in the life of the country is revealed. Their activity in forming public opinion is analyzed.

Түйін сөздер: радио, қазақ радиосы, радиожурналистика, бренд, журналистика.

Қазақ радиосының даму тарихы өткен ғасырдан бастау алады. Оның дүниеге келген жылы туралы әртүрлі болжамдардың нүктесін қойған профессор, журналист Намазалы Омашев : «Қазақ АКСР Халық комиссарлар Кеңесінің 1921 жылғы 29 қыркүйектегі шешімінің республикалық радионың дүниеге келуіне тікелей әсері болды. Онда Орынбордағы радиостанция арқылы күн сайын 1600 сөзден тұратын өздері дайындаған радиобюллетеньді республикаға таратуға құқық берілді. Бұл республика әуе толқыны арқылы көпшілікке арналып берілген алғашқы радио хабарлары еді» [1]. Яғни, Қазақстанның сол кездегі астанасы Орынбор қаласынан 1921 жылдан бастап қазақ радиосы өз хабар таратуын бастады. Республикалық радиобағдарлардың басты мақсаты қазақстандықтардың салт-дәстүрін, мәдениетін, ғылымын таныстыру еді. Осы мүддеде эфирден әртүрлі мәліметтер, жаңалықтар, хабарлар беріліп отырды. Қазақ радиосының тұрақты хабар тарату кезеңі Қазақстанның астанасы Орынбордан Қызылорда қаласына ауысқан жылға тұспа-тұс келді. Ол жылдары редакциялық құрылым, шығармашылық ұжым жүйеленіп, қалыптасты. Радио бұқаралық ақпарат құралы ретінде нығайды. Ал 1928 жылы Алматы радиостанциясының ашылуы қазақ радиожурналистикасының фуроры болды. Ол туралы ғалым Р. Сағымбеков былай дейді: «Алматыда радиобағдарын беру 1928 жылғы ақпанда басталған болатын. Хабар тарататын жүйеге алғашқы күні 60 абонент қосылды. Ал бірер күннен кейін 105-ке жетті. Қолда бар трубка саны бұдан артыққа жетпеді. Олардан басқа байланыс басқармасының клуб күзет ротасының қазармаларына күшейткіштер, кеңестік сауда қызметкерлерінің клубына 600 адамдық аудиторияны қамти алатын «Рекорд» үлгісіндегі 40 күшейткіш орнатты» [2]. Яғни, бұл радиостанцияның ашылуы қазақ радиосының аудиториясын кеңейтті. Сондықтан болар, осы жылдарда радиобағдарлар әртүрлі секторларға бөліне бастады. Мысалы, тыңдармандар хаттары секторы, балалар хабарлары редакциясы, әдеби, мәдени, музыкалық сияқты бөлімдерден тұрды. Радионың дамуымен осы кезеңдерде қазақ баспасөзі біраз қиындықтарға ұшырады. Олардың оперативтілік деңгейі төмендеп, соның салдарынан тиражы азайды. Осындай жағдайда радио баспасөзді толықтырып отырды. Бұл жайлы ғалым Намазалы Омашев: «Осындай жағдайда радио баспасөзді толықтырып қана қоймай, кейбір ретте оның ақпарат жүйесіндегі орнын ауыстырып, бұқараны ұйымдастыру мен ағарту ісінде қызмет етті. Ол газеттердің оперативтілігін арттыру, редакциялардың жаңа ақпарат алуы, тыңдаушыларды кезекті нөмірлердің мазмұнымен таныстыру, текстерді еліміздің ірі-ірі қалаларында көшіріп басу үшін жөнелтуде өзіндік құрал болды.»- деп жазған [1]. Ұлы Отан соғысы жылдары да қазақ радиосының маңызы артты. Бұл жылдары майдангерлердің ерліктері жайлы, қазақстандықтардың майданға көмегі туралы радиобағдарлар тарайды. Ал біздің әкелеріміз бен аталарымыз Совинформбюро хабарламалары мен Әнуарбек Нығметжанұлы оқыған Сталиндік бұйрықтарды қалай тыңдағаны тарихтан белгілі. Халық әртісінің хабарларында қазақстандықтардың бірнеше ұрпағы өсті емес пе? Соғыстан кейін тың игеру, халық шаруашылығы жайлы да жаңалықтар эфирден өз тыңдармандарына жетті. XX ғасырдағы қазақ радиосының ең үлкен проблемасы ол мамандардың жетіспеушілігі еді. Бұл тапшылық туралы Клара Қабылғазина былай деген: « Шығармашылық топта журналистік арнайы білім бар кадрлардың аздығы байқалды Мысалы, 1950 жылғы мәлімет бойынша, Қазақ радиосының төрағасы Жұиағазиннің мамандығы- педагог, Ш.Қожахметов пен Е. Арысовтар ғана Қазақ Мемлекеттік университетінде сырттай оқып жүрген. Қалғандарының көпшілігі педагогикалық оқу орындарында оқыған, тіпті кейбіреулерінің білімдері жоқ» [3]. Ал Намазалы Омашев: « Радиоорталықтары мен радиотораптары желісінің жылдам ұлғаюына байланысты шебер радиожурналистер әзірлеу қажеттігі туды. 30-жылдары еліміздің жоғары оқу орындарында радиожурналистер даярланбайтын. Орталық радионың редакциясында негізінен баспасөзден келген кадрлар жұмыс істеді. Жағдай, әсіресе, жергілікті редакцияларда ауыр болды. Баспа өнімдері жинақталған тәжірибені қорытты. Радиоқызметкерлеріне өз біліктілігін арттыруға көмектесті, жергілікті радиобағдарын таратуға әдістемелік көмек көрсетті.»- деді [1]. Бұл өткір проблеманы шешу үшін радиобағдар мамандарына арналған «Радиобағдарының ақпарат бюллетені» журналы шығып отырған еді. Осы журналда радиобағдарлардың пішіндері мен жанрлары туралы материалдар жазылған.

Тәуелсіздікке қол жеткізгеннен бері еліміз бұқаралық ақпарат құралдары саласында түбегейлі өзгерістер енгізуге кірісті. Себебі егемен Қазақстанның жаңа бейнесін жасауда бұқаралық ақпарат саласының орны ерекше еді. Әсіресе тарихқа бай қазақ радиосын дамыту басты назарға алынды.

Мысалға, Қазақстанның ақпараттық кеңістігінде хабар таратудың цифрлық форматтарын енгізу мемлекеттік радиохабар тарату саласын да айналып өтпеді. Оның ең алғашқы қадамы «Қазақ радиолары» ЖШС құрамында радиохабар дирекциясын құру болды. Дирекция құрамына төрт мемлекеттік радиостанция кірді: «Қазақ радиосы», «Шалқар», «Астана» және «Classic» радиосы. Олардың барлығының өзіндік бағыттары мен аудиториясы бар. Бұл ақпараттық кеңістіктің жаһандану дәуірінде әр тыңдаушының өзі қандай толқынға бейімделуді таңдайтындығына байланысты.

Жаңа құрылым құрылған сәттен бастап мемлекеттік радиохабар таратуды дамытудың кешенді бағдарламасы әзірленді, онда таяу жылдары шешілуі тиіс ортақ проблемалар мен міндеттер жазылған. Бұл мемлекеттік радиостанциялардың хабар таратуын кеңейтуге қатысты еді. «Classic» радиосының негізгі міндеттері радио тыңдаушылардың мәдени және эстетикалық қажеттіліктерін қанағаттандыру, соңғы бірнеше ғасырларда жасалған музыкалық өнердің үздік үлгілеріне аудиторияның тәулік бойы еркін қолжетімділігін қамтамасыз ету, классикалық музыканы танымал ету, отандық орындаушылар мен композиторларды қолдау болса, «Астана» радиосының негізгі міндеттеріне жастар арасында патриотизм, ұлттық дәстүрлерді сақтауға тәрбиелеу, мемлекеттік жастар саясатының негізгі ережелерін іске асыру, жастар радиохабарларының өзіндік сапалы контентін өндіру.

Қазіргі таңда қазақ радиосы бұл жүктемені мінсіз атқаруда. Ол да заман ағымымен дамып келе жатқандықтан, оның хабарларын онлайн режимде де тыңдауға болады. Біздің ұлттық радиомыз республикамызда ғана емес, сонымен қатар Ресей, Қытай, Өзбекстан, Қырғызстан аймақтарына хабар таратады. Қазақ радиосының эфирінде қазақ, орыс, неміс, корей, ұйғыр, әзірбайжан, түрік, татар тілдерінде бағдарламалар жасалады. Осындай тарихқа бай қазақ радиосы келешекте ұлттық брендке айналарына сөзсіз сенеміз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Омашев Н. Радиожурналистиканың теориясы мен тәжірибесі.-Астана, 2009
2. Сағымбеков Р. Алматыдан сөйлеп тұрмыз.- Алматы, 1979.
3. Қабылғазина К. Қазақ радиосының халық шаруашылығын қалпына келтіру кезіндегі жұмысы (1946-1951 ж.ж.). – Алматы, 2000

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ ИДЕЯСЫМЕН САБАҚТАС «BALAPAN»

Айдын Егізова

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті
Журналистика және саясаттану факультетінің 2 курс магистранты*

Андатпа: Мақалада «Balapan» телернасының ұлттық таным-тәрбиеге негізделген «Қоңыр қаз», «Дара тұлға», «Алпамыс», «Сақалар», «Бірысты ыдыстар», «Әріптер қаласы» жобаларының мазмұны қамтылған. Аталған тележобалардың ҚР Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру», «Ұлы даланың жеті қыры» бағдарламалық мақалаларымен үндестігі сипатталады. Сонымен бірге «Balapan» телеарнасының 10 жылда қазақ анимациясына қосқан үлесі айтылады.

ҚР Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә.Назабаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласында жаңғырудың екі қырын атап көрсетті. Алғашқысы ұлттық сана-сезімнің көкжиегін кеңейту болса, екіншісі, ұлттық болмыстың өзегін сақтай отырып, оның бірқатар сипаттарын өзгерту. Осыдан 10 жыл бұрын Елбасы бастамасымен ашылған еліміздегі тұңғыш балалар арнасы «Balapan» бүгінде ұлттық тәрбиеге жіті көңіл бөліп келеді.

Бағдарлама негізінде қазақ күйлерінің тарихынан сыр шертетін «Қоңыр қаз», тарихи тұлғалардың өмірі мен еңбектерін бала тілімен түсіндіретін «Дара тұлға», қазақ және әлемдік классикалық ертегілердің синтезі саналатын «Күлкі іздеген Күнекей», Елбасының «Ұлы даланың жеті қыры» бағдарламасындағы жылқылар тақырыбымен үндес «Пырақтар», терең тарихы бар «Байжігіт» күйі негізінде түсірілген «Ағаш ат» мультсериалдары көрерменге жол тартты. «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласында Қазақстанның өркениет тарихының үздіксіз дамуын көрсететін деректі-қойылымдық фильмдердің, телевизиялық сериалдар мен толықметражды көркем картиналардың арнайы циклін өндіріске енгізу керектігі айтылған. Сонымен қатар, танымал фэнтези және шытырман оқиғалы блокбастерлердің элементтерін қоса отырып, жаңа тарихи теле-кино туындылардың жанрларын барынша кеңейту қажеттігі алға тартылған. «Осы мақсатпен Ұлы даланың бай мифологиялық және фольклорлық материалдарын пайдалануға болады. Ұлт қаһармандарын үлгі тұту үрдісін қалыптастыруға жол ашатын сапалы балалар фильмдері мен мультипликациялық сериалдарды аса қажет ететін өскелең ұрпақтың

да талғамына ерекше назар аудару керек. Біздің даңқты батырларымыз, ойшылдарымыз бен ел билеушілеріміз – тек Қазақстан ғана емес, сондай-ақ, бүкіл әлем бойынша еліктеуге лайықты тұлғалар», – делінген Елбасы мақаласында.

Осы орайда «Balapan» телеарнасы қазақтың төл тарихын таныстырып, ғұламалары мен тұлғаларын дәріптеуге бағытталған бірқатар ауқымды тележобаларды жүзеге асырып отыр. «Қоңыр қаз» тележобасы арқылы кішкентай бүлдіршіндер «Нар идірген», «Жаралы аю», «Жаралы бұғы», «Жез киік», «Күдіретті торғай», «Құр ойнақ», «Бұлғын сусар» сияқты халық күйлерімен таныса алады. Сонымен бірге, Ықылас пен Құрманғазы, Дәулеткерей мен Қазанғап, Жүнісбай мен Жолды күйлерінің тарихы түсіндіріледі. Бұл – «Balapan» арнасында еліміздің айтулы мамандарының қатысуымен жүзеге асқан жобалардың бірі. Әр бөлімге белгілі мәдениеттанушы Зира Наурызбаева арнайы сценарий әзірлеп, күй аңызы анимация тілінде бейнеленді. Арна «Қоңыр қаз» топтамасы арқылы қазақ мультипликациясының атасы Әмен Қайдаров «Ақсақ құланымен» бастап кеткен анимациялық күй дәстүрін қайта жалғады. Жобаның мақсаты – анимация арқылы күйге жан бітіру, өскелең ұрпаққа асыл қазынамызды қабылдап, түсіну мәдениетін сіңіру. Бұл жобаны арнаның қазақ руханиятына қосып отырған өлшеусіз үлесі деуге болады.

«Дара тұлға» жобасы жас ұрпақ санасында қазақ тарихындағы танымал тұлғалардың өмірі мен еңбектерін, жетістіктері мен бастан кешкен қиындықтарын қайта жаңғыртуды мақсат етеді және оларды үлгі ету арқылы келер ұрпақты ғылымға, өнерге, өз қатарының алды болуға, жаңашылдыққа баулиды. Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұлы, Шәкәрім Құдайбердіұлы, Мағжан Жұмабаев, Әлімхан Ермеков, Әлкей Марғұлан, Қаныш Сәтбаев, Сұлтан Бейбарыс, Қасым хан мен Тәуке хан сынды есімі тарихқа айналған ұлы тұлғалар өмірін дәріптейді. Әр бөлім 2D техникасымен ерекше стильде түсіндіріледі.

«Balapan» арнасының жылдар өте қарыштап дамуынан, ұлттық таным-тәрбиеге жіті көңіл бөлу мақсатынан экран беттерінде Ертемір, Күнекей, Айдар, Әмір сынды қазақ балаларының өз қаһармандары пайда болды. Эпостық жырларды анимация тілімен түсіндіретін «Алпамыс» мультхикаясының да қазақ халқының бай фольклорлық мұрасын дәріптеуде пайдасы орасан зор. Балалардың ұлттық асық ойынына қызығушылығын арттыру мақсатында жарыққа шыққан «Сақалар» мультхикаясының қазіргі қала мен ауыл баласына тигізер ықпалы тең.

Ұлттық таным-тәрбиеге негізделген «Ырысты ыдысты» тележобасының мақсаты – ұлттық ыдыс түрлерімен, олардың тарихымен таныстыру. 5 минуттық жобада балалар құнды мәліметтермен таныса алады.

«Әріптер қаласы» анимациялық мультхикаясы балалар арасында латын қарпіндегі жаңа қазақ әліпбиін насихаттап, жекелеген әріптердің жазылуы мен айтылуын анимация көмегімен жеңіл әрі ұғынықты түрде үйретуге негізделген. Арна көрермендері бас кейіпкерлер Ұлар мен Тұмар арқылы латын қарпіндегі қазақ әріптерінің құпиясымен танысады. Мультхикая желісі бойынша балалар бүкіл қазақ әріптерінің құпиясын білетін әріптер қаласы бар екенін естіп, тәуекел етіп саяхатқа шығады. Олар карталарына қарап, сол арқылы 32 қаланы табады. Әр қалаға белгілі бір әріптің атауы берілген. Балақайлар «А» қаласынан «Сh» қаласына дейінгі аралықта әріптердің бар сырын ашып, олардың айтылуы мен жазылуын үйренеді. Ал олар 32 жұмбақтың шешімін дұрыс тапса, ең үлкен, ең бай, білімге толы «Әліпби» қаласына жолдама алмақ. Тұмар мен Ұлар бұл сынақтардан сүрінбей өтіп, кітап оқуды, хат жазуды үйренеді.

2020 жылдың 1 қаңтарынан бастап «Balapan» телеарнасының жас категориясы 0 +12-ден 0 +8-ге ауысты. Осыған орай апталық эфир кестесіндегі анимациялық жобалардың үлесі 60%-дан 80%-ға артты. Оның 50%-ы – дубляждалған телеөнімдер, 30%-ы – отандық анимация өнімдері. Ал «Balapan» өндірген анимациялық тележобалар елдегі жалпы анимация үлесінің 90 пайызын құрайды. 2020 жылы жалпы ұзақтығы 1825 минутты құрайтын 18 анимациялық жоба жасалды.

Ал жалпы арна ашылған 10 жыл ішінде «Balapan»-ның тапсырысымен 246 тележоба, 19 телехикая мен ситком жасалып, эфирден көрсетілді. Жалпы саны 2037 бөлімнен тұратын 67 анимациялық жоба дайындалды. «Balapan» телеарнасының кез келген жобасы ұлттық таным-тәрбиені, отбасылық құндылықтар мен адами ізгі қасиеттерді дәріптейді. Арна осы жылдар аралығында жас ұрпақтың ана тілін толық меңгеруіне ықпал ете отырып, оларды интеллект ретінде қалыптастыру, өз елінің патриоты ретінде тәрбиелеу сынды әуелгі міндетінен жаңылмай келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- <http://www.akorda.kz> ҚР Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласы
<http://www.akorda.kz> ҚР Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы
<https://qazaqadebieti.kz/> Мақпал ЖҰМАБАЙ: «Balapan» 1000-нан астам баланың жұлдызын жақты
www.balapan.tv/

**«РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАЛЫҚ МАҚАЛАСЫНЫҢ
ҚАЗАҚ ТЕЛЕВИЗИЯСЫНДАҒЫ КӨРІНІСІ
(«QAZAQSTAN», «ХАБАР», «АСТАНА» ТЕЛЕАРНАЛАРЫНЫҢ МЫСАЛЫНДА)**

Рахым Жібек Әділбекқызы

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
Журналистика және репортерлік іс мамандығының 2-курс магистранты,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан, (ar.zhibek@gmail.com)*

Андатпа: ҚР Тұңғыш президенті Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласы бүгінгі күні ауқымды бағдарламаға айналды. Ұлттық кодты, сондай-ақ ұлттық құндылықтарды қалыптастырып, Қазақстанды жаңа даму кезеңіне әкелетін жобаның бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланып, кеңінен насихатталуы маңызды. Бұл еңбекте аталған бағдарламаны көпке танытуда қазақ телевизиясының алар орны мен маңызы зор. Сонымен қатар ғылыми мақалада қазақ телевизиясында мақала аясында аталған құндылықтардың насихатталуы жайлы ой қозғалмақ.

Түйін сөздер: *ақпарат, бағдарлама, қазақ телевизиясы, құндылық, қоғам, әсер.*

Жаһандану заманы ақпарат кеңістігінің толассыз ағынында өз құндылықтарын қалыптастыруға тырысады. Замана көші жылжыған сайын мықты мемлекеттер әлемдегі медиа саласына күш салып, өз пропагандасын жүргізіп келеді. Нәтижесінде бабалар қалыптастырған құндылықтардан адасып, түрлі ағым жетегінде кеткен ұлттарды байқаймыз. Әрине, ақпараттың жолына тосқауыл бола алмаймыз. Оның үстіне ғаламтор пайда болғалы адамдардың санасында шекара жойылды деуге болады. Сол себепті жаһандану кезеңінде болмысымыз бен ұлттық, тарихи құндылықтарымызды жоғалтпай, керісінше өз дәстүріміз бен мәдениетімізді әлемге паш етуге тиіспіз.

Алдағы уақытта келер ұрпаққа тұғыры бекіген мемлекет қалдыру және ұлттық идеологияны дәріптеу мақсатында ҚР Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың 2017 жылы 12 сәуірінде «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» атты мақаласы «Егемен Қазақстан» газетінде жарияланды. Мақала жарыққа шыққан сәттен бастап, қоғам арасында қызу талқыға түсті. Мақаланың түпкі ойы, идеясы – жаһандану заманында ақпараттық кеңістікте жұтылып кетпей, өз еліміздің ұлттық құндылықтарымызға сай кодымызды сақтай отыра болашаққа бағдар алу болатын.

Елбасының мақаласы кіріспе мен екі негізгі бөлімнен және қорытындыдан тұрады. Тұңғыш Президент кіріспеден мақаланың жазылу себебін айқындай отыра жолдаулар мен мемлекеттік бағдарламаларда экономикаға ерекше көңіл бөлгенін айтып өтеді. Соңында халықтың рухани байып, тазаруына жұмыс жасайтын уақыт келгенін айта кетеді. Сөзінде халық мәдениетін жоғарылату, рухани құндылықтарымызды насихаттау мақсатында бірнеше іс-шаралар атқарылғанын сөз етіледі. Мысалы, 2004 жылы іске асқан «Мәдени мұра» бағдарламасы арқылы Қазақстан аумағындағы тарихи-мәдени ескерткіштер мен нысандары жаңғыртылды. Сонымен қатар 2013 жылы «Халық – тарих толқынында» бағдарламасының нәтижесінде ең беделді мұрағаттарымыздан ұлттық тарихымызға байланысты құжаттарымызды қайтарып, олар жүйеленді [1]. Кіріспеде әлеуметтік жауапкершілігі жоғары ұлт болудың қандай қадамдары жасалатынын, бұқараны қалай өзгерту қажет деген ой салынып, келесі шешімдерге тоқталады.

Алғашқы тарауда «XXI ғасырдағы ұлттық сана» деп бастау алады. Бүгінде адамзат рухани дағдарыс кезеңінен өтіп жатыр. Ақпараттың толассыз ағынына алмасқан сайын, адам баласының тобырлық психологиясы сол қажетсіз ақпараттың соңынан еріп кету қаупі жоғары. Сол себепті оған төтеп бере алатындай рухани күштің болуы тиіс. Айтып кететін жәйт, XX ғасырдағы Батыстық жаңғырудың басқа құндылықтарға сай келмеуінің сыры қандай болғанын білесіздер ме? Олар өздеріне ғана тән болмысын тарихы мен дәстүрі өзге қоғамға шектен тыс келуі үлкен қарсылыққа ұшыратты. Яғни әр халықтың өзінің рухани коды болады. Ал қазақ халқының ұлттық коды жайлы ғылыми мәліметтерді назарға алсақ, тарих ғылымдарының докторы, профессор ҰҒА академигі Оразақ Смағұл қазақ халқының 40 ғасырлық тарихы бар екенін ғылыми негіз бойынша алдыға тартты. Яғни физикалық-антропологиялық зерттеулердің қорытындысы Қазақстанның әр өңірінен жиналған сүйектерді зерттеу арқылы келесі деректер көрсетіледі: дене мен тіс құрылысы, дәм сезімдерінен, қаңқа сүйектері. Бұл деректер қазақ халқының тарихы тереңде екенін түсіндіреді әрі дәлелдейді [2, 85-6]. Ғалым Оразақ Смағұлдың сұқбаттарынан қазақпен тарихи қашықтыққа санаса алатын жалғыз ұлт – еврей екенін түсінеміз. Алайда еврей тарихы тек 7 ғасырлық діни негізге құрылған, ал біздікі 40 ғасырлық тарихымыздың

салмағы ауыр екені айқын. Тарихымыздың, ұлттық кодымыз бен болмысымыздың қаншалықты құнды екенін түсінгендейміз.

Мақалада тағы да кезігетін жәйт – бәсекелестік қабілет. Тәуелсіздікке қол жеткізген сәттен бастап, еліміз шетелмен салыстыруға болатындай бәсекелестікке қабілетті ел болуға тырысып келеді. Себебі бәсекесіз даму жоқ. Бәсекелестік – ұлтымыздың белгілі бір аймақта немесе жаһандық нарықта ұтымды дүние ұсына алуында. Елге тек материалдық дүниелер қажет емес, сонымен бірге білім, идея, зияткерлік өнім, сапалы еңбек ресурстарын ұсына алуымыз тиіс. Мемлекетіміз табиғи байлықтарымызға қызығады, бірақ олар адами потенциалымызға да қызығуы керек. Бұл заманда Менделеев кестесіндегі элементтерден гөрі компьютерлік сауаттылық, шет тілдерін білу, мәдени кеңістікке ашықтық алға бастырушы факторлар адам ресурстарын қалыптастыруда. Бұл қолымыздан келуде. Оны Елбасының «Цифрлы Қазақстан», «Үш тілде білім беру», «Мәдени және конфессияаралық келісім» секілді бағдарламаларынан байқалады. «Цифрлы Қазақстан» арқылы еліміздің түкпір-түкпіріндегі ауылдарға байланыс құралдарын жеткізіп, жастардың ғаламторда отыруы мүмкіндік берді [3].

«Рухани жаңғыру» мақаласындағы ұлттық бірегейлікті сақтау жайлы сөз етілді. Ұлттық бірегейлік – тұтас бір халықты біріктіретін ұлттық идеологияның нақ өзі болып табылады. Біріктірудің екі жолы бар: біріншісі – ұлттық сананың көкжиегін кеңейту болса, ал екіншісі – ұлттық сипатты барынша сақтап, заманға сай өзгерістерді енгізу. Шынымен де заманға қарсы тұрар рухани құндылықтарымыз болмаса, біздің ұлт ретінде алға жылжуымыз қиынырақ болар еді. Сол себепті аталмыш екі жолды сақтау арқылы алға қарай қадам басуымыз қажет. Айталық, ЮНЕСКО көлемінде тойланған Абай мен әл-Фарабидің рухани мұралары жас ұрпақтың қаруы болмақ.

«Рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласындағы айтылған міндеттерге тоқталсақ, біріншісі – қазақ тілін біртіндеп латын әліпбиіне көшіру. Алайда әліпбиін латынға көшіруді көршілес елдер тәуелсіздігін алған бойда бастап кеткен болады. Оған қазіргі ТМД мемлекеттерінің ішінде тек Қазақстан мен Қырғызстан ғана кирилл қаріпімен жазады [4]. Жалпы әлемнің 70%-ы латын қаріпінде жазады. Сол себепті жаһандық қауымдастыққа жақындауға мүмкіндік туып отыр. Мақаладағы тағы бір міндеттің бірі – «Жаңа гуманитарлық білім, Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық» жобасы. Онда тарих, психология, филология, философия, әлеуметтану секілді ғылымдар бойынша студенттерге білім берудің сапасын арттыру мақсаты көзделген. Бұдан елімізге техникалық, инновациялық, медицина мен қауіпсіздік саласының мамандары ғана емес, рухани тұрғыдан дамытатын мамандар да қажет екендігін түсінуге болады. Сондықтан сапалы оқулық болуы шарт. Бұл тұрғыда әлеуметтік салада аса сұранысқа ие 100 әлеуметтік кітап қазақ тіліне аударылып, 2018-2019 жылдың өзінде алғашқы 30 кітап жастарға жеткен болатын. «Рухани жаңғыру» мақаласының аясында «Туғал жер» деген бағдарламасы да пайда болды. Онда «Жасыл Ел» сынды еңбек отрядтарын көбейту, яғни туған жердегі мәдени-тарихи орындарды абаттандыру, ескерткіштерді әрлеу жұмыстарын жүйелі түрде жасауға жұмылдыру. Солай жалпы қазақстандық патриотизмді өзегіне айналдыру. Тағы бір міндеттердің бірі – жергілікті тарихи, қасиетті орындарды жаңғырта отыру керек. Елбасы «Қазақстанның қасиетті рухани құндылықтары» немесе «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» сынды жобаларды жүзеге асыруды тапсырды. Яғни оларды елдің азаматтары ғана емес, сонымен қатар елімізді мекендеуші барлық азаматтар білетіндей болуы тиіс. Тарихи жерлерді жаңғыртудың нәтижесінде ұлттық рухымызды да оятамыз.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев заманымыздың жетістіктерін насихаттау арқылы және жастарға дем беру мақсатында «100 жаңа есім» жобасын іске асыруды тапсырды. Ел дамуына өз үлесін тигізіп жүрген жаңа есімдерді бұқараны таныстыратын жоба. Патриот жастардың толқынын қалыптастыруға мүмкіндігін тудырады. Жоба нақты мамандардың тағдырлары мен өмірбаяндарын баяндауға бағытталған. Бұқаралық ақпарат құралдары арқылы қоғамдық сананы қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. «БАҚ-тың тарапынан жасалынатын жұмыс рейтинг қууға емес, ал мемлекет пен қарапайым халықтың қызығушылықтарына және тарихтың маңызды тұстарын түсінуге бағытталуы тиіс» [5, 15-6].

Телеақпарат жаһандық кеңістікте алдыңғы қатарда тұр. Өйткені, адамдар визуалды көріністі көруге дағдыланып қалған. Тіпті, кейде әлеуметтік желілер болса да теледидардағы ақпараттарға назар аударамыз. Себебі ақпарат таратудың бұл түрінде ресмилік, яғни нақтылық бар. Бұл тұрғыда көрермендердің теледидарға деген тәуелділігі болады. Сондықтан «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласындағы ұлттық құндылықтарды насихаттауын қазақ телевизиясындағы көрінісін «Qazaqstan», «Хабар», «Астана» телеарналарындағы бағдарламаларға тоқталып, оларға талдау жасалынады.

«Qazaqstan» ұлттық телеарнасы – қазақ телевизиясындағы мемлекеттен қаржыландырылатын және жоғары сапалы рейтинг көрсететін арна. Онда мақала аясында сараптамалық, танымдық, көркем шығармашылық әрі ақпараттық бағыттағы материалдарды көруге болады. Айталық, «Menin Qazaqstanym» атты ақпараттық-танымдық бағдарламасы. Бұл бағдарламада Қазақстанның көпұлтты мемлекет болса да бір идея аясында біріге алатындығы жайлы болды. «Menin Qazaqstanym» бағдарламасында «Рухани

жаңғыру» мақаласында атап кеткендей, тұтастық пен ауызбіршілік жайлы кейіпкерлердің елімізде өмір сүріп жатқан өзге ұлт өкілдерінің тағылымды жолын насихаттай отыра, олардың мәдениетін, дәстүрін, қазақ тарихындағы өзіндік орны жайлы сөз етіледі. Ал өзгелердің мәдениетіне сыйластық пен құрметпен қарағаны нағыз рухани жаңғыру болып есептеледі. Сондай-ақ, түнгі эфирде шығатын «Нұр Тілеу» бағдарламасы Елбасының мақаласы аясында шықты. Жалпы ұзақтығы 30 минут болатын шығарылым әр аптаның бейсенбісінде арнадан көруге болады. Онда мақала аясындағы зерттеу, қоғамдық-әлеуметтік тақырыптарды зерттейді. Мысалы, бағдарламаның алғашқы қонағы абайтанушы ғалым, профессор Мекемтас Мырзахмет. Шығарылым Абай өмірі мен шығармашылығы жайлы пікірлесу, жаһандану кезіндегі «Рухани жаңғыру» жайлы пікірдің өзі тарихи деректер мен дәлелдемелер, түрлі даулы мәселелер айтылды. Мысалы, бағдарламаның қонағы болған Асқар Жұмаділдаев даңғазалық пен дақпырт, ойын сауық пен қаражаты көп іс-шаралардың тоқтатылуы туралы сөз қозғайды. Бұл жөнінде «Рухани жаңғыру» мақаласында кеңінен айтылады. Ендігі кезек осы мақаланың расымен де практикалық іске асуында деді математик ғалым Асқар Жұмаділдаев. Сонымен қатар, бағдарламада ұлттық сарындағы бөліктер кезігеді. Оны қазақ халқының ұлттық ойыны қанталапайдың элементтері қамтылуынан байқауға болады. Бағдарлама басында жүргізуші Нұртілеу Иманғалиұлы қанталапай шартымен асықты шашып жіберуінен байқасақ та болады. Оның негізгі шарты: әркім өзіне керекті асықты алуы. Әрине, бұл жерде қанталапай емес ойталапай ұйымдастырылады. Яғни қонақ пен жүргізуші ойталақы жасап, көрермендерге қажет ақпарат беріп, ойын дамытады.

Ұлттық арнадағы «Рухани жаңғыру» мақаласы аясында Қазақ хандығының 550 жылдығына арнайы түсірілген «Qazaq Eli» көркем телесериалы жарыққа шықты. Тарихи тағылымға толы фильм өте сапалы. Бұл сериалда халқымыздың ұлттық кодының жандануына өзіндік үлесін қосады. Керей мен Жәнібектің Қаратауда іргесі қаланған Қазақ хандығының тарихи жайлы жоғары сапалы кинотуынды көпшіліктің көңілінен шыққан болатын.

Қазақстандағы ауқымы жағынан 2-ші ресми арна «Хабар» агенттігінің басты арнасы «Хабарда» «Рухани жаңғыру» мақаласы бойынша арнайы бағдарламалар түсірілмейді. Сөйтсе де күнделікті жаңалықтардан айтылады. Ал агенттіктің сайты қарасақ, 2019 жылы «Рухани жаңғыру» мақаласы аясында 50-ден астам көлемді ақпараттық-танымдық бағыттағы мәліметтер жарыққа шықты. Сондай-ақ 2018 жылы «Жаңғыру жолы» деген атаумен деректі фильмдер жарық көрген. Алайда агенттіктің құрамындағы «Kazakh TV» арнасы 336 рет көрермендерге мақала жайлы сюжет ұсыныпты, яғни күнде бір рет осы бағдарламаның маңызы жайлы ақпараттандырған деген сөз. Онымен қоса Қазақстанның көрікті туристік жерлері, қасиетті мекендері мен қазақ мәдениеті жайлы шығармалар көрсетілді.

«Рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласы аясында жарық көрген ең көлемді жоба «Астана» арнасындағы «RUH.kz» атты бағдарлама. Бастапқыда бағдарламаны жалғыз жүргізуші болуы керек еді. Кейін форматы өзгеріп, екі жақты ой талқы, пікір алмасуға өзгеріп, бағдарлама әрін ашқандай. Бағдарламаның хронометражы – 45 минут. Бағдарлама мамандығы мен қызметіне қарамай көпшілік көретін деңгейде. Соның арқасында Елбасының «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» мақаласы қалың көпшіліктің талқысына түсуге мүмкіндік алды. «RUH.kz» бағдарламасының жалпы 108 бөлімі жарық көрді. Оның көбісі «Рухани жаңғыру» мақаласының мәнін ашу мен түсіндіру бойынша болды. Бағдарлама барысында талқыланған тақырыптар мен зиялы қауым өкілдерінің пікірі сараласақ, 2018 жылы 18 қыркүйегінде шыққан шығарылымында Қайрат Сақ пен Омар Жалел қатысты. Белгілі алаштанушы ғалым, профессор Қайрат Сақ «Рухани жаңғыру дегеніміз деген не?» деген сұраққа «Тәуелсіздік алғаннан бері бірнеше жаңғыруларды бастан кешіріп келеміз. Алдымен саяси тәуелсіздікке қол жеткіздік. Әлем мемлекеттерінің бізді мойындап, терезесі теңдей көруінің өзі, біздің саяси бостандығымызды, саяси жаңғырғанымызды білдіреді. ...Ал енді қазіргі жаһандану заманында рухани жаңғыру аса маңызды болып тұр. Елбасының да ойлағаны осы болып отыр. Халықтың сана көкжиегін кеңейтуге зиялы қауым өкілдері өзіндік үлестерін қосады деп сенеміз», - деп жауап қайтарды. Бұл шығарылым басқадан ерекшелігі ғалымдардың өз ойларын жай сөзбен, ғылыми тұжырымдар арқылы дәлелдеуінде. Қос ғалымның пікірі қазіргі заманғы білім жастардың басында бар, жүрегінде жоқ деген тұста бірігеді. Себебі қазіргі интеллектуалды даму заманы болғанымен оларға ұлтты сүю, елге қызмет ету, отанға деген махаббат сынды құндылықтар артта қалып жатыр дейді.

«Астана» телеарнасында «Рухани жаңғыру» мақаласы аясында 2017 жылдан бері «Қазақстанның 100 жаңа есім» жобасын жыл сайын дәріптейді. Нәтижесінде «Қазақстанның жаңа бейнесі» бағдарламасы аясында 47 материал, ал уақытқа сайып келгенде 1170 сағат. Қазіргі медиамәдениетте суырыла сөйлейтін «шешендер» емес, өмірдің өзінен алынған шынайы оқиғалар қалыптастырды. Әр материалда бас кейіпкердің өмірбаяны, туған жерге деген сезімі, адами құндылықтары мен қарым-қатынасы сынды аспектілер айтылады.

Мақаланың жарыққа шығып, қазақ телевизиясында арнайы бағдарламалар шыққанына 3 жылдан уақыт асты. Республика бойынша жалпы 93 мыңнан астам іс-шара өтті, оған 12 млн (жалпы халықтың 67% -ы) адам қатысты. Олардың ішінде ұлттық құндылықтарымызды насихаттауға арналған мерекелі шаралар, зиялы қауыммен кездесу сынды іс-шаралар бар. «100 жаңа кітап» жобасы бойынша 47-і кітабы аударылып, оқу орындарына жіберілді. Сондай-ақ кітаптар OpenU порталынан электронды нұсқасынан көре алады. Мақала аясында «Қазақстанның киелі жерлеріне» жаңа нысандар қосылды: жалпыхалықтық 205, ал аймақтық деңгейде 575 нысан кіреді. Осыдан төл тарихымызды зерттеу жүйеленді. «Рухани жаңғыру» мақалсы аясында елімізде республикалық маңызы бар 48 ескерткіш нысан қылпына келтірілді. Ал «100 жаңа есім» жобасы аясында 163 азаматтың аты елге мәшһүр болды. Әрине, біз олардың есімдерін жатқа білмесек те, әлеуметтік тұрғыдан халық тануының өзі үлкен үлес деп тануға болады.

Қорыта келе, жаһандану заманында бұқаралық ақпарат құралдары мықты ұлт әрқашан өзгелерге сана тұрғысынан үстемдік құрады. Француздың әйгілі қолбасшысы Наполеон Банопард «Бір мемлекеттің әскерін жеңгенше, төрт баспасөзін басып алу жеткілікті» деген. Міне, жаһандық тарихта мыңызға ие деректер арқылы біз өз болмысымызды қайта оятамыз. Сол арқылы жас ұрпақтың бойына рух сіңіріп, елжандылық пен патриотизмді жүйелі дәріптеуіміз керек. Мемлекеттік деңгейдегі яки ірілі-ұсақты жобалар мен бағдарламалар, бастамалар мен түрлі мәлімдемелерді насихаттап, кеңінен таратуда, оның мемлекеттік деңгейдегі маңыздылығын арттырып, жұрт арасында жиі талқыланатын өзекті тақырып деңгейіне жеткізуде қазақ телевизиясындағы көрінісі айқындалды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. «Мәденимұра» мемлекеттік бағдарламасы – Астана 2006-2011 жылдар <https://e-history.kz/kz/contents/view/1568>© e-history.kz
2. Исмагулов О. «Этническая антропология Казахстана (соматологическое исследование)» (1982), Алматы
3. Базар Ж. Тиімді жоба өз нәтижесін көрсетуде/Базар Ж.// Егемен Қазақстан. –2019. <https://egemen.kz/article/230488-tiimdi-dgoba-oz-natidgesin-korsetude>
4. Солодухин Ю. Н. Российские средства массовой информации: являются ли они «четвертой властью»? //СМИ в политических технологиях. – М.: Энигма, 2006. – С. 15
5. Thompson M. Investigative journalism and breaking the rules // Brit-ish Broadcasting Corporation (BBC). URL: http://www.bbc.co.uk/blogs/theeditors/2011/07/investigative_journalism_in_th.html

ҚАЗІРГІ ЖУРНАЛИСТИКАНЫҢ ДАМУЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДІҢ РӨЛІ

Ақмарал Ерсайнова

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Журналистика факультетінің 2-курс магистранты

Бұқаралық коммуникация құралдары ғасырлар иірімінде қарыштап дамыды. XV ғасырда – кітап, XVI – газет, XVII ғасырда журнал жарыққа шықты. XX ғасырда радио мен телевизияның жасалуы ақпарат саласында орасан зор толқыныс тудырса, ал, XXI ғасырда аталмыш коммуникация құралдарын бір арнаға тоғыстырған Интернет пайда болды. Бұл жайт БАҚ-ның дамуына катализаторлық ықпал етіп, өнімділігін, пәрменділігін арттырды, жаңа медиаға (ақпараттың компьютер мен коммуникациялық технологиялардың, компьютермен лайықталған құрылғылар мен Интернеттің интерактивті қызметтері арқылы таралуы -wikipedia.org) жол ашты. Көне түркі жазулардан бастау алып, заман көшінен қалмай, өскелең дәуірге өзінше үн қосып келе жатқан қазақ журналистикасы да бұл жаңалыққа тосырқай қарамады. Қазақ интернет-журналистикасы тәуелсіздіктің алғашқы жылдары, нақтырақ айтқанда, 1995 жылы қалыптасты. Сөйтіп ондаған жылдың ішінде отандық интернет желісі Қазnet-тің үлкен бір саласына, бір сегментіне айналды. Қазnet-тің жандануы нәтижесінде жаңа медиа арналары дамыды: көптеген БАҚ дәстүрлі түрден заманалы мәтіндер мен құрылымдарға ауысты, қазақтілді контенттер мен аудиовизуалды ақпарат көлемі артты, таралу ауқымы кеңейіп, қолжетімді бола түсті.

Жаңа мыңжылдықтағы ақпараттық технологиялардың қарыштап дамуы нәтижесінде, ғаламтор әлемдік сипатқа ие болып, таралымы мен тағылымы зор құбылысқа айналды; заманымыздың бүкіл болмысын айқындайтын ортақ құндылық болып қалыптасты. Сөйтіп, ғаламтор қоғамдық өмірдің барлық саласына дендеп енді: саясат пен экономика, әлеумет, мәдениет пен өнер, тіпті, жұмырбасты пенденің күнделікті тұрмыс-тіршілігі де желімен тығыз байланысып, біте қайнасып кеткендей. Әсіресе, бұқаралық ақпарат құралдарының дамуына ғаламат әсер етіп, соны сатыға көтерді. Ғаламтор ақпарат ағынының тиегін ағытты, әлемдік ақпараттық кеңістікті қалыптастырып, шеңберін кеңейтті, журналистиканың тың саласы – жаңа медианы жасады. Бұл үдеріс Қазақстанның ақпараттық кеңістігін де айналып өтпеді. Әлі өзіндік бет-бейнесі дұрыс қалыптаспай тұрып, отандық БАҚ интернет-журналистика, яғни, жаңа медианың оң және теріс әсерінен соңғы жылдары орасан зор өзгеріске ұшырауда.

Алайда, әлемдік жаңалықты жақсы-жаманын сұраптамастан сіңіріп алғанымыз жарамас. Сондықтан, жаңа медианың отандық БАҚ, ақпараттық кеңістікке ықпалын сараптап алу керек.

Жаңа медианың журналистикаға ықпал-әсерін екі тарапта қарастырған жөн. Ғаламтор арқылы қазақтілді ақпарат алаңдары: порталдар, сайттар, форумдар мен блогтар қазақ аудиториясына тікелей бағыттала бастады. Қазақ тілді домендер мен хостингтердің саны күннен күнге артып келеді. Қазақ тілді интернет-аудитория қалыптасып, бүгінде олардың саны молайды (100 адамға шаққанда 58 тұрғын ғаламторды пайдалана алады. – kzcontent.kz).

Жаңа медиа қоғамда журналистиканың жаңа формасын туғызды. Ол құбылыс азаматтық журналистика, интернет-журналистика деген атпен танымал. Жаңа медиа ақпараттың мәтінге тәуелділігін жойды. Себебі, мультимедиялық, графикалық ақпараттың таралуы мәтіндік жүйенің баламалы тенденциясына айналды. Түсінікті де қысқа гипермәтіндер, газет-журнал мәтіндерінің қатталуы, радиотелевизия және баспасөз мұрағаттың қолжетімділігі, іздеу жүйесінің ыңғайлылығы, интерфейстің тартымдылығы бұқаралық ақпарат құралдарын ыңғайлы ете түсті. Жаңа медиа қоғамдағы демократиялық үдерістердің дамуына оң үлес қосуда. Цензураның құрсауын белгілі бір межеге дейін жойды. Интернет БАҚ-тардағы аудиториямен байланыстың оңтайлы әдістерінің болуы ақпарат тұтынушыларының ой мен сөз еркіндігіне мүмкіндік берді. Аудиториямен тығыз қарым-қатынас орнату ісі: оларды медиа ісіне тарту, қоғамдық мәселелерді талқылауға қатыстыру жаңа медианың әлеуметтік маңызын арттыра түсті. Мәселен, тұрақты жұмыс жасап жатқан Abai.kz ақпараттық порталы, «Мінбер» Ұлттық интернет газеті, «Замандас», Masa.kz, Bag.kz секілді сайттардағы түсіндірме, түсініктеме (комментарий) жазушылардың өздері ашық пікірталасқа барып, айтысып жатады. Не болмаса, материал туралы өз ойларын ортаға салады. Мұның өзі белгілі бір деңгейде сөз еркіндігі бар екенін аңғартады. Бұрынғы кездерде кері байланыс тек хат немесе радиотелевизияда телефон қоңырауы арқылы ғана орнатылса, ғаламтор енген қазіргі кезеңде, онлайн хат алмасу мен электронды пошталардың дамылсыз жұмыс істеуі, онлайн тілдесулердің ұйымдастырылуы еліміздің демократиялық принциптерін жүзеге асырады.

Қарап отырсақ, қазір «мен» деген БАҚ барлығында дерлік веб-сайт, портал, жекелеген журналистік блогтар мен форумдар, рейтинг-сауалнамалар тіпті әлеуметтік желілері де бар. Бұл дәстүрлі БАҚ-тың өзі жаңа медиа арқылы ақпарат нарығына шығып отыр дегенді білдірсе керек. Алайда, телевизия мен радионы былай қойғанда, баспасөздің веб-парақтары жаңа медианың қалыпына (стандарт) көп келе бермейді. Веб-беттердегі посттардың тым шұбалаңқылығы, визуалды ақпараттың жұтаңдығы байқалады. Мәселен, АҚШ-тың «USA Today», «New-York Times» «Washington Post» секілді ірі басылымдарының веб-беттерінде үлкен көлемдегі материалдар аз, мұнда мәтіннің неғұрлым ықшам, оқуға жеңіл болуына аса мән беріледі. Ал, біздің елде газет бетін толтыру үрдісі ғаламторға да ауысып кеткендей.

Ғаламтордың қазақтілді интернет сайттарға тигізетін кері әсері де баршылық. Ақпарат ағынының толассыздығы салдарынан басқа тілдегі контенттер қазақ тіліндегі ақпаратты ығыстырып шығаруда. Тіпті, өзіміздің елде де көбіне орыстілді ақпаратқа басымдық беріледі. Мәселен, қазақтілді Kaznet-тің дәл қазіргі жағдайы орыстілді сайттармен текетіресе алатындай деңгейге жете алған жоқ. Тұтынушысы ең көп делінетін түрлі әлеуметтік желілер мен ақпараттық-сайттар, ақпарат агенттіктері көбіне орыс немесе басқа тілде ақпарат таратады. Тіпті, белгілі, ауқымы кең отандық интернет-порталдардың өзі басым бағытты орыс тіліне беріп отырады.

Ғаламтор журналистиканы қоқысқа айналдырып та жібергенін коммуникативист ғалымдар мойындап отыр. Қаңқу сөздер мен жалған фактілер, моральдық сапасы төмен ақпараттар легінің толассыздығы, бір-біріне айдап салу, сыртынан ғайбат сөз айту деген секілді проблемалар біздің интернет-журналистикада да белең алып келеді. Бұл тұрасында профессор Кәкен Қамзиннің пікірі өте орынды: «Қазіргі қазақстандық ақпараттық кеңістікте блогтық жұтаң тіл, кибер ой жүйесі жедел қалыптасып келеді. Тіпті, аса бай, аса құнарлы қазақ тілінің варианты осы деуге сенгің де келмейді. Сауатсыздық пен білімсіздіктің көрінісін іздесеңіз, тап қазір блогосфераға жүгініңіз. Өтпелі, уақытша құбылыс болса да, қазіргі Интернет сауатсыздық резервациясына, шала сауаттылардың дау-дамай, байбаламы мен бетжыртыс алаңына айналды. Ол – индивидтер, жіктер, әлеуметтік топтар мәдениеті мен көзқарасының айнасы, сонымен қатар психологиялық терапия, тұрмыстық тауқыметтен, сыбағалы мифологемадан дистанциялық тілдесу, ақпарат алмасу арқылы арылудың әдісі. Белгілі бір дәрежеде көңілдегі кірді кетіру, психологиялық дерттен емделу тәсілі. Интернет – ортақ тарихи талқының, ортақ тарихи құлазудың да көрінісі» (Қамзин К. Мен ұлттық журналистикаға қызмет етемін! // <http://abai.kz>). Шетелдік мас-медиа зерттеушілерінің: «Интернет – это социальная анархия. У системы нет никакого управляющего органа», – деуі тегін емес. Расында да, бас-көзі жоқ ақпарат алаңында не айтылып, не жазылып жатқанын реттеп жатқан ешкім жоқ.

Мұның салдарының түрлі жағдаяттарға алып барып жатқаны да мәлім. Ұлтаралық дүрдараздық, діни экстремизм, адам ұрлау, адам саудасы, нәсілдік кемсітушілік, әлеуметтік теңсіздік секілді әлемдік

проблемалардың бір ұшы ғаламтормен байланыстырылады. Онымен қоса, түрлі «тәртіпсіз» ақпараттар, көлеңкелі қызметтер, суицидке итермелейтін контенттер тағы бар. Мұның барлығы сұрыпталмастан қазақ аудиториясына сіңіп жатыр. Ертең зардабын тартпасымызға кім кепіл?

Жаңа медианың дилетанттық, яғни, кәсіби емес журналистиканы қалыптастыруы журналистиканың болмысына нұқсан келтірді. Журналистердің кәсіби абыройы мен жұмысына кедергі келтіретін көзқарас қалыптасты. Блоггерлер, оқырман-авторлар журналистиканың тілдік, стильдік мән-мағынасын төмендетті. Публицистиканың эмоционалды-экспрессивті деңгейі әлсіреп, мәтіннің көркемдігі мен мәні, мазмұндық жүйесі арзандады.

Ғаламтор тілі деген атауды иемденген «подокаффтық сленг» қазақтілді ақпарат кеңістігіне де теріс әсер етті. Тілдік нормалардан тыс немесе сленгтік мәтіндер қазақ тілінің күш-қуатын одан әрмен әлсірете түсті. Бұл ана тіліміздің тазалығы мен прогрессивті дамуын тежейтін жайт. Онсыз да мемлекеттік тіліміз тұғырына қона алмай отырған бүгінгі таңда ғаламтордағы қазақ тіліне мұндай кері әсері – «жығылғанға жұдырық». Германиялық RTL-дің бас редакторы Петер Клэппель: «Интернет жақсы журналисті ұшпаққа шығарады, жаман журналисті шыңырауға түсіреді» деуінің шындығы бар. Себебі, жаңа медианың соны мүмкіндіктері арқылы жетістікке жетіп жүрген журналистер аз емес. Интернет журналистің аудиториямен байланысын одан әрмен тереңдетіп, жан-жақты етеді. Ақпарат жинаудың белгілі бір айла-тәсілдерін меңгерген журналистке интернет таптырмас құрал. Ал, шыңырауға түсіретіні жалған ақпаратқа әуес, жалаң сөзге құмар, қабілет-қарымы төмен журналистердің сорына бітуі де мүмкін. Қазіргі кезде оқиға орнын барламай-ақ редакцияда отырып, интернет-ресурстарына арқа сүйейтін журналистер қаншама? Авторлық құқыққа қол сұғушылық, шығармашылық ұрлық (плагиаттық) жолмен өзгенің еңбегін пайдаланып, соңынан араздасып жататындар да жиі кездеседі. Жоғарыда айтылғандай, интернет-журнализм журналист кадрлардың кәсіби сауатсыздығы мен білімділігін қажет етпейтіндіктен, бұл салада сауатсыздық дендеп барады.

Жаңа медианың дәстүрлі БАҚ-қа ықпалы туралы түрлі пікірде, коммуникативистер. Өйткені, соңғы кезде дәстүрлі мас-медианың өзінде ғаламтордың тілдік ерекшеліктері мен ақпараттың берілу формасына еліктеу бар. Мәселен, интернет тіліндегідей қысқа да нұсқа жазу, лид- мәтіндер, визуалды ақпараттарды мейлінше мол беру үрдісі дәстүрлі БАҚ-ға да үйреншікті болып барады. Кейбір мамандардың пікірінше, жаңа медиа дәстүрлік БАҚ-қа бәсекелес емес, оның жаңа технологиялық жалғасы, жаңа формаға енген трансформациясы деп қарастырған жөн десе, басқа сарапшылар жаңа медиа күндердің күнінде дәстүрлі БАҚ-оның ішіндегі баспасөзді уақыт көшінен ысырып тастауы да ғажап емес: «Газет оқу 1975 жылға дейін туылған ұрпаққа тән. Олардың қатары мол болып тұрғанда, газеттер өмір сүре береді. Мүмкін, ақпарат құралы ретінде болмас, бірақ, қайталанбас бірегей өнім түрінде қалады, «басты газет оқырманы» – билік. «Билік жасарған сайын, газеттер де оған қызықсыз болып қалмақ» (www.aikun.kz). Ал, шынтуайтына келгенде, медианарықта анағұрлым сапалы, бәсекеге қабілетті және ары қарай дами алатын БАҚ қалуы бек мүмкін.

Қазақстан Республикасының «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» (2009 жылғы 6 ақпанда өзгертілген) Заңға сәйкес, Қазақстандағы интернет-ресурстары, атап айтқанда, портал, форум, блог, чат, WAP-портал, интернет-телевидениесі дәстүрлі бұқаралық ақпарат құралдарына теңестірілді. Демек, жаңа медиа БАҚ дәрежесіне теңестіріліп, үлкен мән берілді. Ендігі уақытта, интернет-ресурстарына басқа БАҚ секілді аса жауаптылықпен қарап, сапасыз дүниелермен былапыттай беруге болмайтыны анық. Журналистиканың таралу формасы ауысса да, оның халық алдындағы мақсат-міндеттері өзгерген жоқ. Яғни, интернет-журналистика еліміздің дамуына, қоғамдық өмірдің қай саласы туралы сөз қозғалса да, аса кірпияздықпен, сауаттылықпен, байыптылықпен болжам-байламдар жасауы тиіс.

Жаңа медианың басты ұмтылыстары мен ұтылыстары осындай. Бір білеріміз, ғаламтор пайдасы мен зиянының ара салмағына қарамастан адамзаттың ажырамас құндылығына айналып үлгерді. Енді, оны санамыздан аластату мүмкін емес. Тек ғаламтордың, оның әсерінен туындаған БАҚ формасы – жаңа медианы өз ой-санамызға лайықтап қолдансақ болғаны. «Қай елдің баспасөз күшті болса, сол елдің өзі де күшті» деп Алаш қайраткері Міржақып Дулатов XX ғасырда айтса, XXI ғасырда бұл аталы сөздің де формасы өзгергендей. Яғни, қай елдің ақпарат кеңістігі, ғаламторы күшті болса, сол ел ғана өзінің «ақпараттық иммунитетін» қалыптастырып, ақпараттық экспанциядан қорғанбақ, басқаға мойындатпақ, танытпақ.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. «Ақпараттық жүйенің даму тарихы» / М.Е.Айтжанов <http://www.cool.com/docs/index-19045.htmlpage=2>
2. «Развитие информационного общества в Казахстане»/Журнал Petroleum// А.Д.Антенкова -2016г. 17/25 август (№8). -2стр.
3. Социальная сеть // [Электрондық ресурс]. – Көру режимі: http://ru.wikipedia.org/wiki/Социальная_сеть
4. Мұжаев Н.И.; Серикбаев Н.А.Барманқұлов оқулары. Ақпараттық қоғам жағдайындағы электронды бақ: ұлттық және жаһандық мәселелері, таяу болашағы: халықаралық дөңгелек үстел материалдары. 2011.- 145 б

ҚАЗІРГІ ОТАНДЫҚ ТЕЛЕВИЗИЯДАҒЫ РЕАЛИТИ-ШОУ БАҒДАРЛАМАЛАРЫ: ДАМУ БАҒЫТТАРЫ

Назкен Жансерікова

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Журналистика факультетінің 2-курс магистранты

Тәуелсіздіктің бұғанасын бекітіп, елдікті нығайтуға атсалысу – тележурналистиканың тікелей міндеті. Биліктің талабы мен халықтың тілегі бір арнада тоғысқан кезеңде, мемлекет мүддесі мен көрермен мүддесі де жақындаса түсіп отыр. Сөйтіп, қоғам сан алуан пікірлер тоғысы мен ой-идея еркіндігіне бет бұрғанда қазақ тележурналистикасы да осы бағытта алдыңғы шепке шығу қажеттігі айқындалды. Сан миллиондаған көрерменнің ғасырлар бойына қалыптасқан кеңестік түсінік пен ұғым идеясынан бірден арылуы да бірер жылдардың еншісіне сыя қоймайды. Оған ондаған жылдар бойына сана-сезімі мен ойлау процесін демократия қарай ойыстыруға оңтайлы тетік тапқан, дарынды, тегеурінді, аудиторияны сендіре, әрі айтқанына ұйыта білетін талантты жүргізушілер шоғыры керек.

Қазіргі қазақ тележурналистикасының көпшілік бағдарламаларында ұқсастық пен қайталанулар орын алса да, оның мазмұндық-идеялық бағыты ұлттың бет-бейнесін танытып отырды. Телевизияның құрылу, қалыптасу, даму жолында кемшіліктер де, жетістіктер де молынан болды. Ол әр жылдардағы бағдарламаларда айқын көрініп, сараланып отырды. Алайда, отандық тележурналистиканың қалыптасу кезеңіндегі телешығармашылықтағы кемшіліктер ретінде мыналар атап көрсетіледі:

- телехабарлардағы идея мен ойдың таяздығы;
- көріністік қатарлардың сүреңсіздігі;
- кейіпкер дүниесін ашудағы сценарий авторларының әлсіздігі;
- қажетті техникалық құралдардың болмауы;
- кәсіби журналист мамандардың аздығы.

Дегенмен, телехабарлардың тиімді тұтары қатарында:

- телепублицистердің бірте-бірте ізденіске түсуі;
- шығармашылық ұжымның қалыптаса бастауы;
- хабарларды түрлендіру мен жанрларды іздестіру;
- жиынтық хабарлардың пайда болуы секілділерді атап көрсетуге болады.

Телевизия – уақытпен бірге дамып, елмен бірге өзгеріп, қоғаммен тығыз бірлікте қанатын жая түсті. Жастық жалынды хабарлар тобы да экранға шықты. Қазақ телевизиясының көркемдік жағын басқарған С. Шәріпов Қазақ телевизиясының он жылдық табысын тарзылай отырып, оның негізгі қызметін дәл айқын көрсетті.

Теледидардың басты мақсаты – аудиторияға ақпарат тарату, идеологиялық тәрбие мен насихат жұмысын жүргізу, саяси-мәдени, экономикалық саладағы хабарлар көлемін өсіру. Ақпараттық және өзге де саладағы хабарлар қатаң саяси сүзгіден өтіп, сюжеттеде тәрбиелілікті көрсету талап етілді. Журналистер қауымы ақпаратын оқиғалылығына баса назар аудара отырып, республиканың халық және ауылшаруашылығы, еңбек ерлері мен мәдениет қайраткерлерін, партияның қаулы-қарарларына орай жоспарын орындаған ұымдар мен еңбек озаттарын арқау етуі өз шығармаларының жанрлық әрі пішіндік, мәтіндік өзгеше сипатынан көрінеді.

ҚР мәдениет қайраткері, журналист Қуандық Шамахайұлының пікірлеріне сүйенсек, ақпараттық технология жоғары деңгейде дамыған қоғамда «Mass Media» және «Mass communication» деген атаулардың тұрақты қолданылуы кездейсоқтық емес. Қазіргі күні әлем журналистикасының дамуын айқындайтын негізгі 4 фактор анықталған:

1. Жаһандану немесе глобализация (ықпалды қызмет атқарушысы: жаңа ақпараттық технология, интернет журналистикасы, ақпараттық қатынастың жаңа құралдары мен бағыттары);
2. Бұқарасыздандыру немесе демассовизация (дәстүрлі БАҚ-тың ақпарат қабылдаушылары азайып, олардың түрлі топтарға бөлінуі, аудитория үшін таңдау жасау мүмкіндіктері кеңейгендіктен ақпарат қабылдаушыларды мақсаттарына қарай анықтау мүмкін болмауда);
3. Орталықтандырылу немесе конгломерация (БАҚ-тардың бір қолға шоғырлануы қарқын алып, бір ақпарат бірнеше арна арқылы көпке тарайтын болды);
4. Ұқсастырылуы немесе конвергенция (БАҚ атаулының өзара жақындасуы, ұқсастық табуы, тың технологияның нәтижесінде жаңасы мен дәстүрлі ақпарат құралдары арасындағы айырмашылықтардың азаюы, екеуінің де қосарлана қолданылу үрдістері).

Қазіргі кездегі қазақ медиа жүйесінде жоғарыда аталған бағыттар белгілі деңгейде көрініс тауып отыр. Қай жағынан қарқынды өрістеу бағыты байқалып отырғанын анық аңғаруға болады. Жаһандану үрдісі қазақ журналистикасында қалай көрініс тауып отыр?

Бүгінде бізде БАҚ тек сан жағынан ғана өсіп отырған жоқ. Ақпарат құралдарының жаңаша түрлері де пайда болуда. Атап айтсақ, онлайн баспасөз, кабельдік телевизия, қысқа толқынды радио, смартфон немесе ұялы байланыстар арқылы ақпарат тарату, мобайлдық ақпарат қабылдауға мүмкіндік туып отыр.

Әрине, телеарналарымызда білікті мамандар да, солардың қолымен жасалған жақсы бағдарламалар мен хабарлар кеше де болған, бүгін де бар. Мәселен, қазақ қоғамындағы түрлі түйінді мәселелерді уақытында көтеріп, қоғамдық санаға қозғау салған Сағат Әшімбаевтың «Қарыз бен парыз» бағдарламасы, Жәнібек Кәрменовтің Ақселеу Сейдімбекпен бірге жүргізген халық әншілері мен әншілік дәстүр жайындағы хабарлары, беріректегі Қасым Аманжоловтың «Шынның жүзі» сияқты көптеген бағдарламалар көпшіліктің бүгінге дейін есінен кетпейді. Ел есінде қалатын осындай жақсы бағдарламалар қатарына көрермендерге бірден жол тапқан «Хабар» телеарнасынан көрсетілген марқұм Әшірбек Сығай жүргізген «Жансарайды» қосуға болады. Сондай-ақ «Қазақстан» телеарнасындағы марқұм Бейсен Құранбектің «Айтуға оңай» ток-шоуы қоғамдағы өзекті мәселелерді қозғайтын ойлы бағдарламалардың бірі болды. Хабар жүргізушісінің үздіксіз ізденісін байқауға болады. «КТК» телеарнасындағы Жадыра Сейдеш жүргізетін «Жүрекжарды» авторлық бағдарламасының да тағылымдық мәні бар болатын, «Астана» телеарнасындағы Әйгерім Сейфолла жүргізетін «Сырласу» бастапқыда тәп-тәуір бағдарлама еді, кейінгі кездері жұртшылыққа айтары аз, әңгімелері біркелкі жердегі «жұлдыздар» көбірек шақырыла бастаған соң, оның да мәні кете бастады. Мұндай тәуір бағдарламалар бұлармен ғана шектелмейді. Дегенмен, қазір тұшынып көретін дүниелер сиреп кеткендіктен, теледидарды көп көрмейтін болдық. Негізінен жаңалықтарды, уақыт болып жатса ғылыми-танымдық, талдамалық хабарларды, спорт жарыстарын көреміз. Теледидарға аз қарағанның өзінде телеарна тіліндегі кемшіліктер көзімізге көп шалынатын болып жүр. Бұл сөз болмай жүрген де мәселе емес. Телеарналар тілі жөнінде үздіксіз, жүйелі түрде жазып жүргендердің бірі қаламгер Мырзан Кенжебай. Ол телеарна тілін арқау еткен «Телеарналар қазақ тілінің берекесін кетіруде» (abai.kz), Е.Жұматайдың «Шөпті де, шөңгені де әңгіме еткен тележурналистика кәсіби мамандарға зәру». Тыңдар құлақ болса, айтылудай-ақ айтылып жатыр. «Нәтиже шықпаған соң, айтқаннан, жазғаннан не пайда?», «Басқалар жазып жатыр ғой» деп қарап отырмай, телетілдің бетін бері қаратуға қолымыздан келгенше атсалысу, мәселе көтеріп жүргендерге үн қосу қазақ тілінің қолданысына немқұрайды қарай алмайтын баршамыздың міндетіміз болғандықтан біз де қолға қалам алып отырмыз.

Сонымен қатар тілімізде әр аймақтың, ауданның, тіпті кейбір шағын ауылдың көлемінде ғана қолданылатын жергілікті ерекшеліктер бар. Әдеби тілді жетік меңгерген кез келген білімді азамат ел алдына шыққанда, жұртшылыққа арнап жазғанда немесе сөйлегенде өз ауылында ғана кездесетін сөздерді қолданбайды. Ол әдеби тіл нормасын сақтамау, сөйлеу әдебін бұзу болып саналады. Қазақстанның әр түкпірінен шыққан тележурналистің әрқайсысы эфирден «өлә-ә!», «жүдә», «не зат?», «қасқа-а», «әгүршік», «бедіре», «қойсай», «жүрсей» деп өз ауылында ғана жұмсалатын сөздерді қосып сөйлеп отырғанын елестетіңізші! Бүйте берсек, онсыз да берекесі қашып тұрған телетіліміздің одан әрі тозтозы шықпай ма?

Ал енді «...прикол ұстап қоямыз ешә» деген бір-ақ ауыз сөзінде «прикол» жаргоны мен «ешә» деген орыс сөзін қыстырып сөйлеуі сахна мәдениетіне де, сөйлеу мәдениетіне де мән бермеудің нақты көрінісі. Бұл оның тілді шұбарлап сөйлейтіндерді мінеп, мысалға алып отырған мақсатты қолданысы емес. Әзілкештің өз сөзінен алынып отыр. Танымалдығы жағынан Тұрсынбек ешкімнен кем емес. Әсіресе, жастар арасында оның әзілдеріне әуес, тапқырлығына тәнті болып жүргендер аз дей алмаймыз. Сондай көрермен мен тыңдаушылардың елеулі бөлігі өздерінің сүйікті әзілкешінің айтқанын сән көріп, үлгі тұтады. Солай сөйлеуге тырысады. Сол себептен де Тұрсынбек сияқты эфирден ойып орын алып, қолына көпшіліктің санасына ықпал ету тетігі беріліп отырған тележүргізушілер әр сөзіне абай болғаны абзал. Бағдарламамның рейтингін өсірем, көптің көңілін көтерем, күлдірем деп жүріп, жұрттың тілін бүлдіріп алмай ма?!

Дәл қазіргі кезде қазақ телеарналарына байланысты екі теріс тенденцияны байқауға болады. Біріншісі, кез келген телеарнаны алып қарасаңыз, қос тілділікті нормаға айналдырып алған. Екі жүргізушінің бірі – орысша, бірі – қазақша сөйлейді. Мұны – қоғамдық санада билингвизимді заңдастыру дейді. Қостілділікті қалыпты дүние секілді телеарналар арқылы арнайы насихаттар отыр. Екіншісі, телеарналар түгелдей шоуға көшіп кеткен. Оның бәрі Еуропа мен Американың шоуларының негізінде жасалады. Ұлттық шоу жасап жатқан телеарнаны тағы көрмейсіз. Қоғамның саяси-экономикалық, басқа да күрделі мәселелерін талқылайтын қандай да болмасын хабарлар жоқ.

2015 жылға дейін отандық телеарналар сандық форматта хабар таратуы тиіс. Өйткені, 9-желтоқсанда телевизияға қатысты заңға өзгерістер енгізілді. Біз өз кабельдік жүйемізге Қазақстандық «24 кз», «Қазақ тв», «Білім» арналарын қосу арқылы, өз еліміздің ұлттық құндылықтарын насихаттайтын бағдарламалар желісімен ерекшеленеміз.

Телерадио хабарларын тарату туралы заңдағы өзгерістерге сәйкес кабельдік телеведение отандық арналардың хабарларын таратуға міндетті. Оған қазақстандық 14 телеарна кіріп отыр.

Сайқымазақтың ушыққаны соншалықты енді «Хабарда» «Пәленшеевтер», НТКда тағы бірдеңе деген комедия мен сатираға үш қайнаса сорпасы қосылмайтын «комедиялар» қосылыпты. Арзанқол, мағынасыз, іші қуыс идеологиямен ауызданған жастардан ертең кім өсіп шығады? Олар ұлттық, мемлекеттік құндылықтарды әлемдік деңгейде насихаттап, қорғай ала ма?

Ендеше, мына екпінімізбен – сайқымазақ пен бос қылжақты бірте-бірте ұлттық мәдениетімізге айналдырып жатқан жоқпыз ба? Тіпті, ащырақ айтсақ – бұл сайқымазақтардан гөрі порнография көрсеткен әлдеқайда дұрысырақ шығар?! Ең болмаса эстетикалық ләззат аламыз. Меніңше бұның барлығының қазақ халқына зияны болмаса, пайдасы жоқ.

Демек, телеарналардың бүгінгі сиқын жөнге салу үшін, билікте қазақтілді буын қалыптасуы керек. Теледидар – бүгінгі өміріміздің, қоғамымыздың айнасы. Алайда, Қазақстандық телеарналардың көшбасшысы болып отырған Қазақстан ұлттық теледидары бүгінгі құбылысымызды өз бояуымен көрсетіп отыр ма? Амал не, тек бетінен ғана қалқып өте шығады. Күн сайын сан бағытта көрсетіліп жатқан телехабарларға тереңдік, байыптылық, жүйелілік жетіспейді. Ел аумағында бәрі де ойдағыдай, бәрі де экономикалық дағдарыстан шығар жолды тек үкіметтік бағдарлама деп түсінетіндей етіп көрсетіп, сондай көзқарасты қалыптастырғысы келеді. Проблемалық деген телехабарлардың өзегінде әлеуметтік зерттеу, саралып зерделеу жағы ақсаулы. Демек, хабарларда көрерменге жылтыр сөз бен жалаң көріністер ғана көрсетіліп, жауырды жаба тоқу байқалуда. Өзіндік бағыт-бағдары мен айтары бар экономистер, философтар, саясаттанушылар, депутаттар сөз алып, өз ойларын ашық ортаға салып жатса, мұнан хабардың тақырыбы ашылып, мән-мазмұны байымас па? Кеңестік тоталитарлық кезеңдегідей тақырыпты тарылтып, көпке белгілі жәйтті қайталаудан әріге аспайтын сұхбат әңгімелердің кімге керегі бар?! Қалың көрерменді елең еткізіп, салиқалы ойларға жетелер хабарлар аса сирек. Демек, күн сайын сан-салалы бағыттағы телеарналардағы сағаттап берілетін ақпараттар ағынынан аларың шамалы. Бүгінгідей аса қымбат уақытты әр минуты табыс-бизнеске айналып отырғанда соның бәрін ерінбей-жалықпай көрер адам табыла қояр ма?!

Қай кезеңде де экрандағы хабар неғұрлым жедел әрі қысқалығымен ұтады. Ол көрерменге оқиғаның ізін ала жетіп жатса, қане?! Бұл орайда отандық телеарналарға Ресей теледидарларының жаңалықтарын еріксіз үлгі етуге тура келеді. Қандай ғажап, әрі қысқа, әрі нұсқа. Хабарлары тартымды әрі сонылығымен ғана емес, көптің көкейіндегі ойды жеткізуімен құнды. Бүгінде елдегі демократияның өрістілігі мен өміршендігін де ақпараттың саналуандығы әрі шыншылдығымен бағалайтын заман. Демек, ақпарат неғұрлым мол әрі жан-жақты, шыншыл әрі мөлдір болған сайын, демократияның өркен жаюы да жеделдей түседі. Бірақ, ақпарат соншалықты көп екен деп, оны елдің беделін түсіруге, ұлттар арасындағы татулыққа сына қағуға, біреуді орынсыз даттауға не асыра мақтауға, жөн-жосықсыз насиат құралына айналдыруға тағы болмайды. Сондықтан бүгінгі таңда отандық қай журналист болмасын еліміздегі қоғамдық келісімнің бұзылмауын, саяси тұрақтылықтың беки түскенін қалайды. Олардың әрбірі тәуелсіздігіміздің қадір-қасиетін өскелең ұрпақ санасына сіңірудің қаншалықты маңызды екенін түсінеді. Елдегі әлеуметтік-экономикалық реформалар барысын журналистер қауымы барынша талдап, күнгейі мен көлеңкелі жағын қатар көрсетіп отырулары тиіс-ті. Соған орай, қоғамдағы әрбір өзгерісті қалт жібермей ұдайы ортасында жүретін журналистер белсенділігі биіктемесе, еш уақыт төмендемек емес.

Менің айтпағым, біздің отандық телебағдарламаларымыз мүлдем аз. Халықтың жағдайына үңілетін, болмаса ұрпаққа жаңа дүние үйрететін бағдарламаларымыз жоқтың қасы. Еріншекпіз, қайталағанды ұнатамыз, Ресейдің қанша бағдарламасын қазақ тіліне аударып көрсетіп жатырмыз. Әрине ол жастарымызға қызық емес. «Мың бір мақал», «Ұят болмасын», «Ақжүніс» деген ұлттық санаға сай бағдарламалар қайда жойылып кетті? Жастарымызды сегіз қырлы, бір сырлы етіп өсіретін дүние болуы керек. Еліміздің қай бағдарламасын көрсенде, тек өнер жұлдыздарынан құралады. Бір-бірлерімен сыңға түсіп жарысып жатады, тіпті қарап отырып ойға батасың. «Неге жастарымызды алға шығарып, халықпен жұмыс жасамаймыз? Қазақ деген атымыз болмаса, көбіміз өз ата-жұртымызды білмейміз. Жастарымыздың жеті аталарын білмейтіндері де ащы болса да шындық. Мәдениеттілікке шақырып, рухани дүние беретін, өз тарихымызға сүйенетін, этнографиялық құндылықтарымызға байыппен қарайтын, өзіміздің қазақ екенімізді танытатын, соған деген сүйіспеншілікті арттыратын патриотизмдік бірде-бір бағдарлама жоқ десем жалған айтпаспын. Қызығып, соған қарап ұмтылыс танытатын, болмаса тәрбиелік мәні бар адамға әсер беретін бағдарламаларымыз санасақ саусағымызға, жұмсақ жұдырығымызға жетпейді.

Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні, бәрін болашақтың еншісіне салып отыра берсек, болашақты бүгіннен бастап тәрбиелеу керек екенін ұмытпайықшы!

Егер біз, өз мәдениетіміз туралы есі дұрыс реалисти-шоу бағдарламалар ұсынып, ол көрерменге жол тартса ұлттық құндылығымызды насихаттай отырып, келешек ұрпақтың көкейінде қалары сөзсіз. Сонымен қатар біріншісі – қоғамдық телеарна, екіншісі – «Мәдениет» арнасы мықты болса, қоғам сонымен тәрбиеленеді дер едім. Осындай жолға қоғам, журналистер, ұжым болып ұмтылуымыз керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Тұрсын Қ. Қазақ тележурналистикасы: қалыптасу, даму проблемалары. – Алматы: Білім, 2006. – 352 б.
- 2 Назарбаев Н.Ә. Бас редакторлармен кездесуде айтылған сөзінен // Егемен Қазақстан. – 1994, 2 тамыз.
- 3 Тұрсынов Қ. Көгілдір экран құпиясы. – Алматы: Қазақ университеті, 1998. – 74 б.

ТЕЛЕВИДЕНИЕДЕГІ МАҚСАТТЫ АУДИТОРИЯ

Асылзат Қабылбек

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Журналистика факультетінің 2-курс магистранты

Теледидардың дамуымен адамдар экрандарда көбірек уақыт өткізе бастады. Eurodata TV Worldwide мәліметтері бойынша, соңғы жылдары бүкіл әлемде телебағдарламалардың үлесі біршама өскен. Теледидар көретіндердің басым бөлігін жұмыс істемейтін үйде отырған 55 жастан асқан көрермендер құрайды. Мұқият көрермендер тобында әйелдер бар, олар ерлерге қарағанда бағдарламаларды көруді алдын-ала жоспарлайды. Бұл статистика жылдың, аптаның, күннің әртүрлі уақыттарында өзгеріп отыратыны тағы бар. Мәселен, қыстың қақаған аязында және күндізгі уақытта телевидениенің аудиториясы арта түседі. Ал аптаның жұмыс күндерінде бұл үлес едәуір төмендейді.

Телевидениедегі жарнаманың артықшылықтары мен кемшіліктері: Теледидардағы жарнама радио, газет-журналдар, Интернет сынды басқа медиа құралдарына қарағанда сатып алушыларға бірден әсер етеді. Себебі, теледидар белгілі бір аймақты, бүкіл елді, тіпті бүкіл әлемді де қамтуы мүмкін. Сондықтан болар, теледидардағы жарнама өте қымбат және орта табысты компаниялар үшін қол жетімді емес. Оған қоса, трансляция уақыты да, ролик өндірісі де жоғары құны бойынша ерекшеленеді. Қазіргі теледидар эфирінде үлкен жарнамалық бәсекелестік бар.

Бір қызығы – телеаудитория көптеген компаниялар үшін аса қызықтырмайды, өйткені телеақпаратты тұтынушылар – негізінен балалар, үй шаруасындағы әйелдер, зейнеткерлер. Ал жастар әлеуметтік желіні, жаңа медианы ұнатады, ал бизнесмендер негізгі ақпаратты газет-сайттардан жинайды. Зерттеулер көрсеткендей, теледидарда телміріп көп уақытты сауатсыз және жұмыссыз адамдар өткізеді.

Ескеретін бір жайт – адамдар жарнаманы емес, бағдарламаларды қарап жатқанын түсіну керек. Сондықтан жарнамалық үзілістердің аудиториясы хабарлар аудиториясынан өзгеше. Жарнамалық үзіліс кезінде экрандар орташа есеппен аудиторияның 50% – дан аспайды дейді мамандар. Бір жағынан, жарнама беруші үшін бағдарламаның рейтингі маңызды. Бірақ жарнаманың берілуі телебағдарламаның мән-мағынасымен, мәтінімен үйлесуі керек. Мәселен, фильмдердің драмалық сәттерінде әзілге негізделген жарнаманың, ал негізгі аудиториясы ер адамдар болатын бағдарламалар кезінде әйелдерге арналған жарнаманың берілуі негізсіз. Ондай сәтте адамдар әдетте басқа арнаға ауысып немесе теледидарды мүлдем өшіріп тастауы мүмкін. Осыған байланысты бағдарламааралық блоктардың аудиториясы мен бағдарламалар ішіндегі жарнамалық блоктардың аудиториясы екі түрлі.

Жарнама мөлшері: Теледидар дәуірінің басында кинотеатрларда айналдырылған коммерциялық шағын фильмдер жарнама ретінде көрсетілетін. Олардың ұзақтығы – 2-3 минут болды. Теледидарлық жарнаманың қымбаттығына байланысты роликтердің ұзақтығы да енді төмендей бастады. Алдымен минуттық жарнама стандартты болса, ал қазір олардың ұзақтығы 30 секундпен шектеледі. Бүгінгі таңда жарнама берушілер одан да қысқа бейнелерді жиі пайдалана бастады. Жарнаманың әсер етуі үшін оның берілу форматы маңызды. Бұл үшін аса көп уақыт қажет емес. Бір болжам бойынша, кем дегенде 10 секундтан басталып 30 секундқа дейін созылса жеткілікті.

Жарнама құны: Теледидардағы жарнаманы төлеудің екі негізгі тәсілі бар. Біріншісі-хабар тарату уақытын төлеу, екіншісі-рейтингтерді төлеу. Күннің әр уақытында, сондай-ақ әртүрлі бағдарламаларды тарату кезінде экрандарда әр түрлі көрермендер болады. Осыған байланысты жарнаманың бағасын күннің уақытына және белгілі бір бағдарламаны көретін көрермендердің санына байланысты қою қиынды. Бұл тәсіл дәстүрлі, салыстырмалы түрде қарапайым. Ол үшін телеарна минуттық прайс-парақты әзірлейді. Ол үшін, ең алдымен, жарнаманың негізгі мөлшері белгіленеді (әдетте 1 минут, кейде 30

секунд). Осы өлшем негізінде белгілі бір бағдарламада немесе бағдарламааралық кеңістікте жарнаманы орналастыру құны анықталады. Ең қымбат уақыт әдетте прайм-таймға келеді. Ол кешкі жаңалықтар кезінде немесе рейтингісі жоғары бағдарламалар кезінде болуы мүмкін.

Теледидармен жұмысты жоспарлау кезінде редакторлар үшін эфир уақытын бөлу ұзақ уақытта жүзеге асырылатындығын есте ұстаған жөн. Сондықтан, жарнаманы эфирге шығарудан бірнеше ай бұрын орналастыру туралы келіскен дұрыс.

Теледидарды таңдағанда бағаланатын маңызды факторлар:

Аудитория саны

- қамту
- техникалық қамту
- үлесі
- рейтинг

Аудитория сапасы

- әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары
- тұтынушылық артықшылық
- сәйкестік индексі
- арна форматы

Теледидар түрі

- эфир
- кабель
- спутниктік

Телеарна бағыты

- бағдарламааралық кеңістік
- фильм
- ақпараттық
- спорт

Хабар тарату уақыты

Хабар тарату жиілігі

Хабар тарату торы

Мақсатты аудитория барлық жарнама берушілерді бірдей қызықтырауы мүмкін. Өз қызметін жоспарлайтын және барынша көп пайда табуға мүдделі медиакомпаниялар (телеарна, радиостанциялар, басылымдар және т.б.) үшін жарнама берушілердің атқаратын рөлі зор. Сәйкесінше, өз тауарына сұранысты арттырғысы келетін компаниялар үшін де медианың аудиториясы маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Сиссорс Дж., Бэрон Р. «Рекламное медиапланирование». – СПб.: «Питер», 2004. 306-бет.
2. Евстафьев В. А., Ясонов В. Н. Что, где и как рекламировать. Практические советы. СПб., 2005.

**«ОТАН САҚШЫСЫ» ЖӘНЕ «ҚАЛҚАН» ГАЗЕТТЕРІНДЕГІ ӘСКЕРИ ЗАМАНСӨЗДІҢ
БЕРІЛУ ФОРМАСЫ**

Берікбол Төлеген

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Журналистика факультетінің 2-курс магистранты

Қарулы күштер – әрбір мемлекеттің басты құраушы күші. Ол елдің тыныштығын, мемлекет қауіпсіздігін, халық бірлігін қамтамасыз етеді. Бір елдің қауіпсіздігі мен тұтастығын қамтамасыз етіп отырған осы саланың өз баспасөзі мен радиосы, тіпті телеарнасы болуы да заңды құбылыс. Осы уақытқа дейін әскери журналистика тек соғыс тақырыбымен тығыз байланыста болса, бейбіт заманның әскери журналистикасы – халықты әскери сала мамандарының жұмысымен таныстыратын, қарулы күштердің күнделікті тұрмысын бұқара халыққа насихаттайтын, патриотизмді дамытуға бірден-бір ықпал ететін Бұқаралық ақпарат құралдар жиынтығы.

Қазіргі таңда елімізде қарулы күштердің тыныс-тіршілігімен таныстыратын, әскери өмірді дәріптейтін бірден бір баспасөз өкілдерінің бірі – «Отан сақшысы» мен «Қалқан» газеттері.

«Отан сақшысы» әскери-патриоттық газеті 1943 жылдың шілдесінен қазіргі уақытқа дейін баспадан шығып келеді. Бүгінге таңда газеттің 5700-ден астам саны жарық көрген. Газет мазмұны Қазақстан әскерінің тыныс-тіршілігімен таныстырады. Газеттің «Тосқауыл», «Пульс страны – Мемлекет тынысы», «Шекаралық бақылау», «Сәті түскен сұхбат», «Шара», «Ешкім де ұмытылмайды», «Тәуелсіздік тұғыры», «Алыстағы заставада», «Қырағылық», «Шекара нарядынан репортаж» сынды айдарлары бар.

«Алыстағы застава» айдары журналист Т.Қуанышбекқызының мақалаларынан тұрады. Газеттің әрбір санында журналист жер-жердегі шекара заставаларына барып, заставаның тыныс-тіршілігімен танысып, олардың бір күндік өмірін сипаттап, шағын публицистикалық мақала дайындайды. Мәселен, газеттің 2015 жылғы №48 санында «Жаңа застава – тың тарих» деген тақырыппен Оңтүстік Қазақстан облысы Сарыағаш өңіріндегі «Қазығұрт» жаңадан құрылған шекара ұжымы туралы әңгімелейді.

Жаңа застава, шекара қызметіне кіріскен жас ұжымның тіршілігін көзбен көріп, қазақ-өзбек шекарасының жай-күйін әңгіме формасында баяндап, әсерлі теңеулермен сипаттап, «Қазығұрт» шекара заставасындағы бір күнді көзіңізбен көргендей етіп бейнелеп, шекарашылармен әңгімелескендей етіп баяндайды. Оны мына бір үзіндіде байқауға болады: «...Мұнда бәрі басқаша. Бейне бір уақыттың өзі тоқтап қалғандай. Шекарадан өтетін қақпадан өткен сәттен бастап, өзіңнің туған жеріңнің қасиетті шекарасында жүргенінді иығына қару асынып, ит жетектеген шекарашы жауынгер қадам сайын есіңе салып тұрады. Алыстаған сайын биіктей түсетін тау секілді, біздің әудем жердегі шекаралық мұнара көрінеді. Мұнарадағы шекарашының дүрбісі қыбыр еткенді қалт жібермей бақылап тұр. Өйткені, туған жеріміздің тыныш болмағы шекарашы жауынгерлердің іс-әрекетіне тікелей байланысты. Сондықтан да шекара шебінің өзіне ғана тән бөлекше құдірет бар» .

Отанымыздың тыныштығы шекарашыларымыздың көз ілмей күзеткен қырағылығының арқасы. Журналистің келесі бір «Қырағылық қапы қалдырмайды» деген мақаласында қазақ-өзбек шекарасында қалтқысыз қызмет етіп жүрген «Дархан» шекара заставасының жетістіктері туралы баяндайды. «Дархан» шекара заставасының қызметкерлері Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы 20 шақырым шекараның көздерінің қарашығындай сақтап келе жатқанына 16 жыл. Лайықты бағасын беруіміз керек, шекара бұзушыларды құрықтау жағынан аталмыш заставаның шекарашылары бірінші орында келеді. Жыл басынан бері 70-ке жуық шекара бұзушыларды құрықтап, әкімшілік жазаға тартылғаны сөзіміздің дәлелі.

Журналист Т.Қуанышбекқызы озық шекарашылармен кездесіп, шекарашылардың жетістіктерін дәріптей отырып, туындап жатқан өзекті мәселелерін де көтереді. Мәселен, журналист өткен жылы ғана пайдалануға берілген кешеннің су тапшылығын көріп, бұл күн тәртібіндегі шешілуі тиіс мәселе екендігіне назар аударады. Застава бастығының айтуы бойынша, шекарашылар ауыз суды шекара маңындағы ауыл халқымен бірге тасып ішуге мәжбүр. Журналист бұл мәселенің де қашан шешілетіні белгісіз екенін айтып, жоғарыға сауал тастайды.

Т.Қуанышбекқызы шекара заставасындағы жағымды жаңалықтарымен де қатар бөлісе отыратынын байқаймыз. Мәселен, «Оңтүстік» өңірлік басқармасына қарасты инженерлік-саперлер батальонының бастамасымен, заставаның оң жақ қанатындағы 10 шақырым шекараға жаңа инженерлік құрылыстар орнатылған. Бойы үш метрдей болатын жиі тоқылған торларға мықтап бекітілген спиральды сымдар шекара бұзушылардың жолына мықтап тосқауыл болуда. ҰҚК Шекара қызметінің орталық зауытынан шыққан инженерлік құрылыстардың сапасының жоғары екендігіне тоқталып өтеді.

Осы мақалада бүгінгі әскери публицистиканың бейнесі көрінеді. Журналист мақаласын көркемдей түсуі үшін шекарашылардың ерлігін сөз етеді. «...Таңғы тыныштық құшағындағы заставаны «Қаруға!» дабылы аяғынан тік тұрғызды. Кез-келген тосын жағдайға дайын болуға дағдыланған шекарашылар эп-сәтте дайын болып, шекара шебіне аттандық. Оқиға заставаның сол қанатында өрбіді. Санаулы минуттардан кейін шекарашылар қолына түскен шетелдік азамат шекара заставасына жеткізілді. Көп ұзамай оқиғаның мән жайына да қанықтық. Көрші елдің аумағына заңсыз жолмен жету үшін Ақжол ауылына келген өзбек азаматы алдымен шекара нарядын аңдуға кіріседі. Бұл үшін шекара шебінің көзден таса жерін таңдаған жателдікті көздеген мақсаты да көп күттірмейді. Таң атып қалған шақта қолшамдарын жарқыратып, шекара шебін тексеріп келе жатқан қос шекарашыны қасынан өткізіп жіберіп, бақылау-із кесу белдеуіне жете бергенде ту сыртынан естілген «Тоқта!» деген қаһарлы дауыс селк еткізді... Осы кезде олардың қасына екінші шекарашы да жүгіріп жетеді. Сөйтсек, шекара бұзушылардың әккі ойларын жақсы білетін шекарашылардың бірі тығылып жатқан адамның жанынан өте беріп, қалың қамыстың ішіне жасырына қойыпты. Мұны байқамаған «қо нақ» шекарашыларды кеттіге балап, орнынан қозғала бергенде өзіне құрылған қақпанға қалай түскенін білмей қалған...» деп мақаласын аяқтайды.

Газеттің 2015 жылдың №1 санының «Шекара адамы» бөлімінде жарияланған «Шыңнан да биік талабы» деген мақалаға еріксіз назар аударасың. «Алыстан «Мен мұндалап» тұратын Іле Алатауының

карлы шындары қалың тұман ішіне еніп кетті. Тау етегінен басталған бұралаң жолмен көтерілген шекара көлігі шың басындағы заставаға беттеп келеді. Қыстың қаһарына мінетін уақыты жетсе де, тау бөктерінде аздаған жылылық бар. Төменде көк түтінге оранып, түнерген Алматы алыстай берді...» деп басталады кезекті шекарашылар өмірі туралы жазылған шығарма. Бұл жолғы кейіпкер – ефрейтер Ә. Сүлейменов. Шекарашының өмірі тосын жағдайларға толы. Сондай бір оқиғалардың бірі, қазақ-өзбек шекара шебінде қызмет етіп жүрген шекарашылар жаздың аптабында Қызылқұмның шағыл құмдарының арасында адасуы. Шөлдаладан құдық табудың өзі қандай қуаныш еді. Шекарашылар аяқ киімдерінің бауларын жалғап құдықтан су ішіп, жүректерін жалғайды. Кейіпкеріміз өздерінің бұл әрекеттерін Әбіш Кекілбаевтың «Шыңырау» әңгімесіндегі Еңсептің тапқырлығымен салыстырады. Бұл шекарашылардың өмірінде болатын құбылыстар мен қиындықтардың бір бөлігі ғана. Автор да жазушы емес. Қатардағы әскери қызметкер А. Балғалиева. Әскери өмірді әскерилерден артық ешкім айта алмаса керек.

«Отан сақшысы» газетін шекара жаршысы деуге толық негіз бар. Шекарамыздың бүгінгі бет бейнесін, жауынгер ерліктерін қағазға түсіріп отыр. Газеттің 60 пайызы шекара шебі жаңалықтарына құрылған. Мысалы, газеттің 2016 жылғы шығарылымдарының өзінде «Адал қызмет – алға жетелейді» [№27], «Әр азамат өз елінің патриоты», «Застава – патриотизмнің қайнар бастауы» [№26 4.б], «Шекарашы – ол бағалауға лайықты» [№30, 2 б.], «Отанға қызмет – ортақ парыз» [№31, 10б.], «Әке соқпағымен» [№32, 10б], «Қарағайға қарсы біткен қарасайлықтар» [№33, 8б.], «Отанға қызмет – мерейлі міндет» [№34, 7б.], «Тоғыз жолдың торабында» [№36, 7б.], «Әскери ант – жауынгердің ары, намысы» [№36, 9б.], т.б жүзге жуық материал жарияланған.

Осы материалдардың ішінде «Тоғыз жолдың торабында» деген суреттелмен әспеттелген мақала көзге ерекше түсті. Шекарашылар елдің шетінде жүреді деген түсінік қалыптасқан біз үшін, темір жол бойындағы шекарашылар өмірі таңсық болып көрінді. «Батыс» өңірлік басқармасына қарасты Бейнеу шекара отрядының «Бейнеу» теміржол шекаралық бақылау басқармасы тоғыз жолдың торабында қызметтерін қалтқысыз орындап келе жатқанына да 10 жыл. Күн сайын онға тарта жолаушылар мен жүк пойыздары келіп тоқтайды. Артынып, тартынып жолға шыққан жолаушылардың құжаттарының дұрыс-бұрыстығын, контрабандаға тосқауыл қою – шекарашылар мойнына жүктелген ауыр міндет. Тілші Т. Қуанышбекқызы теміржол күзеткен шекарашылардың бір күндік өмірін сипаттайды. Бұл жердегі шекарашылар тәртіп бұзушымен күн сайын бетпе-бет келеді. Жыл басынан бері 700-ге жуық тәртіп бұзушылық тіркелген екен. Бұл жерде шекарашыларға сенімді дос итері болады. Темір жол бекеттеріндегі әскерилердің өмірімен де осылай таныстырып өтеді.

«Отан сақшысының» №32 санында жарық көрген «Әке соқпағымен» деген мақала шекарашылар отбасысы туралы әңгімелейді. Шекарашылар әулеті. Атадан балаға жалғасқан осы бір дәстүрге адалдық танытып келе жатқан отбасылар қаншама. Олар жайлы ауыз толтырып айтуға болады. Өз қызметіне шынай берілген шекарашы әке өзінің отбасына да қасиетті Отан ұғымын сіңіретіні сөзсіз. Журналист Т. Қуанышбекқызы шекарашылар отбасы туралы ой қозғайды. «...Отан алдындағы азаматтық борыштарын туған елінің шекарасында өтеуге кіріскен сарбаздардың тәрбиесіне жауап беретін застава бастығының орынбасары аға лейтенант Нұрсұлтан Нұрмашов шекарашылар әулетінен шыққан. Әкесі аға лейтенант Еркін Сержановтың саналы ғұмыры шекара шебінде өткен. Ел шебінде жүріп қайтыс болған шекарашы әкенің артынан бір ұл, бір қыз қалды. Шекара аумағында туып, сол жерде тәрбиеленген ұл мен қыз өсе келе әке соқпағын таңдады. Жас офицердің өміріндегі елеулі қуаныштың бірі – заставада жүріп отбасы құрып, Альтаир есімді ұл сүйді. Енді міне, артынан ерген ұлының әке жолын қуғанын қалайды. Өзіндегі от боп жанған ұшқынның жастың жүрегінен орын алса деген арманы бар. Шекарашы – жұмбақ адам. Шынында да тұла бойы тұнып тұрған жұмбақтар. Оны өзі де, басқалары да сезе бермейді. Шекарашылар әулетінен шыққан Нұрсұлтан да солардың бірі. Ол сөйлеген сайын, менің көз алдымда шекараның соқпақтары елестейді. Аға буын шекарашылардан жалғасқан соқпақ» [№32, 10 б]. Шекарашылар өмірін насихаттап, шекарашылар әулетін баспасөз бетінде жиі дәріптеу керек. Шекарашы – ең қастерлі мамандықтың иесі. Хақ дініміз Исламда «Отанды қорғап шекара күзеткен көз тозаққа күймейді» деген хадисі арқылы шекарашылардың қызметінің ауыр да жауапты іс екенін айтады.

ҚР Ұлттық қауіпсіздік комитеті Шекара қызметінің жанынан «Шекарашы» әскери-патриоттық журналы да шығады. «Отан сақшысымен» қатар шығып отырған «Шекарашы» журналының да шекарашылар өмірін баспасөз арқылы кеңінен насихаттап отыр. «Шекарашы» журналының таралымы 1600 дана болса, «Отан сақшысы» газеті 1500 дана таралыммен ғана басылады. Яғни, еліміздегі шекаралық әскери газеттердің таралымының төмен екенін көрсетеді. Бұл шекара қызметкерлерінің санына шаққанда өте аз көрсеткіш. Әрбір заставаға 400-500 таралыммен таралуы керек бұл басылымдардың саны 10 есеге дейін артуы керек. Одан бөлек «Қалқан» газетінің таралымы – 1700, «Сарбаз» газетінің

таралымы – 1600 дана, «Айбын» журналы – 1649 дана. Сонда газет-журналдар кімдер үшін шығарылады?! Әрбір әскери азаматтың қолына жетуі керек. Міне, бұл бүгінгі әскери басылымдардың басты мәселесі.

ҚР Ұлттық Ұланының «Қалқан» деген газеті бар. Газет 1961 жылдың 28 қыркүйегінен бері шығып келеді. Бүгінге дейін 3200-ге жуық саны шыққан. «Қалқан» газеті – әскеріміздің бүгінгі қуаты мен беделін баспасөз бетінде қалыптастырып жүрген бірден бір басылым. Газеттің 2016 жылғы №14 санының басты бетінде «Халық қаһарманы» деген тақырыппен үш беттік мақала жарияланды. Халық қаһарманы – полковник Қайрат Үмбетов еді. Үмбетовтің ерлігін жоғарыда сөз еткен болатынбыз. Оған жасалған марапат күллі Ұлттық гвардияшыларға арналғандай. Мақаланы бүгінгі бейбіт күннің батырын әспеттеген нағыз әскери публицистиканың көрінісі десек болады. Мақала «Ел ерлерімен еңселі», «Өмір мен өлім арасы», «Аманат артқан алғыс хат», «Сардардың сара жолы», «Отан отбасынан», «Елге қызмет – асыл міндет» деген бөлімдерге бөлінген. Алты бөлім арқылы сардардың батырлық бейнесін айқындай көрсете алыпты. Ұлт пен ұлыстың қауіпсіздігін қамтамасыз етіп, азаматтардың ұйқысын қорып, елге қалқан болу үшін ерге сөнбес рух, қажымас қайрат керек. Бұл қасиеттерді әрбір қазақ сарбазы өн бойына жинау керек. Егемен елдің құрыш қорғанына айналған әскерілеріміздің абыройлы қызметі қашан да құрметке лайықты. Олардың ерліктерін өлген соң емес, тірі күнінде дәріптеп, жас ұрпаққа үлгі етуіміз керек. Жастармен кездесуді жиі ұйымдастырып, үлгі-өнеге көрсетіп отырған жөн дейді мақала авторы сержант Мөлдір Нәлібаева.

Бұл «Қалқанның» бетінде жарияланған жалғыз қаһарман емес. «Қалқан» өзінің ерлерін әрқашан насихаттап отырады. «Арыстан жүрек Тәшенов» деген мақалада мемлекет қайраткері Жұмабек Тәшеновтің ерлігі жайлы жазады. Өткен ғасырдың 60-жылдары Қазақстанның солтүстігіндегі бес облысты Ресейге қосу туралы сөз қозғалады. Сол кезде Хрущевке қазақтың біртуар азаматы Жұмабек Тәшенов қарсы шығады. Одан кейін оның мансаптық жолы жоғарыламайтына да белгілі еді. Бірақ ол өзінің бас пайдасынан, ұлттың қамын биік қойып, ата-бабадан қалған асыл мұраны сақтап қалуға тырысып бақты. Автор сол орында Тәшенов болмағанда қандай жағдай болар еді деп оқырманға ой тастайды. Бұл мақаланың тәрбиелік мәні зор. Жастар Жұмабек Тәшенов есімін ұмытпай, ұлықтауы керек.

«Қалқанның» кезекті сандарының бірінде жарық көрген «Туады ерлер ел үшін» мақаласында қазақтан шыққан әскери ұшқыштардың бірі – Үсенәлі Бекботаевтың өмірі, ерлік жолы туралы әңгімелейді. Ұлы Отан соғысы жылдары қазақтан шыққан кәсіби ұшқыштар саны аз болған. Тарихшы Жұмабай Доспанов екінші дүниежүзілік соғысқа қырыққа жуық қазақ офицер ұшқыш қатысты деп жазады. Олардың ішінде Талғат Бигелдиновтың есіміні бірінші болып аталады. Дегенмен де сол тізімге қосылмай, қалыс қалып, ерлігі еленбей жүрген, есімдері елге бейтаныс майдангер ұшқыштарымыз қаншама. Автор солардың бірін оқырманымен қауыштырады. Ұшқыш Үсіпәлі Бекботаев 1920 жылы 19 шілдесінде Оңтүстік Қазақстан облысында дүниеге келген. Жоқшылық, аумалы-төкпелі заман Үсіпәліне ерте ержеткізді. 1942 жылы майданға Шымкенттегі Педогогикалық институтта оқып жүрген кезінде алынады. Жас жігіт Украин майданында соғысып, жүздеген әскери тапсырмаларды мүлтіксіз орындайды. Өмір мен өлім арпалысқан отты жылдары әуеге 200-ге жуық көтеріледі. Украина майданын жаудан азат етуде Үсіпәлі Бекботаев та бір кісідей атсалысқанын тарих жоққа шығара алмайды. Автор ұшқыш батырдың ерліктерін тізбелеп, оқырмандарға таныстырады. Майдангердің ерлігі еленіп жатпағанын сөзге тиек етіп, батырды ардақтауға жергілікті атқарушы билік өкілдеріне ұсыныс тастайды. «...Біз, қазақтар, үлкенді сыйлап, елдің абырой-даңқын аспандатуға себепші болған аяулы ұлдарымызды дәріптеп, ардақтап өткен ұлтпыз. Сондықтан соғыс ұшқышы да ескерусіз қалмауы керек», – деп түйіндейді.

Ұрпақ сабақтастығы. Әке мен бала, ата мен немере арасындағы рухани байланыс. Кешегі жауға шапқан батыр бабаларымыздың ұрпағы ұсақталмақ емес. Майдангер қарттарымыздың немерелері әскер қатарында сап түзеп, бейбіт күнде Отан алдындағы борышын өтеп жүргендері де аз емес. «Атамның ерлік жолын ұмытпаймын» атты сержант Илияс Аслалеевтің де ойтолғауы бүгінгі әскери жастарымыздың атынан сөйлеп тұрғандай көрінеді. Автор атасының жасаған ерліктерін айта келіп, өзіне артылған ауыр жүк барын сезінеді. «...Сөз соңында айтарым, «Кешегісін ұмытқан ел ертеңін де айта алмас» деген сөздің түп-төркінін біле отырыпжалдың аузында болған атамның ерлігін ешқашан ұмытпаймыз. Соғыстың әр кезеңі мен қиындығын көрген атамның атын алтын әріптермен жазар ардагерлер қатарында болғанын мақтан етемін», – деп сөзін аяқтайды. Өткеннің ауыр жүгін сезіну деген осы болса керек. (№13, 2016, 9 б)

«Қалқан» газетінің «Қаһарман» айдарында жарық көрген «Жұлдызды белес» (№29, 2015, 1 бет) мақаласында Тәуелсіз Қазақстанның үшінші ғарышкері Айдын Айымбетовтің ғарышқа сапары жайында жазады. Ғарышты игеру адамзаттың ең аңсарлы армандарының бірі. Елбасы Н.Ә. Назарбаев: «Біздер, қазақстандықтар, байтақ жерімізде бүкіләлемдік ғарыш айлағы – Байқоңырда алпыс жыл

бойыжұмыс жүргізіліп келе жатқанын мақтан етеміз. Ғарышкерлерді Жер жүзі осы жерден, Қазақстаннан шығарып салады. Адамзаттың ғалам туралы таным көкжиегін кеңейтетін күрделі экспедициялардан кейін оларды осы жерде қарсы аламыз. Ғарышқа ұшқан жарты ғасырдан астам уақыт ішінде 38 елдің 545 ғарышкері ғарыш кеңестігінде болып қайтты. Сол елдердің қатарында Қазақстан да бар. Ал Айдын Айымбетовтің сәтті сапары еліміздің ғарыш жылнамасының жаңа бір парағын ашты» дейді өз сөзінде. Ғарышқа ұшудағы мақсат – ғылыми ізденістерге жол ашу. Бұл ретте Айдын Айымбетов өзіне артылған міндетті сәтті орындап қайтты. Оның ғарышты бағындыруы Тәуелсіз қазақ елі тарихының елеулі беттерінің бірі болды.

ШЫНДЫҚТЫҢ ШАРАЙНАСЫ

*Динара Жолшиева,
Журналистика факультетінің 4-курс студенті
Ғылыми жетекші: Р.С. Жақсылықбаева,
Баспасөз және электронды БАҚ кафедрасының
доценті, филология ғылымдарының кандидаты*

Жұмыс үстелімде бірнеше кітаптар тұр. Сол кітапқа сүйеніп бір сурет тұр. Ол – Шерхан Мұртаза. Біз Шерхан Мұртазаны көрмегенмен, шәкірттерін көрген шәкіртпіз. «Біздің Шерағаң» деген сөздерін естіп, оқып жүрміз. «Біздің Шерхан аға» жайлы естігенімді жазуға бел байлады.

Әңгімелерінің қай-қайсысы болмасын, ағылшын жазушысы Сомэрсет Моэмнің айтқанындай, оқырмандарды әрқашан «таңғалдыратын дүниелер».

Мықты журналист болуға да болады. Мықты жазушы болуға да болады. Мықты мемлекет қайраткері болуға да болады. Бірақ арына дақ түсірмей, алған принципінен қайтпай, табанды тұлға болу, қайтпас қайсар азамат болу – үлкен жазушының бәрінің маңдайына бірдей жазылмаған бақыт. Шерхан Мұртаза – өз шығармашылығында, жазушылығында, қайраткерлігінде Бауыржан Момышұлының қайтпас қайсарлығын, Тұрар Рысқұловтың табандылығын өзінің бойына сіңіре білген адам.

Алаштың қайраткер ұлы Тұрар Рысқұлов пен батыр Бауыржан Момышұлы дүниеге келген өлкеде туған Шерхан Мұртазаның мықты болмауға да қақысы жоқ еді.

«Алғашқы жылдары-ақ Шерағаңның қаламынан очерктер төгіле берді. Қазақ журналистикасы очерктің жаңа легімен толығып, оның қалыптасуы айтарлықтай белеске көтерілді деген сөз. Ең бастысы – оның қысқа да нұсқа жазып, «Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйініне» тоқтала білуінде. Үлкен шындықты көркем қолданыспен жеткізе алатындығы. Мұны біз «Миллиард толқынында» атты очеркінен дәл аңғарамыз. «Қар жұлықтан жауды. Жауды да уақытша жеңіске жеткен басқыншыдай жер бетінде біраз жатып, ақыры баянды бола алмай, қара топыраққа сіңіп кетті». Шындық шеңберіндегі қарапайым сөздермен көркем әңгіме туып келеді» – деп жазады ұстазымыз Молдахан Абдраев. Расында Шерхан Мұртазаның шығармаларын оқып отырып, мынау менің күнде көріп жүрген дүнием, оны осылай әдемі етіпте жазуға болады екен ғой деген ойда қаласың.

Бір ғажабы, әңгіме-новеллалардың көркемдік құдіретін мен кейде музыкадан тапқандай боламын да, әрқашан еріксіз салыстырғаныма, тірек-дәлел тапқаныма іштей қуанып та қаламын. Құрманғазының «Қайран шешем», «Кішкентай», «Көбік шашқан», «Қызыл қайың», «Алатау»; Дәулеткерейдің «Салық өлген», «Көроғлы»; Қазанғаптың «Кекіл», «Кербез Ақжелен»; Тәттімбеттің «Көкейкесті», «Сары жайлау»; Сүгірдің «Қосбасар», «Жұман», «Бозінген», «Шалқыма», «Қаратау шертпесі»; Нұрғисаның «Ата толғау», «Махамбет» тәрізді күйлерінің, қазақтың халық әндерінің, татар-башқұрт халқы әуендерінің тылсым құдіреті ұялап қалғандай сезіледі де тұрады.

Эпикалық жанрға деген дайындығы да, қаламгерлік таланты мен бабы да жеткілікті, нағыз дер шағында шабыттың Шалқұйрығына мініп алған Шерхан Мұртаза өзіне елден ерек тым қатал талап қойып, әдебиеттегі көлем қуушылыққа, қайта басылым қаламақысына құнығу-дәнігушілікке, сөйтіп әдеби процестегі сүреңсіздікке қарсы күрес бастап, ағысқа қарсы жүзді шынайы талантқа тән шын көсем мінез көрсетіп, шын батырлық танытып, шеберлікті талап ететін, әдебиеттің ең қиын, ең елгезек, сөйте тұра, қаламақысы мен құрметі тұрғысынан ең еленбейтін, ең мардымсыз әңгіме жанрын кенеттен қаузап ала жөнелді.

Бір қоғамнан жаңа бір қоғамға өту барысында – өтпелі де өліара кезеңнің адам айтқысыз, жан шошырлық қиындықтары мен ауыртпалықтары, қиямет-қайым кедергілер тудырғаны да ешкімге құпия емес. Мұның айрықша шын болып, ел басына елеулі қатер төндіргені де шындық еді.

Әсіресе, жекешелендіру барысында бүкілхалықтық игіліктердің көпшілігі әралуан пысықайлардың, байшыкештердің қанжығасында кетуі; әлеуметтік-тұрмыстық, мәдени-рухани салалардың құлдырауы мен қорғансыз-тірексіз қалуы; қаржылық тұрғыдан шектелуі, тіпті, кейде шет қалуы тәрізді қабат-қабат, қым-қиғаш өткір де өзекті проблемалардың өре туындауы – осындай жайттардың баршасы тәуелсіздіктің тұғырын нығайтуға емес, әлсіретуге күш салғанын қазір ашық айтып жүрміз ғой.

Дегенмен, еліміздегі әлеуметтік-экономикалық қатынастар едәуір ілгерілей түскенмен, жаңа қадармен қарыштай бастағанмен, әттеген-айларымыз да бар. Жаңа қоғамымыз бойында аяғын тарта қоймаған келеңсіздіктер әлі де жетіп артылады. Міне, соны Шерхан суреткер тап басқан – деп еске алғаны бар сыншы, Қазақстан Жазушылар одағының халықаралық «Алаш» әдеби сыйлығының лауреаты Сайлаубек Жұмабек [1]

Қазақтың арғы және бергі тарихында ұлт руханиятына олжа салған үлкен газеттер бар. Шерхан Мұртаза өзі басқарған «Социалистік Қазақстан» (қазіргі «Егемен Қазақстан»), «Лениншіл жас» (бүгінгі «Жас Алаш»), «Қазақ әдебиеті» газеті. Осы үш басылымға бірдей бас редактор болған адам ұлт тарихында жоқ. Ол – жалғыз Шерхан Мұртаза. Оған қосымша, қазақтың әдеби процесін қалыптауға, әдебиетінің бейнесін қалыптастыруға үлес қосқан екі үлкен журнал бар. Олардың тарихы ежелден келе жатыр. Оның бірі – «Жұлдыз», екіншісі – «Жалын». Осы екі журналға да қатарынан редактор болған ұлт тарихындағы жалғыз адам, ол – Шерхан Мұртаза. Сондықтан Шерхан Мұртазаны қазақ журналистикасының бас қолбасшысы, бас сардары деп білеміз.

Екіншіден, Шерхан Мұртаза – жазушы. Жазушы болғанда, бүгінгі қазақ әдебиетінің классик жазушысы. Шерхан Мұртаза үлкен әдебиетке журналистика арқылы келгендігін үлкен мақтанышпен айтады. Оның себебі де бар, журналистика өмірдің қан базары. Жазушы содан өзінің керегін алады. Ал кейбір жазушы сол қан базардың ортасында мәңгілік қалып қояды. Шерхан Мұртаза – сол қан базардан өзінің керегін алып, қазақ әдебиетінің классигі дәрежесіне еркін көтерілген тұлға.

Шерхан Мұртазаның екі қырын айтқаннан кейін, үшінші қырына да тоқтала кеткім келеді. Биліктің үш тармағы бар. Атқарушы билік, заң шығарушы билік, сот билігі. Соның екеуінде табысты қызмет істеп, үлкен мемлекет қайраткері деңгейіне көтерілді. Атқарушы биліктің деңгейінде Қазақ радиосы мен телевидениесінің тізгінін ұстаса, бірнеше рет қатарынан республика Парламентіне депутат боп сайланып, ұлттық парламентаризмді қалыптастыруға үлкен үлес қосқан мемлекет қайраткері деңгейіне көтерілді. Еліміздің тәуелсіздік алған елең-алаң шағында оның руханиятының бекуіне, оның мәдениетінің дамуына, ұлттық мемлекеттік институтының қалыптасуына үлес қосқан Шерхан Мұртаза деген қазақ мемлекетінің үлкен қайраткері [2].

Белгілі журналист Қайнар Олжай былай дейді: «Одан кейін үлкен өнегені Шерхан Мұртазадан алдым. Ол кісі «Қазақ әдебиеті» газетінен ауысып «Социалистік Қазақстан» газетіне бас редактор болып келді. Шерағанның бастауымен «Егеменді Қазақстан», сәлден кейін «ді»-ні қысқартып, «Егемен Қазақстан» газеті болды. Осы газетте ол кісі бірнеше жыл редактор болғанда, мен шеберлік мектебінен өттім. Сонымен, мен үш алыптан өнеге алдым. Олар – Нұрмахан Оразбек, Сейдахмет Бердіқұлов және Шерхан Мұртаза. Беріде мен Қалтай аға Мұхамеджановқа орынбасар болдым. Ол кезде қалыптасқан журналист едім. Қазақтың осындай біртуар журналистерінен, теңдессіз редакторларынан өнеге алып, тәлім-тәрбие көрген менде арман жоқ. Шерхан ағадан – батылдықты, Әбіш ағадан – тереңдікті, Сейдахмет ағадан – тіпті кеңес заманында ұлтшылдықты, Қалтай ағадан – қиындықты әзілмен жеңе білуді, ал Нұрмахан ағамнан қайтпас қайсарлықты үйрендім. Әрқайсысынан алған бір-бір өнегемен Қайнар Олжай болып қалыптастым», – деп түйіндейді.

Расында, шырқыраған шыншылдықтың шарайнасы ғой Шерхан Мұртаза...

Пайдаланылған дебиеттер тізімі:

1. Бойтұмар. Оқулық. Ш.Мұртаза. -Алматы: Раритет. -2006.
2. Қазақ журналистикасының бас қолбасшысы//Түркістан. 2012. №40 (950).

МАЗМҰНЫ

БАУЫРЖАН ЖАҚЫП	
Журналистиканың сұлуторысы.....	3
АЯЗБИ АҚБЕРГЕНҰЛЫ	
«Тілде, пікірде, істе – бірлік!».....	6
ZAKIR AVŞAR	
COVID 19 döneminde eğitim öğretim süreçleri.....	8
Р.С. ЖАҚСЫЛЫҚБАЕВА	
Журналистер мектебінің майталман ұстаханасы.....	11
МАНШУК МУКАШЕВА	
Мэтр казахстанской журналистики.....	15
ӘБДІЖӘДІЛҚЫЗЫ ЖІДЕГҰЛ	
Ақпарат теориясының темірқазығы.....	16
СУЛТАНБАЕВА Г.С., ГОРБУНОВА А.А.	
Инфодемия и возможный кризис доверия к официальному информированию в период пандемии в Казахстане.....	18
АЛМАГҰЛ ҚҰРМАНБАЕВА	
Жаһандық визуализация санатындағы журналистік шеберліктің мүмкіндіктері мен әдістері.....	22
ҒАЛИЯ МАЙКОТОВА, АҚБИБІ ҚАМИДОЛЛА	
Радиохабардың қоғамдық мәні мен табиғаты және бейнелеуіш құралдар сыры.....	25
АЛТЫН АҚЫНБЕК	
«Темірқазық» журналы: өркениетке ұмтылыс және әлеуметтік реализм.....	27
ӘЛІМЖАНОВА А.Б., МУХАМЕДЖАНОВ Д.М.	
Веб-дизайн ерекшеліктері.....	37
ШЫНАР ҚАЛИАЖДАРОВА ЫДЫРЫШҚЫЗЫ	
31-арна «Информбюро» жаңалықтар қызметіндегі заманауи үдерістер.....	41
БАУЫРЖАН ӘЛІҚОЖА	
Әл-Фараби еңбектеріндегі тылсым бояулар.....	43
ЕСХУАТОВА Н.Б.	
Интернет, СМИ, социальные сети и общественность. Проблемы и перемены.....	48
МОЛДАБАЕВ Х.С.	
Алғаш құрылған облыстық телеарналар қызметіндегі мәселелер.....	49
ТҰЛПАР ЖӨНІБЕКҚЫЗЫ, ДАСТАН ҚАСТАЙ	
The theme of the theoretical value of the "Рухани жаңғыру" in the Kazakh press.....	52
МЕЙІРІМ БАҚЫТЖАНОВА	
Іскерлік басылымдардың заманауи жіктелісі.....	56
ASHIMOVA AITOLKYN, KUSHALIYEVA TAMIRIS	
Current AI influence on media development and general editorial work.....	60
КАРИМОВА Б.Ж.	
Экологиялық білім мен тәрбие беру бағыттары.....	63
НҰРТАЙ БЕРДӘЗІМ	
Экологиялық мәдениетті қалыптастырудағы БАҚ-тың рөлі.....	66
АЙЖАН БҮРКІТБАЕВА, АЙДАНА КЕҢЕС	
Бұқаралық ақпарат құралдарындағы инфографика.....	68
ШЫҢҒЫС АТАЙ	
Қазақстандағы ашық деректерді өңдеу әдістері.....	70
САПАРХОДЖАЕВА Н.П.	
Работа с документами как источник информации для журналиста.....	72
ОТАРБАЕВА БАҚЫТЖАН	
Қазақстандағы ақпараттық агенттіктердің заман талабына орай ақпарат таратудың жаңа формасына өтуі.....	76
АҚТОТЫ КАБИЕВА	
Терроризм тақырыбында материал жазудың ерекшеліктері.....	79
МУРАТ ШЫНАРА	
Малый и средний бизнес в условиях пандемии COVID-19: потери и риски.....	81
ДАСТАН ҚАСТАЙ	
Әбіш Кекілбайұлы публицистикасы жайындағы философиялық рисала.....	87
ТОҚАН МАДИЯР, АТАЙ ШЫҢҒЫС	
Дата-журналистика: ашық деректер тұжырымдамасы және олардың қолданылуы.....	88
ҚҰРМАНБАЕВА А.Ә., ӘБИЕВА Ф.Б.	
Қазақ журналистикасының «қара нары».....	91
РАЙХАН БАЛТАБАЙ	
Ұлттық журналистика: ұлтаралық және мәдениетаралық қақтығыстардың қазақ баспасөзінде зерттелуі.....	94
АРАЙЛЫМ ӘБСАҒАТ ӘДІЛХАНҚЫЗЫ	

Шерхан Мұртазаның шығармашылық шеберлігі	95
МОЛДАҒАЛИЕВА МӨЛДІР АСҚАРҚЫЗЫ	
Қазақ теледидарының даму кезеңдері мен ондағы телехабарлардың мазмұндық сипаты	97
ОСПАНОВА АЙНУР	
Бауыржан Омарұлының публицистикалық шеберханасы	100
НҰРХАН ГҮЛБАРШЫН	
Баспасөздегі рухани жаңғыру мәселесінің жазылуы.....	103
ҚОЙШЫБЕК КӨМШАТ ТАЛҒАТҚЫЗЫ	
Қазақ радиосының даму кезеңдері мен мазмұндық сипаты	106
АЙДЫН ЕГІЗОВА	
Рухани жаңғыру идеясымен сабақтас «Balapan»	108
РАХЫМ ЖІБЕК ӘДІЛБЕКҚЫЗЫ	
«Рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласының Қазақ телевизиясындағы көрінісі («QAZAQSTAN», «ХАБАР», «АСТАНА» телеарналарының мысалында)	110
АҚМАРАЛ ЕРСАЙНОВА	
Қазіргі журналистиканың дамуындағы әлеуметтік желілердің рөлі	113
НАЗКЕН ЖАНСЕРІКОВА	
Қазіргі отандық телевизиядағы реалити-шоу бағдарламалары: даму бағыттары.....	116
АСЫЛЗАТ ҚАБЫЛБЕК	
Телевидениедегі мақсатты аудитория	119
БЕРІКБОЛ ТӨЛЕГЕН	
«Отан сақшысы» және «Қалқан» газеттеріндегі әскери замансөздің берілу формасы	120
ДИНАРА ЖОЛШИЕВА	
Шындықтың шарайнасы	124

Ғылыми басылым

Көрнекті ғалым, публицист, ұстаз,
филология ғылымдарының докторы, профессор
НАМАЗАЛЫ ОМАШҰЛЫ ОМАШЕВТЫҢ
70 жасқа толуына арналған
**«ҰЛТТЫҚ ЖУРНАЛИСТИКА:
ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ»**
атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік онлайн-конференциясының
ЖИНАҒЫ

Компьютерде беттеген Өткірбай Мерей

ИБ № 14095

Басуға 28.12.2020 жылы қол қойылды. Формат 60x84¹/16.

Көлемі 13,5 б. т. Тапсырыс № 15929. Таралымы 20 дана.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің

«Қазақ университеті» баспа үйі.

Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйі баспаханасында басылды.

ҚАЗАҚ
УНИВЕРСИТЕТІ
БАСПА ҮЙІ